NAZIM TEKTAŞ

TANRININ ASKERLERİ

-3-

KARLUKLAR- KARAHANLILAR- OĞUZLAR - SABARLAR- AVARLAR
HAZARLAR - BULGARLAR - MACARLAR - PEÇENEKLER - KIPKAÇLAR

ÇATI KİTAPLARI

TANRININ

ASKERLERİ

-3-

Çatı Kitapları: 28
Mart 2007

Tanrının Askerleri -3-
(Karluklar – Karahanlılar – Oğuzlar – Sabarlar – Avarlar –
Hazarlar – Bulgarlar – Macarlar – Peçenekler - Kıpçaklar)

Dizgi-Mizampaj: Bahadır Ajans

Baskı: Lord Matbaacılık
Cilt: Lord Matbaacılık

ISBN: 975-8845-26-8

ÇATI KİTAPLARI
Klodfarer Cd. Dostluk Yurdu Sk. 4/1
Çemberlitaş-İSTANBUL
Tel-Faks: 0212 518 79 87

TANRININ

ASKERLERİ

-3-

NAZIM TEKTAŞ

KARLUKLAR

Kadim Türk yurdu Orta Asya'da boy veren, sonra devlet kuran kabilelerden biridir Karluklar. Onlardan ilk bahseden Çinliler, başlangıç tarihi 413 ve Çin dilindeki adları "Ko-lo-lu."[1] Bazı Türk kavimlerinin Türklüğe aidiyetleri tartışıldığı halde, bunlarla ilgili bir tereddüt yaşanmamış. Efsanevi Yada Taşının hikâyesi anlatılırken: "Bu taşa onun oğulları mirasçı oldular. Oğuz, Halluh (Karluk) (...) gibi, deniyor.[2]

1 İslâm Ans. 6 .c . Karluklar Mad.

2 İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, 72.s.

İyi bilinen zamanlarına geleceğiz, neler yaptıklarını göreceğiz; lâkin biraz sisler arasında dolaşarak, esrarlı resimler seyredelim istiyoruz. Ve biraz da masalımsı hikâyelerin tadına bakalım. Gerdizi'nin kitabından, tarih belirtilmeyen bir Halluh (Karluk) bahsi: "Derler ki, diye başlıyor. Halluh Türklerin büyüklerinden bir adamdı. Kabilesi bir yerden bir yere göçerdi. Halluh'un anası, kimsesiz bir yerde bir hayvana binmişti. Halluh'un hizmetkârlarından biri Halluh'un anasının yanına vardı, ona sataştı. Kadın onu kovup tehdit etti. Malûmdur ki Türklerin kadınları çok temiz (namuslu) olurlar. Bunun üzerine hizmetkâr korktu, oradan kaçtı. Tokuz Oğuz ülkesine Hakanın vilâyetine gitti..."[3]

[3] Aynı Eser, 73 . s.

Araplar hiç Karluk dememişler, kitaplarına da Harluh yazmışlar. Çinlilerin yaptığından, böylesi daha iyi. Bunun, okunuşta yapılan bir hata olması da muhtemeldir. Ama bu hususu mesele yapmıyoruz.

Karlukların bir kavim olarak ortaya çıkışlarında üç boyun adı geçiyor: 1-Mu-la, 2-Çe-ki veya Po-pu (Çigil?) 3- Taşeli [4] Sonraları Üç Karluk diye anılışları, bu üç boyun bir araya gelişini gösteriyor olsa gerek.

[4] Türk Tarihi, 1. c. 194.s.

Bazen aynı zamanda birden fazla Türk Devleti oluyor, bazen de tek. Bilindiği gibi Gök Türklerin dışında kalanların hiçbiri Türk adı taşımıyorlardı. Hun, Uygur, Kırgız, Türgiş ve başkaları... Daha sonra ortaya çıkıp, devlet kuranlara da bir boy adı verilmiş, onunla anılmışlardır.

"Türk kelimesinin son zamanlarda bilinen anlamı (yani Türk kavimlerinin hepsini içine alan bir ad olması) Müslüman kavimlerin eseri. Araplar birçok kavimlerin VII. VIII. yüzyıllarda savaştıkları Türklerle aynı dilde konuştuklarını gördüler ve bundan dolayı hepsini Türk diye adlandırmaya başladılar."[5]

[5] Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Sersler, 41. s.

Karlukların ana rahmi Gök-Türkler olarak bilinir. Önceki seneleri hakkında söylenebilecek fazla söz yok. Gök-Türk Devleti kurulduğunda, merkez Doğu olarak kabul edilip, Batı'yı merkeze bağlı ayrı bir devletmiş gibi düşünüyorlardı. İstemi Yabgu batının idarecisi olmuştu. İşte bu sıralarda On-Oklar diye anılan Türk boyları İstemi Yabgu'nun emrine verildiler ve On-Okların bir kısmının da Karluklardan olduğu söylenmektedir. Yaşadıkları yer Altayların batısındaki Kara-İrtiş ve Tarbagatay havalisiydi.[6]

[6] İslâ Ans. 12/2. c

Hepimiz biliyoruz ki, eski Türklerin tamamı için, kesin bir coğrafî bölge tespiti mümkün değil. Bir gezgin veya başka görevlinin, elçinin gördüğü tarihte bulunulan yer ile bir zaman sonra bulunacakları-görülecekleri yer aynı olmaz. Biri diğerini yerinden yurdundan eden birçok kavmin, devletin hüküm sürdüğü Asya'da, falan Türklerin mekânı filan yer demek, sadece tarih belirtmek suretiyle yararlı bilgi haline gelebilir. Karluklar için de daimi bir yurt haritası çizmek yanıltıcı olur. Onları, ecdat olarak bir isme

bağlarken bile çeşitli görüşler ileri sürülmekte, Gök-Türklerden hayli zaman önce yaşamış olan Hunların bir boyu olduğu bilinen Eftalitlere mal edilmektedirler. Bunun ifade edilişi şöyle: “Doğu Tiyenşan’da bir de Abdal yahut Heplal=Eftalit denilen bir kavim yaşamıştır ki, Karluk Kencine Türklerinin ecdadı sayılıyorlar.”[7] Eftalit ismi, Ak Hunlara Araplar tarafından verilmiştir.

7 Umumî Türk Tarihine Giriş, 42. s.

Esas olarak tesbiti gereken, Karlukların bu isim altında neler yaptığıdır ve oraya gelmeye çalışıyoruz. Kesin olarak bilinmese de, 400’ün başlarında tarih sahnesine çıkmışlardı. Yine, bilindiği kadarıyla, İstemi Han Batı Gök Türk Devletini zaferlere koştururken Karluklardan da istifade ediyordu. Gök Türk hâkimiyetine, tam olarak ne zaman ve nasıl girdikleri hususunda bilgimiz yok. Ancak, Gök-Türk Hakanlığının kuruluşundan (552) 75 sene sonra Karluk adı ciddi manada gündeme geliyor.

İsyan ve Öne Çıkış

Her ne kadar Batıda İstemi Yabgu’nun maiyetinde görünmüş olsalar da, zaman ilerledikçe birçok olaylar birçok değişiklik meydana getirmişti. Bir devlet olup iki kola ayrılan Gök-Türklerin birliği zedelenmiş düşman devletler haline gelmişlerdi. Karluklar bir doğu, bir batı kanadında görünmekteydiler.[8]

8 Türk Tarihi, 1. c. 194. s.

Zayıflamıştı Gök-Türkler ve kendilerine bağlı boylar isyan hazırlığındaydılar. (627-628 seneleri) Aslında Gök-Türk Gök-Türkü hançerlemeye çalışıyordu. Doğu ile Batının arasına kara kedi girmiş, kanlı bıçaklıydılar. Çin, işini iyi yapmıştı. Karlukları ayartıp Batı Gök Türklerine karşı ayaklandıran da, Doğunun Kağanı Kat-İl-han’ın kumandanı Aşina Şeni’den başkası değildi.[9]

9 Türk Millî Kültürü, 146. s.

Bu isyan hareketinin yaşandığı tarihlerde Karluklar Kara İrtiş boylarında idiler. Onların bayrak açmaları, diğer bağlı boyları da harekete geçirdi.

Zarar büyük; faturayı ödeyen Gök-Türkler, ama ortada Türk boyları adına bir kâr yok. Kazanan sadece Çin oluyor.

Gök Türklerin esas kısmı 630'da Çine baş eğmiş, Batı da suni teneffüsle yaşıyor. Karluklar, üzerlerinden bağımlılık baskısını kaldırmış sayılıyorlardı; 640 sıralarında Turfan'ın kuzeyine kaydılar. Eğer kazandıkları hürriyet idiyse ve bunu seviyordu iseler, tadını çıkaracak kadar sahip olamadılar. Gök Türk Hakanı Kat İl-han'ın zamanında ülüş sahibi olan Prens Çebi 630'daki hezimetten sonra bir yığın macera yaşamış ve gelip, üç tarafı sarp kayalıklarla çevrili "Altun Tag'a yerleşmişti. Yanında yeter sayıda askeri vardı. Henüz güçleri teşekkül etmemiş olan Karluklar, Çebi'nin tazyikine karşılık veremeyerek itaat altına girdiler.(10)[10] Yine tâbi idiler Gök-Türklere. Fakat bu tâbiyet kayıtsız şartsız onların hükmü altına girmek değildi. Bir de Çebi'nin derdi başka kabilelerle sürüyordu, mesela Seyantolarla. (Sene 647) Bir yandan da Çin'e yanaşmaya çalışıyordu Çebi Han.

10 Eski Türkler, 288. s.

Çin'e birçok Türk kabilesi itaat arzetmiş, aynı sıralarda Çebi de elçi göndermişti. Hiçbir şeyini kaybetmeden dost olmayı istiyordu; Çin "boynuna yular geçirmeden olmaz" dedi. Anlaşmazlık sonucu, Çin onu düşman ilan etti ve öldürülmesi için –yahut yakalanması– Karlukları vazifelendiriyordu. Bundan bir şey çıkmadı; Karluklar olaya girmeden hazırlanan Çin entrikası neticesiz kılındı.

Çin-Karluk Savaşı

Biraz dengesiz bir savaş olmalıydı. Sebebini bilmiyoruz, Çinlilerin Çebi Han'ı Karluklara yakalatmak istemesi ve bunun, istekten öte gidememesi sinirleri germiş olabilir. Karluklar küçük bir kabile ve Gök-Türkler gibi bir hâmileri de yok. Gerçi onlara isyan etmiş, kendi çaplarında bir darbe vurmuşlardı ya yine de "benim sahama girme" diyebilecek bir Gök-Türk Devleti olsaydı, Çin sere serpe gelemezdi. 650'de Çin, Tölesleri tasfiye ederken Karluklardan da istifade etmişti; tekrar araları bozuldu.

Çinliler 653'te Beşbalık'ı aldılar. 654'te Karlukların üzerine saldırıya geçtiler. İnsan zayiatı nedir, bundan haber yok, ancak Çinlilerin 10 bin Türk

atını kaçırdıklarını öğreniyoruz. At hırsızlığı da kârlı bir iş dalı olmalıdır! Hâkimiyet sınırını Çinlilerin belirlemesi birinin diğerine kuvvet olarak üstünlüğünü gösteriyor. Karluklar P'ei-ting eyaletine bağlandılar. Her kabile kendi reisinin kontrolüne verildi.[11]

11 İslâm Ans. 2/2. s.

Çin Batı Türk Hakanlığını epeyce yorduktan sonra, 657'de nihâi darbeyi indirdi. O zaman da "Karluklar Tang İmparatorluğu bünyesinde yer aldılar."[12]

12 Eski Türkler, 446.s.

Ne bağımlıydılar, ne hür. Çağırıldıklarında Çin'in yedek gücü olarak yardıma koşuyorlar. Yaptıkları hizmete karşılık reisleri bir Çin ünvanı alıyor, kendilerine ihtiyaç duyulup "gel" denmediği zamanlarda iç işlerinde istedikleri gibi hareket edebiliyorlar. Sakin geçen kısa dönemde toparlandılar (665). Bu tarihten itibaren –Gök Türklerin bağlanılacak tarafları zaten yoktu–, Çin'e de bağımlı olmadan yaşamaya başladılar.[13]

13 Türk Millî Kültürü, 146. s.

Ünvanda Terfi

Her Türk kabilesi, devlet olma yoluna girdiğinde daracık tünellerden geçiyor. Çok ezilip, zâyiatlara uğruyorlar. Yılmadan devam edenler bir noktaya gelirken, yılanlar parçalanıp diğer devlet yahut kavimlere karışıp, isimlerini unutturuyorlar. Karluklar azimle sarıldılar. Kavimdaş ve hâmileri olan Gök-Türklerle, başka kavimdaşlarıyla çarpıştılar. Bazen Çin'in safında yer alıp, kardeşlerine vurdular. Üç Karluk deniyordu onlara, liderleri vardı ve Kül-Erkin ünvanı taşıyordu. Büyüdükçe ağırlaşacak taşınan ünvan. Hakanlığa kadar çıkacak. 665'de epey güçlenmiş olmalıydılar. Orduları kuvvetli hale gelmişti ve Üç Karluk beyi bu tarihte "Yabgu" ünvanını aldı.

Kayıp İstikrar

Her şey bolca görünüyor; yalnız istikrar yok. Karlukları fetihler peşinde koşturan Yabguları var, toprak parçaları zaptediliyor. Ama bir de bakıyorsunuz Çin, hemen devreye girmiş. Karluklar ile Çinlilerin aralarında neler olduysa onları bilmiyoruz. Şunu diyebiliriz, diğer gailelerinden kurtulan imparator, sıranın Türk kabilelerine geldiğine karar verdi. Kim bilir, belki de başka türlü hadiseler cereyan etmiş, dengeler birden değişivermiştir.

704'te Şato Türkleri İmparatorluğa teslim oldular. Çin'in kendi tayin ettiği iki Batı Türk Hanı ve Karluklar teslim oldular. 706'da görülen manzaranın, iki sene öncekiyle hiç alâkası kalmadı.

Bu teslim oluşların manası elbette, Çin'in hâkimiyetine girmek, bunu kabullenmek değil, sadece ondan bir belâ gelmesini önlemekti. Yine, diğer faaliyetler Çin'in haricinde devam edecek. Türkler birbiriyle boğazlama yarışına girecek ve İmparator, bu kanlı olayları Locadan seyredecek.

Karluklar Gök-Türklere Karşı

Çin'e 50 sene kadar boyun eğen Gök-Türkler silkindiler, isyanlarla bağımsızlıklarını kazandılar. Başlarında Kapgan Kağan bulunuyor. Bahsi geçecek zamanlarda Karluklar da Gök-Türklere bağlılar. Fakat sert tabiatlı Kağan en yakınlarını bile incitmektedir, hariçten bağlanmış olan kabileler onun tutumuna tahammül edemiyorlar.

Önce Kırgızlar isyan etti (710 sonrası). Onların üzerine yürüyen Gök-Türk ordusu, âdeta tepeledi ve sonra Bayırkular baş kaldırdı, onlar da tepelendi. 711'de isyan sırası Türgişlere gelmişti. Üzerlerine yürüyen Gök-Türkler onları da yendiler, reislerini öldürdüler. "713 yılında Karluklar; Kapgan, Bilge ve Kül-Tigin'in ortak hareketi neticesinde Tamag Iduk Baş'ta (Tamır ırmağının doğduğu yer) mağlup edildiler.

Bilge Kağan şöyle anlatıyor: "31 yaşımda Karluk milleti sıkıntısız, hür ve serbest iken düşman oldu. Tamag Iduk Baş'ta savaştım. Karluk milletini öldürdüm, orda aldım..."[14] Biraz açabiliriz bu anlatımı: "Kül-Tigin 27 yaşındayken hür ve müstakil olan Karluk kavmi düşman oldu. Mukaddes Tamag başında savaştık. Kül-Tigin o savaşta 30 yaşında idi. Alp Şalcı denilen ak atına binip hücum etti. İki kişiyi birbiri arkasına mızrakladı.

Karlukları öldürdük. İtaat altına aldık."[15] Anlaşmazlık çıkması ile savaşın yapıldığı zaman arasında üç sene var. Kül-Tigin 27'den 30 yaşına gelmiş ve savaşa gitmiş. Bilge Kağan'ın 684, Kül-Tigin'in 685 doğumlu oldukları bilindiği için, bu savaşa da tarih verilebiliyor. 614 veya 615 senesinde, Karluklar ağır bir mağlubiyete uğrayıp, Gök-Türklere tekrar itaat arzetmişler.

14 Orhun Âbideleri, 41. s.

15 Türk Tarihi, 1. c. 195. s.

Orhun Âbidelerinden öğrendiğimize göre üç sene sonra yine anlaşmazlık var. Bilge Kağan diyor ki: Güneyde Karluk milletine ordu sevk diyip Tudun Yamtarı gönderdim, gitti... .... Karluk valisi yok olmuş, küçük kardeşi bir kaleye .... kervanı koşmadı. Onu korkutayım deyip ordu sevk ettim. Koruyucu iki üç kişi ile beraber kaçıp gitti..." Okunmamış yazılar olsa da, Karlukların önce dayılanıp, sonra da korkup kaçtığı anlaşılıyor. Bir başka tarihçi açıklamaya çalışmış taşta okunmayan yazıyı. Şöyle: Gök-Türk ordusu Tudun Yamtar komutasında Karluklar üzerine yürüdü. Tez nehri kenarında savaşa tutuştular. Kıran kırana olması gayet tabii olan vuruşmalarda, Gök Türkler galip geldiler. Karluk yurdu tekrar Gök-Türk Kağanlığının eline geçti. Karluk İlteberinin karısı ve çocukları da esir edildi.[16]

16 Kök-Türk Tarihi, 69. s.

Yukarıdaki ifadelerden, bu savaşa Karluk Yabgusunun katılmadığı manası çıkar mı? Kitabede validen bahsediliyordu, sonra İlteberden. Bunlardan biri Bilge Kağan'a, diğeri Köl İç Çor'a ait yazılar, ikisi de Yabgu'dan bahsetmiyor. "İlteber: Bu terim kitabelerde Uygur, karluk ve Az reislerinin ünvanı olarak geçmekte olup, hükümdara bağlı yüksek devlet memuru, idareci manaları ile karşılanmaktadır" deniyor.[17]

17 İdarî-Askerî Unvan ve Terimler, 21. s.

Son savaşları olarak, yukarıda anlatılan 718 tarihli vakadan itibaren sesleri çıkmıyor. Bir Çin'in üstün gücüne râm olmuşlar, bir Gök-Türk devletinin. Katlanmak mecburiyetinde oldukları tâbilik, gönüllerindeki hürriyet aslanını üzüyordu. Her Türk kabilesi gibi, ne pahasına olursa olsun çemberi kırmak, bunun için gerekli faaliyetlere girmek lâzımdı.

Büyük İsyan

Uygurlar, sanki kuralmış gibi, nöbet değişimi istiyor, Gök-Türklerin koltuğunu sallamaya başlıyor. Çin, Türklerin bütün hareketlerini yakın takibe almış, kendine ait hesaplarla meşgul. İmparator, 741'de Karluklarla beraber Uygurları ve Basmılları, itaate çağırdı. Demek ki, Çin'in Türk illerindeki gelişmelerden haberi yoktu. Çünkü bu tarihte Uygurlar, Gök-Türklere başkaldırmışlar, onların yerini alma mücadelesi veriyorlar. Üstelik Karluklar ve Basmıllar da aynı amaçta Uygurların yardımcısı rollerindeydiler. Uygur kağanının oğlu Moyun-Çor'un akınları Gök-Türklere çok ağıra mal oluyordu.

Yiğit bir binbaşıydı Moyun-Çor. Savaşı nasıl yapacağını biliyordu ve Karluklar, Basmıllar ona yardımcıydılar. Hedef birdi. Sonuç itibariyle, bunun Uygur isyanı olması gerekir; başlangıçta öyle, ama gelen bilgiler başka türlü. Gök-Türkçe kitabeler bahsetmeseler de, Çin kaynaklarında Basmıl, Uygur ve Karlukların ortaklaşa hareket ettikleri ve karar verme yetkisinin Basmıllarda görüldüğü kaydedilmektedir.[18] Üçlü ittifakın 741'de başlattığı hareket kendileri adına başarıyla devam etti. Gök-Türk ordusu tepelendi, Kutlug Kağan öldürüldü. (742)

18 Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, 21. s.

Gök-Türkler mağlubiyete uğratılmış, Kağanlık darmadağın edilmiş, sıra yeni Kağanın seçimine gelmişti. Daha açık söylenişiyle miras paylaşılacak. "... Üç Türk boyu kendi içlerinde önceliği Basmıllara verdi. Onların reisi Chie-tie-shih Kağan ilan edildi. Sağ ve sol kanat yabguluklarını ise Karluklarla Uygurlar paylaşmışlardı."[19]

19 Gök-Türkler, 3. c. 57. s.

Bu husus, yani Kağanın Basmıllardan seçilmiş olması itirazla karşılanyor. Ne derece doğru olduğunu bilmiyor, ama bu itirazî notu okuyucuyla paylaşıyoruz: "Şine Usu ve terhin yazıtlarında 742 yılında meydana gelen bu olaydan sonra Basmıl Kağanının başa geçtiği söyleniyorsa da, yine Uygurlara ait Karabalgasun yazıtının Çince yüzünün 4. satırının 5. satırna bağlandığı yerlerde adı geçen Basmıl Kağanının Aşina ailesi soyadını taşıdığı, Uygurların dahi bu tarihten sonra Basmıl adıyla (anıldığı) zikredilmiştir. Bu kayıt başka hiçbir yerde bulunmamaktadır."[20] Biz de

şimdiye kadar Uygurların Basmıl adını aldığına hiç rastlamadık; o gün bu gündür bilinen Uygur adını taşıyorlar. Doğrusu naklettiğimiz kaydın mantığını da kavrayamadık. Gelelim harman sonuna:

[20] Kök-Türk Tarihi, 79. s.

Ölümüne Saldırı veya Buraya Kadar

Gök-Türk ocağı sönmeye yüz tutmuştu; bunu tâbilerinin döktüğü su çabuklaştırdı. Yerlere serilmediler; Ozmış Tigin'i Kağan seçtiler. Ne ocağın yeniden tütme ihtimali, ne de yeni Kağanın ocak yakma kabiliyeti var. Üçlü ittifak son darbeyi indirmeye hazırlanıyorken Çin'den bir teklif geldi Ozmış Kağan'a. Diyorlar ki: "Vassalımız ol!" "Olamam" diyerek, Çine boyun eğmeyi reddetti Ozmış Kağan, Gök-Türklerin şanını ayaklar altına almadı, aldırmak istemedi. Uygur, Karluk, Basmıl ittifakından Ozmış'a ölüm emri çıktı. Savaş, yeniden ve öncekilerden daha şiddetli başladı. Gök-Türklerden beş bin çadırlık bir grup Çin'e boyun büktü, [21] geri kalanlar ümitsiz çarpışmanın içinde yer aldılar. Sonu belli fakat görüntü net değildi; sisler dağıldı. Gök-Türk askerleri yerlere serildikçe, 742 senesi adı konmadık sonu getirdi.

[21] Eski Türkler, 441. s.

Üçü de Türk olan Uygurlar, Karluklar ve Basmıllar, 743'de, adıyla da Türk olan devletin ordusunu bitirdi, Kağanının başını kesip, ezeli Türk düşmanı Çin'e hediye etti.

Paylaşmanın Zorluğu

Başlangıçta çok yönlü düşünülmemişti. Bir tek gaye vardı: Gök-Türk Hakanlığını yıkmak. Bunda sona ulaşıldığında doğacak meseleler belki kimse tarafından düşünülmüyor, belki de her biri ayrı bir hesap yapıyordu. Ozmış Kağanın kesik başı Çin başkentine gönderildikten sonra, yine bir Gök-Türk Kağanı seçildi ise de, yapabileceği bir şey yoktu. Lâkin ortakları bekleyen zor günler var. Oybirliğiyle, içlerinden birini Kağan yaptıkları Basmıllar, Uygurların ve Karlukların gözlerine batıyordu. İki kavim

birleşerek, hasım olarak gördükleri Basmılları ortaklıktan çıkardılar. Yapılan saldırıda, Kağan Chie-tie-shih dostlarının kılıç darbeleriyle can verdi. Üçlü ittifakın biri gitti, şimdi ortada ikisi var Uygurlar ve Karluklar.

Basmılların işi bitirilip, seçilmiş Kağan öldürülünce, "Uygur başbuğu Ötügen bölgesine yerleşti, Kağan ünvanını aldı ve Kül Bilge Han olarak anıldı."[22] Kül Bilge'nin ilk işi Çin İmparatoruna bir elçi gönderip rapor vermek oldu.[23] Böylece Uygur Devletinin kuruluşu resmiyet kazanıyor, bundan sonrası için hedefler belirlenmeye başlanıyor.

22 Oğuzlar-Türkmenler, 20. s.

23 Gök-Türkler, 59. s.

Kağanlık Uygurlarda idi ve Karluk reisi yine Yabgu olarak görev almıştı. Burada belirtilmesi gereken bir husus var; Karlukların tamamı başlatılan isyanın, yapılan savaşların içinde değildi. Gumilev'in bildirdiğine göre: Uygurlarla Karlukların arası açıldı. Karluklar Türgiş ittifakında yer alarak Uygurlara karşı savaştılar, fakat mağlup oldular. "Buna müteakiben Kara İrtiş boylarındaki doğulu göçebe Karluklar Uygur Hakanlığının bünyesinde yer aldılar."[24] Bunlar, Uygurlardan ayrılanlara nispeten sayıca az olmalıydılar yahut gerektiğinde müşterek harekete girebiliyorlardı.

24 Eski Türkler, 449. s.

Karluk-Arap Münasebeti

Hayat ucuzdu o zamanlarda. Bazen niçin olduğu bilinmeden ölünüyor. Karmaşık ilişkiler yumağını çözüp, hakikati anlamak bugün zor, o günlerde var olmak zordu. Çin yekpare bir vatan içinde, ayrılıklar baş gösterse de dışarıya bir Çin adı yansıyor. Araplar büyük ve güçlü bir devlete sahip. Ordularında savaşan Türklerin sayısı hayli fazla. Ve işin garibi, Araplar daha ziyade Türklerle savaşıyor.

Türkler ayrı ayrı; Uygurlar büyük Türk Hakanlığını temsil makamındalar. Karluklar sağlam bir yörüngeye oturmak mecburiyetinde, bunun için sağlam, isabetli adımlar atması gerek. Bir satrançtır hayat sahnesi, her taş yerinde ve zamanında oynanmalı, yerine oynanmalıdır; yoksa şahı kaptırmak işten değil. Basmılların başına gelenler unutulmadı.

Çin ile temasları oldu Karlukların; şimdilik ne dostlar, ne düşman. Uygurlardan düşmanca ayrıldılar, ama husûmet devam etmiyor.

Araplarda, hanedan değişti 750'de, Emevilerin yerini Abbasiler aldı. Onlar, bütün Müslümanların eşit olduğu fikrini yayıyorlar. Emevî devri başkaydı; onların idarecileri daha ziyade Arap milliyetçiliğini İslâm diye yutturmaya çalışırlardı –Ömer b. Abdülaziz istisna– Mâverâünnehir Arap işgaline uğramıştı, bu halen devam ediyor. Abbasilerin, Arap ırkçılığı politikası gütmeyişi Arap gücünün kırılacağı fikrini vermiş Çinlilere. Orta Asya'ya dair emelleri canlanan Çinliler fırsatı ganimet bilip, Karlukların da yaşamakta bulunduğu Orta Asya'ya yeniden el koymak istiyorlardı."[25]

25 İslâm Ans. 12/2. c

Talas Meydan Savaşı'nda Karluklar

Büyük savaşlar ekseriyet itibariyle iki büyük devlet arasında yaşanıyor. Birçok küçük devlet, kabile, boy her ne denirse densin, onlar da, hangi tarafta bulunmanın daha kârlı olacağını hesap ediyorlar. Soğdiyana bölgesinde birçok prenslik var ve bunlar Arapların tasallutundan gözlerini açamıyordu. Birçok zamanda Türklerin yardımı dokunuyor, lâkin elden gelen öğün olsa da, vaktinde bulunmuyor. Bazen de Türkler kendi dertleriyle meşguliyete dalıp Sogd'a bakamıyorlar. Çin'in bir gözü de Sogdiyana'da. Burada Araplarla menfaatleri çatışıyor. Kendi kaderini tayin gücünde olmayan Sogdlular ne tarafın rüzgârı sert eserse o tarafa eğiliyor, başka çaresi yok.

Çinliler hâmi olmak istiyorlar, fakat önce sadakatlerinin isbatı lâzım. Çaç yani Taşkent Hâkimi hainlik yaptığı gerekçesiyle, Çinli –Kore asıllı– kumandan Kao-Hsien-chi tarafından tutuklanıp Çin'e gönderildi ve orada boynunu vurdular. Meselenin esası hainlik falan değil, kumandanın altın sevdası idi. Hâkimin hazinesi Çinli tarafından gaspedildi.

Bu hadisenin sonunda, ölen prensin (hâkim) oğlu silâh arkadaşlarıyla beraber Arap kumandanı Ziyad b. Salih'in ordusuna katıldı ve Talas şehrini kuşattılar. İşte bu sıralarda Karluklar Çin'in vassalı idiler. Çinli kumandan Karluk Yabgusunu 30 bin kişilik bir kuvvetle Çin ordusunun yardımına gönderdi.[26] Bundan sonrasını farklı anlatanlar var; biri şöyle:

[26] Eski Türkler, 445. s.

Gönderilen ordu 751 Temmuzunda Talas Nehri sahillerine gelip mevzilendiyse de, birkaç gün savaşa girmeye karar veremedi. Beşinci gün, aniden Çin ordusunun arkasında beliren Karluklar saldırıya geçince, bu taraftan Araplar da hücuma kalktı. Ağır kayıplar veren Tang ordusu, bozularak kaçışmaya başladı. Kao Hsien-chi'nin konvoya dahi panik halinde kaçışan askerler arasında yolunu güçlükle buldu."[27]

[27] Türk'ün Üç Bin Yılı, 117. s.

Karluklar kalleşlik mi yapmış oldular? Bugünkü devletlerarası münasebetlere göre doğrudur belki, lâkin o gün bugünden çok farklı. Çin, bulanık bir gölde su içmeye gelecek avları bekleyen bir iri timsah, bugün karnı tok olup da yemediğini yarın yer; hep böyle olmuştu ve olacaktır da.

Karluklar, sonlarının yutulmakla geleceğini anlyorlardı; bu sebepten Araplara yardımcı olmayı tercih ettiler. Çok çeşitli şekillerde anlatılmıştır değişik kişiler tarafından. Kendilerini yakından ilgilendirdiği için Müslüman tarihçiler de yazmıştır elbette; biz bunlardan sadece İbnu-l Esir'e bakıyoruz ve Karlukları bulamıyoruz. Savaşı doğuran sebep, ifade farklılığına aldırmazsak aynı. Savaşın anlatılışı şöyle: "...Ebû Müslim Çinlilerin gelişini haber aldı, bunlarla harp etmesi için Ziyad b. Salih'i gönderdi. Tiraz (Talas) Nehrinde birbirleriyle karşılaştılar. Müslümanlar Çinlilere karşı zafer kazandılar ve 50 bin kadarını öldürüp 20 bin kadarını da esir ettiler. Geriye kalanlar ise Çin'e kaçtılar."[28]

[28] İbnü-l Esir Tarihi Terc. 5. c. 365. s.

Çin'de asker pekçok. Her daim savaşırlar ve ölürler de. Asıl can alıcı nokta İmparatorluk ordusunun verdiği zayiat değil. Önemli bir uzuvlarını kaybettiler. Talas Harbinden sonra Tanrı Dağları daha ürkütücü bir haşmete büründü Çinlilerin gözünde. Bundan sonra: "Batıyı ele geçirme sevdasından vazgeçtiler. Bir başka tabirle, imparatorluk iflas etmişti."[29]

[29] Eski Türkler, 445. s.

Genel görüş, yukarıda anlatılanlar gibi. Ne tarafından bakılırsa bakılsın Çin'in aldığı yara hayli ağır, kırılan onurlarının tamiri zor. Bu olayın Karluklara en önemli faydası yeni bir inanç yolunun açılmış olmasıydı; İslâmiyete meyletmeleri kolaylaştı. Belki birden ve topyekûn din

değiştirmek söz konusu değil, fakat usul usul Türklerin Müslüman oluşlarından bahsedilecektir.

Talas Savaşından Sonra Karluklar

Ne hikmetse, savaşın neticesini belirleyen, daha doğrusu Çin'i ağır mağlubiyete uğratan Karluklar ile fazla bir şey değişmemiş gibi davranılıyor. Öncesinde olduğu gibi, yine Karluklar, imparatorluk bünyesinde kalmak istiyorlar. Hatta kraldan çok kralcı rolünde görülüyor Karluklar. Tabi ki bunda başka olayların zuhuru mevzuu bahisti.

Tehlike bir değil iki değil. Çin, çok yönlü hesap yapmaya mecbur. Uygur Kağanlığı güçlenmekte, imparator bundan hoşnut değil. Bir başka Türk boyu'nun kalkan yapılması lâzım. Bunun için hissi davranışlara yer yok. Karluklardan, 752'de Çin başkentine bir elçi geldi. Müşterek düşman ilan edilen Uygurlara karşı müşterek hareketin şartları görüşüldü ve aynı yıl Karlukların Uygurlarla savaşına sahne oldu.[30] Karluk Yabgusu, Hakanlık tahtını ele geçirmeye, ortaklığın aleyhlerine neticelenen savaşının intikamını almaya çalışıyor, bunda bir nebze de olsa haklı görünüyordu.

30 Türk'ün Üç Bin Yılı, 117. s.

Uygurlara ait topraklarda, aralıklarla iki sene süren savaşlar sonunda Karluklar yenildiler. Artık, emeline ulaşamayacağına inanan Yabgu eski ortağını rahat bırakmaya mecbur oldu.

Çin ile düşman olmak göze alınamıyordu ki, sebebi basit: Kimle dost olacaklar? Neredeyse kabiledaşların tamamı birbirine rakip durumda. Eğer biri yükselecekse diğerinin sırtına basması lazım. Bir Türk Yabgusu olan Abusî Çin'e başkaldırdığında, Karluklar üzerine gidip, onu esir aldılar ve İmparatora gönderdiler. Bu hizmet karşılığında Çin'den, takdir nişanesi olarak, Karluk Yabgusuna, Altay Hükümdarı olarak tanındığı bildirildi. [31] (Sene 752-753)

31 Eski Türkler, 446.s.

Dostluklarda vefa düşmanlıklarda fayda yok. Üstelik, şartlar çok değişken. Karluklar Çin'e güvenemiyorlar, güvenilemez de. Türk kavimleriyle de kavgalılar. Yaşamayı herkes kadar istiyorlardı; dağlara çekildiler. Türgişler 756'da Sarı-Kara diye ayrılmış, çarpışmaya

başlamışlar, birbirini takattan düşürmüşlerdi. Yabgu, Türgiş Hanlığını gözüne kestirdi; 759'da hücuma geçti.

Türgişler kolay lokma haline gelmişlerdi. Miadları dolacak, devlet olarak varlıklarını koruyamayacaklar, yerlerine yeni bir Türk Devleti ismi geçecek. Karluklar, büyük Uygur Hakanlığıyla bile savaşacak kadar kuvvetliydi. Yeni hedefleri kendi kuvvetlerine göre zayıf. Dayanamadı Türgişler ve Karluklar ilerleyerek 766 senesine kadar "Tokmak ve Talas'ı zapt ettiler."[32] Batı Tien Shan'a (Tanrı Dağları) kadar sarktılar. 766'da Türgişlerin devletli hayatları noktalanmış oldu. Kimileri Uygurlara, kimileri de Karluklara itaatlerini arz ettiler.

32 Diyanet V. İsl. Ans. Karluklar Mad.

Karluk Devleti (766)

Hep aynı şey oluyor. Şimdi güçlü bir Hakanlık olarak Uygurlar sahnede, ama Türgişler alaşağı edildiler ve onların yerini Karluklar aldı. Arslan İl-Türüg adlı Başbuğ-Yabguları başlarında olduğu halde, Balasagun yakınındaki Kara-Ordu'yu başkent yapan Karlukların en yakın rakipleri Uygurlar. Bu iki Türk kabilesi hayli zaman birbiriyle didişecek.

Bir tarihçi o günleri anlatırken "Orta-Asya bozkır kültürünün yegâne koruyucusu olarak yalnız Karluklar kalmıştı."[33] Diyor. Öyledir belki, fakat işleri hiç de kolay değil. Kimsenin, "ben kabuğuma çekilip kendi halimde yaşayacağım" dediği yok. Diyemez de. İstikrar, bozkırın hiç tanımadığı bir mefhum. Rüzgârın ne taraftan, ne zaman, nasıl eseceğini kestirmek mümkün değil. Böyle hoyratça değişen şartlar her kabileye yeni şartlar dikte ettirir, buna uymayana, uyamayana değil bozkırı, dünyayı dar eder. UygurlarlaTibetlilerin arası pek tatlı değil, limoni-mayhoş. Uygurlarla Şato Türklerinin ve Karlukların geçimsizlikleri hat safhada. Aynı kabile içinde bile ahenk, olması gerektiği gibi değil. Şatolar, Kırgızlar, Karluklar ve hatta Uygurlardan iki kabile Tibetlilerle dirsek temasına geçip, onların yanında yerlerini aldılar. Bu garip ayrlık ve garip dayanışmanın iki ana unsurundan biri Tibetlilerin insanları ayartmada gösterdikleri maharet; diğeri Uygurların güttüğü itici politika. Eğer, Uygurlar kavimdaşlarına karşı müşfik bir ağabeylik yapabilseydi, ayrı ayrı yaşamaları kabul edilip, dostluktan dem

vurulsaydı durum başka türlü olurdu. Lâkin bunlar istendiği gibi cereyan etmemiş, edememiş. Geçim hususunda Uygurlar sabıkalı da, Karlukların karnesi pek mi pak? Hayır, onlar da aşağı değil.

33 Eski Türkler, 447. s.

Bozuşmanın sebebi olarak gösterilen olaylar maddidir. 789'da, Beş-Balık'ta karışıklık çıkmıştı. 790'da Karluklar isyan etti. Aynı sene içinde Uygurların Kağanı Külüg Bilge kardeşi tarafından öldürüldü. Ağabeyinin yerini alan Kutlug Bilge için söylenenler, kaynaşmanın, isyanların da onun tutumu yüzünden başladığını belirtmektedir. Gasıp (Kutlug Bilge), Sogdlu ve Türk cemaatlerini yağmalamak suretiyle ticari gelirini artırmayı tercih etmişti. Bu politakının sonuçları kısa sürede kendini gösterdi ve Tien-shan civarındaki şehirler isyan bayrağını açtılar."[34]

34 Türk'ün Üç Bin Yılı, 119. s.

Bu iddianın tartışılır tarafı olmalı. Zira ne ilk isyandı ne son. Sınırlarını genişletip, gücünü artırma isteği her Hakanın vazgeçilmez tutkusuydu ve her kabilenin de bağımsızlık kazanma arzusu vardı. Karluklar Tibetlilerle işbirliği içine girip Uygurlara cephe aldıklarında kendi varlıklarını muhafazaya çalışıyorlardı. Ve 790'da Beş-Balık Tibetlilerin eline geçerken, onların yanında sadece Karluklar yoktu, diğer Türk boyları da aynı safta idiler. 791'de Tibetliler ve Karluklar üzerine hücum eden Uygurlar, düşmanlarından birçok esirler ele geçirip, bunları, Çin İmparatoruna hediye alarak gönderdiler.[35]

35 Uygur Türkleri, Trh. Ve Kült. 51. s.

Karluk-Uygur savaşları, kısa ve uzun fasılalarla 805'e kadar devam etti. Genelde, önde Tibetliler, onların yanında Karluklar yer alıyor. 795-805 yılları arasında, ama kesin olarak bilinmeyen bir zamanda Batı Karlukları Uygurlara yenildi. Bilahare Doğu Karluklarının desteklediği Tibetliler mağlup edilip "Doğu Karluk Yabgusu tahtından edilerek kovuldu."[36]

36 Eski Türkler, 499. s.

Tibetlilerle Türklerin dostluk kurup, kendilerinden olan Uygurlara cephe almaları istenmeyen, lakin benzeri çok görülen olaylardan idi. Karabalgasun yazıtı bundan haber vermekte ve şikâyet etmektedir. Kullanılan ifadeler, Tibetlilerle Karlukların hükümete karşı çeteler teşkil ettiği şeklindedir. Uygurların Kutlug Kağan devrinde (795-805) Beş-

Balık'ın yarısını alıp, yarısının muhasara edildiği söylendikten sonra şöyle devam ediyor bilgiler. "Gök Kağan bizzat büyük bir ordu ile çete başlarını mahvetti ve şehirleri geri aldı. Topraklarında rahat duran ve temiz hava teneffüs eden ahaliden iyi olanları iltifatlara boğdu, karşı gelenleri ise kızıl kana boyadı. Bunun üzerine çoraklarda gezenleri tatlı diller dökerek yerleşmeye davet etti ve halka iltifatlarda bulundu."[37] Uygurlara karşı Karlukların direnci, anlatılan bu savaştan sonra kırılmış oluyordu.

37 Uygur Türkleri Trh. Ve Kült. 53. s.

Araplar Horasan'a yerleşmişler, Mâverâünnehir'de Türk izleri silinmekteydi. Hiçbir Türkün gönlü huzurlu değildi, yıllarca savaşılıp sonunda ayaklarının altından kayıp giden bu bölgeden dolayı.

Karluklar, Araplara Karşı Araplarla

Halife Harun Reşid zamanıydı. Amcası Ebu'n Numan'ın kızıyla, güzelliği ve serveti için evlenmiş olan Yahya b. Eşas, onu Semerkad'da bırakıp, Bağdad'a gitmişti. Cariyelerle gönül eğlendiriyor, kadınını hiç aklına getirmiyordu. Kadını ise bu lâkayd kocadan kurtulmak için çırpınıyor. Durumdan haberdar olan Rafi b. Leys bu kanayan yaraya merhem olmak için devreye girdi; bundan maksadı da servete konmaktan başka bir şey değildi. Kadına akıl vermesi için bir adam gönderen Rafi, şu sözleri söyletti: "Kocandan kurtulmana asla imkân yoktur. Ancak Allah'a şerik koştuğuna dair şahit gösterirsen o zaman kurtulabilirsin. Bundan sonra tövbe etmek suretiyle tekrar dine girmiş olursun. Böylece nikâhın feshedilmiş sayılır ve başkalarıyla da evlenmen mümkün olur."[38]

38 İbnü-l Esir Tarihi Terc. 6.c. 176. s.

Aynen tatbik ediliyor Rafi'nin talimatı. Kâfir olan kadının, İslâmî anlayışa göre nikâhı düşüyor. Bu zengin kadınla Rafi evleniyorlar. Kız babasının halifeye şikâyeti, Halifenin ceza vermesi derken, Rafi isyan ederek etrafına adamlar topluyor. Yardımcıları, hiçbir zaman Arap idaresinden memnun kalmayan yerli halktır ve aralarında Türkler de var. 806'da başlayan isyan azar azar hararetlenip yayıldı. Semerkand valisi öldürülüp, şehir zapt edildi. İşte bütün bu olaylar yaşanırken Araplar arasında, Uygurlardan, Karluklardan ve Tibetlilerden yardım gelmişti. Kısa

bir süre önce Uygurların karşısında bulunan Tibetlilerle Karluklar, burada yan yana, Uygurlarla aynı safta savaşıyorlardı. Rafi 809'da Türkler tarafından terk edildi."[39] Hilâfete Memun gelmişti, o da isyankârı affetti. Ne isyancının eline bir şey geçebilmiş ne de diğer yardımcılarla beraber Karlukların. Şunu görmüş oluyoruz ki, Türklerin gözü Mâverâünnehir'den bir türlü kayamıyor.

39 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 217. s.

Tibetlilerle ittifakları uzun bir zaman devam ediyor, bu arada Araplarla savaşları da kesilmiyor: 821'de Fengane'de çarpışıyorlar. Yine, ikili dayanışma hâlinde; sene 823. Uygur Kağanı "Küçlüg Bilge Karluklar ve Tibetlilere hücum etti. Bayraklarını yırttı. Başlarını kopardı, kaçanları takip ederek batıya doğru Pahana ülkesine kadar sürükledi. Halkı hayvanları ile birlikte esir etti. Bunun üzerine yabgu onun emirname ve emirlerini dinlemeyerek topraklarını terk etti."[40] Karabalgasun yazıtları böyle bildiriyor.

40 Uygur Türkleri Trh. Ve Kült. 58. s.

Bundan sonra, Karlukların neler yaptığını, nasıl yaşadığını öğrenmeye çalışmamız netice vermiyor. Dişe dokunur faaliyetleri olmadığına hükmetmek zorunda kalıyoruz. Uygurlarla devamlı düşman kardeşler gibi didişip durduklarını biliyoruz. Ancak, bir bağlılıktan da söz edilebiliyor. Reşit Rahmeti Arat diyor ki:

"Karluklar 840'ta Uygurlar Kırgızlara mağlup oluncaya kadar, resmen bu devlete tâbi kalmışlardır. Uygur hâkimiyetinin sona ermesi üzerine, menşei eski Türk sülalesine bağlanan Karluk Yabgusu bu sülalenin meşru halefi sıfatı ile kendisini bozkırların kanunî hâkimi ilân etmiş ve büyük kağan ünvanını almıştır. Karluk devletinin merkezi olarak, Çu Nehri boyundaki Kuz-Ordu (veya Kara-Ordu) intihap edilmiştir."[41]

41 İslâm Ans. Karluklar Mad.

Uygurlara şöyle veya böyle bağlı görünen Karluklar, 840'ta bu devletin uğradığı felâkette pay sahibi değiller. Daha öncelere ait savaşları pek çok, ama yıkılışlarında yoklar. Uygurlar kendi içlerinden ve onların desteğiyle Kırgızlar elinden yıkıma uğramışlardı. Devleti dağılan Uygurların bir kısmı Tibetlilere sığınırken, "P'ang Töre Bey 15 oymağı Çungarya'ya götürüp Karluklara iltihak etti."[42]

42 Eski Türkler, 511. s.

Belirsiz Varlık

Karluklar, başlangıçtan itibaren yekpare olamadılar. Uygur devletinin dağılışıyla daha kuvvetli bir görünüm kazanmaları, önemli roller oynamış olmaları gerekirdi; fakat böyle bir şansı yakalayamamışlar. Sanki 840'dan sonra daha da dağılmışlar gibi. Uygurlardan kendilerine iltihak edenlerin de bir süre sonra ayrıldığı biliniyor.

Yabgu'nun, "bozkırların kanunî hâkimi" sıfatına kendini lâyık görmesi iyi idi, ama bundan bir Gök-Türk Hakanlığı kuvveti meydana gelmemiş. Hatta Uygur ve Kırgız büyüklüğü de yakıştırılamaz. Muhtemeldir ki, dağınık Karluk boylarını bir araya getirememenin acısı yaşanmıştır. Dağınık olmanın faturasını ödemek, büyüyemeden doğan sıkıntıları yaşamak bir kader olmuştu onlara. Şu not dahi zavallı durumlarının anlaşılmasına kâfidir. Uygur devletinin yıkılışının hemen sonrasından bahsediliyor:

"Uygurlara bağlı bir kavim olan ve Uygur hükümdar ailesinden başbuğların idaresinde bulunan Yağmalar, batıya doğru çekilerek Kaşgar yöresine gelmiş ve bazı yerleri Karluklardan alarak hâkim olmuşlardır."[43]

43 Karahanlı Devleti Tarihi, 7. s.

Daha sonrasında Karlukların bir kısmının Yagmaların hâkimiyeti altına girdiği de aynı yazar tarafından söylenmektedir. Tabi ki gariptir bu. Anlı şanlı bir devlet idi Karluklar; en büyük rakipleri ortadan kalkmış, onların içinden kopan bazı parçalar sığınmış kendilerine. Az sonra da, yine dağılan devletin bir parçası gelip eziyor ve teslim alıyor bir kısmını...

Bu tür söylentiler, daha sonra gelişen olaylardan destek almasa yıkılır giderdi. Lâkin bir şeyler olmuş Karluklara, yokuşta nefesleri tıkanmış, yürüyemiyorlar âdeta, arkadan yetişen vuruyor. On-Okların ülkesini ellerine geçirdiklerinden beri kuvvetli bir varlık gösteremedikleri söylenir ki doğru. "Gevşek ve tesirsiz bir hayat yaşadıklarından bahsedilirken, şu olay da her şeyin tuzu biberi olarak nakledilir: ".... Sâmanlı Hükümdarı İsmail b. Ahmed, 893'te Talas'a kadar uzanan bir sefer yaptı; oradaki büyük kiliseyi camiye çevirdikten sonra, Karluk Yabgusu'nun hatununun da aralarında bulunduğu 15 bin tutsakla geri döndü."[44]

[44] Oğuzlar-Türkmenler, 27. s.

Birçok faraziye arasında dolaşıp durulacak, Karluklarla Kara Hanlıların münasebeti kurulmaya çalışılacak, pek doyurucu neticeye varılamayacaktır. Şu da gözden kaçmayacak; Kara Hanlı Devletinin oluşumuyla (840) Karlukların tavsaması aynı zamana rastlıyor. Bu devletin içinde Karlukların büyük paya sahip olduğu söylenir, öyleyse bu mevzuu Kara Hanlılarda devam ettiririz. Ve hep olduğu gibi, hiçbir kavim hiçbir yerde tam olmayacaktır. Kara Hanlı Karluk savaşından söz edilecektir. Bazen de, elde ettiği madddî manevî başarılardan ötürü alkışlanan Kara Hanlı Devleti'nden Karluklara pay çıkarılacaktır. Işıkları etrafa saçılmadığı zamanlarda Karluklar, Kara Hanlıların nurundan yararlandırılmaya çalışılmıştır, bunu görmekteyiz.

Mesela, Kara Hanlı Devletinde Karluk tohumunun bulunduğuna inananlar, Gazneli Mahmut'un babası Sebük Tekin'in de Karluk memleketinden çıktığı ile öğünmektedirler. Milletimizin kadirşinaslığının hududu yok.

Kara Hanlıları anlatacağımız hududa giriyor olsa da yazımız, birkaç cümle daha devam edecek. Karluklardan her ne kadarsa, bir bölük de Yagmalar, Çigiller, Tohsılar kurmuş Kara Hanlı Devletini.

İslâmiyetin Karluklar arasında tanınıp benimsenmesi Kara Hanlı Devleti adının bile olmadığı zamanlardaydı. Ne kadar Müslüman olmuşlar, ne kadarı Müslüman olmuş sorusuna iyi bir cevabımız yok. Sınırları belirtilirken: "Doğuda Tanrı Dağları, Yağmalar ve Oğuzlar, kuzeyde Tohsılar, Çiğiller ve Dokuz-Oğuzlar, güneyde Yağmaların bir kısmı ve Mâverâünnehir ile sınırlanmış olan Karluk ülkesi çok bakımlı bir memleket olup "Türk illerinin en güzeli idi."[45] deniyor:

[45] İslâm Ans. 12/2. c. Türkler Mad.

Ne devlette devamlılık ne sınırlarda değişmezlik, bunlar alıştığımız şeylerdir. Bir zamanlar bu sınırlar içinde yaşadıkları kesin. Mâverâünnehir'de Araplarla savaşları ve başka münasebetleri İslâmî açıdan çok faydalı olabilecekti, lâkin Araplar maddî kayıplara dayanamayınca vaziyet başkalaşmıştı.

Göründükleri Son Noktalar

Yabgu ünvanı taşıyan idarecileri oldu, ama hiçbir zaman Hakanlık mevkiine yükselemedi. Buna binaen büyük –yahut birinci sınıf– devlet olamadılar, denebilir. Sonraları ise daha aşağı seviyelerde anılıyorlardı. Prenslikler gibi:

Kara Hanlıların kurucularından olsalar da olmasalar da o devlette önemli miktarda mevcut idiler. Bir zaman sonra devlet yönetimi içindeki Karluklar huzursuzluk çıkarmaya kalktılar. "Bu tutumları Kara-Hitay hâkimiyetinin Orta-Asya'da çabucak gelişmesinde tesirli olmuş görünmektedir."[46] Kara Hanlılar 1137'de Kara-Hitaylar tarafından Semerkand'de mağlup edilmişler ve bu olayda Karlukların vebali büyüktü. Onlar Moğolların (öyle sayılıyor Kara Hitaylar) ekmeğine yağ olmuşlardı.

46 Türk Millî Kültürü, 149. s.

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer Kara-Hanlı Hanı Mahmut'un dayısı idi. Şikâyeti üzerine Selçuklu ordusu Karluklar üzerine sefere çıktığında, karşısında Kara Hitayları buldu. Kanlı bir çatışma oldu 1141'de ve Sencer'in ordusu yenildi. Yapıldığı yerden adını alan bu vuruşmaya "Katavan Savaşı" denir.

Gittikçe dengeleri kayboluyor, havası boşalmakta olan balonun sağa sola çılgınca başvurması gibi bir manzara veriyorlar. Dost olup, Horasan sınırlarna kadar sokulmalarını sağladıkları Kara Hitaylarla araları açıldı. Fena halde cedelleştiler. "Başbuğları Yab han öldürüldü. (1157) Diğer bir başbuğ olan Ayyâr Bey Kara-Hitaylar tarafından esir edildi. (1172)

İlerleyen zamanda Kara Hitayların büyümeye devam ettiği, fil hortumu gibi gücüyle küçük toplulukları emdiği görülmektedir. "1200 sıralarında Uygurlarla beraber Karluklarda Kara Hitayların vassalıdır." Bozkırlar yeni bir lidere analık yapıyor, onu gürbüz bir yapıya kavuşturuyordu. Cengiz Han'dı bu lider. 1206'da Büyük Han oldu. İtaati altına girenler çoğalmaktaydı; kimi zorla kimi gönüllü. Uygurlar kendiliğinden sığındı Cengiz Han'a, onlardan sonra, "1211'de Balkaş gölünün güneyindeki Karlukların Arslan adlı Yabguları (...) kendi istekleriyle boyun eğdiler."[47]

47 Arihte Türklük, 174-178. s.

Karlukların devletinden değil ama varlıklarından bahsediliyor. Moğollara bağlılıkları ne getirdi, ne götürdü bilmiyoruz. O tarihte Müslüman idiler ve Cengiz Han'a itaat arz eden ilk Müslüman hükümdar Arslan Han olmuştu. [48]

[48] İslâm Ans. 12/2. c.

Aile büyüklerini kaybeden yetimlerin çeşitli yerlerde evlatlık olarak büyütülmeleriyle aynıydı durumları. Yetimler büyür fakat bunların o şansları yok. Küçüle küçüle tükenmeye aday idiler. Devletli zamanlarında birlik değillerdi, sonradan parçaları çoğaldı. Kimileri Moğollarla iç içe oldular. Bunlardan bir kısmı Anadolu'ya gelmiş; hem de dişe dokunur ağırlıkları olmalıydı ki burada, onların adını taşıyan sekiz köy olduğu söyleniyor. Bir de Özbekler arasında olanlar var ve bunların hâlâ yaşadıkları biliniyor.[49]

[49] Aynı Yer

Karluklar nasıl insanlardı, nasıl yaşarlardı? Galiba, bunu tam öğrenmek mümkün değil. Bütün Karlukların aynı şekilde yaşadıklarını söylemek imkânı olduğunu da sanmıyoruz. Bunun asıl sebebi ise, onları anlatanların tarifidir. Fazla üzerinde durmayacağız. Ebû Dülef 942-943 yıllarında dolaşmış Türk illerini, Karluklara da uğramış. “Nohut ve mercimek yerler. Darıdan bir çeşit içki yaparlar. Ancak tuzlanmış etleri yerler. Yünlü kumaş giyerler. Duvarlarında ileri gelen hükümdarlarının resimleri bulunan mabedleri vardır.”

Türkler hakkında yazan seyyahlar ahlâkî yönden methiyeler düzerler. Bilhassa namaz meselesinde hassasiyetlerini, zinaya katiyen geçit vermediklerini anlatırlar. Fakat Ebu Dülef, Karlukları bu yönleriyle beğenmemiştir. [50]

[50] İbn Fazlan Seyahatnamesi (içinde), 94. s.

Karluklar, Kara Hanlılar bahsinde anılacak, ama burada bu konu bitiyor. Son sözleri R. Arat'dan alıyoruz: 1211'de Cengiz Han'ın hâkimiyetine giren Arslan Han Harizmşah Muhammed'e karşı sefere iştirak etmiş. Herhalde faydalı hizmeti görülmüştü, Cengiz Han tarafından Sartuktay ünvanıyla taltif edilmiş. “Mengü Han (1251-1259) II. Arslan Han'ın oğlunu, babasının hizmetlerine mukabil fergâne (Özkent) Hâkimi tayin etmiştir. Bundan sonra Karluklardan artık bahsedilmez olmuştur.”[51]

[51] İslâm Ans. 6. c. Karluklar Mad.

KARA HANLILAR (840-1212)

İlk Müslüman Türk Devleti'dir Karluklar. Onlar bu özellikten dolayı daha itibarlıdır. Önceleri, bazı kavimlerin ırkî durumlarının tespiti ile uğraşılıyordu, şimdi sadece devlet kurucularının hangi kabileler olduğu meselesi var. Birçok Türk kavmi adı geçer Kara Hanlı Devleti'nin yapı harcı olarak. İlim âlemi bir türlü aynı noktada buluşup, mutabık kalamamış.

Bugün uğraşılan konu, dünün hiç meselesi değildi. İnsanlar, bazen farkında olmadan bir adım atıyor, bir yola giriyor ve sonunda dünyada iz bırakacak faaliyetlerin içine dalıyor. Başlangıçta, banilerin aklına isim gelmiyor, bazen de isimler asırlarca sonrasının derdi oluyor. "Kara Hanlı" adını dahi sonradan alan, –başkaları tarafından verilen dense daha doğrudur– bu devletin çekirdeğini hangi kabileler oluşturuyordu? Uygurlar, Türkmenler? Yağmalar, Karluklar, Karluk-Yağmalar, Çigiller…

İslâm Ansiklopedisinde çok uzun bir makale var; yazarı Alman tarihçi Omelyon Pritsak. Kara Hanlılar üzerine yapılmış iyi bir çalışma. Yazar, kılı kırk yarmış, ama kesin sonuca varmayı tam olarak başaramamış. Zaten tarih iki kere ikinin çarpımı değil ki. Kesin doğrunun tespiti mümkün olmayınca, akla en yatkın gelen doğru yerine ikâme edilir.

Diğerleri yanlış mıdır? Kara Hanlıların menşei ile alakalandırılan bütün kabileler hakkında yahut ileri sürülen görüşler hakkında, tamamen yanlıştır demeye kimsenin gücü yetmiyor. Mantıklısı şudur: "Bir faraziyedeki delillerin doğruluğu diğerlerindeki delillerin doğruluğunu ortadan kaldırmaz." Bahsedilen uzun yazıdan alıyoruz: "Kara Hanlılar sülâlesi, T'uchüe A-shi-na (Aşina) hanedanının bir kolu olan Karluk hanedanına bağlanmaktadır: Karluk kavmi birliğini meydana getiren üç kavmin iki en mühim unsurunu Çiğil ve Yağma kavimleri teşkil ediyordu.

"Kuruculuk görevini sadece Yağmalara yükleyen de var ve bunun için gösterilen dayanak da sağlam. Eski bir kaynaktan sızan bilgiler (Hudûdü'l-Âlem)'e göre "Yağmalar, Uygurların bir kolu idi. Başlarında bulunan hükümdarlar da Uygur hükümdar ailesindendi. Kaşgar ve Artuç kasabaları

da aynı dönemde Yağmaların elinde bulunuyordu. Artuç'ta Kara Hanlı hükümdar ailesinin mezarlığı bulunduğu malumdur. Yine aynı kaynakta Bulak'ların bir Yağma boyu olmakla birlikte, Uygurlarla karışık bir halde bulundukları da kaydedilmiştir.

Bunun gibi Kaşgarlı Mahmut da Bulaklar'ın bir Yağma boyu olduğunu bildirmektedir. Diğer taraftan Mücmelü't Tevârih ve'l Kısas, Yağma hükümdarlarına Buğra Han denildiğini açıklıkla kaydeder ki, kanaatimize göre işte bu husus onların Kara Hanlılar devletinin kurucuları olduklarını gösteren en kuvvetli delildir. Çünkü tarih boyunca Kara Hanlılardan başka hiçbir Türk devletinden hükümdarların Buğra Han ünvanını kullandıkları görülmemektedir."[52]

52 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 3-4. s.

Devletin menşei konusu çok uzatılmış, genellikle aynı daire etrafında dönüp durulmuştur. Netice itibariyle, çeşitli adlar taşıyan Türk kavimleri tarafından kurulmuş olup, 372 sene ömür sürmüştür.

Hanedan Adı

Aslında bizim andığımız Kan Hanlı adı, başlangıçta mevcut değildi. "İlek Hanlar" denmiş, "Türkistan Uygur Hanları" denmiş, ancak 1816-1881 arasında yaşayan V.V. Grigorev tarafından 1874'te yazılan bir makale ile Kara Hanlı adı yerleşmiştir.[53]

53 İslâm Ans. 6. c.

Kara'nın Manası

Eskiden, Altay kavimlerinde, Çinlilerde olduğu gibi dört yöne işaret etmek üzere dört renk (kara, kızıl, gök ve ak) kullanılmaktaydı. Kara, kuzey cihetini gösterir, bu da büyüklük ve yükseklik ifade ederdi. Böylece "Kara Han, Kara Ordu vb. birleşmelerinde "büyük baş" manalarında kullanılmıştır.[54] Kara Hanlı Hanlarının kullandığı bir sıfat var; "Kadır" Kaşgarlı Mahmut bunun izahında, "Türklerin Karakış anlamında "Kadır

Kış” sözünü kullandıklarını kaydetmektedir. O halde her iki kelime de (Kara ve Kadır) şiddetli, çetin, sert anlamlarına gelmektedir. Buradan alınarak, çetin, sert, zorlu, şiddetli tabiata sahip hükümdar manasında “Kara Han” ünvanının kullanılmış olması en kuvvetli ihtimal olarak görülmektedir. Nitekim günümüzde de “Gözü Kara” sözünün aynı anlamları ifade ettiği bilinmektedir.”[55]

54 Aynı Yer

55 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 2. s.

Kara Hanlı Hükümdarlarınca kullanılan Han, Hakan, el-Hakaniyye, el-Haniyye veya Mülûkü’l-Hakaniyye, Mülûkü’l-Haniyye, Evlâdü’l Haniyye adları da vardır.

Bütün Türk Hakanları’nın kendilerini Türklerce kutsal sayılan bir köke bağladıkları bilinir. Kara-Hanlı Hükümdarları da Alp Er Tonga’nın neslinden geldiklerine inanırlardı. Alp Er Tanga üçüncü göbek atasının adı Türk olan bir destan kahramanıdır; İranlılar buna Afrasiyab derler. Destanî veya gerçek, ama o kahramanlığın sembolü olmuştu.

Kuruluş Aşaması

Çok ayrı görüşler ileri sürülen bir konu netâmelidir. “Kuruluş” denince “kim kurmuş” sonucu elbette ortaya atılacak, cevabı beklenecektir. Doğrusu, fazla mıncıklamaya niyetimiz yok. Karluklar bahsinde değinilmişti 840’da Uygurlar Kırgızlara yenilip devletsiz kalmıştılar, aynı tarihte Karluk Yabgusu kendisini bu sülalenin meşrû halefi sıfatı ile bozkırın kanunî hâkimi olarak ilân etmişti. Kara Hanlı Devleti’nin kuruluşunun aynı zamanda vukuu tesadüf mü’dür? Direkt olarak Karluk adını devletin kuruculuğuna uygun görmeyenler, onların bazı boylarının adını verebiliyorlar.

Bazıları da dışarıdan bazı kabileleri sayıyor. Düz olarak şunu diyebilmek var ve tabi, uzun araştırılıp varılmış bir kanaattir bu da. Kolayımıza geliyor, kafamıza yatıyor: “Karluk veya Karluklar Devleti. Kara Hanlı Devleti, Karluk Devleti’nin devamı olduğundan…” diyor yazarımız. “Kara Hanlı” adının uydurulmuşluğundan bahsediyor ki, bunu 1874’te piyasaya sürdükleri malûm. Hiçbir Kara Hanlı Hakanının kendisini bu adla

tanımadığı halde (…) “Kara Hanlılar’ı Karluk Devleti olarak tanıtmak daha doğru olacaktır.”[56]

56 Kara Hanlılar, 132. s.

Bunun doğruluğu kabul edilse de, artık iş işten geçmiş. Bir Türk Devleti’nin devamı, bu devletin ikinci devresi sayıp bunu anlatıyoruz diyelim. Kurucuların kimler olduğu üzerinde, konuyu alan herkes çok teferruata girmek zorunda kalmış, mesele netleşeceği yerde daha fazla karışmış. Biz, elimizden geldiğince ortalığı bulandırmadan, arı duru bir anlatımı tercih ediyoruz.

İkili Sistem

Bizi Kara Hanlıları Karlukların devamı demeye zorlayan meselelerin başında gelen, ilk zamanlara dair aldığımız bilgilerdir. Uygur Devletinin yıkıldığı, Karluk Yabgusunun “Büyük Kağan” ünvanını aldığı an’a gidiyor, oradan geliyoruz. “Bilge Anacur” bu Doğu Karluk Yabgusu’nun adıydı. Alp Er Tanga soyundan geldiğine inanıyordu. Kara Han veya Kadır Han ünvanını aldı ve başkenti Balasagun olan Kara Hanlı Devletini kurdu.[57]

57 Kara Hanlılar, 184. s.

Önceki Türk devletlerinde görüldüğü, bilhassa Gök-Türklerde varlığına şahit olunduğu gibi devlet ikiye ayrıldı. İki kağan idaresinde iki kısma ayrıldı ama yine Gök-Türklerde olduğu gibi, Doğu kısmına hâkim olan büyük Kağandı. Kara-Ordu’da yerleşen büyük Kağan’ın taşıdığı ünvan Arslan Kara Hakan, aslında bütün Kara Hanlıların hâkimidir. Batı’ya hükmettiği varsayılan kağan Buğra Kara Hakan ünvanı taşımaktadır ve büyük kağana bağlıdır. Batı da, ilk önce Talas’a yerleşen Buğra Kara Han’a şerik-ortak kağan da denmektedir. “Her iki hayvan ismi, arslan ve buğra, aslında Karluk kavmi birliğine dâhil büyük grupların ongun (totem)’u idi. Çiğillerinki Arslan ve Yağmalarınki Buğraydı.[58] Yukarıda söylendiği gibiyse, devlet’te Çiğillerin daha ağır bastığını kabul etmemiz lazım; çünkü Arslan Kara Hakan devletin en büyüğü ve Çiğillere mensuptu.

58 İslâm Ans. 6. c.

Bütün milletlerin hayvanlara karşı tutkusu malûm; yılandan tutun yırtıcı, uçucu bütün hayvanlar milletlerin kutsalları olmuşlar. Ayı, kartal vs. Biz Türklerin ataları ise kurda meftun idiler. Arslan ve hele devenin Türklere totem olduğu Kara Hanlılarda görülüyor. Zamanımızda, hep arslan daha ziyâde büyükler küçüklere övgü kelimesi olarak “aslanım” derler. Devem, kartalım, kurdum dendiği duyulmamış. İslâm öncesi makbul sayılan, uğurlu olduğuna inanılan hayvanların İslâmiyetle beraber pabucu dama atılmış, fakat arslan ve kurt hâlâ sükseli hayvanlardandır.

Diğer Makamlar ve Yer Değişimi

Büyük Kağan, küçük veya şerik kağan iki kısma ayrılan toprakların hâkimidirler. Ayrıca, sülâleye mensup dört alt-kağan ile altı hükümdar vekili bulunuyor. İyi bir sistem kurulmuş, işletilmesi oldukça kolay. Neredeyse bizim askeri terfilere benziyor. Herhangi bir sebeple büyük Kağan’ın makamı boşalır ise, derhal küçük kağan onun yerine geçiyor. Buğra Kağan’ın mevkii boşalması durumunda, onun altında ama kendisine en yakını olan devreye giriyor. Bu uygulama anılan alt kağanlar ve altı hükümdar vekili içinde söz konusudur.

Bunları merdivenin en üst basamakları sayarsak, gayet sağlam yapılmış görünüyor. Diğer, bir alt basamaklara gelince, vezirler, ordu kumandanları, malî işlerden sorumlu nefer ve gerekli ne varsa hepsinin bir sorumlusu vardı. Bunlar belirli bir nizam içinde çalışmaktaydılar.

Bu kadar bilgiyi ilk zamanlara ait sayıyoruz, sonra, neler yaptıklarına dair malûmat yok ki epey bir suskunluk dönemi geçirmiş olmalılar.

Sâmanîlerle Savaş (893)

Çok şeyler değişmiş mutlaka; ancak biz büyük Hakan olarak Bazir Arslan Han adına rastlıyoruz. Aynı sıralarda Bazir Han’ın kardeşi Oğulcak devletin batı kanadı hâkimidir. Birçok savaşlar yapıldığı sanılıyor ve rakip olarak Sâmanîler seçiliyor. 893’te Sâmanlı Hükümdarı İsmail b. Ahmet Talas’a

kadar geldi ve burada Karluklar bahsinde anlatıldığı gibi, büyük bir zafer kazanıp Yabgunun hatunu ile beraber 15 bin esir alarak, döndü.

İslâmiyet'in Yayılışı

Uzun dönemler var ki Kara Hanlı adından bahis yok. Bunun nedeni temassızlık olmalıdır. Eğer Çin ile savaş yahut başka münasebetler olsaydı yahut Araplarla ve İranlılarla bir şeyler yapılsaydı bu ülkelerin tarihçileri anlatırdı. Türklerde yazma alışkanlığı olmadığından, kendi tarihlerini başkalarından öğrenmeye mecburdular, tabii biz de mecburuz. Sâmanîlerle yapılan savaş Kara Hanlılar adına önemli kayıplara sebep olmuştu, ama az sonra göreceğimiz müspet gelişmelerin bu sıralarda mayalanmaya başladığını da tahmin edebiliriz.

Sâmanîler Talas bölgesini tamamen ele geçirmişlerdi. Oğulcak, bundan sonra merkezini Kaşgar'a nakletti. Doğuda oturan Kara Hanlı Devleti büyük Hanı Bazir Arslan Kara Han kardeşine yardımcı olarak bazı yerleri kontrol altına almasını sağladı.

Kara Hanlıların Sâmanîler eliyle yıprandığını gören Oğuzlar fırsatı değerlendirmeye kalkıp soydaşlarına saldırıya geçtiler (903), fakat ağır bir yenilgi almaktan kurtulamayıp, Yabgularını da kaybettiler.[59] Bu küçük başarı Kara Hanlılara güven kazandırdı, 904'te Sâmanî sahasına akınlara başladılar.[60]

59 Kara Hanlılar, 192-193. s.

60 İslâm Ans. 6. c.

Yeni Bir Yüz'ün Görünmesi

Büyük Han, Doğuda oturan Bazir Arslan Kara Han 906/7 senesinde öldü. Satuk 6-7 yaşındaydı; dolayısıyla devletin başına geçip, babasının yerini doldurması mümkün değildi. Türk geleneğinde mevcut olan uygulamadan yararlanan Batı kanadı Han'ı Oğulcak ağabeyinden dul kalan yengesiyle evlendi. Böylece terfi eden Oğulcak Kara Hanlı Devleti'nin büyük Han'ı ve Satuk'un üvey babası oldu.

En yakın hasım görünümü taşıyan Sâmanîlerde iç çalkantılar başlamıştı. Takriben 912-914 seneleri. Bir şehzade maiyetiyle beraber ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı. Müslüman şehzadenin aklından geçen, Gök-Tanrı inancındaki Oğulcak'ın ülkesi. Sığınma izni istedi, itirazsız kabul edildi bu arzu ve bin kadar Müslüman Sâmanî, Kara Hanlı topraklarına yerleştirildi.

Çeşitli şekillerde anlatılıyor bu olay. Şehzade çok dindar biriydi, arkadaşları sofi. Zaruretten mi terk-i diyar ettiler, hizmet aşkıyla mı? Orasını bilmesek de, bunlar hayatlarını İslâmı yaymaya adamış görünüyorlardı. Tam anlamıyla, bir tebliğ cemaati gibi çalışmaya başladılar.

Küçük oluşundan dolayı, tahtı amcasına kaptıran Satuk 12-14 yaşlarındaydı. Yabancılarla aralarında sıcak temaslar başladı. Rivayetler muhtelif, ama hepsinde de doğru taraflar vardır. Satuk'un, İslâmiyeti mülteci şehzade'den öğrendiği söylendiği gibi, Ebû Nasr Sâmanî adlı bir tüccardan istifade ettiği de ileri sürülmektedir.[61]

61 Satuk Buğra Han, 56. s.

Satuk'un Müslüman oluşuyla ilgili bir de rüyadan bahsedilmektedir. “Karahan Sabuk (Satuk) bir gün rüyasında bir adamı gökyüzünden düştüğünü görmüş. Adamın kendisine, “Bugünkü ve gelecekteki dünyayı kurtarmak için senin İslâm dinini kabul etmen gerekir” demiş.”[62] Şüphesiz, normal insanların rüyaları o kadar muteber değildir; zaten ilim âlemi de böyle bir rüyanın mevcudiyetini kabul etmemektedir. Gerçek şu ki Satuk Müslüman olmuştu ve onunla beraber aynı inancı paylaşan arkadaşları da vardı.

62 Kara Hanlılar Tarihi, 80. s.

Satuk Buğra'nın amcasıyla iyi geçinemediği görülmekte, bunun sebebi dinî mi yoksa siyasî mi burası bilinmemekte. Sâmanîlerle Kara Hanlılar arasında kuyruk acısı olduğu halde Sâmanî hükümdarının iç isyanı baştırmak üzere Satuk Buğra'yı yardıma çağırdığı anlatılır.[63] Olayın mahiyeti şöyle:

63 Kara Hanlılar, 193. s.

İç isyan tabiri doğru olmayabilir. Taberistan'daki Zeydiler hanedanı Şiidir; bunların komutanlarından Leylâ b. Numan'a karşı Sâmanî hükümdarı savaşmak zorunda kalmıştı ve bundan dolayı da Satuk Buğra bu savaşa katılmıştır. Yardımın amacı Satuk'a ters gelen Şii'lik midir, yoksa

Sâmanîlere duyduğu muhabbet mi veya amcasından tahtı alabilmek için Sâmanîlere dostluk yatırımı mı yapıyordu?

Aynı savaşta Harizmşahların bulunduğunu da görüyoruz. İbnü-l Esir'e göre bunlar da Sâmanîler safında iyi işler yapmışlardır. Burada Satuk Buğra'dan şöyle söz ediliyor:

"Nihayet Leyla yenilerek geri çekilmiş ve "Sekke" denilen yere girmişti. Buranın başka hiçbir çıkış yolu yoktu. Sekke'de bulunduğu sırada Buğra Leylâ üzerine gelip onu yakalamak istemiş, Leylâ da hiçbir çıkış yolu bulamamıştı. Buranın evlerinden birinde saklandığı sırada Buğra gelip onu yakalamış ve Hamû'ye b. Ali'ye göndermişti."[64]

[64] İbnü-l Esir Tarihi Terc. 8. c. 107. s.

Abdül Kerim Satuk Buğra Han

Bu adı ne zaman aldı ve kullanmaya başladı? Bilmiyoruz. Amcasının sağlığında olabilir, ondan sonra da. Ama bir tarihte Satuk Buğra'nın adı uzamış, Abdül Kerim ilavesiyle zenginlemişti. Şüphesiz samimi duygularla yapılıyor isim değiştirmeler. Satuk Buğra'dan çok önceleri Türkler Müslüman olmaya başlamışlardı. Taa Peygamber Efendimizin zamanına kadar dayanır bu iş.

Abbasiler devrinde Müslüman olan Türklerin sayısı hayli fazlaydı, halife ordusunda en alt basamaktan, en üst basamağa kadar yükselmiş Türk askerler vardı. Satuk Buğra'nın Müslümanlığının önem kazanması işgal ettiği makamla alâkalıdır. Daha sonra da milletine bu dini resmen kabul ettirmesi yankı uyandırmıştır. Bir Türk Devleti İslâmiyeti kabul etmiş ilk olarak, bunun şerefi başta Satuk Buğra'ya aittir.

"Abdül Kerim" adını almasına gelince… Allah'ın kulu olduğunu bildirir, kerim Cenab-ı Allah'ın sıfatlarındandır. Satuk Buğra ile ad değiştirme öyle yayıldı ki, bundan sonraki devlet yöneticilerinde Türk adlı kimselere rastlamak mümkün değil. Bu moda Kara Hanlılarla da sınırlı kalmadı. Selçuklular da İranî isimler aldı yürüdü. Osmanlılar da yine benzeri durum yaşandı. Önce isimler, sonra lisan ve yazı. Bugün dünyada, değişik isimler altındaki Türk birlikleri (devletleri)'nin lisânen birbirini tam olarak anlayamamaları ne kadar feci!

Niyetlerin halis olduğundan şüphe etmiyoruz. Satuk Buğra, Müslümanlığın icaplarından saydığı için Abdül Kerim olmuştu. Diğerleri de öyledir. Keşke, demek iyi değil ve faydası yok. Ne yapalım olmuş…

Amcasıyla samimi dost olamayışlarının sebebi bir idiyse iki oldu. Öncelikle babasından tevarüs eden hakkı, yaşının elverişsizliği bahanesiyle gasp edilmişti. Çocukluktan çıkınca buna hazımsızlığı arttı. İdaresinden de memnun değildi amcasının ve kendisi Müslüman olduğu halde, onun eski inancından dönme niyeti yoktu.

Oğulcak, yeğenine zulüm mü yapmış? Buna dair bir iz görünmüyor. Bir şehzade saygınlığı ve imkânı içinde büyütülmüştü Satuk. Yaşı her şeyi kavrayacak olgunluğa, gücü orduları yönetecek kıvama gelince aklına akıl katanlar da çoğalmıştı. İyi ise de kötü ise de bu böyledir. Satuk Müslüman devletlerle kurduğu iyi ilişkilerle temayüz etti. Amca-yeğen arasında soğukluk kendini hissettirmeye başlamıştı. 925'de şiddetlenen çatışmalar yaşandı ve Oğulcak'ın şansı bu sıralarda eriyordu.

Sâmanîler'e yaptığı yardımın karşılığını fazlasıyla alıyor, onların desteğiyle açtığı isyan bayrağını daha yükseklerde dalgalandırıyor Satuk.

Satuk, kendine bağlı askerlere ilaveten Sâmanî askerlerini de amcasına karşı kullanarak onun elinden Kaşgar'ı aldı ve "Buğra Han" diye anılmaya başladı.

Satuk Buğra Han, önceki düşmanları Sâmanîlerin göz ardı edilemeyecek çaptaki yardımlarıyla, uzun mücaledeleler sonucu, devletin "bütün batısını ele geçirdi."[65]

65 Kara Hanlılar, 197. s.

Bu, birinci etap hedefin gerçekleşmesiydi. Büyük Kara Hanlı Hanı doğuda, başkent Balasagun. Amcası Oğulcak ile ölümüne çarpışmaları gerekiyordu. Onu sıkıştırmaya başladığında arkasında büyük bir Müslüman ordusu vardı. Savaşa, düğüne gider gibi sevinçle yürüyorlar, ölmenin cennete uçmak olduğu inancıyla kuvvetliydiler. Bunlara karşılık Oğulcak Kara Arslan Han Çin'den yardım umuyordu. Halbuki o sıralarda beş hanedanlığa bölünmüş olan Çin'in kendine hayrı yoktu. Ve tabi Oğulcak'ın ümitleri boşa çıktı. Kanlı çarpışmalar sonunda 943-944'de Satuk Buğra Han tarafından Balasagun'un fethi tamamlandı. Artık Kara Hanlı Devleti'nin tek hâkimi Abdül Kerim Satuk Buğra Han'dır.

İslâmiyetin Yayılışında Sufilerin Rolü

Farklı anlatım usûlleri vardır. Çoğunda gerçeklik payı da, aksi de mevcut. Aşağıya olacağımız görüş ve bilgiler, anlatmaya çalıştığımız zamanla ilgili tespitleri daha iyi yansıtıyor zannedilmektedir: "Emeviler devrinden itibaren İslâm propagandasının bozkırlarda yapıldığı hâlde pek başarı elde edemediği anlaşılmaktadır. İslâm'ın fakihler tarafından ortaya konan şekli, Araplar da dâhil, göçebeler tarafından ihtiyaçlarına cevap vermeyen bir din sayılırdı. Şeyhler ile İslâm tasavvufunun diğer mümessilleri, mukayese kabul etmeyecek kadar büyük tesir meydana getirdiler ve bugün bile bozkırlarda en çok onların taraftarları vardır. Sâmanîler devrinde Türkler arasında yapılan İslâm propagandası hakkında bilgimiz yok denecek kadar azdır.

Ancak Sâmanî'den öğrendiğimize göre Abdülmelik'in saltanatı sırasında Türklerin memleketinde yaşayan Nişâpurlu Ebu'l-Hasan Muhammed b. Süfyan el-Kelâmâti adında birisi 951-952 yıllarında Nişâpur'u terk ederek birkaç yıl Buhâra'da kaldıktan sonra, Hanların hanı'nın hizmetine girdi ve onun sarayında 961'de öldü. (…) Türkler arasında faaliyet gösteren diğer İslâm mümessillerinden Ebu'l-Hasan Sa'id b. Hâtim el-Üsbânîketi'yi bilmekteyiz: 990 yılından biraz önce Türklerin memleketine gitmiştir."[66]

[66] Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 274.s.

Osmanlı Devleti henüz kuruluş aşamasında iken de birçok Horasan erlerinden-erenlerinden bahsedilir. Şeyh Edebâli, Geyikli Baba, Abdal Musa ve daha birçokları… Ne kadar hikâyeleştirilmiş olsa da, içindeki gerçekleri inkâra imkân yoktur.

Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın Sonu

Türk milletinin hafızasında müstesnâ bir yer edinen Satuk Buğra'nın hayatı fazla bilinmiyor. Onun için söylenenler kısıtlıdır. Delikanlılığa adım atarken Müslüman olduğu, devleti ele geçirdikten sonra İslâmiyeti resmi devlet dini yaptığı iftiharla anlatılmakta. Genelde belirlenen tarih, "onuncu asrın başları" olarak geçiyor. Devlete tamamen hâkim oluş senesi 944 sayılsa, ondan sonra on iki sene kadar yaşadığı anlaşılmakta, ama

faaliyetleri biliniyor. “955/956 yılında Kaşgar’ın kuzeyinde yer alan Artuç’ta vefat etmiş; geride Musa ve Süleyman adlarında iki erkek evlat bırakmıştır.”[67]

67 Kara Hanlılar, 203. s.

Musa b. Abdül Kerim Zamanı (956-960)

Esas adı Baytaş. Şart olduğuna inanılarak, ona da bir Arap adı takılmış, yukarıdaki gibi anılmaya başlamış. Böylece Müslümanlığı tescillenmiş oluyordu.

Musa, babasının yerine Arslan Han, yani büyük Hakan olup Kaşgar’a yerleşti. Kardeşi Süleyman Balasagun’da, ikinci derecede Han olarak görevlendirildi.

Musa b. Abdül Kerim’in kısa süren iktidarında yaşanan olaylardan bize sızan fazla bir şey yok. İslâmlaşma hareketinin hızla devam ettiği görülmekte, etraftaki Türk kabilelerinin de Müslümanlığı kabul ettikleri sanılmaktadır. Bu blok halinde olmasa bile hatırı sayılır sayılarda olmalıydı. İbnü-l Esir fazla önemsememiş gibi, bizce önemli sayılan bir haberi şöyle veriyor: “Bu yılda Türklerden 200 bin oba İslâm dinine girdi.” [68] Bahsedilen yıl 960. Baytaş’ın hayatta ve vazifede olduğu dönemdir.

68 İbnü-l Esir Tarihi Terc. 8. c. 460. s.

Musa Han (eski adıyla Baytaş) İslâmî heyecanı doruklarda görülen bir Türk lideriydi. Yapmaya çalıştığı ve yaptığı hareketlerle bunu ispatlıyor. Etrafında Dokuz-Oğuz boylarından birinin yaşadığı Hoten şehri, Budistler tarafından kurulmuş, krallıkla idare ediliyordu. Buranın hâkimiyetinin Li soyu hanedanlığında olduğu söylenir. Kara Hanlı Devleti adına, İslâmî hüviyetiyle burayı fethe niyetlenen Musa’nın diğer Müslümanlardan da destek gördüğü bir vakıa ise de, kazanılmış bir zafer alâmeti görülmemekte. Daha sonraki Hanlar tarafından devam ettirilen Hoten savaşının neticesi ancak 1009’a doğru alınabilmiş, bu sıralarda “Kara Hanlılar Hoten’i fethetmiştir.”[69]

69 Kara Hanlılar Tarihi, 83. s.

Bazı tarihçiler Kara Hanlı Devleti'nin tamamen İslâmî hüviyete bürünmesini Musa b. Abdül Kerim zamanı olarak tarif ederler. Bunun yanlış olmaması, Satuk Buğra'nın bu görevi yapmamış olduğunu göstermez. Ancak, sayısını bilmediğimiz nüfusun hepsine tek tek tesir etmek Satuk Buğra'ya nasip olmamıştır, diyebiliriz. Musa'nın iktidar olduğu dönemde, Müslüman ülkelerle temasa daha çok ağırlık verilmesi, daha fazla tebliğ ve öğreticinin görevlendirilmesi neticeye vardırmıştır.

Yaşını ve sebebini bilmediğimiz bir ölümle Musa b. Abdül Kerim (Baytaş) 959 veya 960'ta hayata gözlerini yummuştur.

Süleyman Arslan Han (959/960-975)

Tarihî kayıtların, bu sıralarda karıştığını söylemek doğru olur. Kara Hanlılar tarihinde otorite sayılan Pritsak: "Satuk'un oğlu Musa b. Abdül Kerim doğu kağanını (Arslan Han) mağlup ederek, sülâlenin bu kolunu ortadan kaldırmış" diyor. Verdiği yıl 960.[70] Bir başka eser de, aynı şeyi yapanın Süleyman Arslan Han olduğu anlatılıyor. [71] Değişik biçimlerde anlatıldığını da görüyoruz. Şunu anlamış bulunuyoruz ki o tarihlerin bizlere ulaşan bilgileri karışıktır, sonradan yazanlar ise, zanlarını ortaya koyuyorlar; en kuvvetli zanlarını.

70 İslâm Ans. 6. c.

71 Diyanet V. İslâm Ans. 24. c.

Satuk Buğra Han'ın savaştığı ve öldürdüğü (943) amcası Oğulcak Doğu Han'ı idi; Arslan Han yani. Büyük o idi; Satuk'a geçti büyüklük ve birleşme o zaman gerçekleşmiş olmalıdır. Birlik olma halinin anlatılışındaki farklılıkları eski kaynaklardaki bilgilerin muğlaklığına veriyoruz. Buradaki en önemli eksiklik Kara Hanlılar tarihinin Kara Hanlı Türkleri tarafından yazılmayışıdır. Bizim vardığımız kanaat şu ki, Süleyman Arslan Han, adından da anlaşıldığı gibi, bütün Kara Hanlıların büyük Hakanı idi. İktidar yılları İslâmı bütün Türklere kabul ettirme çabasıyla geçti.

Ebu'l Hasan Ali Arslan Han 975

Bir de İlig kelimesi kullanılıyor, Hasan Ali Arslan Han'ın adında. Böyle karmaşık isimlerin kafa karıştırdığı bir vakıa ise de kaçış imkânımız yok. Samimiyetle sarılınan İslâm dini Süleyman devrinde Kara Hanlılar arasında tam olarak yerini almış, onun oğlu Musa Ali'ye bu hususta çabalama vazifesi kalmamıştı. O da devletin topraklarını genişletmeye girişti.

Her zaman göre geldiğimiz, hakanların, hanların oğul sayısının fazlalığı Kara Hanlılarda yok veya ilk ikisi önemli vazifeler aldığı için diğerlerinden bahsedilmiyor. Süleyman'ın büyük oğlu Hasan-Ali büyük Han olunca, kardeşi Harun Buğra Han (Buğra'dan anlaşıldığı gibi batı'nın sorumluluğunu almış olmalıdır) Mâverâünnehir fethiyle uğraştı.

Sâmanîler şanssız yıllar yaşıyorlar. Taht, on-on bir yaşındaki II. Nuh'a kalmış, annesinin yardımıyla memleketi idareye çalışıyor. Devletin başı baş ezecek kudrette olmayınca ayaklar boş durmaz. İlk etapta vezirler el koyar bazen ülke menfaati adına, bazen kendi adlarına. Vezir Abdullah b. Ahmet el Utbi laçkalaşan idareye çeki düzen vermeye çalışıyordu. Ama içlerinde aslen Türk olan komutanlar ve bazı Sâmanîler Kara Hanlılara ilgi duyuyorlardı. Kurt dumanlı havayı sever ya Ebu'l Hasan Ali Arslan Han, komşudaki bunalımdan yararlanmak için 977'de harekete geçti. Gayet verimli bir sefer oldu, Sâmanîlerin gümüş madenleri bulunan bölge ile başka bazı yerler işgal edildi. Arslan Han 977-978'de "Fergane'nin yukarı kısımlarına doğru hareket ederek, 980 yılında İsficab'ın hâkimi oldu. Böylece, Ali Arslan İlig Han, 840'dan sonra Kara Hanlıların Sâmanîlere kaptırdığı toprakların tamamını geri almayı başardı."[72]

[72] Kara Hanlılar, 209-210. s.

Büyük Han'ın, orduyu kardeşi Harun Buğra Han'a teslim edip, batıda yapılacak işleri ona havale ederek, doğuya yöneldiği söylenir de, sebebi pek açıklanamaz. Ancak tahminde bulunulur: İslâmiyet düşmanları doğuda isyanlar çıkarmış, bunların bastırılması için acilen harekete geçmiştir Arslan Han…

Harun Buğra Han'ın Hizmetleri

Birçok ad edinmiş Harun Buğra, çeşitli sıfatlar kullanmıştır. Bunlardan biri de Şihabüddevle. Degünye şöyle yazıyor bunu: "Şihabüddevle Buğra Han İlig."[73] İbnü'l Esir'de ise şöyle: "Buğra Han et-Türkî" diye bilinen Şihabüddevle Harun b. Süleyman İlig. İbnü'l Esir'in, 993-994 olaylarını anlattığı bölümde geniş yer ayrılmış, diyor ki: "Bu sene (Buğra Han)

Buhâra şehrine hâkim oldu. Kaşgar ve Çin sınırına kadar Balasagun ona aittir.” Bu meselenin oluş biçimi şöyle:

73 Büyük Türk Tarihi, 3.c. 783. s.

Sâmanî Devleti çöküş süreci yaşarken, onların Horasan Valisi Ebu Ali b. Muhammed Simcûri, görev yaptığı yeri sahiplenmek istiyordu. Bunun için yazışmalara başladı. Mektuplarından biri Buğra Han’a idi. Ona, Buhâra’yı İstilâ edip, Sâmanîlerin buradaki hâkimiyetine son vermesini tavsiye etti. Buğra Han ve Ali arasında varılan anlaşmaya göre, “bütün Mâverâünnehir’e Buğra Han, Horasan’a ise Ebû Ali hâkim olacaktı. (…) “Buğra Han Buhâra tarafına hareket etti, istilâ amacıyla Sâmanî topraklarına yürüdü ve ülkeyi yavaş yavaş istilâya başladı.”

Buğra Han’ın üzerine gönderilen büyük bir ordu hiçbir şans bulamadan mağlup oldu. Denenen başka teşebbüsler de netice vermedi ve Sâmanîlerin başkenti Buhâra Buğra Han’a boyun eğdi.

Buğra Han fethettiği Buhâra’da ikâmete başlamıştı, fakat buranın havasına alışamadı. Ciddî bir hastalığa yakalandı. Şifa umuduyla öz yurduna döndü Buğra Han.

Heba Olan Emekler

Buğra Han’ın ayrılışı ile şehir halkı Türk askerlerine baş kaldırdı, birçok ölüm ve yağmalama olayları yaşandı. “Oğuz Türkleri de bu katliam ve yağmaya katıldılar.”

Buğra Han’ın ayrıldığını öğrenen Emir Nuh adamlarıyla beraber Buhâra’ya gelip, ata yurduna kavuştu. Buğra Han menzile varamadan yolda öldü. İbnü’l Esir’in bu hususta son sözleri:

“Buğra Han ölünce adamları ülkelerine döndüler. Buğra Han dindar, hayırsever ve adil bir hükümdardı. Halka iyi davranırdı, âlimlerin ve din adamlarının dostuydu, onlara ikramda bulunurdu. Kendisi için “Resûlullah (s.a.v.)’ın azatlı kölesi” denilmesini isterdi.”[74]

74 İbnü-l Esir Tarihi Terc. 9. c. 86. s.

Büyük Hakan, Ebul Hasan Ali Arslan Han, 980’de İsficab’ın alınmasından sonra doğuda baş gösteren olayları bastırmak üzere ayrılmıştı. Orduyu ve bütün işleri emanet alan Buğra Han, sonu işe yaramasa da

fetihler yapmıştı. Arslan Han'ın faaliyetleri hakkında bilgi edinemiyoruz. Birçok savaşa katıldığı zannolunuyor. Çünkü savaşlardan birinde şehit düşmesi, yanarak ölmesi, kaynakların ondan "el-harik" ve "es-şehit" sıfatıyla bahsetmesi, hakanın yanarak öldüğünü kanıtlamaktadır.[75]

75 Kara Hanlılar, 210. s.

Lâkap (ünvan) Almak

Ünvan için Türklerin çaldığı kapı Çin İmparatoruna ait. Kısaca gayri Müslim diyebileceğimiz Türklerin en yakın komşuları kocaman Çin idi ve noterlik mührü İmparatorun elindeydi. Birçok Türk hakanına zengin ünvanlar dağıtılmıştı Çin tarafından.

Kara Hanlı Devleti Müslüman ve Müslümanların büyük kapısında beklemeden ünvan alınamaz. Yani İslâm memleketlerinin hanları-hakanları ya kendileri isteyerek yahut istemeden halife tarafından ünvan sahibi olabilirler. Bunu, alınan Arap isimleriyle karıştırmayalım; sadece ünvandan bahsediliyor. İlk İslâmî lâkap taşıyan Kara Hanlının, Buhâra'dan Kaşgar'a dönerken Koçkarbaşı denen yerde ölen Buğra Han olduğu söylenmektedir. "Şerefüddevle" lâkabından söz edilmişti, bunun manası: "Devletin şerefi ve inancın direği" İslâmî ünvan verme makamı Halifelik olduğu halde Birûnî diyor ki: "Bu lâkap halife tarafından verilmeyip, kendine kendisi tarafından takılmıştır:[76]

76 Kara Hanlılar Tarihi, 87. s.

Doğrudur. Henüz Bağdat'taki hilâfet temsilciliği ile Kara Hanlıların münâsebetleri gelişmemiştir. Fakat Buğra Hasan Han kendisini İslâmî duygularla öyle bezemişti ki, resmiyet ifade etmiyor olsa da, o "Devletin şerefi ve inancın direği" olmaya baş koymuştu. Aynı durum Osman oğullarında da yaşandı. Han-hakan lâkabı almak için halifenin onayı olması gerektiği halde, ondan izinsiz bu tür ünvanları kullananlar oldu. Hilâfet, Yavuz Sultan Selim'le Osmanlı Türklüğüne geçene kadar durum böyledir.

Yıldırım Bâyezid Rumeli'nde birçok fetihler gerçekleştirdiği halde, hâlâ "Bâzeyid İbn-i Murad" diye anılıyordu. Ancak 1395'de, araya Mısır Sultan'ı Barkuk'u koyarak "Sultan" ünvanını talep etti. Kesin bilinmemekle beraber halifenin bu isteği kabul ettiği rivayeti vardır.

Tam değilse de, bugünkü duruma yakındır. Kendi kendine bağımsızlık ilân edip de, belli başlı dünya devletleri tarafından onay almayan küçük ülkelerin düştüğü sıkıntılar malûm. Nasıl ki, devlet olarak tanınma bugün önemli ise, o gün de ünvan almanın önemi vardı.

Kara Hanlı Sâmanî Mücadelesinin Devamı

Buğra Hasan Han Buhâra fatihi ünvanını fazla taşıyamadan ölmüş, Sâmanî'ler biraz nefeslenmişti. Büyük Kağan Arslan Han'ın da hangi savaşta ise yanarak öldüğü –şehit düştüğü– söylenmekteydi. Hasan "Buğra Han'ın ölümünden sonra devletin batı kısmını idare ve Sâmanîlere karşı mücadeleyi devam ettirme işi, Ali Arslan Han'ın oğullarından Nasr b. Ali'ye kalmıştır. Bu durumda Nasr b. Ali'nin (İlig Han) 998'e kadar babası adına, ondan sonra da kardeşi Ebû Nasr Ahmet b. Ali (Togan Han - 998 - 1016/1017) adına batıda hükümet ettiği anlaşılıyor."[77] Bu şahıs daha çok İlig Nasr olarak anılmakta.

77 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 10. s.

Önceleri Fergâne taraflarının idarecisi olarak görünen İlig Nasr daha sonra Özkend'de oturmaya başladı. Sâmanîlerde, düzelmek bilmeyen karışıklıklar devam ediyordu. Onların iç olaylarını takip etmek zor. Kabile devletçikleri gibi biri çıkıp biri iniyor. İsyanlardan bunalmış bir Sâmanî devleti, belliydi ki uçuruma yuvarlanacak. Ancak bundan kimin yararlanacağı meselesi çok mühimdi. İşin içine Gazneliler Devleti kurucusu Sebük-Tegin de karışmış, onun ölümünden (997) sonra, oğlu Mahmut devreye girmişti. Mücadele, devlete asi olanlarla düzeni korumaya çalışanlar arasında en şiddetli hâliyle sürüyordu. "Ebû Ali ölünceye ve Faik, Türk hükümdarı Nasr b. Ali İlig Han'ın yanına kaçıncaya kadar devam etti."[78]

78 İslâm Ans. 10. c. Sâmanîler Mad.

İranî bir kavim olan Sâmanîler, son fırtınayı veya baltayı bekleyen çürümüş ağaç gibiydi. Esas sahipleri sahiplenemez duruma düştü. Mücadele Faik el-Hassa, Ebû Ali Simcûri ve Sebük-Tegin arasında yürütülmekte iken,

Faik tarafından teşvik gören İlig Han Nasr Sâmanî topraklarına yürüdü.[79] (996)

[79] Diy. V. İslâm Ans. 24. c. Kara Hamlılar Mad.

Gazneli Mahmut'un babası Sebük-Tegin Gazne Vâlisi idi. Sâmanîlerin güçsüz hükümdarının yardım çağrısına 20 bin askerle gelen Sebük-Tegin'in İlig Han Nasr ile sulh anlaşması yaptığı görülüyor. Buna göre Sir-Derya sahası Halvan'a kadar Kara hanlılara bırakıldı. Faik, İlig Nasr'a yaptığı yardımın faydasını görecektir; buna Sâmanîlere yaptığı kalleşlik de denebilir.

Sâmanîlerin Sonu

Faik, Semerkand Valiliğine tayin edilerek hizmetinin karşılığını gördü. Sebük-Tegin'in aracılığı ile sağlanan sulhun ömrü kısaymış. Buna sebep dengelerin çok seri olarak değişmesi gösterilebilir. Sâmanî hükümdarı II. Nuh Temmuz 997'de öldü. Onun yerine, oğlu Ebûl Haris Mansur tahta geçti. Kâbiliyetli, akıllı ve ciddi bir devlet başkanıydı, fakat ortada devletin kaldığını söylemek mümkün mü? Tam olarak çürümüş bir saray idi Sâmanî Devleti, bütün müspet yanlarına rağmen Ebûl Haris Mansur bu harabeyi abâd edebilecek maharete, hatta devlet adamlarına sahip olacak otoriteye sahip değildi.

Semerkand Valisi Faik tutarsız bir role soyunmuştu. Onun üfürmesiyle, Sâmanîlerde iç çatışmalar iyice alevlendi. Hükümdar Ebül Haris Mansur tahttan indirildi (1 Şubat 999). Bir hafta sonra gözlerine mil çekilen Mansur, Buhâra'ya gönderildi. Ondan sonra da, "küçük kardeşi Ebûl Fevaris Abdülmelik tahta geçti."[80]

[80] Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 285. s.

En büyük taşlar en yakınlardan gelmese öldürücü tesir yapmazdı belki. Sâmanîleri din'e ve din adamlarına saygılı gösterirler. Bunda kastedilen hanedan, hanedan üyelerinin saygısı. Fakat sünnî ulemanın tavrı, isyankâr, devleti-hanedanı devirmeyi amaçlayan Ebû Ali ve Faik'ten yana. Halk tabakasının tavrı, hemen hemen her devirde aynı.

Devlete bağlı hatiplerin vaazlarını önemsemeyen insanlar –avam– sokak vaizlerini tercih ediyordu. Bu konuyu anlatırken Barthold V.R. Rosen'in

söylediklerinden yola çıkarak şöyle söylüyor:

"Baron V.R. Rosen'in haklı tahminine göre, resmi olmayan din adamları sınıfının temsilcilerine –insanlar– tâbi oldular. Onların halk üzerindeki tesiri, hükümetin tayin ettiği hatip ve imamların tesirinden daha fazlaydı. Buna benzer olaylarda daima olduğu gibi, nispeten yakın zamanda İslâm'ı kabul etmiş olan dindar göçebelerin din ile ulemaya gösterdikleri derin hürmet, münevver memurlar sınıfındakinden çok fazla idi. (…) Halk mürşitlerinin nasihatlerini kabul ederek "dünya malı için mücadele edilirken" Müslümanların "yatıp katledilmek" zorunda olmadıklarına karar verdiler. İlek, Buhâra'ya ancak Sâmanîlerin dostu ve hamisi sıfatıyla gideceğini ilân etti. Ahali fatihleri tam bir sükûnetle karşıladılar. Buhâra'nın askeri kumandanları Begtüzün ile Yınal-Teğin kendi istekleriyle fatihlerin ordugâhlarına gittiler ve orada tevkif edildiler. 23 Ekim 999 Pazartesi günü, İlik hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Buhâra'yı işgal ederek Sâmanîler'in hazinesine el koydu.[81]

81 Aynı Eser, 287. s.

İlig Han Nasr'ın, Buhâra'ya saldırı teşebbüsünden önce ulemayı elde ettiği söylenir. Buna sebep, onların verdiği fetvalar. Dini temsil makamında görülen insanların çok değerli olduğu bir devirdi. Yukarıda anlatılanlara inanacak olursak, resmi görevlilerden ziyade gayri resmi hocalar halk nazarında muteberdiler. Bunlar fetva verseydiler hiç patırtısız gürültüsüz teslimiyet olmazdı. Mamafih, Sâmanîlerin savrulmaktan başka bir şeye yetecek güçleri yoktu; fakat hiç olmazsa şanlı şerefli bir son istemeliydiler. Halk bunu göze alıyordu. Devletin görevli vaizleri de bu yönde konuşuyordu ama fakihler ne diyor?

Bir görgü şahidinin anlattığına bakılırsa, minberden, vatan müdafaasının şart olduğunu söyleyen hatip itibar görmüyor. Halk kesin karar vermek için fakihleri dinlemek istiyorlar: "Fakihler ise onları savaşmaktan men ederek diyorlar ki: Eğer Sâmanîler din adına Kara Hanlılarla savaşıyorlarsa, bizim de Kara Hanlılara karşı savaşmamız gerekir. Eğer mal ve ganimet için savaşıyorlarsa, Müslümanların birbirini öldürmelerine fetva vermiyoruz!"[82]

82 Kara Hanlılar Tarihi, 89. s.

Hiç bir şüpheye mahal yok; fetva tam manasıyla işe yaramış. Savaşın, fakihlerce, din adına yapılmıyor olması silah çekmeyi gerektirmeyince iş

böyle kolaylaşmış. Bu görüşün doğruluğuna inanmış, yakut diğer yolun çok kanlı sonucunun da aynı olacağını bilmiş olmaları gerekirdi. Ama bizim meselemiz onların düşünceleri değil. Olay böyle gerçekleşmiş, Kara Hanlılar tereyağından kıl çeker gibi Sâmanî Devletinin ipini çekmişler.

Sâmanî Devleti'nin kolu kanadı kırılmış, en güvenilir makam sahipleri makamlarının hakkını vermiyordu. Bunların başında Faik gelir. Vaktiyle "Nuh b. Nasr'ın azatlı hadımlarından biriydi."[83] Sonra ekmeğini yediği devlete karşı ikili oyunların içine girdi.

83 İbnü-l Esir Tarihi Terc. 9. c. 124. s.

"Sâmanoğulları Devleti bu sene Mahmut b. Sebüktekin ve Türk Hakanı Şemsüddevle ebû Nasr Ahmet b. Ali İlig Han tarafından yıkıldı." diyor İbnü-l Esir. Hükümdar Abdülmelik saklanmıştı. Onu ve diğer hanedan azalarını bulduran İlig Han hepsini Özkent'e sürdü, bölgeye kendi valilerini tayin ettikten sonra kendisi de Özkent'e döndü (999'un sonu).

Kıskaç

Yeni yeşermeye başlayan, Mahmut'la beraber varlığını kuvvetle hissettiren Gazneli Devleti ile iyi ilişkiler yürüten Kara Hanlılar başarıya ulaşmıştı. İki Türk devletinin arasında sıkışıp kalan Fars asıllı Sâmanîlerin işi kolayca bitirildi. Fakat bu topraklar tekin değil. Elde tutulması güç, emek, kan ve akıllı siyaset ister. Sâmanîleri sıkıp un-ufak eden kıskaç, bakalım bundan sonra nelere gebedir?

"Sâmanoğulları Devleti Hulvan sınırından Mâverâünnehir'deki Türk topraklarına kadar uzanan geniş bir alana yayılmış ve geniş bir araziyi kaplamıştı. (Vaktiyle) Adalet ve iyi idare bakımından en güzel devletlerden biriydi."[84] Son hükümdarı hapse girmekten ve asılmaktan kurtulamadı.

84 Aynı Eser

Kara-Hanlı - Gazneli Anlaşması

Sâmanîlerin ortadan kaldırılmasıyla, Türkistan'da Türkleşme hızlı bir sürece girdi. Gaznelilerin katkısıyla Kara Hanlıların eliyle gerçekleşen

mühim olaylar meydana gelmiş oluyordu. Yenilen, biten taraf açısından bakılınca neticesi acıdır ama onlar zaten tükenme yoluna girmiştiler. Ülkeleri istilâya uğramasına rağmen halkına zarar gelmedi. Eğer Kara Hanlılar isteseydi, Sâmanîlerin kökü kazınırdı. Asla böyle bir işleme tevessül edilmemiştir. Hattâ gururlarıyla dahi oynanmamıştır ülke insanlarının. Arap tarihçileri Kara Hanlıların Sâmanîlere adil davrandıklarına şahitlik etmekteler.

Bir manada çatal kazık vardı ortada. Bundan sonra yürütülecek işlerin zor mu kolay mı olacağı da Kara Hanlılarla Gaznelilerin karşılıklı davranışlarına bağlıydı. Sâmânilerin mirasının bir kısmı Kara hanlıların, bir kısmı Gaznelilerin elindeydi. Eğer iki taraf ta kanaatli olursa mesele yok sayılır; dostane yaşama imkânı doğar, ama araya hırs girerse?

Sâmanîlerde Dirilme Çabaları

Bütün hanedan üyeleri yakalanıp, hapse atılmıştı, biri kaçmaya muvaffak oldu. Nuh b. Mansur'un oğullarından Ebû İbrahim İsmail hapisten firarı başararak Harizm'e gitti. Burada etrafına bir hayli adam toplamış, eski topraklarını yeniden sahiplenme çabasına düşmüştü. Başlangıçta başarılı olduğu inkâr edilemez; hatta Buhâra'da tahta oturmuştu bile. Fakat İlig Han'ın işi ciddi tutmasıyla son Sâmanî'nin gücü ve azmi kırıldı. Henüz doğmakta olan Selçuklulardan yardım alma teşebbüsü de görülen Ebû İbrahim İsmail, almış olduğu Muntasır ünvanını koruyamadı. 1004 senesine kadar Gaznelilere ve Kara Hanlılara kök söktürdükten sonra yakayı ele verdi, aynı yılda öldürüldü.

Bir yandan Sâmanî İbrahim İsmail gailesiyle uğraşan İlig Han, bir yandan da Gaznelilere bıraktığı Horasan'ı alma hırsına kapılmıştı. Mahmut Hint seferinde iken fırsatı değerlendirmek istedi İlig Han. Sonu Gazneli Mahmut'un lehine olan bu olaylar, Gazneliler bahsine bırakılmıştır. Burada özetle şunu diyebiliriz: İlig Nasr Han, Mahmut seferde iken Horasan'a çıkarma yaptı. Uzun mücadelelerden sonra Kara Hanlılar kaybetti. (1008). Garip olaylara sahne olan bu savaşta "Hoten Tegini Kadır Han Yusuf" Kara Hanlılara yardımcı iken Kara Hanlı Tagan Han Gazneli Mahmut'un yanına geçmişti.[85]

[85] Bozkır İmparatorluğu, 151. s.

I. Ahmet Togan Han (998-1016/1017)

Uzun bir dönem, Kara Hanlılar için kullanılan tabirle Şerik Kağan'ı takip ettik. Batı Kara Hanlı Devleti yöneticisi aynı zamanda doğudaki, büyük Han'a bağlıydı. Künye aynı: Ebû Nasr Ahmet Togan Han, babasının 998 sonunda ölümünü müteakip Büyük Kara Hanlı Devleti Hakanı olmuştu. Büyük oğul olması itibariyle yeri belliydi; kardeşi İlig Nasr ile aralarında hiçbir sürtüşme çıkmadı.

Arslan Han olan I. Ahmet Togan'ın on senelik hâkimiyet devresi kendisini öne çıkaran olaylardan uzakta geçmiş olacak ki, faaliyetleri tarihe yansımamış. Kardeşi ile Gazneli Mahmut'un savaşları mevzuubahs olduğunda, onun durduğu yer bazı ipuçları veriyor. Birçok meselenin olması muhtemel, ama ilk akla gelen, Sâmanîleri ortadan kaldırarak kuvvetin sihrine, muktedir olmanın tadına kapılan kardeşi İlig Nasr büyük Kağanlığa göz koymuş olabilir. Bunun için kardeşinin yanında değil de onun rakibinin tarafında görülmesi devrin icaplarına göre tabiidir.

1008'in ilk ayında İlig Nasr Han'ın Batı Kara Hanlı ordusu ile Gazneli Mahmut'un ordusu Belh yakınlarında karşılaştılar. Gaznelilerin 500 savaş fili vardı ve Kara Hanlılar bunlara karşı nasıl savaşılacağını bilmiyorlardı. "Tarihçilerin verdikleri bilgilere göre muharebenin neticesini filler tayin etmişlerdir. Kara Hanlıların ordusu mağlup oldu ve askerlerinin büyük bir kısmı kaçarken nehirde boğuldular."[86]

[86] Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 293. s.

İç Savaş

Gaznelilere karşı yardımını görmediği ağabeyi, İlig Nasr Han'ın hedefi hâline geldi. Artık açıktan açığa iki kardeşin rekabeti başlamıştı. Köprüleri tamamen atan küçük kardeş oldu. Onun davranışına cevaben, ağabeyi büyük Han Gazneli Mahmut'la dostluğu pekiştirdi.

İlig Nasr Han’ın hırslı, sabırsız, biraz da hesapsız olduğu anlaşılıyor. Hakanlığın ana merkezi olan Kaşgar’a ağabeyini devirmeye gidiyordu ve mevsimi hiç hesaba katmamıştı. Kar yağışının aman vermediği seferden dönmek zorunda kaldı.

Bundan sonrası için iki tarafın da savaş arzusu taşımadığı söylenebilir. Çünkü kardeşlerin her ikisi de Gazneli Mahmut’a elçiler gönderip, aralarında hakem olmasını istediler. İlig Nasr, büyük fetihler yapan bir Kara Hanlı olarak, daha fazlasını da yapmaya gayret ederken 1012/1013’de öldü.

Bazı dönemlerin çok karışık olduğu, bilgiler yumağını çözüp, doğruyu doğru, yanlışı yanlış kutusuna atmanın müşküllüğü itiraf edilir. Söylenebilecek o kadar laf olmasına rağmen, bazı yılların iç mücadelelerle geçtiğini belirtip, gereksiz sözlerden kaçınacağız. Kısaca, İlig Han sonrası için anlatılanlar:

İlig Han’ın ölümünden sonra, kardeşi Mansur (Arslan İlig) Mâveraünnehir hükümdarı oldu. Onu şöhretli bir han olarak takdim ederler. Togan Ahmed Han hastalanmış, faaliyetlerden uzak kalmıştı. Bundan istifade ile Mansur, “hâkimiyetini Talas, Şaş, Türhas, Binhas, Fergana, Özkend, Hacend, Usrûsana ve Buhâra’da tanıtmış idi. Diğer kardeşi Muhammed b. Ali de onun hâkimiyetini tanıyordu.”

Batıdaki bu ikilik denecek gelişmeler doğudaki büyük Han tarafından hoş karşılanmadı. Aralarında savaşlar çıktı, fakat haklarında sağlam bilgiler yok. İbnü’l Esir bu günleri anlatırken Tagan Han’ın İlig Nasr’ın yerini aldığından ve Yeminüddevle’ye (Gazneli Mahmut) bir mektup yazdığından bahseder. Demiş ki Togan Han:

“Senin Hindistan gazalarıyla meşgul olman, benim de Türklere karşı gazaya çıkmam ve birbirimizle uğraşmaktan vazgeçmemiz, hem Müslümanların ve hem de İslâm’ın hayrınadır.” Teklif uygun bulunmuş, anlaşma sağlanmıştı. Bundan sonra her ikisi de küffar’a karşı gaza ile meşgul oldular.”[87]

87 İbnü-l Esir, 9. c.192. s.

Ahmet Togan Han’ın Son Gayreti

Han'ın son zamanları hastalıkla geçiyordu. Uzun zaman yatağa mahkûm kalıp, askerin başına geçmediği her tarafta duyuldu. Mahiyeti bizce meçhûl ama Çin'den, Çin taraflarından gelmekte olan insan seli Türkistan'a akıyordu. Muhtemelen sıkıştırılmışlar, barınamadıkları topraklardan kopup, rahat edecekleri yerlere koşuyorlar.

İbnü'l-Esir'e göre 300 bin çadırlık Türk kümesiydi bunlar ve içlerinde bulunan Hitaylar da İbnü'l Esirce Türk sayılmaktadır. "Mâverâünnehir'e hâkim olan Hitaylar da bu Türk boylarından biridir." diyor İbnü'l Esir. Fakat bunların Moğol olduğu bilinmektedir. Her neyse, bir de rakam üzerinde mutabakat yok. Başka tarihçiler bu sayıyı epeyce düşürürler. Şu kesin ki 100 bin çadırdan fazla, büyük bölümü gayri Müslim Türk olan bir kafile yeni yurt arayışındalar. Hakan'ın hastalığını duymuşlar, bundan istifade etmek istiyorlar.

Ahmet Togan Han bu kalabalık istilâcıların Balasagun'a sekiz günlük mesafeye geldiklerini, esirler ve ganimetler aldıklarını duyduğunda hasta yatıyordu. "Allah Teâlâ'dan, kâfirlerden intikam alması için kendisine şifâ ihsan etmesini ve ülkesini onlardan korumasını niyaz etti. İyileştikten sonra dilediğini yapacaktı. Allah da onun duasını kabul edip, sağlığına kavuşturdu."[88]

88 Aynı Eser, 232. s.

I. Ahmet Togan Han ayağa kalkınca, hemen çalışmalara başlayıp, Müslüman ülkelerden yardım talebinde bulundu. Topladığı 120 bin askerle yürüyüşe geçip, düşmana bir hayli yaklaştı. Öbür taraftan, istilâcılar, üzerlerine kuvvetli bir ordunun geldiğini öğrenerek, geldikleri yere doğru harekete geçtiler. "Togan Han üç ay kovaladı, araları uzak olduğundan Kitanlar tehlikede olmayacaklarına inanmışlardı. Togan Han ansızın hücum ettiğinde, 200 binden fazla adam öldürüldü, 100 bin adam esir alındı…"[89]

89 Kara Hanlılar Tarihi, 96. s.

Bir kere, anlatılan insanların Türk olduğu şüphelidir. Hatta İbnü'l Esir'in, aralarında Hitayların da bulunduğunu ve bunların Türk boyu olduğunu söylemesi bilhassa düşündürücü. Şimdiye kadar edinilen bilgiler, Hitayların bir Moğol Boyu olduğunu göstermekte, lâkin İbnü-l Esir zamanında, onların Türk olduğunun sanılması da akla aykırı bir durum değil! Biz diyelim ki, muhtemelen bunlar, aralarında bir miktar Türk'ün de bulunduğu

Kitanlar idi. Zaten, diğer bir eser de Türklere parantez içinde (Kitan) demektedir. Kara Hitaylar önceleri Kitan olarak anılırlardı.

Kara Hanlıların, Müslüman olmamış Uygurlarla çarpıştıkları da bilinmektedir. Bir zamanlar Uygurların Kitanlarla yakın temasta oldukları, hatta onlara bağlandıkları da vakıadır. Bütün olayların, yüzde yüz anlatıldığı gibi olmadığını kabul etmek lazım. Meselâ, Togan Han'ın 200 bin kişiyi öldürüp, 100 bin kişiyi esir alması da fazla abartılı görünüyor. Eski tarihçilerin olayları büyütme merakı her zaman göze çarpmakta; okuyucu bilhassa rakamlar üzerinde yanılgıya düşürülmektedir.

Gerçek olan şu ki kalabalık bir düşman kümesi Kara Hanlı topraklarını işgale gelmiş ve kovalanmıştır. Ahmet Togan Han esirler ve ganimetlerle Balasagun'a döndü. Fakat hastalığı şiddetlendi, aynı sene (1017) içinde Togan Han öldü. Onun adil, hayırsever ve dindar bir hükümdar olduğu, ilim ve din adamlarını himâye ettiği anlatılır.

Mansur Arslan Han (1017-1024)

Dindarlığıyla ünlüydü. Ahmet Togan Han'ın kardeşi ve halefi. Ağabeyinin ölümünden sonra Arslan Han makamı ona kaldı. İsmi'nin uzun yazılışına bakılırsa, (Arslan Han Ebû Mansur Muhammed b. Ali "el-Asamm" (sağır), hiç görülmedik bir ünvanla karşılaşılıyor.[90] Meşhur bir sahabe hikâyesi anlatılırdı. Yanında istemeyerek yellenen bir kadının yaşayacağı mahcubiyete dayanamayan adam, sağır numarası yapmış. Kadın onun sağır olduğuna, dolayısıyla o edepsiz sesi duymadığına inanmış, mutluluğuna utanç gölgesi düşürmeden yaşamış. Adam ise, ömrünün sonuna kadar sahte sağır olarak kalmış. Şimdiki hükümdarın adına ilâve edilen el Asamm –sağır– hangi türdendir, bunu bildirmiyorlar.

[90] Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 299. s.

Mansur Arslan Han kanunî hakkı olan makama kavuşmuş, ama Harun Buğra Han'ın oğlu Yusuf Kadır Han, Mansur'un büyük kağanlığını tanımayıp, bu ünvanı kendisi kullanmak istedi.[91] Hanedan üyeleri arasında hep olagelmiştir bu tür olaylar. Araya yabancılar sokulmuştur. Sürpriz neticeler doğmuş ve alelâde karşılanmıştır. Yusuf Kadır Han Hoten Hâkimi idi; bütün Kara Hanlıların Hâkimi olmaya heveslendi. Meşrû hana karşı güç

toplamak, sonra onu alaşağı etmek istiyordu. Bu hususta Gazneli Mahmut'tan medet umdu ve olumlu cevap aldı. Sultan Mahmut, anlaşma gereği Mâverâünnehir'e kadar geldiği halde, müttefiki ile birleşmeden-görüşmeden gerisin geri döndü. Bunda ne biçim bir sebep var bilmiyoruz.

91 Diyanet V. İslâm Ans. 24. c.

İşte Sürpriz

Yusuf Kadır Han, kendisini Büyük Han yapmak üzere bin bir eziyetle, sulardan, dağlardan geçerek gelen ve yarı yoldan dönen Mahmut'a kin bağladı. Mademki dedi, sen benimle birleşip Mansur'u makamından atmadın, ben Mansur'la birleşip sana bir ders vereyim! Yusuf, Mansur'u tanıyacağını vad etti ve kendisini Gazneli Mahmut'a karşı savaşa çağırdı. Az önce düşman olan iki kişi ordularını hazırladı. "… Ceyhun Nehri'ni hızla geçip, Belh üzerinden Horasan'a sokuldular. Bu arada Mahmut da Ceyhun'dan pek uzaklaşmış değildi."[92]

92 Kara Hanlılar, 217. s.

Savaşın, hırs işi olmadığı burada bir kere daha anlaşıldı. Birleşik Kara Hanlı orduları, Gazneli Mahmut'un fillerle takviyeli ordusuna fazla dayanamadılar ve "ağır bir yenilgiye uğradılar. (1019/1020) Panik içinde Mâverâünnehr'e dönen Kara Hanlı ordusundan pek çok asker Ceyhun'u geçerken suda boğuldu. Öyle ki, zaferden birkaç gün sonra Harizmşah Altuntaş'tan bir tebrik nâme alan Sultan Mahmut, zaferin ne çabuk Harizm'de öğrenildiğini sormuş ve Ceyhun'un Harizm'e kadar taşıdığı Türk (Kara Hanlı) külahlarından öğrendik" cevabını almıştı."[93]

93 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 14. s.

Bu savaş Kara Hanlılarla Gazneliler arasında geçmiştir, fakat galiba büyük Kağan'ın şahsi iştiraki yoktu. Kadır Han Yusuf, Sultan Mahmut'a, kendisine yardımcı olmadığı için kinlenmiş, Mansur Arslan'dan aldığı yardımla harekete geçmişti. Neticenin Gazneli zaferi olduğunu öğrendik de, savaşın bir başka yüzünü daha anlamak istiyoruz. H. N. Orkun'un nakline göre, Kadır Han Yusuf rakibinin silahına karşı tedbirini almıştı. Azman askerler diyebileceğimiz filler göz korkutuyordu ya, işte onları yıldırıp, kaçıracak bir çare bulunmuştu.

Çıkardıkları toz bulutunun ortasında ve askerlerin önünde ilerleyen fillere karşı, sığırların koşulu olduğu bin araba odunla doldurulmuş. Aradaki mesâfe kısalınca ateş verilmiş odunlara. Birazdan kızıl alevler ufku sarmaya başlayınca, ateş sığırların derisine temas edince can havliyle koşuşan, devamlı yanık acısı artan ve gittikçe çılgınlaşan hayvanlar fillerin önüne kadar varıyorlar. Koşan bir orman yangını şaşkına çevirmiş filleri, kaçışmışlardı şaşkınca… Askeri de şaşırmıştır Mahmut'un. Ama netice değişmiş değil.[94] Bu olay gerçekse, Gazneli Mahmut'un fillerin kahramanı olmadığı, müşkül durumlarda çareler üretebilen büyük bir komutan olduğu daha iyi anlaşılır.

94 Türk Tarihi, 3. c. 25. s.

Kadır Han Yusuf da sıra dışı bir liderdi. Şans onu, başlangıçta büyük Kağan yapmamış, babası Buğra Han ölünce idare başkasına geçmişti. Kendisine bir bölgenin verilmesini istiyor, fakat bunu alamıyordu. Bin yılının başlarında Hoten Fatihi ünvanını almış, küçük çaplı bir hükümdar olmuştu. Şu bilgi bize onun siyasî ve idarî gücünü anlatmaktadır:

"On birinci yüzyılın başında İlig Nasr'ın büyük kardeşi Togan Han Kaşgar hükümdarı idi; fakat 404 (1013-1014) yılında Yârkent'te, 405'te Kaşgar'da Abbasî halifesi Kadir ile Kadır Han Yusuf'un adını taşıyan sikkeler basılmakta olup bu sikkelerde Kadır Han "Nasirid-devle" ve "Melikül-Maşrık" ünvanlarına sahipti."[95]

95 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 301. s.

Yusuf, hükümdar olmuş, o sihirli ünvanı taşımış, adına para da bastırmış; gözü daha aşağıları göremiyordu. Şartlar önüne set çekiyor, o yıkmaya çalışırken bir yeni set doğuveriyor. İşi biraz da talihe bırakmalıydı lâkin sabırdan yana fakirdi. Elindeki askerî güç Gazneli Mahmut'un fillerinin ayakları altında parçalanmış ve suda boğulmuş, geriye cılız bir ordu kalmıştı. Büyük Han'a kafa tutma imkânı kalmamış, dolayısıyla Ebu Mansur Han'ın rahatı artmıştı.

Bazen, işleri zamana bırakmanın faydası oluyor. Bunu, biraz sonra göreceğimiz gelişmeye uygun gördüğümüz için söylüyoruz. Oraya gelmeden önce Kadır Han Yusuf'la ilgili bir miktar daha konuşacağız. Gazneli Mahmut karşısında aldığı yenilgiden sonra başına vura vura dağlara kaçsa yeriydi, ama o hiçte pes etmedi. Gazneli ordusu geçtiği yerlerde hayli yıkıcı olduğundan, halk gelip Kadır Han Yusuf'a şikâyette bulunmuş

Gazneli Mahmut'u: "Düşmanlarımızla yakında kozlarımızı paylaşacağız. Eğer biz galip gelirsek sizi onların şerrinden koruruz. Eğer düşmanlarımız zafer kazanırsa o zaman da bizden rahata kavuşursunuz."[96] Bu güzel bir cevap olmuştu.

96 İbnü-l Esir, 9. c. 233.s.

Yine işler başka mecralara girdi. Düşmanlıklar da, dostluklar da renk değiştirdi. Kadır Han Yusuf'un mevkii de değişti kendiliğinden…

Bir Âsi Kahraman

Kara Hanlılar Devleti dış düşmanlardan daha fazla iç sıkıntılarıyla başbaşaydı. Bir babanın birden fazla oğlu, onların her birinin de hakan olma isteği bulunduğundan çatışmaların önüne geçilemiyor. Bir Ali Tegin var ki tek başına maceralar yumağı. Kadır Han Yusuf'un kardeşiydi. Hâkimiyet mücadelesinde, İlig Mansur Arslan Han'a esir düşmüştü (1017).(46) [97]1021'de, nasılsa esaretten kurtulan Ali Tegin Buhâra'yı işgal etmiştir. İşte bu tarihte kardeşi olduğu bildirilen Kadır Han Yusuf'la çatışmaya başlıyor. Bu öyle bir uzun hikâye ki bir taraf ecel şerbetini içmeden bitmeyecek. Hayatta kalanın macerası sonra da devam edecektir. Ali Tegin, başlangıçtan itibaren macera denizinde yaşamış olsa da çok gerilere gitmeyip, kısa kesmek istiyoruz. Buhâra'yı işgalinde, Selçuklulara gidip, Arslan b. Selçuktan yardım aldığı, onların askeri desteğiyle amacına ulaştığı bildirilmektedir. Buhâra o sıralarda Mansur'un kardeşi Muhammed b. Ali tarafından idare ediliyor ve korunuyordu. Selçuk askerleriyle beraber Muhammed'in ordusunu bozguna uğratan Ali, daha sonra da bir jest yaparak –belki de mecburiyetten– "Arslan İlig Mansur'u büyük kağan olarak tanıdı."[98]

97 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 13. s.

98 Diyanet V. İslâm Ans. Kara Hanlılar Mad.

Kara Hanlılar da, kardeşler arasında ölümüne sürdüğüne şahit olunan hâkimiyet kavgası vardı. İnsan bu manzaraya bakınca, bunun iktidar hırsından kaynaklandığını sanabilir. İslâmiyete bağlılıkları da bilinmekte olan kağanların, hanların, teginlerin günahlardan kaçınıyor olmaları da

gerekir ve beklenirdi. Bir olay, sanki yapılanlar, milletin hayrına olduğu inancıyla yapılmaktaydı intibaı veriyor. Buna misal, hiçbir zorlama olmadığı halde Mansur Arslan Han'ın kendi isteğiyle tahttan feragat etmesidir. Dervişane yaşamayı hakanlığa tercih etmiştir Mansur Arslan Han (1024.)[99]

99 Kara Hanlılar, 219. s.

Kadır Han Yusuf (1024/25 - 1032)

Kavgalarla ele geçirilemeyen taht, kendiliğinden ayaklarının dibine geldi. Bütünüyle Kara Hanlı topraklarının idaresi Kadır Han Yusuf'a intikal ettirildi. Aslında, zorluk bundan sonra başlayacak. Yusuf'un kardeşi Ali Tegin'in iç denizi daima med halinde ve kabına sığmaması tedirginlik kaynağıdır. Bir de Ahmet adlı kardeşi var her ikisinin, yani Yusuf, Ahmet ve Ali, üç kardeş. Birincisi büyük han, diğer ikisi ona karşı cephe almış durumdalar.

Buhâra'nın, Ali Tegin'in eline geçişinde Selçukluların yardımı büyüktü. Bunların işbirliği sürecek, Selçuk'un oğlu Arslan, henüz çekirdek halindeki kabilesini büyütme azmiyle çırpınacak, bundan Kara Hanlılar kadar Gazneliler de huzursuz olacaktır.

Selçuk oğullarının Horasan'a ulaşmaları yolu açılırsa her iki devletin de aleyhine gelişmeler başlamış demekti. Bu mesele tek başına Gazneli Mahmut ile Kadır Han Yusuf'u aynı hareket noktasında buluşturmaya yeterdi.

Sultan Mahmut, Kadır HanYusuf Buluşması

Ali Tegin ile Ahmet, Selçukoğlu Arslan'ın yardımını görmekteydiler. "Ahmet kendisini büyük kağan ilân ederek Balasagua, Hocend ve Fergane'ye hâkim oldu."[100] Kâh dargın, kâh barışık yaşayan Gazneliler ile Kara Hanlılar aynı selin altında kalma tehlikesine karşı güç birliğine mecburdular. Müracaat, ilk sıkışan Kadır Han Yusuf'tan idi ve iki liderin görüşmeleri, müşterek hareketin safhalarıyla şekillerini tespit için şart

olmuştu. Gazneli Mahmut'un sırf Selçuklu gelişmesinden değil, Ali Tegin'in yaptığı sınır ihlallerinden de rahatsızlığı vardı.

100 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 14-15. s.

Varılan anlaşma gereği 1025'de Semerkand'da buluştular. Kadır Han Yusuf'la Sultan Mahmut'un karşılaşmaları, bilhassa Mahmut'un sunduğu hediyeler teferruatıyla anlatılmaktadır. Mücevherler, kumaşlar. Filler, eşekler, develer, altın-gümüş kadehler, halılar, sözün kısası o zaman bulunabilen her şeyin en değerlileri Sultan Mahmut tarafından Kadır Han Yusuf'a hediye edilmişti. Farklı hediyeler de karşılık olarak sahibine gönderilip, iki tarafın da cömertliği gözler önüne serilmiş. Gazneli Mahmut'un verdikleri daha kıymetli görünüyor.

Yemek faslı da mühimdi ve Gazneli Mahmut'un 10 bin kişiyi içine alacak kadar büyük ve görkemli otağında gerçekleşiyordu. "Emir Mahmut ile Han aynı sofraya oturdular –başka türlü olamazdı zaten–. Yemek yendikten sonra "eğlence dairesine" geçtiler; nadide çiçekler, nefis yemekler, mücevherler, sırma işlemeli kumaşlar, billurlar, muhteşem aynalar ve kıymetli eşyalarla yemek salonu donatılmıştı. Kadır Han bu manzara karşısında hayran kaldı. Bir müddet oturdular. Kadır Han şarap içmedi, çünkü Mâverâünnehir'in hükümdarları ve bilhassa Türk hükümdarları arasında şarap içmek âdet değildi. Biraz müzik dinlediler, sonra Kadır Han kalktı…"[101]

101 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 303.s.

Buluşmanın amacı gösterişli ziyafet değil, müşterek gaileleri konuşup, tedbir almaktı. Bunlar üzerinde durdular. Ali Tegin ile Arslan b. Selçuk iki büyük liderin buluşmasından ürküp kaçmışlardı. Yine de peşlerine, Sultan Mahmut bir ordu gönderdi. Ali Tegin kaçıp kurtulduğu halde, "müttefiki Arslan b. Selçuk bir ziyâfet sırasında hileyle tutuklanıp Hindistan'daki Kalincâr Kalesine hapsedildi."[102]

102 Diyanet V. İslâm Ans.

Ali Tegin'in yakalanıp, gerekirse imha edilmesi yönünde Gaznelilerin istekli olmadığı anlaşılmıştı. O bozkırlara kaçınca, malları Sultan Mahmut'un hacibi tarafından ele geçirildi, ayrıca karısı ve kızları da esir alındılar.

Siyaseten faydalı olanın yapılması şart idi ve Sultan Mahmut bu açıdan üzerine düşeni ülkesi ve halkı adına yapmak durumundaydı. Eğer Ali

Tegin'in yakalanıp tamamen saf dışı bırakılması gerçekleşseydi, Kara Hanlılar yekvücut olacaktılar. "Mamafih Mahmut'un Ali Tegin'i tamamen ortadan kaldırarak Yusuf Kadır'a Türkistan'ın yegâne hâkimi olmak imkânını vermemek için bu mesele üzerine fazla varmadığı bir gerçektir."[103] Dostlukların miadı kısa insanların vefası hiç yok. Gazneli, kendi açısından haklıydı.

103 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 15. s.

Hısımlık (!)

Sultan Mahmut ile Kadır Han Yusuf'un aldığı kararlardan biri de hısımlık kurmaktı. Güya Ali Tegin'in hesabı kesilip, onun idaresindeki Mâverâünnehir toprakları Kadır Yusuf Han'ın ikinci oğlu Yegan Tegin'e bırakılacaktı. Ayrıca bu şehzade, Sultan Mahmut'un Zeynep adlı kızıyla evlendirilip taltif edilecek, Kadır Han da kızını Mahmut'un ikinci oğlu Muhammed'e verecekti. Mesut, birinci oğul olduğu halde babası tarafından layık görülmemiş veliaht olarak tayin edilme şansı küçük oğuldan yana görünüyordu. Sultan Mahmut, böyle yapacağını söylemekteydi.

Konuşulanlar, daha çok sözde kaldı, fiiliyata geçmesi gelecek zamana bırakılmıştı. Gazneli Mahmut fazla bir yarar sağlamadığı müttefikinden ayrılıp yurduna döndü. Esas uğraşı alanı Hindistan olan Sultan Mahmut, kendi davası peşinde koştururken, şehzade Yegan Tegin kapıldığı hülyanın bir an evvel gerçekleşmesi için hareketlendi. Namlı bir Türk sultanının kızıyla evlenerek itibarını artıracak, istikbalini garantileyecek ve bu meyanda, kayınbabasının desteğiyle Buhara ve Semerkand'ı fethedecek… Bu duyguyla Belh'e kadar geldi; oradan Gazne'ye gidecekti ki müstakbel kayınpeder buna mâni oldu. Sefere çıktığını bildiren Sultan Mahmut, dönüşte destek vereceğini vaad ederek, hevesli şehzadeye ülkesine dönmesi tavsiyesinde bulundu.

Diplomatik lisanda bu sözlerin manası oyalamacadan başka bir şey değil. Yegan Tegin ise bunu anlayabilecek zekâ seviyesine sahipti. Öfke ile Belh'den döndü. Dostluk gösterilerinin sözde kaldığına bir delil de Ali Tegin tarafından ortaya sürülmüş, durumun nezaketi bir daha anlaşılmıştı. Gazneli Mahmut'un Kadır Han Yusuf'la işbirliği yapacağı korkusuyla

bozkıra çekilen Ali Tegin neticede yine ağabeyi ile başbaşa kaldıklarını görünce dönmüş, kovulduğu yerlerin hâkimi olmuştu.

Ali Tegin Korkusu

Kara Hanlı Devleti adına tehlikeli adımlar atıyor, birliğin-dirliğin teminine imkân vermiyor. Bu yüzden Arslan Han makamındaki Kadır Han Yusuf teyakkuzdadır. Selçuk oğullarından Arslan Bey, Gazneli Mahmut tarafından gafil avlanıp tutuklanmış, yerine Tuğrul ve Çağrı geçmiştir; Ali Tegin bunları birbirine düşürmeye, düzenlerini bozmaya çalışıyor. Başka türlü zararlar da veriyor Selçuklulara ve şerrinden korkuluyor. Gazneliler de pek emin değil Ali Tegin'in zararından. Neredeyse bütün komşuların kâbusu hüviyetine bürünmüştür ve yok edilmesi herkes için vazife sayılmaktadır.

Sultan Mahmut 1030 baharında öldü. İkinci evlat olan Muhammed'in veliahtlığından bahsedilmişti. O tahta oturdu ama gerçek sahip gibi hükmedemedi. Ağabeyi Mesut, Kadır Han Yusuf ile Ali Tegin'den kardeşine karşı yardım istedi. Eğer Ali Tegin'den istediği yardımı alabilirse, vereceği Huttal bölgesi ile memnuniyet ve dostluğunu gösterecekti. Fakat dış desteklerden daha önce şansın geldiği görüldü. Mesut, kardeşinin altından tahtı aldı. Böylece kimseye borçlanmamış sayılacağından, Ali Tegin'e de toprak vermedi.

Harizmşah Altuntaş da Ali Tegin'den çekiniyor, onun korunulması gereken bir tehlike olduğunu haykırıyordu. Aynı şeyi Gazneliler adına vezirleri söylemekteydi. Altuntaş Sultan Mesut'u bir mektupla uyarmış, mutlaka, Ali Tegin işinin ciddi tutulmasını tavsiye etmişti. Mesut'un veziri de aynısını söylüyor. Vezir, Kara Hanlı Devleti ile ilişkilerin en üst seviyeye çıkarılmasını da hararetle tavsiye ediyordu ki, sonunda Mesut, iknâ oldu. Gazne'den Kadır Han Yusuf'a elçi gönderildi.[104]

[104] Kara Hanlılar, 309-310. s.

Hakiki arzusu başka türlü idiyse de Sultan Mesut Kara Hanlılarla dostane münasebetlerin devamından yana hareket edecekti. Kaşgar'da oturan Yusuf Kadır Han'a, başkanlığını Ebu'l Kasım İbrahim b. Abdullah Huseynî ile Kadı Ebû Tahir Abdullah b. Ahmet Tabâni'nin yaptığı bir elçilik heyeti

yollandı. Dostluğun tazelenmesi gidiş gelişlere, samimiyetin hatırlanıp, hatırlatılmasına da bağlıydı. Elçiler, Mesut'un tahta çıkışını ve dostluk mesajını bildirecekler. Ayrıca; "Mesut için Kadır Han'ın kızını, oğlu ve veliahtı Mevdût için de Kadır Han'ın oğlu ve veliahtı Buğra Tegin'in kızını isteyeceklerdi. Ağırlık olarak Mesut, kendi tarafından 50 bin, oğlu tarafından da 30 bin Herat dinarı teklif ediyordu."[105]

105 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 314. s.

1031'in baharında Kaşgar'a gelen elçiler, neticeye varmanın kolay olmadığını anladılar. Bunu bir raporla Gazne'ye bildirdiler. Kadır Han Yusuf'un 1032'de ölmesiyle dünürlük meselesi daha da çıkmaza girdi. Geç olsun da güç olmasın denir ya, Sultan Mesut'un hısım olma arzusu geçici değildi, neticeye varılması için gerekli sabır kendisi tarafından gösterildi, elçiler de vazifelerinde sebatla gelişmeleri beklediler.

Süleyman Arslan Han

Babası ölünce, adı Yegan Tegin olarak geçen Muhammed b. Yusuf Buğra Han ünvanıyla Talas ile İsficâb'ın idaresiyle görevlendirildi. Büyük oğul olan Buğra Tegin Süleyman ise, babasının yerine Arslan Han ünvanıyla tahta çıktı.

Gazne Sultanı Mesut hısımlık teşebbüsünden netice alamamış, fakat peşini bırakmaya da niyeti yoktu. Kadır Han Yusuf'un ölüp, Süleyman'ın Arslan Han olduğunu haber alınca hem taziye hem de tebrik için elçileri yola çıkarttı. Kaşgar'a gelen Gazneliler vazifelerini yüz akıyla yürüttüler. İki gelini de alıp, memleketlerine hareket ettiler. Mevdût'a nişanlı olan kız yolda öldü. 1034 Eylülünün başında elçiler Gazne'ye dönmüştüler ve yanlarında sadece Mesut'un nişanlısı Şah Hatun vardı. Yine de gelen kafileye büyük bir merâsim hazırlandı. Mesut'un ve Kara Hanlıların şanına yakışır gösterişle karşılanan Şah Hatun, ölenin acısını unuttu mu bilemeyiz…

Ali Tegin'le Hesaplaşma

Mesut, kardeşinin sahiplendiği tahtı zannettiğinden kolay aldı. Ali Tegin'e vadettiği toprak gözünde büyüdü, verdiği sözden vazgeçti.

Ali Tegin'in hüküm sürdüğü topraklar iğreti duruyordu. Birilerinin desteği olmadan elde tutulması mümkün görünmüyor. Gazneli Sultan Mesut ihtiyacı kalmadığı için yardımda bulunmayacak ve Ali Tegin Kara Hanlı Muhammed Buğra Han'la kozunu paylaşmak durumuna düşecekti. Nitekim Maverâünnehir'e Buğra Han sahip oldu; böylece Ali Tegin ile Mesut'un arası açıldı. Onun ne büyük tehlike olduğunu idrak etmeyen yoktu, fakat Mesut bizzat kendi eliyle bir şey yapmayı istemiyor, Harizmşah Altuntaş'ı bu işe yönlendiriyordu. Netice olarak Altuntaş'ın teşebbüsü başarısız kaldı, ama 1034'de Ali Tegin öldü.

Oğulları vardı Ali Tegin'in, onlar da mücadeleciydi. Birçok sürtüşmeler yaşandı. Selçukluların da rol aldığı olaylar sonunda şans Kadır Han Yusuf'un oğullarından yana görünüyordu ya, onlar da tek başlılığı hazmedememiş gibiydiler. Ali Tegin'in iki oğlundan biri (Harun) Gaznelilerin elindeki Tirmiz kuşatmasından sonra öldü. Yusuf yalnız kalmıştı. Pek genç idi, ancak iki kardeş sırt sırta verip, birbirinden aldıkları destekle ayakta duruyorlardı. Yusuf çok sıkışık duruma düşmüş, kime sarılacağını bilemez haldeydi. Gazneli Mesut'a yanaşmayı deneyen Ali Tegin'in oğlu Yusuf, ondan "Kara Hanlı hükümdarı Arslan Han ile kendisi arasında arabuluculuk yapması ricasında bulundu. Anlaştılar, hatta bir de hısımlık tesisine gittiler. Bütün bunlar için, "Mâverâünnehir'e gönderilen, Belh reisi Abdüsselâm, 1037 Eylülünde Ali Tegin'in oğullarının sarayında bulunuyordu.[106]

106 Aynı Eser, 319. s.

Arslan Han ile Buğra Han'ın Bozuşmaları

Gazneli Mahmut'un kızı ile Yegan Tegin 1025'de nişanlanmış idiler. Aradan dokuz-on sene geçti. Kızın da erkeğin de babaları öldü. Sayısız olaylar yaşandı, belki de nişanlanma meselesi unutulmuştu. 1034'ün sonbaharıydı. Yegan Tegin Buğra Han, nişanlısı Zeyneb'in kendisine gönderilmesi için Gazne'ye elçiler yolladı. Babaları arasında varılan anlaşma Sultan Mesut için de hâlâ geçerliydi. Lâkin kulağına gelen haber

rahatsız ediciydi. Buğra Han, nişanlısı ile beraber, babasının mirasının bir kısmını da istiyormuş.

Mesut Buğra Han'ın elçisini eli boş gönderdi, hemen arkasından, şikâyetlerini bildirmek üzere Arslan Han'a kendi elçilerini yolladı. Arslan Han kardeşine serzenişte bulundu, kardeşi ise hem ağabeyine husumet duymaya başladı hem de Gaznelilere.

Yegan Tegin Buğra Han, Gaznelilerle ve Arslan Hanla köprüleri atmaya hazırlanıyordu. Bölgede önemli bir güç olarak ortaya çıkan Selçuklulara sarılmayı denedi. 1037'de Selçuklu hanedanı hükümdarı Tuğrul'a gizli bir mektup gönderip, kendisine sınırsız yardımda bulunabileceğini bildirdi. Ayakkabıcı hüviyetiyle Amu-Derya'yı geçmek üzereyken Gaznelilerin sınır nöbetçilerinin eline düşen gizli elçi gözaltına alındı. Bu işin gizliliği muteberdi, kendilerinden olan askerlerin dahi bilmesi istenmiyordu. Sırrı fâş olmasın diye ayakkabıcı kılığındaki elçi yeterli miktarda harçlık verilerek Hindistan'a gönderildi.[107]

107 Kara Hanlı Tarihi, 107. s.

İlig Nasr 996'dan başlayıp ölüm tarihi olan 1012/3'e kadar önemli işler görmüştü. Mâverâünnehir'in ikinci ve gerçek fatihi sayılıyordu.[108] Nasr'ın oğulları, Süleyman Arslan Han'a karşı görünmeyen bir mücadele sergiliyorlardı. Ali Tegin'in oğullarının ellerinde bulunan sahada çalıştılar. İbrahim b. Nasr Kiş, Sogd ve Buhâra'yı ele geçirdi ve sonra Mâverâünnehir'in tamamı dâhil devletin batı kısmının hâkimleri haline geldiler. Bununla birlikte 1041/1042'lerde hâlâ Büyük Kağan ünvanı Süleyman Arslan Han'a aittir.

108 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 13. s.

Ayrı ayrı ele alınsalar her biri bir kitaplık mevzu olan insanlar mücadele veriyorlar da, eleğin üstünde kalanı çok az oluyor. Birinci İlığ Nasr'ın oğlu, Böri Tegin lakaplı Ebû İshak İbrahim Mâverâünnehir'de kahramanlaşmıştı. Onun karşısındaki İli Tegin'in oğlu Yusuf İliğ Han idi. Bir ara esir düştüğü halde kurtulup mücadelesine devam etmiş, esiri olduğu kişinin elinden topraklarını almıştı. Ali Tegin'in oğulları da küçük yaşta atıldıkları siyaset sahnesinde hayli gürültü çıkarmıştılar, lâkin Böri Tegin'in karşısında tutunamayıp, Büyük Hakan'a sığınmak mecburiyetinde kaldılar ve bir daha da adlarına rastlanamadı.[109]

[109] Kara Hanlılar, 321. s.

Bölünme

Türkler, kurdukları devletleri ikiye ayırıp, birine doğu, diğerine batı adını vermeyi severler. Tabii olarak doğu esas merkez kabul edilir. Büyük Han burada oturur ve batıyı idare eden küçük Han ona bağlı olarak, ama kendi içinde bağımsızca hüküm sürer. Bu, kendi arzularıyla uyguladıkları, yönetimin böylesinin iyi olduğuna inandıkları bir usul idi ve “Altay sistemi” deniyordu.

Her zaman faydalı mıydı bu tür idare? Buna “evet” denmesi zor. Zararı da görülüyordu. Her şeye rağmen bu uygulama sürdürülüyordu. Kara Hanlı Devleti de, Gök-Türklerde olduğu gibi başladı, yine onlarda olduğu gibi birleşti, bir yığın maceralar yaşandı. Bundan önceki bölümlerde tek başlılık anlatılmıştı. Şimdi ise yine ayrılmadan bahsedilmektedir. Olayların sosyolojik analizinden uzak durarak, sadece gelişmelere değineceğiz. Artık iyice biliniyor ki, hakan ailesi erkeklerinin hemen hemen hepsi en üst makama hevesli görünmekte ve herkes kendisini daha ehil idareci saymaktadır. Böyle olduğu içindir ki, şehzadelerden hangisi imkân bulursa, tam bağımsızlık parolasıyla harekete geçiyor. Zemin oldukça oynak. Önemli değişimler için senelerin geçmesi gerekmiyor. Akşamdan sabaha daima yeni bir şeylerin olması olağandı ve kimse bir şeye şaşırmaz, her şey herkese yakışır duruma gelinmişti. Arkadaşlar, dostlar, kardeşler arasında çatışmalar doğal; baba-oğul arasındaki anlaşmazlık sürpriz değil. Devletlerarası samimiyet rol icabı gerginlik gerçek. İşte, bazıları çağımız için de geçerli olan o zamanki durum bu.

Kara Hanlıları birliğe de ayrılığa da mecbur eden farklı sebepler zuhur etmişti. Gazneliler, Oğuzlar veya Selçuklulardan başka bir de, “doğuda ve kuzeyde gayr-i Müslimlerin saldırgan baskıları”[110] tahriş ediyordu. Kendilerine özgü bir idarî anlayışları vardı Kara Hanlıların ama o da çökmüş, işlemez hale gelmişti. Her eyaletin, her şehrin ayrı bir derdi, ayrı bir hanı olmaya başlayınca, iç işlerinin çözümü başarılacak boyutları aştı. Bunda en önemli etken, ülke sınırlarının genişliği sayılabilir. Bir harita çizilecek olursa: “Bugünkü Türkistan’ın (Uygur Bölgesi, Kırgızistan,

Tacikistan, Kazakistan’ın güney doğusu), Mâverâünnehir (Özbekistan) ve Tibet’in Hoten kısmını esas alarak Büyük Kara Hanlı Devleti’nin toplam toprak sahasının yüzölçümü tespit edilebilir. Bu aşağı yukarı 1,5 milyon km. civarındadır.”[111] O günkü şartlarda bunun tek elden idaresi imkânsız hale gelince, devlet ikiye bölündü. (1041-1042 senesi)

110 Aynı Eser, 325. s.

111 Aynı Yer

Doğu Kara Hanlı Devleti

Her şey Kadır Han Yusuf’un 1032’de ölümüyle başladı. Üç erkek evladın en büyüğü Süleyman, Arslan Han ünvanı alarak Doğu Kara Hanlı Devleti hükümdarı oldu. İslâmi hassasiyetin en fazla korunduğu dönemlerden geçiliyordu; buna uyularak “Şerefüddevle Ebû Şucâ”[112] lâkabı verildi. Ayrılıklar, birlikte olanların daha da iyi kaynaşmasını zarurî kılmaktaydı. Ali Kolu, Hasan Kolu adlarını alan iki ayrı grup teşekkül etmiş, Süleyman Hasan kolundan olanların başı idi. Mâverâünnehir’de bağımsız devletini kuran İbrahim b. Nasr işleri hayli ilerletmiş Tamgaç Han ünvanı almıştı. Önceden Böri Tegin denmekte iken şimdi daha da iddialı çağrışımı olan lâkap sahibiydi. Bütün gelişmelerin beyinlere enjekte ettiği fikir, güçlü olmanın kaçınılmazlığıdır! Ayakta kalmak isteniyorsa akıllı ve güçlü bulunacak.

112 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 26. s.

Süleyman Arslan Han, hanedan üyeleriyle durum müzakeresi için bir araya geldi. Sahip olunan toprakların idarî taksimatı görüşüldü; buna göre: Balasagun ve Kaşgar bölgesi Süleyman Arslan Han’a ait olacaktı. Talas ile İsficab bölgesi Buğra Han Muhammed’e, onların doğusundaki bölgeler Arslan İlig Han’a bırakılacak. Üç kardeş arasında böyle taksimat yapılırken amcaları II. Togan Han Fergane bölgesine sahip edildi. Yine, eski usûlün geçerli olduğu bir idarî yapılanma meydana getirilmişti, yalnız sınırlar daha dar.

Daha dün bir idiler, kardeş idiler. Birlik de kardeşlik de sisli bulutlara karışıp, gözden nihan oluverdi. Doğu Kara Hanlıların rakibi artık Batı Kara Hanlılar. Üç kardeşten ikisi de büyük ağabeylerine bağlı olarak hüküm

sürüp, müşterek düşmana karşı birlikte hareket edecekler. İlk uğraşacakları kimseler Batı Kara Hanlı idarecileriydi. Süleyman Arslan Han, düzgün hareketlerinin mükâfatı olarak, “bir müddet sonra Fergana’nın bir kısmı ile Özkend’i ele geçirmeyi başardıklarını görüyoruz.”[113]

113 Aynı Eser, 27. s

Şeferüddevle Ebû Şucâ lakaplı Süleyman Arslan Han dindarlığı ile ünlenmişti. İbnü’l Esir’e göre: O hiç içki içmez, din ve ilim adamlarına saygı gösterir, bunlar da ülkenin her yanından onun yanına gelirlerdi. Kendisi de âlimleri ziyaret ederek, gönüllerini hoş tutar, maddî ihsanlarla geçimlerine yardımcı olurdu. Dinî yaşayışıyla da sevilen, takdir gören insan olmuştu Süleyman Arslan Han.

İslâm’a Akın Akın

Gerçeği söylemek lâzımsa, Türkler kardeş olduklarını bilmeyen çocuklar gibiydiler. Çin’de, Hindistan’da Arapların arasında, Farsların arasında ve Avrupa’da milyonlarca insan birbirinden habersiz, birbirine yabancı olarak yaşıyorlar. İnanç yönünden dahi birlik mevzubahis değil. Kara Hanlılar, İslâmîdir diye (!) ismen Araplaşacak kadar dindar oldukları halde bazı Türk toplulukları helâli haramı umursamadan yağmacılık yapıyorlar. İşte bunlardan, Balasagun ve Kaşgar dolaylarında bir nevi hırsızlıkla geçinen, “gayr-i Müslim Türklerden on bin çadır halkı Eylül 1043’de Müslüman oldular. Kurban Bayramında 20 bin baş koyunu kurban kestiler…”[114]

114 İbnü-l Esir, 9.c. 396. s.

Türklerin Devletsizleri

Bir tarafta Gazneliler Devleti diğer taraflarda bölünmüş Kara Hanlılar. Aynı kıta üzerinde, aynı kanı taşıyıp, bunun farkında olduğu halde birbirini boğazlama yarışına girenler, birbirini tanımayanlar ve tanıyanlar… Basmıllar, Çamullar, Yimekler ve Yabakular… Bunlar birbirine komşu olarak Kara Hanlıların kuzey doğusunda yaşayan Türk kabileleridir. Basmıllar, Gök-Türk Hakanlığının yıkılışında (743’te) başlıca rollerden

birini oynamış, hatta Kağanlığı almış güçlü Türk kavimlerinden idi. Asırlar güçlerini almış, varlıkları küçüle küçüle bu günlere gelmiş. Bazen sayılan kabileler kendi aralarında sürtüşmelere giriyorlar, bazen de, birleşerek Kara Hanlılara saldırıyorlar. Bu tür olaylar tarih sayfalarına, Süleyman Arslan Han'ın gayr-i Müslim Türklerle savaşı olarak yansımaktadır.

Süleyman Arslan Han'ın Ölümü

İktidar süresi fazla, fakat zamanıyla ilgili malumat az. En göze çarpan tarafı dindarlığıydı. İnancına girmek isteyenlere muhabbet duyuyor, ayrı inanç sahiplerine müsamahalıydı. Türklerden bir grup yanına geldiğinde, onlara İslâm'ı telkin etmiş, fakat bunlar uysal davranmalarına rağmen Süleyman Arslan Han'ı dinlememiş ve arzusuna uymamıştılar. Yine de bu gayr-i Müslim Türk topluluğuna ülke hudutları dâhilinde yaşama izni verilmiştir.[115] Dinliye de dinsize de hoşgörüyle bakması ona duyulan sevgiyi, saygıyı artırıyor, lâkin zaman içinde kardeşi Muhammed b. Yusuf'la araları açılmıştı. İşin sonu savaşa kadar varmış, çarpışmalarda Buğra Han Muhammed'e bırakılan Talas ve İsficâb zapt edilmiştir. Daha sonraki vuruşmalarda ise Süleyman Arslan Han yenilip, esir düşmekten kurtulamamış. Böylece Büyük Kagan'ın hapse atılmasıyla bu makam galip kardeş Buğra Han Muhammed'e kalmıştır. (1056/1057)

115 İslâm Ans. 6. c. Kara Hanlılar Mad.

Bir Dizi Cinâyet

Ağabeyini mağlup ederek, Büyük Kağanlığa kavuşup Arslan Han olan Muhammed Buğra, taht meraklısı olmadığını ispat etmek ister gibiydi. Adı Hüseyin Çağrı Tegin olan büyük oğlunu yerine geçirerek, 15 ay sonra bir kenara çekildi. Bir başka anadan doğma oğlu vardı ve bu henüz küçüktü. Fakat İbrahim ne kadar küçük olursa olsun, anası büyük emeller peşinde, iddialı bir kadındır. Kumasının oğlu değil de kendi oğlu Han olsun istiyordu. Başta, kocası Muhammed Buğra Han olmak üzere aileden birçok kişiyi zehirlemek suretiyle öldürdü. Hapis yatmakta olan Süleyman Arslan

Han dahi bu aile faciasının kurbanı olmuştur. Kana doymayan kadın, daha başka birçok kişiyi de öldürterek, oğlu İbrahim'in Arslan Han ilân edilmesini sağladı.[116] Yaşının küçük oluşundan istifade ile ipleri anası eline aldı.

116 İbnü-l Esir, 9. c. 234. s.

Aile içi kanlı hesaplaşmalar Doğu Kara Hanlıları zayıflatırken, Batı hükümdarı Tamgaç Han İbrahim Fergana'yı tekrar zapt ederek, Şaş ve Tünhas şehirlerini sınırlarına kattı. Anasının talimatıyla hareket eden küçük hükümdar, yine onun yönlendirmesiyle Barsgan Hâkimi Yınal Tegin'in üzerine yürüdü. Savaşın sonu, Doğu Kara Hanlı ordusunun bozulup, hükümdarın öldürülmesiyle fecaate döndü.

Kâh Durgun Kâh Bulanık

İbrahim Han'ın tecrübesizliğine kurban gidişiyle taht Yusuf Kadır Han'ın üçüncü oğluna kaldı. Devlet topraklarının idarî taksimatı yapılırken, adını "Arslan İlig Han" olarak geçmiştik. Bazen Mahmut b. Yusuf şeklinde yazılan yeni hanın adını kaynaklar "Tuğrul Kara Han" diye de kullanmaktadır.[117] Biz de, "Tuğrul Kara Han Mahmut" demek istiyoruz bu Hana. 1059-1075 arası hüküm sürdüğü, "devleti kanunla idare eden" ünvanı aldığı bilinmektedir.[118] Kısa zamanda büyük insan ve toprak kayıpları görülmüştü. Tuğrul Kara Han Mahmut, öncelikle Batı Kara Hanlılara kaptırılan toprakları geri almak istedi. Kaşgar Hâkimi Ebû Ali Hasan b. Süleyman'la beraber batıya savaş açtı. İki taraf arasında vuruşmalar yaşandığından bahsedilmeyip, sınırların yeniden düzenlendiği anlatılmaktadır. Buna göre Sir Derya ile Hacend hudut kabul edilip, Fergana bölgesi tamamen Doğu Kara Hanlılara kalıyordu. (sene 1068)

117 İslâm Ans. 6. c.

118 Kara Hanlılar Tarihi,111. s.

Tuğrul Kara Han Mahmut hakkında bilinenler bundan ibaret; yalnız 1074-1075'de vefat ettiği söylenmektedir.[119] Ondan sonra tahta oğlu Tuğrul Tegin Ömer geçtiyse de, iktidarı bir-iki ay sürdü. Kaşgar Hâkimi, yani ikinci derece kağan Ebû Ali Hasan b. Süleyman hâkimiyeti ele aldı.

119 Aynı Yer

Ebû Ali Hasan b. Süleyman (975-1102)

Hasan b. Süleyman'ın tanınması için, onun Kaşgar'da hüküm sürdüğü günleri anmak lâzım:

"Kaşgar siyasî bakımdan olduğu kadar, kültür merkezi olmak itibarı ile de Doğu Türkistan'ın mühim bir şehri idi. Türk kültür tarihinin parlak bir inkişaf merhalesini teşkil eden eski Türk-Uygur medeniyeti burada, İslâm muhiti içinde kendisine yeni bir gelişme imkânı bulmuştur.[120] Yusuf Has Hâcib meşhûr eseri Kutadgu Bilig'i burada yazmış ve Ebû Ali Hasan b. Süleyman'a takdim etmişti (1069-1070).

120 İslâm Ans. 6. c. Kaşgar Mad.

Kaşgar'ın önemini artıran pek çok sebepten biri de bağrından çıkardığı Lügat'ü-t Türk yazarı Mahmut'tur. Onunla ilgili araştırmalar oldukça fazla, varılan kanaatler de bu nispette fazla. Bunların arasında bizi en çok ilgilendireni, onun Kaşgar'da doğmuş olduğu ve Kara Hanlı hükümdar ailesine mensubiyetidir. Hanedan üyesi olması hasebiyle, oğlu İbrahim'i tahta kavuşturmak uğruna birçok önemli simayı öldürten meşru han'ın üvey anasının elinden canını zor kurtardığı da söylenir. Doğru olması muhtemel iddialardan birine göre de Kaşgarlı Mahmut 992'de Buhâra'yı fetheden Hasan Buğra'nın (Ebul-Hasan Harun Kılıç Buğra Han b. Süleyman) dördüncü göbekten torunudur.[121]

121 Dirânet V. İslâm Ans. Kaşgarlı Mahmut Mad.

Söz Kaşgarlı Mahmut'a gelmişken, biraz üzerinde duralım. Zamanımızda, Türk münevverlerinin devamlı zikrettiği bir önemli eserin sahibidir ve biz de onun yaşadığı devir ile mensubu olduğu kavmi anlatmaya çalışıyoruz.

"Kaşgarlı Prens Mahmut"[122] diyor bir tarihçimiz, sonra da uzun bir alıntıyla devam ediyor; biz de oradan aktarıyoruz: "Tanrının devlet güneşini Türk burçlarından doğdurmuş olduğunu ve Türklerin ülkesi üzerinde göklerin bütün dairelerini döndürmüş olduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve yeryüzünün hâkimi kıldı. Cihan imparatorları Türk ırkından

çıktı. Dünya milletlerinin yuları Türklerin eline verildi. Türkler Tanrı tarafından bütün milletlere üstün kılındı. Haktan ayrılmayan Türkler, Tanrı tarafından Hak üzere kuvvetlendirildi.

122 İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, 14. s.

Türkler ile olan kavimler bile aziz oldu. Böylece kavimler Türkler tarafından her arzularına eriştirildi. Türkler himâyelerine aldıkları milletleri, kötülerin şerrinden korudular… Cihan Hâkimi olan Türklere herkes muhtaçtır; onlara derdini dinletmek ve bu suretle her türlü arzuya nail olabilmek için de Türkçe öğrenmek lâzımdır.” Ve aynı eserden Kaşgarlı’nın, Türklerin cihan hâkimi olma isteklerini şiirli anlatışı:

“Alp er Tunga öldü mü?
Issız acun kaldı mı?
Ödlek öcün aldı mı?
İmdi yürek yırtılır.” [123]

123 Aynı Eser, 15. s.

Sultan Melikşah’ın Özkend’e Girişi

Ebû Ali Hasan’ın en güzel yılları Kaşgar Hâkimliği döneminde (1057-1075) yaşanmıştı. Zaten abâd olan Kaşgar, onunla biraz daha itibarlı duruma gelmiş, devrin güzide simaları, ilim eseri sahipleri gönüllerince serpilmişlerdi. Büyük Han olarak Doğu Kara Hanlı Devleti Ebû Ali Hasan’ın 27-28 senelik iktidarında ileri adım atmamış gibi görünüyor. Gerekli bilgilerin zamanımıza ulaşmadığı kabul edilse de bir zafer olsaydı hiç olmazsa gölgesi yansırdı; şimdi anlatılacak olan vakanın yansıdığı gibi.

Selçuklular tabii bir seyir içinde günden güne genişliyorlar. Batı Kara Hanlıların iyi idare edilmeyişinden şikâyetler Melikşah’ın kulağına kadar varıyor. Semerkand’a gelip, alacağını alan Melikşah’ın ikinci durağı Doğu Kara Hanlılar ülkesidir. Özkend’e kadar ilerleyen Melikşah; “burada Doğu Kara Hanlı hükümdarı Hasan bin Süleyman’a elçiler gönderip, hutbenin kendi adına okunmasını ve sikkenin adına kesilmesini istedi. Hasan bin Süleyman, Melikşah’ın bu isteklerini yerine getirerek ona itaat etti.”[124]

(Sene 1089) Melikşah, kendisine saygılı davranan Ebû Ali Hasan'ı ülkesine iade edip, kendisine bağlı olarak kalmasını uygun görmüştü.

124 Selçuklu Devletleri Tarihi, 118. s.

Kardeşin Kardeşe Düşmesi

Ebû Ali Hasan'ın Yakup Tegin adlı kardeşi Atbaşı denen yerin hâkimi idi. Selçuklularla bunun arası açıldı. Melikşah Ebû Ali Hasan'a, Yakup Tegin'i yakalayıp huzuruna getirmesini emretti. Önceleri, emre riayet etmeyi içine sindiremeyen han, daha sonra şiddetle sıkıştırılınca çaresiz kalıp, kardeşini Melikşah'a gönderdi. "Bu sırada Kâşan Kalesi Hâkimi Tuğrul b. Yınal, Ebû Ali Hasan'ı esir aldı. Yakup Tegin de muhafızlara bazı vaadlerde bulunarak kurtuldu. Melikşah, Yakup ile anlaşarak onu Doğu Kara Hanlıların başına getirdi ve Tuğrul b. Yınal ile mücadele etmek üzere görevlendirdi."[125]

125 Diyanet V. Ans. 24. c. Kara Hanlılar Mad.

Tavgaç Buğra Han Ebû Ali Hasan'ın hayatıyla ilgili bilgiler kesintiye uğruyor. Ancak, esâretten kurtulduğu, yeniden tahta oturduğu 1100/1101 tarihli mahkeme kaydından anlaşılmakta. Bu tarihte Sağdır ve oğullarından Çağrı Tegin Ebû Musa Harun onun adına Yarkend ve havalisini idare etmektedir.[126]

126 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 29. s.

Aşağı yukarı bütün Kara Hanlı hakanları dindar insanlardı. Bu hususta Ebû Ali Hasan ön sıraları alır. Birçok İslâmî ünvanlar kullanmaktaydı. "Nasirü'l hak ve'l-din" (hâkimiyet ve din'in hamisi), "Şerefüd-din (din'in şerefi), "Melikü'l-Meşrik" (şark'ın meliki) gibi.[127] Son günleri hiç de iyi geçmiyordu. Bunda en önemli sebep Selçukluların gösterdiği gelişmedir. Engebeli senelerden sonra 1102'de öldü. Oğullarından Ahmet Doğu Kara Hanlı tahtına geçti.

127 Kara Hanlılar Tarihi, 111. s

Ahmet Han'ın iktidar dönemi, yukarıdan beri görüldüğü gibi hiç şaşaalı geçeceğe benzemiyor. İlk yılları hakkında bilgimiz yok. Dindarlığının alâmeti olarak, 1105'de Halife el Muntazır Billâh'a bir elçilik heyeti göndererek kendisine hil'at ve lâkap vermesini arz etti. Halife de ona

“Nuruddevle” lâkabını verdi.[128] Uzunca bir süre sakin geçmiş olacak ki Arslan Han Ahmet’in hiçbir faaliyetinden bahsedilmiyor.

128 İbnü-l Esir, 9. c. 236. s.

Kara Hitayların Gelişi

Kara Hitay Devleti Chin’ler tarafından yıkılmış, onlar da başlarını sokacak yer arıyorlar. Kara Hanlı Denkli zayıf, toprağını müdafaa edemeyecek kadar halsiz. Kaşgar’ın birkaç günlük doğusuna geldiklerinde Arslan Han Ahmet onlara karşı harekete geçti. Cereyan eden savaşta Hitayların komutanı esir alındı. Mağlup olan ordu kaçarak, İmil Deryası boyuna çekildi. Burada bir şehir kuran Kara Hitaylar, kuvvetlerini toplamaya başladılar. Ahmet’in yaptığı nihai bir hareket olmayıp, ancak düşmanın batıya doğru ilerleyişini geciktirmekten ibaretti. (Sene 1128)[129] Arslan Han Ahmet’in bundan başka nelerle meşgul olduğu bilinmediği gibi, ölüm tarihi de tartışılmaktadır. Kimilerine göre 1128, kimilerine göre 1140/1141’dir.

129 İslâm Ans. 6. c. Kara Hanlılar Mad.

Uzun Bir Bitiş Süreci

Ebû Ali Hasan’ın 1102’de ölmesiyle buradan Doğu Kara Hanlı Devleti’nin komaya girdiği söylenebilir. Ahmet Han’ın Kara Hıtaylara geçit vermemesi önemli bir canlanma alâmeti sayılmamalı. Muhtemelen, çok cılız bir orduyla çarpışmış, can havliyle yapılan müdafaa da geçici bir başarı kazanmıştı. Kara Hıtaylar toparlanmakta Kara Hanlılar dağılmakta yarışa geçtiler. Ahmet Han’ın ölümünden sonra, yerine oğlu ve halefi İbrahim geçti.

Bir Devrin Sonu

Zayıf hakanların toprağına göz diken birçok devlet, millet hatta kabileler türeyiveriyor. “Hitan” olarak ta bilinen Kara Hitaylar Yedi Su bölgesinde yer tutmaya azmetmiştiler. Arslanlıktan bir eser kalmayan Arslan Han Ahmed yeni gailelerle uğraşmak zorundaydı. Devletinin zafiyetinden dolayı “Arslanlığı kalmadı” diyoruz, Ahmet Han için.

Kara Hanlılar Devleti başlığı almadan evvel anlatılan Karluklar vardı ya, büyük bir ihtimalle Kara Hanlıların çekirdeğini oluşturanlar da onlardan idiler. 840’da dağılan Karluk Devleti’nin mensuplarının bir kısmı Kara Hanlılara katılırken, diğerleri de başka topluluklara iltica etmiştiler. Aradan üç asır geçtikten sonra, kendi halinde yaşamakta olan Karluk Devleti bakiyesi Karluklar, Kıpçaklarla beraber Doğu Kara hanlıları rahatsız etmeye başladılar. Artık İbrahim Han Balasagun Hükümdarı olarak anılmakta ve daracık sınırlarını koruma imkânından mahrumdu. Durumu adamakıllı fenalaşan İbrahim, bir süre önce babası tarafından kovalanan Kara Hitay Gün Han’ından yardım istemek zorunda kaldı. Gün Han için bu önemli bir fırsat oldu. Yardım adı altında gönderilen Kara Hitay ordusu tarafından Yedisu bölgesi zapt edildi. Gün Han Balasagun’u kendisine başkent yaparak. İbrahim’in Han ünvanını kaldırıp, onu “İlik-i Türkmen (Türkmen Han’ı) tayin etti. Başkenti Kaşgar oldu. Bu günden itibaren Doğu Kara Hanlılar hanedanlığı Batı Hıtan (Kara Hitay) Hanedanlığının bağımlısı oldu. Bu olay tahminen XII. yüzyılda 20-30 yılları arasıdır.”[130]

130 Kara Hanlılar Tarihi, 112. s.

Doğu Kara Hanlı Devleti için, bundan sonra söylenecek hiçbir kelâm’ın tadı tuzu yok. Efendisinden korktuğu için sevdiği atın ölümünü açıkça söyleyemeyen adam: “At karnının üzerine yatıyor. Ayaklarını uzatmış, toplayamıyor. Nefes alamıyor…” diye tarife çalışırken bir ölüyü anlatıyordu. Biz de aynı tarifi Doğu Kara Hanlılar adına yapabiliriz; ama ölü diyemeyiz. Adına İbrahim Han desek de, Kara Hitay Hanından emir alan mevkideydi. Daha sonra gelen Han yahut Türkmen Hanlarının da kıymeti harbiyesi olmayacaktı. İbrahim’in Kara Hitay Han’ı tarafından, isyan eden Karluk Türkmenlerini yola getirmek üzere Mâverâünnehir’e gönderildiğinden bahsedilir ve denir ki “muhtemelen bu sırada şehit düştü.” (yıl 1158).

İbrahim’in II. Muhammed Arslan Han diye anılan bir oğlundan haber verilirse de, hayatıyla ilgili bilgi yoktur. “Torunu Ebü’l Muzaffer Yusuf b.

Muhammed 1205’in martında ölüp Kaşgar’da hükümdarlar mezarlığına gömüldüğü bilinmektedir.[131]

131 Diyanet V. İslâm Ans.

Doğu Kara Hanlılardan Son Masum Fotoğraf

Naymanlar ile Kara Hıtaylar arasında yaşananlar konumuz değil. Ancak Nayman Hükümdarı Güçlük’ün Kara Hitay Gün Han’ını esir alması işin rengini değiştiriyor. Kara Hanlı Muzaffer Yusuf b. Muhammed’in oğlu III. Muhammed Kara Hitayların sarayında esir bulunuyordu. Nayman Hükümdarı Güçlük, esiri kurtarıp, tahta oturması için Kaşgar’a gönderdi. Fakat bu sıralarda, şehrin ileri gelenleri tarafından isyan çıkarılmıştı. Genç şehzade tahta ulaşamadan, yolda isyancılar tarafından öldürüldü. Daha sonra da Kaşgar’a gelen Güçlük Han birçok kişiyi katledip, şehri aldı. Doğu Kara Hanlılar Devleti de böylece hitama erdi. (Yıl 1211-1212)[132]

132 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 31. s.

Batı Kara Hanlılar

Büyük Kara Hanlı Devleti 1041/1042’de bölünmüştü. “Arslan Kara Hakan” ünvanını alan Aynüddevle Muhammed b. Nasr, başkent yaptığı Özkend’de tahta oturdu, yardımcı kağan seçilen kardeşi Tamgaç Han İbrahim’in merkezi Semerkand olup Mâverâünnehir’i idare ediyordu. Aynüddevle Muhammed muhtemelen 1052’de öldü. Ondan sonra hâkimiyet tamamen Tamgaç Han İbrahim’in eline geçti.

Tamgaç Han İbrahim (1052-1068)

Asıl adı Böri Tegin, hakan olduktan sonra ise İbrahim Tamgaç Buğra Kara Han olarak anılıyor. Bizim tercihimiz, hafızada kalması açısından Tamgaç Han İbrahim, demektir. Büyük Han’ın merkez kabul ettiği

Özkend'e gitmeyen Tamgaç Han İbrahim, yardımcı han olarak görev yaptığı Semerkand'da kaldı, devleti buradan yönetti.

Babasının dindarlığı mevzu edilirken, kendisi de bu yönüyle methedilmektedir. Genellikle, hanların kullandıkları ünvanlar hissiyatlarını ortaya koyar. Tamgaç İbrahim Han'ın bu açıdan ele alınması ile ne kadar iddialı olduğunu anlayabiliriz. İşte "onun ünvanları: devletin direği, dinin tacı, Allah'ın kılıcı, "Meliki'l Meşrik vessıyn (doğu'nun ve Çin'in meliki)."[133]

133 Kara Hanlılar Tarihi, 112. s.

Onu en fazla meşhur eden tarafı dindarlığıydı. İyi bir devlet başkanı olduğuna dair şahitlik yapanlar da var. "Özellikle Avfî, onu ideal bir hükümdar olarak nitelendirmiştir. Gerçekten o âdil bir hükümdar idi. Memleketinde dirlik ve düzeni, fiyatlarda istikrarı sağlamış, halk refah ve huzura kavuşturulmuştu."[134]

134 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 17. s.

Yine bu cümleden olarak, fakihlere gösterdiği saygı ve duyduğu itimat anlatılabilir. Halktan alacağı vergileri, önceden âlimlere danışır, onların fetvasına göre hareket ederdi. Dinî hassasiyetini yansıtan güzel misallerden birini İbnü'l Esir'den öğreniyoruz: "Zahit bir vaiz olan Ebû Şücâ'el Alevi bir gün Tamgaç Han'ı ziyâret eder ve ona nasihatte bulunarak: "Sen hükümdarlığa lâyık değilsin." der. Bunun üzerine o da kapısını kapatır ve hükümdarlıktan ayrılmağa karar verir, fakat şehir halkı toplanıp: "Bu tutum yanlıştır, bizim işlerimiz onun görevidir" derler. Ancak bunun üzerine Tamgaç Han kapıyı açar."[135]

135 İbnü-l Esir, 9. c. 234. s.

Tahtta kalmayı da, ayrılmayı da şahsi ikbali için değil halkına faydalı olacağı için istiyordu. Bazı insanların, dindarlığa pısırıklığı bulaştırdığı görülür, fakat Tamgaç İbrahim Han oldukça aktif bir dindardır. Sene 1044-1045, kendisi henüz Şerik Kağan olarak Semerkand'da oturuyor. İsmailiyye mezhebi mensuplarından kalabalık bir grup Mâverâünnehir'e gelerek propagandaya başladılar. Arkalarındaki güç Mısır'ın Şii Fatımî halifesi el-Mustansır Billâh idi, daha doğrusu onun adına çalışıyorlardı.

İsmaililer için yapılan kısa tanıtım şöyle: "Şiiliğin aşırı ve güçlü bir kolu. Şiilerce 12 İmam'ın 6. sı olarak tanınan Cafer-el Sadık'ın (700-765)

ölümünden sonra kurulmuş ve gittikçe gelişerek ihtilalci bir hüviyet kazanmış X. XIII. yüzyıllarda İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde ihtilalcı ve siyasi roller oynamıştır.”[136]

136 Tercüman Büyük Ans.

İşte bu ihtilalci mezhep fedaileri Kara Hanlı Türklerini kandırmaya başladılar ve birçok kişi üzerinde hedefe ulaştılar. İbrahim Han bunlardan korkmuyor, ağır bir darbe vurmaya muktedir olduğuna inanıyor. Lâkin bir kısmını yakalayıp cezalandırırken diğer kısmını elinden kaçırmak istemiyordu. Kurnazlığı, hileyi mübah sayarak, kendisinin de batıniliğe sempati duyduğunu, onların mezheplerine girmek istediğini ortaya attı. İsmailiyye fikrini yaymaya çalışanları huzuruna davet edip görüşmelerde bulundu. Bu yolda olanların hepsini tanıyana kadar toplantılara devam etti. “Onları tanıyınca da toplantıya katılanların hepsini öldürttü.”[137]

137 İbnü-l Esir, 9. c. 399.s.

Eşkıya ile Mücadele

Dindar hükümdarın, halkını koruma refleksi en üst seviyede görünüyor. Yine onun zamanıydı; eşkıyalık almış yürümüş. Masum insanların mallarına-canlarına kastedilmekte ve buna karşı tedbir gerekmektedir. Bir gün, Semerkand kapısında şöyle bir yazı okundu: “Biz soğan gibiyiz, kesildikçe büyürüz!” Bu meydan okumaya karşılık Han’ın cevabi yazısı asıldı: “Ben de bahçıvan gibi bekliyorum. Ne kadar büyürseniz büyüyün, kökünüzü kazımakla görevliyim!”

Tamgaç Han İbrahim daha evvel, yoldan çıkmış birçok insanın kellesini koparmıştı. Eşkıyalığın artması karşısında düzenli askerden ziyâde, onların dilinden anlayan insanlara ihtiyaç duymuş, bir yakınına şöyle söylemişti:

“Çok zaman evvel şiddet kılıcını intikam kınından çektim, yakışıklı gençleri, güzel delikanlıları kestim; şimdi böyle adamlara ihtiyacım vardır, şimdi bana malûm oldu ki, iki şehrin halkı haince maksatlar besliyorlar ve isyan çıkarmak istiyorlar.”[138]

138 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 333. s.

Sonra, adamına dedi ki: “Sen bana eşkıya liderini bul getir. Ben ona istediği lütûfta bulunurum. O da bana güçlü kişileri topla, der.” Eşkıya liderlerinden biri, yaptıklarından pişman, tövbekâr olmuş, dört oğluyla beraber çalışıp, elinin emeği ile geçiniyordu. Han’ın emri ona ulaştırılınca, dört oğlunu yanına alarak huzura geldi. Han, eski eşkıya-başını cellat-başı yaptı, oğullarına ve kendisine hil’atler giydirildi. Tamgaç İbrahim Han’ın talimatı üzere, eski eşkıya-başı, eşkıyalık ve hırsızlıkla geçinen 300 adam topladı, bunlardan han adına bir kurtarıcı kıt’a kuruldu. Yapacakları mühim hizmetlerden evvel çeşitli hediyeler verilen, hil’atlar giydirilen yolsuz takımı birer birer tutuklandılar ve teker teker boyunları vuruldu. Bunların içinde cellât başı ile dört oğlu da can vermişti.[139]

139 Kara Hanlılar Tarihi, 113. s.

Kasapların Düştüğü Tuzak

Enteresan bir film kahramanı gibiydi Tamgaç İbrahim Han. Halk yığınlarını korumak için yapmayacağı yok. Çoğunluğun refahı adına azınlığın sıkıntısını, hatta ölümünü omursamıyor. Ama karakuşî hareketi yoktu. Esnafın dürüst olanını da koruyor, lâkin fahiş fiyat uygulayanlara düşman. Kasaplar devlet narhı’nın düşük olduğunu, elde ettikleri kârla geçinemediklerini ileri sürerek, el fiyatlarına zam isteyen bir dilekçe takdim ettiler. Bir de vaatleri vardı kasapların; istekleri gerçekleşirse, hazineye 1000 dinar bağışta bulunacaktılar. Han, et fiyatlarının serbest olduğunu duyurup, 1000 dinarı aldı. Taşları bağlatıp, köpekleri salıvermekten beter bir iş oldu. “Kim ki kasaplardan et alır, idamla cezalanacak.”

Mecburiyetler imkân doğuruyor. Halktan beş-on kişi bir araya gelip bir koyun alarak et ihtiyacını karşılarken kasap dükkânları sinek avlıyordu. Sonuç itibarıyla, zamsız et satışlarının başlatılmasına razı olan kasaplar devlete para kazandırdıklarıyla kalıyorlar.

Uyanık bir hükümdar olduğu, yaptığı bütün icraatlerinde göze çarpıyor. Ekonomi alanında başarılı olmuş, dürüst esnafın ve halkının yüzünü güldürmüştü. Siyaseten fazla hareketli anlatılmaz ise de, Doğu Kara Hanlılar da kargaşa yaşandığı sırada bundan istifade etmeyi bilmiş, Şaş, İlâk, Tünhas ve Fergana’nın bazı kısımlarını onlardan almıştı. Ama bir

Selçuklu Türkleri teşekkül edip, doludizgin gidiyordu ki, önlerine çıkanın talihine acınırdı. Kara Hanlı toprakları da Selçuklu akınlarından masun kalmadı. Tamgaç Han İbrahim, kendi çapını bildiği gibi Selçuklu gücünün de farkındaydı. Bağdad'a 1061'de bir elçilik heyeti gönderip Halife'den ricada bulundu. Halife ise Selçuklularla ilgili hiçbir şey yapmayıp İbrahim'e lâkap ve hil'atler yollamakla yetindi.[140]

140 Kara Hanlılar Devlet Teşkilatı, 17-18. s.

Felç ve Ölüm

Her yönüyle renkli bir simâ. 1063'de felç geldi. Hükümet işlerini yürütemiyordu. Oğlu Şemsül-Mülk lehine tahttan çekildi. Diğer oğlu Şuays derhal isyan etti. İki kardeş, babalarının sağlığında savaşa tutuştular. 1068 yılında, savaşın galibi olarak Şemsül-Mülk meydanda kaldı ve aynı sıralarda Tamgaç Han İbrahim vefat etti.

Daha çok, dindarlığı ve din ulularına gösterdiği bağlılık nakledildi. Yine bu sahanın büyüklerinden birini idam ettirdiği kayıtlara geçmiş ise de, sebebi açıklanmamıştır. Şöyle bir rivayet mevcut.

İmam Ebul Kasım Semerkandî hacca gittiğinde Hira Dağına çıkıp, Peygamber Efendimizin mağarasında dua ederken Cenab-ı Allah'tan kendisine devlet ihsan etmesini diledi. Hâtif'ten bir ses cevap verdi: "İnsanlara bahşettiğimiz devlet üç şeyde tecelli eder; birincisi nübüvvet, ikincisi şehadet, üçüncüsü de fakr'dır. Nübüvvet kapısı artık kapanmıştır; binaenaleyh sen şehadeti mi yoksa fakr'ı mı tercih edersin?" İmam şehadeti seçti."[141]

141 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 334. s.

Öldürülüşünün sebebi ve şekli açıklanmamış olan Ebul Kasım Semerkandî, yukarıdaki sözleri kendi diliyle anlatmıştır. Bundan bizim anlayabileceğimiz fazla bir şey yoksa da şehit olmak için han'a kafa tuttuğunu tahmin edebiliriz. İbnu'l Esir, han ile ulema arasındaki anlaşmazlıkta halkın önemli bir bölümünün hana destek verdiğini yazmaktadır. Buradan haklı tarafı görebiliriz. Bir de, daha önce gelip, Tamgaç İbrahim Han'a: "sen bu işe layık değilsin" diyen âlimin sözüyle, makamını terk'e niyetlendiği dikkate alınırsa, mesele biraz daha

aydınlanmış sayılır. Gerekli açıklama bulunmayan bu hususta, en iyisini Allah bilir, demek en doğrusudur.

Şemsül-Mülk Nasr (1068-1080)

Tamgaç Han İbrahim felce yakalanınca oğlu şemsül-Mülk lehine tahttan feragat etmiş (1063) o da kardeşi Şuays'ın muhalefetiyle karşılaşmıştı. Şuays, kendi ordusuyla gelip Semerkand'ı kuşattığında, şehir halkı Nasr'ın etrafında bir yumak olup, kardeşinin yaptıklarını şikâyet ettiler. O da, gece yarısı beş adamıyla şehirden çıkıp kardeşine saldırdı.[142] Kayıtlardan anlaşıldığına göre iki kardeşin mücadelesi bir hamlede bitmemiş, babalarının ölüm yılına kadar sürmüştür. Semerkand'da başarılı olan Şemsül-Mülk, daha sonra Buhâra'da yapılan savaşta kardeşinin işini bitirmiştir.

142 İbnü-l Esir, 9. 235. s

Selçuklular bir çığ gibi büyümekteydi. Cihan hâkimiyeti davasını üstlenmiştiler. Büyük Hakan Sultan Alparslan 1071'de Bizans'a karşı Malazgirt'te savaşıp, zafere ulaşmış, Anadolu kapılarını ardına kadar Türk milletine açmıştı. Kara Hanlı - Selçuklu mücadelesi de aralıklarla devam ediyordu.

Enişte - Kayınbirader ve Kayınpeder

Kara Hanlılar ile Selçuklular arasında sıkı bir hısımlık bağı vardı. Sultan Alparslan Kadır Han Yusuf'un dâmadı, Şemsül-Mülk Sultan Alparslan'ın kızıyla evli. Belh ve çevresinin hâkimi olan Alparslan'ın oğlu Ayaz ile Şemsül-Mülk arasında bitmeyen sürtüşmeler sürüyor. Enişte kayınlık ta, kan bağı da dostça yaşamaya yeterli sebepler değil. Melik Ayaz, Şemsül-Mülk'ün Türkistan'a sefere çıktığı günlerde, hareketlenip Semerkand ve Buhâra yörelerine saldırdı. Şemsül-Mülk seferden dönünce, kayınbiraderinin yaptıklarını yanına bırakmamak için savaşa girişti, galibiyete erişti. Birçok Selçuklu askerinin öldürüldüğü kanlı vuruşmalarda haylisi de esir alınmıştı.

Şemsül-Mülk Alparslan'ın kızı ve Melik Ayaz'ın kız-kardeşi olan kendi eşini karşı tarafa gizlice yardımlarda bulunduğu -casusluk yaptığı– iddiasıyla döverek öldürdü.[143]

143 Selçuklu Devletleri Tarihi, 73. s.

Sultan Alparslan'ın Kara Hanlılara saldırması, devletlerini ortadan kaldırması için sebepler çoğalmıştı. 1072 sonbaharında 100 bin kişilik ordusuyla Şemsül-Mülk'ün üzerine yürüyüp, onu Bizans İmparatorundan kötü duruma düşürecekti, fakat olmadı. Talih, bir kale komutanının eliyle Şemsül-Mülk'e yardım etti. Ceyhun Irmağını geçip, Mâverâünnehir'e ulaşan Sultan Alparslan, Harizmli Yusuf'un savunduğu Berzem kalesini kuşattı. Kendiliğinden teslim olan Yusuf, bir hile ile Alparslan'a yaklaşıp, çizmesinde sakladığı bıçağını çekerek Sultan'ı ağır biçimde yaraladı.[144] Daha sonra, bu yaradan ölen Sultan Alparslan haliyle Şemsül-Mülk'ün yüzünü güldürmüş oldu.

144 Urfalı Mateus Vekayi Nâmesi, 145. s.

Önce Tirmiz üzerine yürüyen Batı Kara Hanlı ordusu burayı, ardından da Belh'i zapt etti. Zaferlerin semeresi devamlı görülemiyor. İki Türk Devleti arasında süren mücadeleler sonunda buralar Selçukluların eline geçti. Şemsül-Mülk'ün gücü yeke yek çarpışmalarda Selçuklulara yetecek seviyede değildi. Alparslan'dan sonra hükümdar olan oğlu Melikşah, Kara Hanlılarla olan mücadeleyi babasının bıraktığı yerden devama kararlıydı. Ancak, Şemsül-Mülk'ün niyeti savaş değil barış. Çünkü Doğu Kara Hanlı Devleti, topraklarını elinden almak için ensesindeydi.

Melikşah Tirmiz'i aldıktan sonra Semerkand üzerine yürüdü. Daha öncü askerleri şehir halkı tarafından görününce, mukavemet edilemeyeceği belli olmuştu. "Şemsül-Mülk, Selçuklu veziri Nizamül Mülk'ün aracılığı ile af dileyip barış istedi. Sultan da onu affederek yerinde bıraktı." (1074 senesi)[145]

145 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 19. s.

Şemsül-Mülk, bundan itibaren savaşlarıyla değil, yaptığı diğer işleriyle anılmaktadır. Babası gibi dindar ve âdil olduğu vurgulanıp, deniyor ki:

Şemsül-Mülk göçebe hayatına devam ediyor, ancak kış mevsimini Buhâra civarında geçiriyordu. Askerleri çadırlarda kalır, gün batımından sonra hiçbir asker şehir içinde kalmağa cesâret edemezdi. Şehirler yüksek

ve güzel binalarla bezenmiş, yollarda ribatlar yaptırılmıştı. Ribat-ı Melik 1078-1079'da inşâ edilmiş olup, meşhurdur. Bir başka ribatı da önemli eserler arasında sayılır: "Buhâra civarındaki Şemsâdâd Sarayı ile Buhâra câmiinin yeni binası da Şemsül-Mülk'ün eserlerindendir."[146]

146 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 336-337. s.

Şemsül-Mülk'ten Sonrası ve Hıdır Han

Son seneleri sakin geçmişti Şümsül-Mülk'ün. 1080'de ölünce, yerine, kardeşi Ebû Şucâ Hızır b. İbrahim geçti. Yeni hana biçilen iktidar süresi bir yıl. "Onun saltanatı hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Vefatı yılı da hiçbir kaynakta zikredilmiyor."[147] Böyle olduğu halde, Nizami-i Âruzî adlı bir yazarın kaleminden nakledilenler de sıralanmakta, bununla Hıdır-Hızır-Han tanıtılmaktadır. Ülke onun zamanında en yüksek refah seviyesine ulaşmış ki bu süre bir sene idi. Biz, yorumsuz aktarmalara bakacağız.

147 Aynı Eser

Ebû Şucâ Hızır b. İbrahim, Horasan taraflarını emniyet altına almış, halkını maddî yönden bolluk içinde yaşatmış. "Âdil, akıllı ve siyaset oyunlarını iyi bilen bir hükümdardı. Şairlere özel ilgisi ve sevgisi vardı. Divanhanesinde her birinin içinde 250 dinar bulunan dört tabak şairlerin şiirlerine amâde bekliyordu. Yazdıklarının hoşa gidişine göre mükâfatlanan şairlerden biri, bir defa da 1000 dinarı almayı başarmıştı. Han'ın altın ve gümüşle ülfetinin fazla olduğu, ömrünün başka şeylerle uğraşmaya kâfi gelmediği anlaşılıyor; çünkü 1081'de ölmüştür.

Ahmet Han (1081-1095)

Ahmet, Hızır'ın oğludur. Babasının ölmesiyle tahta o geçti, ama yaşının çok küçük olduğu sanılıyor. Üç kuşaktır ulema ile yönetimin arası iyi gitmiyor; eldeki bilgiler ne tarafın kabahatli olduğunu anlatmakta yetersiz. Fakat iki yanlı hataların mevcudiyeti göze çarpıyor. Ahmet Han, vazifesini

iyi yapmadığı gerekçesiyle vezir Ebû Nasr Süleyman el Kâsâni'yi saltanatının ilk günlerinde idam ettirdi.[148]

148 İslâm Ans. 6. c.

Ulema takımı ile uyuşmayan Müslüman bir devletin başı hiç de talihli sayılmaz. Zira Selçuklu Devleti de Müslümandır, dini hassasiyeti vardır ve Kara Hanlılarla hasım mevkiindedir. Öldürtülen din büyüğünün acısı, ayrıca onun akıbetine uğrama korkusu Şâfiî fakihi Ebû Tahir b. Alek'i harekete geçirdi. Fakih, İsfahan'a giderek kendilerini Ahmet Han'ın zulmünden kurtarması ricasında bulundu.[149]

149 Diyanet V. İslâm Ans. 24. c.

Han ile ilgili iddialardan biri de servet hırsıydı. Tebasının malına mülküne göz dikmiş olduğundan, Ebû Tahir b. Alek özellikle korkuya kapılmıştı. Çünkü bu âlim oldukça zengin biriydi.[150]

150 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 19-20. s.

Mâverâünnehir'in Selçukluya Boyun Eğişi

Nice zamandır Selçukluların bir ayağı Mâverâünnehir'de. Melikşah için, fakihin çağrısı etkili oldu. Ulemâ bezmiş, halk hoşnut değil ise beklemenin manası kalmamıştı. 1088-89'da Ceyhun'u geçen Selçuklu ordusu Buhâra önlerinde göründü. Şehrin zaptı gayet kolay gerçekleşti. Semerkand'a gelen ordu, burada da bir kale komutanının ihânetinden istifadeyle, emek sarf etmeden neticeye ulaştı. Ahmet Han iç kalede kendisini müdafaa için çırpınadursun, şans ibresi de karşı tarafa eğilip duruyordu. Halk Ahmet Han'dan hoşnut olmadığı, Sultan Melikşah'ın kendilerine yardıma geldiğine inandığı için ülkelerini fethe gelene maddî yardımda bulunuyordu. Ama Ahmet Han'ın belini kıran bu değil "el-Ayâr" adlı burcun komutanıydı. İbnü'l Esir'e göre olayın gelişimi şöyle:

Ahmet Han Selçuklu ordusunun geldiğini görünce Semerkand surlarından her birinin korunmasını kendisinden şüphe edilmeyen birine vermişti. Adı geçen el-Ayâr adlı burç bir Alevi tarafından korunmaktaydı. Bu kişinin oğlu Buhâra'da, Selçuklulara esir düşmüş, askerin önünde kalkan gibi kullanılıyor. Komutana, eğer diyorlar, teslim olmazsan oğlun ölecek.

Babanın evlat aşkı vazife aşkını bastırmış, müdafaadan vazgeçtiği burçtan, Selçuklu askerlerine gün doğmuş. Bir süre sonra surda görünmeye başlayan İstilâcılar hanın ümidini bitirmişti. Kaçarak bir eve saklandığı jurnallenince "yakalanıp boynundaki iple Sultan'ın huzuruna götürüldü. Sultan ona iyi davrandı ve serbest bırakıp, yanındaki muhafızlarla İsfahan'a gönderdi."[151]

151 İbnü-l Esir, 10. c. 154. s.

Buhâra'dan sonra Semerkand'ı da teslim alan Melikşah, buraya adamı Ebû Tahir'i atayıp, Özkend'e kadar geldi. Kaşgar Hanı'na yolladığı haberle, hutbenin kendi adına okunmasını bildirdi ve istediğini yaptırdı. Daha sonra da Horasan'a döndü.

Semerkand’da İsyan

Kara Hanlı ordusunun temelini oluşturan Çiğil kabilesi askerleri, Melikşah’ın ordusunun şehri terk edişini müteakip huzursuzluk çıkardılar. Vali olarak görevlendirilen Ebû Tahir, hayatını tehlikede görünce Harizm’e kaçtı. Melikşah, ortalığın karıştığını işitince tekrar Semerkand’a döndü.

Çiğillerin isyanı Melikşah’ın cimriliğine bağlanmaktadır. Zannedilen şu ki, Semerkand’ın Selçukluya geçişiyle beraber, Çiğiller de onlara bağlanmıştılar, ama maddî manada istekleri karşılanmayan Çiğil askerleri dayanamayıp başkaldırdılar. Çiğillerin lideri Aynüddevle, Atbaşı şehrinin valisi ve Kaşgar Hanı’nın kardeşi olan Yakup-Tegin’i Yedisu’dan çağırdı. Yakup Tegin geldi, göreve başladı ama yaptığı ilk icraat Aynüddevle’yi öldürtmek oldu.

Bu beklenmedik olay Çiğinlerin infialine yol açmıştı. Hadiseyi duyan Melikşah, tekrar Horasan’a gelip Buhâra’ya girdi. Yakup-Tegin kaçıp Atbaşı’ya gitti ve ordusu Melikşah’a katıldı. Sultan Semerkand’ı tekrar zapt ederek emirini orada bıraktı, kendisi Uzkend’e vardı. Türkistan hanları arasındaki kanlı düşmanlık o taraftan her türlü tehlikeyi ortadan kaldırdığı için Melikşah rahatlıkla Horasan’a dönebildi.[152]

152 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 339. s.

Ahmet Han’ın Dönüşü ve Ölümü

Kara Hanlıların, doğusuyla batısıyla can çekiştiği devre girilmişti. Hutbeler Meşikşah adına okunmakla, hâkimiyetin resmen Selçuklulara kaptırıldığı ilân edilmiş oluyor. Kaşgar Han’ı aldığı kati emir üzerine, kardeşi Yakup-Tegin’i Melikşah’a teslim etmek zorunda kalmış, sonunda Yakup-Teğin Melikşah tarafından Doğu Kara Hanlı Han’ı tayin edilmişti.

Ahmet Han esir alınıp İsfahan’a gönderilmiş, Sultanın talimatına göre yaşamak zorunda bulunuyordu. Geçici gaileleri atlatıp İsfahan’a dönen Melikşah Ahmet Han’ı affedip kendisine tâbi kalması şartıyla ülkesine iade etti.[153]

153 Diyanet V. İslâm Ans. 24. c.

Bir süredir Selçuklu naib veya valileri tarafından yönetilen Batı Kara Hanlı Devleti, bundan sonra da tâbi bir han tarafından Selçuklular adına yönetilecektir.

Onun esaret hayatı ne kadar sürdü bilmiyoruz, fakat hadiselerin gelişimine bakılırsa iki seneden fazla değil. Öbür yandan, sonunu gördüğümüz 1095'e göre de iktidar süresinin üç dört yıl sürdüğü anlaşılır ki bu da zor kabul edilir. Her neyse, Ahmet Han bir zaman esir kaldı, sonra affa uğrayıp, tâbi Han olarak makamına iade edildi. Melikşah'ın bazı dengeleri hesap ederek böyle davrandığı kabul görmektedir.

Ahmet Han'ın ölümüne giden yol, uslanmaz tabiatı tarafından mı açılmıştı, inancındaki inadından mı? Her şeyi tam olarak aydınlatacak bilgiler yok. İbnü'l Esir'in sözlerine kulak vereceğiz.

Kara Hanlı ulemâsı ile yıldızı uyuşmuyordu; bunun için aralarında soğuk-sıcak münâsebetler yaşanmış, daha doğrusu aralarına kan girmişti. Melikşah'ın lütfuyla ikinci hanlık dönemine başladığında gerginlik kopma noktasına geldi.

Söylendiğine göre, Ahmet Han'ın esaret hayatı, kendisine nezâret eden bir grup Deylemli'nin arasında geçmiştir. Bu insanlar, bir adı da Karmâti olan ve İslâmiyete zıt İslâmî söylemleriyle tanınan aşırı Şii İsmailiyye mezhebi mensuplarıydılar: "Bu Deylemliler onu kendi inançlarını ve İbâhiyyeceliği kabule teşvik ettiler."

Ahmet Han Semerkand'a dönüp, Melikşah adına idareyi eline aldığında, ulema ile eski ihtilafı daha da alevlendi. Muhtemeldir ki ona Karmatilerden bir şeyler bulaşmıştı. "Dinsizliğine delâlet edecek bazı hareketleri görüldü. Adamları bu davranış ve hareketlerinden hoşlanmayıp, onu öldürmeye karar verdiler."

Netice olarak Kâsâs Kalesi muhafızı Tuğrul Yınal Bey'i onunla savaşa iknâ ederek Ahmet Han'ı esir aldılar. Kadı ve fakihler bir mahkeme kurdular, burada yargılanırken isnad edilen suçlara yaptığı itiraz işe yaramadı. Bir takım insanların, zındıklığına dair şahadetleri sonucu aleyhine çıkan fetva ile Ahmet Han boğularak öldürüldü. Yerine amcazadesi Mesut'u geçirip ona itaat arz ettiler."[154] (sene 1095)

154 İbnü-l Esir, 10. c. 206. s.

Ahmet Han'ın çok küçük yaşta tahta geçtiği söylenmişti. 14 sene kadar sonra idam edildiğinde de genç olması lâzım. Onu ipe götüren sabeplerin başında gelen, devletin çöküş sürecine girmiş olmasıdır. İlmi siyaseti bilmeyişi de buna eklenince hatalar zinciri uzamak durumundaydı. Zındıklığı filân bahanelerden biridir.

Rükneddin Kılıç Tamgaç Han I. Mes'ud b. Muhammed (1095-1097)

Adı, bize intikal eden, hayatıyla ilgili malümattan daha uzun. Asilerce öldürülen Ahmet Han'ın yerine yine asiler tarafından oturtuldu. Melikşah 1092 Kasımında ölmüş, yerine oğlu Mahmut geçmişti. Kısa ömürlü Mahmut'dan sonra Berkyaruk teslim aldı Selçuklu tahtını. Batı Kara Hanlı tahtında güya I. Mesut Han olarak bulunuyor, İsfahan'ın nabzına göre harekete mecbur. Aslında istikrarın Selçuklulara yüz çevirdiği yıllar hüküm sürüyordu.

I. Mesut neler yaptı, bunu bilmiyoruz. İdare-i maslahat ettiğine şüphe yok. 1097'de, Berkyaruk'un tercihiyle han değişikliği görülüyor da, mevcut hanın akıbeti hakkında bir şey öğrenemiyoruz.

Mesut'dan sonra, adları Süleyman-Tegin, Mahmut-Tegin ve Harun-Tegin adlı üç kişinin Batı Kara Hanlı tahtını doldurduğunu biliyoruz.[155] Bir de Süleyman Tegin'in Kara Hanlı şehzadesi olduğu söyleniyor, lâkin diğer ikisinin kimliği dahi, yani nesebi tespit edilememiştir.

[155] Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 339. s.

II. Muhammed b. Süleyman (1102-1130)

Doğusu ve batısıyla Selçuklulara ram olan Kara Hanlılar, devletlerini Selçuklu hakanlarının tayin ettikleri hanlarla idare ediyorlardı. Fakat Sultan Melikşah'ın oğulları arasında başlayan taht kavgaları, onları da ince elekten geçiriyor, onlar da meçhûl akıbete sürükleniyorlar. Bu fırsatı değerlendiren Doğu Kara Hanlılardan Kadır Han Cibrail b. Ömer önce Mâverâünnehir'i istilâ etti, 1102'de Selçuklu topraklarına kadar ilerleyerek Tirmiz'i ele

geçirdi. Mamafih, aynı şahıs Tirmiz civarında Sancarla yaptığı savaşta yenilerek öldürülmekten kurtulamadı. "Sancar, Cibrail'in İstilâsı sırasında Horasan'a kaçmış bulunan yeğeni Muhammed Tegin'i (Arslan Han II. Muhammed b. Süleyman) Batı Kara Hanlıları hükümdarı olarak Semerkand'da tahta çıkardı."[156]

[156] Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 22. s.

Kuvvetli devletin hâkimi bir kişi olduğu, ondan başkasının söz söylemeye kalkışamadığı halde, zayıf devleti sahiplenmeye yeltenenler pek-çok oluyor. II. Muhammed zayıf devletin tayin edilmiş hanı idi. Ömer Han denip, kimliği tam olarak bilinemeyen biri II. Muhammed'i Semerkand'dan uzaklaştırabildi. Aynı şahıs meşrû hanı korkutmuş, fakat kendi askerleriyle geçinme yolunu kaybetmişti. Sıkışınca da Harizm'e kaçtı ve orada Sultan Sancar'la yaptığı savaşta öldürüldü.

Ali Tegin Ahvadı, Hasan b. Ali

Daha önce Ali Tegin'den bahsedilmişti. Yaman bir adam olduğu, Kara Hanlılarla beraber Gazneliler ve Harizmlilerle uğraştırdığı görülen Ali Tegin'in soyundan gelen Hasan b. Ali tahtta hak iddia etmeye kalktı. II. Muhammed ile Hasan b. Ali arasında başlayan mücadele 1102'den 1109'a kadar sürdü. "Nahşeb'de yapılan savaşta Sultan Sancar'ın yardımı sayesinde.[157] Arslan Han II. Muhammed zafere erişti. (1109)

[157] Diyanet V. İslâm Ans. 24. c.

İstiklâl sahibi bir han değildi. Bu, manen ezici durumun zararları çok olmakla beraber, bazen da işe yarayan tarafı, görülen bu durumdu. Eğer Arslan Han II. Muhammed Sultan Sancar'a bağımlı olmasaydı, rakibine karşı onun yardımını alamaz, böylece de yenilebilirdi. Bundan sonra uzun bir sükûnet dönemine giren Batı Kara Hanlı Devleti'nde imar faaliyetlerine şahit olunuyor. II. Muhammed tarafından şehrin surları onartıldı. Harap vaziyetteki Şemsâbad Sarayı'nın yerine Bayram Namazgâhı yaptırıldı. (1119 senesi). Ayrıca Semerkand'da muhteşem bir cami ile iki saray inşa edildi. Peykend şehri de yeniden imar edilip, güzelleştirildi.[158]

[158] Kara Hanlı Tarihi, 119. s.

Ahmet Han'ın ölüm sebebi olarak zındıklığı zikredilmişti. Bu, ulema ile zıtlaşmasının cezası olabilir. Her ne ise, onun adı dinî açıdan kötüye çıkmıştı. Eğer Ahmet Han'ı saymazsak, Kara Hanlı hakanlarının dindarlığı tartışılmaz. II. Muhammed b. Süleyman da o kafileye dâhildir. Masraflarını kendi karşılamak suretiyle muhteşem bir minare yaptırdığı söylenmektedir.[159]

159 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 341. s.

Devletin suni hayatını gerçeğe çevirmiş, namlı hanlardan farksız işler yapıyordu. Gaza aşkı vardı. Memlûklerden meydana gelen 12 bin kişilik bir hassa ordusu vardı ve bununla gayri Müslim Kıpçaklara karşı savaş yapıyordu. İşte bundan dolayı, II. Muhammed b. Süleyman, Kara Hanlılarda ilk defa duyduğumuz bir ünvan almış, "gazi" olarak anılıyordu. "Bütün bunlara rağmen Batı Kara Hanlı Devleti artık iyiden iyiye Selçuklu tâbiiyetine girmiş bulunuyor. Bu cümleden olarak onun sikkelerinde Sancar'ın adı görüldüğü gibi, Sancar da kendisinden naibimiz ve "hudut memurumuz" diye söz ediyordu.[160]

160 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 22. s.

II. Muhammed ve Nemed-pûş

"Aba elbiseli"demek. Zamanın hatırı sayılır şeyhlerinden idi; yahut II. Muhammed için böyleydi. Adı Hasan b. Yusuf el Buhârî es Sâmâni. Giyindiğinden ötürü Nemed-pûş diye şöhret olmuş. Hayata bakışı farklı, et yemez, sadece sebze ile karnını doyururdu. Şeyh Buhâra'daki hankâhında 30 yıl yaşamıştır. Arslan Han II. Muhammed "Nemed-pûş"a "baba" derdi. Han'ın yardımı sayesinde şeyh, Buhâra'yı ahlâksız insanlara ve ehl-i bid'ata karşı koruyabildi. Gündüz çarşıda su içen her sûfi, şehirden kovulurdu, çünkü Nemed-pûş'un gözünde sûfilerin birinci vazifesi edep kaidelerine riayet etmek idi. (1115-1116) da şeyh, "ahlaksızlardan" biri tarafından atılan bir ok ile öldürüldü.[161]

161 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 341. s.

I. Muhammed Arslan Han, dinî meselelerde gösterdiği hassasiyete rağmen, yönetim ile ulema arasında suların durulmasını sağlayamadı.

Ömrünün sonlarına doğru felce yakalanan Han, oğulları Nasr ile Ahmet'i devlet yönetimine ortak etti. Bir süre sonra bağlısı bulunduğu Sancar ile araları açıldı ve bunun neticesinde Semerkand işgal edilerek Arslan Han esir alındı. (1130)

Sultan Sancar II. Muhammed Arslan Han'ın damadıydı. Semerkand kuşatma altına alınınca ulema tarafından Sancar'a bir mektup gönderildi. Burada halka faydalı olduğu anlatılan Han için Sultan'a yakarılıyor, bağış dileniyordu. Sultan ise verdiği cevapta Han'ın kötü idaresini, şüphe üzerine insanları öldürüp mallarına el koyduğunu anlatarak müsamahayı hak etmediğini bildirdi. Sultan Sancar: Silahlı 70 bin askerin üç gündür şehrin önünde beklediğini, halkının dindarlığından dolayı yağmaya meydan vermemeye çalıştığını, bu hususta Arslan Han'ın kızı olan eşinin de ricacı olduğunu bilhassa belirtiyordu.

Neticede olanlar oldu. Esir alınan felçli Arslan Han, Sancar'ın önünde tahtırevan içinde taşınarak, kızına gösterildi.

Kara Hanlılar için Kara günlerden biri daha yaşanmıştı. Semerkand'ın işgali sırasında, Sancar tarafından devlet hazinesine el konulmuş, hanları hasta halinde esir edilmiş ve Merv'e gönderilmişti.

Esaret hayatının başlangıcı ile ölümü arasında geçen iki senenin şahsi acılara sahne olmadığı düşünülmektedir. Sancar'ın eşinin, babasının rahatına yardımcı olması, onun tedavisine tabipleri seferber etmesi tabii işlerdendi. Fakat bu esaret süresinde yaşananları bilmiyoruz. Ancak, II. Muhammed Arslan Han'ın 1132'de Belh'de öldüğü ve Merv'de yaptırdığı medreseye defnedildiği bilinmektedir.[162]

162 İslâm Ans. 6. c.

II. Muhammed Arslan Han'dan Sonra

Muhammed Han'ın sağlığında, iki oğlunu yönetime ortak ettiği görülmüştü. Barthold'un İbnü'l Esir'den nakline göre Nasır suikasta kurban gitmiş. Hazreti Ali soyundan olduğu söylenen ve Semerkand şehrinin reisi olan fakih, müderris Eşref b. Muhammed es-Semerkandî suikastçıların lideriydi. Muhammed Han'ın olmadığı bir gecede bastırılan Nasır, –herhalde din adına– din adamları (!) tarafından katledildi.

Nasır'la beraber zikredilen kardeşi II. Ahmet'in, Sancar'a bağlılık arz etmeden, kendi çapında bağımsız hareketinden bahsedilmektedir.[163] Yaptığı hiçbir şeyden bahis yok. Demek ki hiçbir etkisi olmamış. Şu bir gerçek ki, adıyla yaşamakta olan "Batı Kara Hanlı Devleti", Selçuklu Sultanının seçtiği han tarafından idare edilebiliyor (doğusu da öyle). Ahmet Han'ın hanlığı da galiba kerameti kendinden menkul şeyhlikten farksızdı. Resmiyete bakılırsa, 1132'ye kadar, yani Muhammed Han'ın hayatta olduğu son zamana kadar, seçilmiş başka bir isim yoktur.

163 Kara Hanlı Devlet Teşkilati, 23. s.

II. Muhammed Arslan Han ölmeden evvel Sultan Sancar bir han seçerek, kendi adına idare etmesi için Semerkand'a göndermiş ise de, bu Hasan Han kısa sürede ölmüştür. Sıra Arslan Han II. Muhammed'in kardeşi İbrahim'e geldi. Bunun hakkında bilinen Sultan Sancar'ın sarayında eğitilmiş olduğu ve çok kısa süre, Sancar adına Batı Kara Hanlı tahtında kaldığıdır.

II. Mahmut (1133-1141)

Kara Hanlılar koma halini Sultan Sancar'ın himayesinde geçiriyorlar, komaya girişleri de onun tarafından olmuştu ya. Türklük için esef edilecek önemli bir şey yok sayılır. Biri batarken diğeri çıkıyor. Ölen Kara Hanlı yerine doğan, canlanan, büyüyen Selçuklu ile avunulur amma! Müslüman Asya bir Türk devletinin idaresinde birleşmiş sayılırken "kâfir Kara Hitayların burnu Mâverâünnehir'e iyice girmişti."

II. Mahmut, II. Muhammed Han'ın üçüncü oğlu Sultan Sancar'ın yeğeniydi. Dayı yeğen arasında hiçbir pürüz görünmüyor, iyi münasebetleri mutlu olmalarının desteği gibiydi. Bu güzel olduğu sanılan yıllar 1137'ye kadar geldi. Bu sene Mahmut'un tadı kaçtı. Daha sonraları Sancar da bütün sevincini kaybetti.

Kara Hitay - Batı Kara Hanlı Savaşı

Kara Hitay'lar Moğol asıllı bir kavim. Anavatanları Mançurya'nın güneyi olduğu halde, çok güçlenip Çin'in kuzeyinde bir devlet kurdular. (Lieo

Hanedanı) Savaşçılıkları, korkunç denecek kadar meşhurdu. Kaplarına sığmıyor, devamlı sağa sola akınlarla genişlemeye çalışıyorlardı ve koyu Türk düşmanı idiler. Mâverâünnehir'e akmaya başlamışlar "fakat Kara Hanlılar tarafından Balasagun yakınlarında bozguna uğratılarak (1016) batıya ilerleyişleri" durdurulmuştu.[164]

164 Diyanet V. İslâm Ans. 24. c. Kara Hitaylar Mad.

Kara Hitaylar 1128'de Balasagun, Hoten ve Kaşgar bölgesine girdiler, Doğu Kara Hanlı Hükümdarı Arslan Handan ağızlarının payını alıp kaçıştılardı. Neticeyi kelam, Kara Hanlılarda yaşanan kan kaybı, Kara Hitaylara Balasagun'un başkent olduğu devletlerini kurdurttu. Hükümdarlarına Gür Han denmektedir. Yeh Lû Ta'şi çıkartıldıkları eski yurtlarını (Kuzey Çin) geri almak istiyordu. Bunda başarı sağlayamayınca, tekrar batıya yönelip Mâverâünnehir'e ve Doğu İran'a saldırdı (1137).[165] Mahmut Han, gücü nispetinde bir ordu hazırlayıp düşmana karşı koymaya çalıştı ise de, Hocend yakınlarında yapılan savaştan mağlup çıkmıştır. Hatta Semerkand'a kaçmıştır Mahmut Han. Düşman kavi idi. Kara Hanlılar zebun. Orta Asya'nın yeni siyasî hâkimi durumuna gelmiştir Kara Hitaylar.[166]

165 Aynı Yer

166 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 27. s.

Karluklar, Kara Hitaylar ve Kaçan Mahmut Han

Hiçbir tazyike mukavemet gösterecek takatı yoktu Kara Hanlıların. Hacend'de Kara Hitayların açtığı yara kapanmadı, Mâverâünnehir sakinlerinden Karluklar kaşıyıcı oldular. Birçok tarihçi Kara Hanlı devletini Karlukların devamı diye anlatır ya, şimdi en azından akraba olan Karluklarla Mahmut Han'ın arası açıldı. Mahmut Han'ın kuvveti hiç yok gibi olmalıydı ki, devletsiz, göçebe Karluklara karşı koymak için Sultan Sancar'dan yardım istedi. Karluklar Kara Hitayların desteğine başvurdular ve Gür Han yanlarında yer aldı.

Bir yanda Selçuklu ordusuyla desteklenen Kara Hanlılar, bir yanda Kara Hitay ordusunun desteklediği Karluklar…

Kötü Bir Bozgun (1141)

Savaş sahası Semerkand'ın doğusundaki Katvan bozkırı. Artık köklü bir devlet sayılan Selçuklular ve Kara Hanlılar, Mâverâünnehir'in yeni sahibine dayanamadılar. "9 Eylülde Selçuklu ordusu tamamen mağlup edildi. Kara Hitaylar Sancar'ın birliklerini Dargam'a kadar sürdüler. Nehrin suları 10 bin ölü ve yaralıya mezar oldu. Müslümanlar bu savaşta 30 bin kayıp verdiler. Sancar Tirmiz'e kaçtı. Onun yanında bulunan Mahmut Han arazisini terk etti. Bütün memleket Kara Hitayların hâkimiyeti altına girdi. Aynı yıl içinde Buhâra zapt edildi."[167]

[167] Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 349. s.

"Katvan Savaşı" adıyla anılan bu hadisenin içinde yer alanlar Horasan'ın melikleri, Sicistan'ın ve Gûr'un beyleri ve ağaları, Gazne ve Mazenderan Melikleri de sayılmaktadır. Bütün Müslüman askerlerin yekûnu 100 binden fazla gösterilmekteydi.[168] Ölü sayısının fazla abartılıp, 100 bin olduğu dahi söylenmektedir. İbnü'l Esir'in tarihinde teferruatı ile anlatılan bu savaş için son söz yine aynı tarihçinin (İbnü'l Esir):

[168] Kara Hanlı Tarihi, 122. s.

"İslâm tarihinde bundan daha büyük bir savaş olmamıştı. Horasan'da olan savaşlarda ise bu kadar çok insan olmamıştı." "Arslan Han'ın kızı ve Sultan Sancar'ın eşi de esir düşenler arasındaydı." Başka tanınmış kişiler de esir düşmüşlerdi. "Gür Han onları serbest bıraktı."[169]

[169] Aynı Eser, 123. s.

Katvan Savaşından Sonra

Artık, Türklerin gözbebeği Mâverâünnehir Kara Hitayların elindeydi. Gür Han, istese son darbeyi indirip Kara Hanlıların belini kırabilirdi, ama bunu yapmadı. Doğusu ve batısıyla Kara Hanlılardan haraç almak daha uygun gelmişti. Kara Hanlılara yeni Han tayini Kara Hitay Gür Hanı'nın tercihiyle yapılacaktı; buna göre, ikinci derece Han ünvanı taşıyan Tabgaç Buğra Han İbrahim b. Muhammed, Üçüncü İbrahim adıyla Kara Hanlı Arslan Han'ı tayin edildi.

Acınacak Haller

Güçsüz ve bağımlı ve de gölge bir hükümdarlık idi Kara Hanlılar. Büyük efendi rolü Selçuklu Sultanından Kara Hitay Gür Han'ına geçmişti. Tâbiiyetine girilen Gür Han'dan izinsiz adım atmak caiz değil. Karluklarla Kara Hitayların dostluğu sürüyor olmalıydı ki iki Türk ve kardeş kavim arasında çıkan sürtüşmede savaş göründü. Vuruşma Kalabaz adlı mevkide meydana geldi. Burada Tabgaç Buğra Han İbrahim b. Muhammed öldürülüp, cesedi bozkıra atıldı. (sene 1156)[170]

170 İslâm Ans. 6. c.

İbrahim Han'ın öldürülmesiyle beraber Batı Kara Hanlı tarihinde bir hanedanlığın da sonu geldi. İlig Han oğulları kolu yerini Ali Tegin ailesine bıraktı.

Ali b. el-Hasan (1156-1160)

Ali Tegin'in maceraları daha önceki sayfalarda geçmişti şimdi onun soyundan Ali b. El-Hasan Batı Kara Hanlı tahtına oturdu. Karluklarla mücadele Ali Han'ın zamanında hızlandı. Mâverâünnehir denen bölgede göçebe hayatı yaşayan Karlukları, Kara Hanlılar ve Selçuklulara karış Kara Hitayların yanında görmüştük. Aradan fazla zaman geçmediği halde yalnız kaldılar ve adamakıllı bir ders aldılar, reisleri Peygu (Yabgu) öldürüldü, oğulları da ortadan kaldırıldı. Aralarına kara kedi girmiş olmalıydı, Kara Hitayların Han'ı, Ali Han'dan, Karlukların tamamen etkisizleştirilmesini istedi; o da bunun üzerine "Karlukları askerlik işlerinden uzaklaştırarak yerleşik hayat yaşamaya mecbur etmiştir."[171]

171 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 24. s.

Ali Han'ın, dört senelik hükümdarlığında Karluklarla uğraşmasından başka bir faaliyeti görünmüyor. Kanlı çarpışmalar olduğu söyleniyor, bunlar da Kara Hanlı - Karluk savaşlarıdır. Savaşların en çetini Buhâra yakınlarında 1158'de meydana gelmiş ve Harizmşah İl Arslan'ın desteğine rağmen yenilen taraf Karluklar olmuştu. Yalnız, Batı Kara Hanlılar Doğu Kara Hanlıların yardımını görmüştüler. Bunda Kara Hitayların Gür

Han'ının teşviki etkili olmuştu. Malum olduğu üzere her iki Kara Hanlı devleti de tamamen hür ve bağımsız değildiler. Kara Hitaylar ise güçlülüğün zirvesinde idiler. Böyle olduğu halde zayıf ve teşkilatsız Karlukların ortadan kaldırılmasını kendilerinin yapamayışının manası neydi acaba? Herhalde başka taraflarda daha mühim savaşları vardı, Karluklara ayıracak vakit bulamıyorlardı. Kim bilir, belki de ateşe ellerini sürmek yerine Kara Hanlı maşalarını kullanmayı tercih etmişlerdi.

Her ne kadar Kara Hitayların gözetimi altında olsalar da, iç işlerinde hür idiler. Ali Han'ın ömrü Karluk meselesinin halline bağlıymış gibi, onların Mâverâünnehir'den çıkarılmasından sonra ecel geldi. Ali Han 1160'da öldü. Yerine geçen kardeşi II. Mesut Han (Ebu'l-Muzaffer, Mesut b. Hasan) Kılıç Tamgaç Han ünvanı taşımaktadır.

II. Mesut Han (1160-1178)

Karışıklıklar devam ediyordu. Ali Han'ın ölüm tarihi 1160 olarak gösterilir, fakat diyor Barthold: "Mesut b. Ali'nin sikkelerine bakılırsa 1163'te tahta çıktığı görülür."[172] Böyle veya öyle Ali Han'dan sonra taht sahibi olan II. Mesut'dur. Son devir hesaba katılarak değerlendirilirse iktidar süresi hayli uzun. İsmi de öyle, yani ünvanları uzun. "Kutlug Bilge Beg" "Rüknüd-dünya ve'd din" "Ebu'l-Muzaffer Kılıç Tamgaç Han Mes'ud b. Ali."

172 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 358. s.

Mücadeleli bir zaman yaşamış, düşmanlarını altetmiş, lakin göğüs kabartıcı savaşlar olduğu söylenemez. Rakipleri olarak anılanlar Karluklar ile Oğuzlar. Onu saltanat yılları ve yaptıklarıyla en iyi tanıtan kişi El-Katibü's Semerkandî'nin verdiği bilgilere göre bir Ayyar Beg isyanı patlak vermişti. Aileden gelme asaleti yoktu Ayyar Beg'in, ama şahsi meziyetleriyle ve hizmetleriyle Karluk hassa birlikleri arasında sivrilip çıkmıştı. Başkumandanlığa kadar yükseldiği halde sebebi bilinmeyen bir isyanın kahramanı olmuştu. Mesut Han ile Ayyar Beg'in savaşı çetin geçtiğine göre hayli kuvvetli bir ordusu vardı isyankârın. Gözü karalığı, ölümüne atak yapmıştı onu. "Han'ın çetrinin durduğu ve Han ile maiyetinin bulunduğu tepeye yaklaşmışken esir edildi."

Bu, Ayyar Beg'in macerasıdır. II. Mesut'a gelince, bir hasmı teslim olmuş, o da maharetini gösterip, görevini yapmıştır. Bundan sonrası şöyle anlatılıyor: "Han'ın, Tamgaç Han İbrahim'i katledenler ve Horasan'ı yağmalayan Oğuzlara karşı giriştiği harekât başarıyla neticelendi. Han'ın 100 bin kişilik ordusuyla kış mevsiminde Ceyhun'u buzlar üzerinde yürüyerek geçmesi, Oğuzlara karşı yapılan harp ile ilgili olduğu açıktır. İbrahim'i katleden Karluk birliklerine karşı girişilen harp Nahşeb, Niş, Saganiyan ve Tirmiz taraflarına yapıldı. Bu bölgelerde Han'ın sayesinde asayiş yeniden sağlandı."[173]

173 Aynı Eser, 359. s.

Bozuk düzenin üstesinden gelen II. Mesut imara büyük önem vermiş ve sanat adamlarına, ilim adamlarına koruyucu kanatlarını germişti. Zamanının en önemli âlimleri şunlardı: "Muhammed b. Ali Suzenî-i Semerkandi ve Muhammed b. Ali ez-Zahiri el-Kâtib es-Semerkandî."[174] Bu ikinci şahıs, "Sindbâdname" adlı eserini II. Mesut'a ithaf etmiştir.[175]

174 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 24. s.

175 Diyanet V. İslâm Ans. 24. c.

Kara Hanlılar son demlerini yaşıyorlar. İstiklâlleri Selçuklulara kaptırılmıştı. Sonra da Kara Hitaylara geçti. Fakat hâlâ destanlık olayların başrollerinde görünen hanları var. Gerçi Muzafferiyetleri Türk kavimlerine karşıdır, fakat o da kolay iş değil. Ayrıca, ölü bir devlette ne âlim yetişir ne sanatkâr. Kara Hanlılar bu yönleriyle de varlık sahnesinin süsleriydiler. Savaşlar şehirleri, şehirlerin abidevî yapılarını harap ediyor, Kara Hanlı ustaları onları yeniden ortaya çıkarıyor. II. Mesut kalelerin, binaların güzelleştirilmesine gerekli önceliği ve parayı ayırabiliyor. Biten devletlerde bunlar düşünülmez. Lâkin ecel herkes için her zaman düşünülmeliydi. Uzun lakapları-ünvanları olan II. Mesut 1178'de öldü.

IV. İbrahim (1178-1204)

II. Mesut'un yerine geçecek oğlu ve kardeşi olmamalıydı ki, yeğeni İbrahim b. El-Hüseyin Han hükümdar oldu. Adına bastırılmış sikkelerden anlaşıldığına göre İbrahim, Arslan Han ve Küç (Güçlü) Arslan Han

ünvanlarını kullanmıştır.[176] Zamanında yapılan bazı ilmî faaliyetlerden başka, kendisine ait bilgiler mevcut değildir. Çağındaki yazarlardan "Mecdüddin Muhammed b. Adnan es-Surhakati Tarih-i Türkistan adlı eserini ona ithaf etmişti."[177]

176 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 25. s.

177 Diyanet V. İslâm Ans. 24. c.

Ne hikmetse, adına ithaf edilen eser bile olmasına rağmen hayatını anlatan yazılı belgelere rastlanmamıştır. Ancak, Semerkand'dan başka Buhâra'nın da II. İbrahim'in hükmü altında olduğu sikkelerden öğrenilebiliyor. Yine sikkelerden çıkan neticeye göre IV. İbrahim b. el-Hüseyin 1203-1204 tarihinde ölmüş, yerine oğlu Osman geçmiştir.

Osman Han (1204-1212)

Son Kara Hanlı Hükümdarı Osman Han, babasının aksine renkli-maceralı bir hayatla çıkıyor karşımıza. Hakkında söylenmiş bir cümleye rastlamadığımız bir önceki han, her şeyin bittiği zannını vermişti. Osman Han hayat dolu bir adam. Yaşadıkları ve yaptıkları heyecanla takip edilecek nitelikte.

Esas itibariyle tam hür değil Kara Hanlılar. Osman Han da tam manasıyla hür olmayan devletin yarı hür hükümdarı. Bölge karışıklığını koruyor, Kara Hitayların büyüklüğü devam ediyor. Gurlular Harizmşahların önünü kesmekte. Baştan sona iyi bir hükümdar olamayan, birkaç sene sonra Cengiz Han'ın önünden kaçacak olan Harizmşah Muhammed Gurluları sindirmek azmindeydi. Büyük bir ordu hazırladığı halde Kara Hitaylardan da yardım istedi. İşte şimdi, Kara Hanlı Hükümdarı Osman Han'ın siyasi hüviyeti görülmekte. Şöyle anlatılıyor: "O sıralarda Kara-Hitayların Tayankû-Taraz ile Semerkand Hükümdarı Osman!" Evet, gerçek, görüldüğü gibi! Gür Han'ın emri altındaki Osman Han, Harizmşahlara yardım amacıyla büyük bir ordunun başında geldi. Gurlular geri adım atmak zorunda kaldılar. Harizmşahlar düşmanın takibine düştüler. Kara-Hitaylar da aynı şeyi yaptılar. Sonuç itibariyle, iki haftalık çarpışmadan galip çıkan Kara Hitaylar ve dolayısıyla Osman Han oldu. (1204 sonu)

İkilem

Gurlular rakip olarak çıkmış meydana, Osman onları sindirmekle görevlenmişti, ama Kara-Hitaylar adına. Dindar bir Müslüman olan Osman Han, Müslüman bir kavmin mağlubiyetini sağlamış, lâkin gönlü huzurlu değildi. “İslâm hükümdarının” kâfirlere esir düşmesini istemedi ve arabuluculuk teklifinde bulundu; teklifi kabul edildi.”[178] Dini gayreti, düşman tarafının fidye-i necat ile kurtulmasını temin etmiş, Gurlular para ödeyerek kurtulup, memleketlerine dönmüştüler.

178 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 374. s.

Damat Olma İsteği

Osman Han’ın hâkimiyet sahası, babasına oranla daha dardı; Buhâra onun hükmü dışında kalmıştı. Yine de “Sultanlar sultanı” denirmiş kendisine. Gurluları, Müslüman oldukları için kurtarmıştı kâfir Kara-Hitayların esaretinden. Fakat kâfirler güçlüydü ve bundan payını almak istiyordu Osman Han. Harizmşahlar ile Kara-Hitayların dostluğu saman alevi gibi geçivermiş, aralarında rekabet başlamıştı. Osman Han Kara-Hitay hükümdarının kızıyla evlenmek istedi, lâkin bundan ret cevabı aldığı için canı sıkıldı.

Harizmşah Muhammed Mâverâünnehir’de kâfir kavimlere hayat hakkı tanımamaya aht edip savaş açtı. Önce Buhâra’yı işgal edip, sonra Semerkand üzerine yürüdü.

Buhâra’nın zaptında Harizmşah Muhammed yalnız değildi; kızını vermediği için Gür Han’a gücenmiş olan Osman Han, onun düşmanı olmuştu. Harizmlilerin yanında yer almış, Buhâra’daki Kara-Hitay hâkimiyetine son vermiştiler. (1207) Semerkand’ın da Harizmşah Muhammed tarafından, –Osman Han’ın yardımıyla– zaptedildiğini kabul etmek durumundayız. Gerçi o Semerkand Hanı idi ama Kara-Hitaylar adına hareket ediyordu. Gür Han, kızını vermemekle büyük kayba uğruyor, Osman Han da bir kâfirin himâyesinden çıkıp, Müslüman hükümdarın himâyesine girmiş oluyor.

Muhammed Harizmşah ile Osman Han yan yana yürüyor, Kara-Hitayları takip ediyorlar, savaşıp, yeniyorlar ve dönüyorlar. Bundan sonra dostluklarının daha da kavi olması için, sanki Gür Han'a nispet, Harizmşah'ın kızı ile Osman Han evlendiriliyor. Bu sıralarda Osman Han'ın, Harizmşah Muhammed'e tâbi olduğu, onun adına hutbe okuttuğu bilinmektedir ve Osman Han Harizmşah'ın kızıyla evlenince o devrin icabı sayılan Türk geleneğine uyarak bir senesini kayınbabasının evinde geçirmiştir. Memleketine dönüp tarihi 1211.[179]

179 Kara Hanlı Devlet Teşkilatı, 25. s.

Dostluğun Kısa Ömrü

Sultan Muhammed, Osman Han'ı dâmat edinmiş, bir sene de, misafiri olarak yanında tutmuştu. Semerkand, tayin edilen Harizm'li bir nâib tarafından idare ediliyordu. Osman Han gördü ki nâib hiçte iyi idareci değil. Kâfir olmasına ve aslında durumlarının bozukluğuna aldırmadan Kara-Hitaylar'a dönmeyi istedi. Tercihini böyle kullandı Osman Han, bir anda, kayınpederinin himayesinden çıkarak, kayınpederi olmayı reddeden adamın himayesine girdi. Onun bu zaruri hareketini bir jest sayan Kara-Hitay Gür Han'ı, bundan sonra kızıyla evlenmelerine müsaade etti.

Kara-Hitayların durumu, en azından mevcut Gür Han'ın durumu hiç de iyi değildi. Moğolların, yani Cengiz Han'ın hışmına uğrayan Nayman Hükümdarlığı dağılmış, krallarının cesur oğlu Güçlük kaçıp, Gür Han'a sığınmıştı. Cesur, kurnaz, zeki, hırslı ve biraz da kadir bilmez biriydi Güçlük. Sığıntı olarak yer aldığı Gür Han'ın yanında, kısa zamanda mevkii yüksek bir komutan oldu. Sonra damat oldu. Olmalara doymuyordu. Ülkede birçok karışıklığın, isyanın çıkmasını sağladı. Fırsatları değerlendirmede fevkalâde başarılıydı. Kayınpederi Gür Han'ı iyice zayıflattı, kendisini güçlendirdi ve Nayman Prensi Güçlük Kara-Hitay Gür Hanı oldu. (1211)

Çok önemli olaylardan biri de, bu sıralarda. Harizmşah Muhammed, kızıyla ilgili kötü havadisler alıyordu. Osman Han sonradan aldığı kâfir kızına âşık muamelesi, önceki Müslüman kızına uşak muamelesi yapıyormuş. Muhammed'i yüreğinden vuran, nadide bir gül gibi yetiştirdiği kızının, ortağına hizmetçilik yapmasıydı.

Harizmşah Muhammed'i kızdıran, dâmadının gidip bir kâfirin himâyesine girmesi idi. Sonra da kızına yapılmakta olan muamele kulağına ulaşınca, artık sabra lüzum kalmamıştı. Osman Hanın sabrını taşıran olay ise Semerkand'da yaşayan Harizmlilerin Kara Hanlılara yaptıklarıdır…

İsyan, Kıtal ve Yolun Sonu (1212)

Harizmşahların hareketleri tahammül sınırını aşmış, kanlı bir isyanın başlaması bir işârete kalmıştı. Harizmşah Muhammed ise Osman Han'ı tepelemek için sabırsızlanıyordu. Nihâyet Semerkand'da, Osman Han'ın emriyle halk isyanı başladı. İşin aslı ne olursa olsun Muhammed'in duydukları dayanılmaz şeylerdi. "Semerkand'de halk isyanı başlamış, bütün Harizmliler kılıçtan geçirilmiş. Osman Han Muhammed'in kızını da öldürecekti, ama o kaleye saklanıp, canını kurtarmış." Yine, söylenenlere bakılırsa Osman'ı sultanın kızını öldürmemesi için iknâya çok uğraşılmıştı.

Bütün bu olayların Harizm başkentine yansıması Muhammed Harizmşah'ı harekete geçirdi. Hazırlanan ordu Semerkand'a gelerek kuşatmaya aldı ve bir süre sonra, esir düşenler arasında bulunanlardan biri de Osman Han idi. Muhammed'in öfke ateşi sönmek bilmiyor, kendi halkına yapılanların intikamını almak için Kara Hanlıların tamamını öldürmek istiyordu. Fakat annesi Türkan –Terken– Hatun onu feci niyetinden vazgeçirmeyi başardı.

Osman Han'ın Muhammed'in huzuruna kefen ve kılıç ile çıkıp, tam bağlılık arz ettiği kaydedilmekte. Ama artık af sayfası açılmamak üzere kapanmıştır. Eğer iyi muamele gösterseydi, karısına, onun şefâatine nail olabilirdi. Yaptığı kötü muamele ile onu kendisine düşman etmişti. Babasına, öldürülmesi yolunda ricada bulunan Han sultan, kocası ve son Kara Hanlı hükümdarı Osman Han'ı idam ettirdi. (1212)

Şanlı Semerkand ahalisinden birçok can telef oldu. Daha fazla insanın öldürülmeyişi seyyidlerin, imamların ve ulemanın ricalarına bağlanmaktadır. Yine de en iyimser rakamla 10 bin Kara Hanlı öldürülmüş ve şehir üç gün yağmalanmıştır. Bu olay, Batı Kara Hanlılar devletinin sonu, Semerkand'ın Harizmşahlar'a bağlanışı ve onlara başkent oluşu ile

hafızalarda yer etmiştir. Acaba Osman Han daha akıllı bir siyaset güdebilir, devletin ömrünü uzatabilir miydi?

Fergana Hanlığı

Her şey Kara Hitayların Mâverâünnehir'i İstilâlarıyla değişmişti. (1141) Kara Hanlılar bu tarihten sonra, merkezi Özkend olmak üzere Fergana'da bir ayrı devlet kurmuştular. Hükümdarları "Tuğrul Kara Hakan" ünvanı taşıyorlardı. Doğusuyla, batısıyla Büyük Kara Hanlılar tarih sahnesinden çekildiğine göre, bunlardan söz etmeye bile lüzum yok ise de, birkaç satırla değinilecek. Fergana Devleti'nin farklı bir tarafı göze çarpmakta. Kara Hanlılara esas olan büyük devleti ve devletleri gördük, hanlarını tanıdık. Bütün hanlarının aldıkları ünvanlar Arapça idi. Ferganalılar Batı Kara Hanlı hükümdar sülalesi tarafından idare ediliyor olmalarına rağmen, burada Han olan, II. Mesut'un kardeşi Hüseyin'in lakabı farklıydı: "Celâlü'd-dünya ve'd-din" ve "Alp Kılıç Tonga Bilge Türk Tuğrul Hakan."

Fergana Hanlığının siyasi faaliyetlerinin pek önemi yok. Onlarda da bir sürü isim gelip geçmiş, her biri bağımsız hükümdar olarak sikkeler bastırmış, öldüklerinde defnedilecekleri türbeleri yaptırmışlar. Haklarında verilen bilgiler tahta geliş gidişleriyle ilgili. Batı Kara Hanlı hükümdarı Osman'ın, Harizmşah Muhammed tarafından idam edilmesiyle sönen ocağa Fergana da eklendi.

Doğu-Batı ve Fergana Kara Hanlıları devletlerini kaybettiler de insanları ne oldu? Daha önce görülen Hun'lar, Gök-Türkler, Uygurlar ve diğerleri gibi, Kara Hanlılar da yurtlarına hâkim olan insanların arasına karıştılar. Bunun başka birçok izahı var. En yaygın ve basit olanı ise Hanedan değişikliğidir. Kara Hanlı Devleti yaşıyor, ama idare eden sülâle değişmiştir! Her ne olursa olsun bir Türk Devleti olan Harizmşahların pençesi altında Kara Hanlılar ezilmiştir.

OĞUZLAR

Bugün Türk olarak bilinen bazı kavimlerin etnik durumları tartışmalara yol açmıştı. Başta Hunlar olmak üzere, ilk zaman Türk Devletleri için başka kavmî yakıştırmalar üzerinde durulmuş, yapılan nice araştırmalar sonunda “evet Türk” denebilmişti. Şimdi anlatmaya çalışacağımız Oğuzların böyle bir takıntısı yok. “Oğuz” adı zaten Türk milletine âlem olmuş, bu iki kelime birbirinin içinde erimiştir.

Burada mesele, Oğuzların devlet sahibi olarak geçirdiği safhaları, devletlerini ve neler yaptıklarını anlatabilmektir. Ve tabi “Oğuz” adı üzerinde de durulması lâzım. Birçok âlim, elde ettiği tarihî malzeme ile fikir temelini atıp görüşler ileri sürmüştür. Dünyaca meşhur ve muteber olan Macar âlimi J. Nemeth’e göre Oğuz’un tahlili neticesi ortaya çıkan mana kabile-boy idi. Oğuz, ok+uz diye okunur; “z” cemi edatı sayılır ve böylece Oğuzlar da “boylar” olur.

Ok kelimesinin boy anlamına geldiği üzerinde mutabakat sağlanmış gibidir. Bunun Oğuz elinin boy teşkilatında görülen izleri, kanaatı doğrular. “Oğuzeli bilindiği gibi, iki kola ayrılmakta, bunlardan birine Boz-Ok, ötekine de Uç-Ok adı verilmektedir...”[180]

180 Oğuzlar-Türkmenler, 1. s.

Oğuzlardan bahseden birçok ilim adamı olmuştur ve tarihlerini isimlerinden çok öncelere götürmüşlerdir mecburiyetten. Hunlar nasıl ki ilk gördükleri zaman Çinlilerin verdikleri adlarla anılmıyorsalar, Oğuzlar da sonradan kendilerine takılan adla anılmaktaydı. “Oğuz” adını zamanımıza taşıyan ilk yazlı belge Yenisey kitabelerinden biridir, onun yazılış tarihi VII. yüzyıl olarak kabul edilmekte. Konumuzla ilgili kitabe yazısını orjinal okunuşu ve bugünkü anlaşılışı ile beraber aşağıya alıyoruz:

“1- Er erdemi atım tabdım erdemi... (üçün?)

2- Öz Yiğen Alp Turan Altı Oğuz budunda üç yeğirmi yaşımka adırıldım.)

3- Bey erikime sizime adırıldım.

1- Er erdemi adımı buldum erdemi... (için?)
2- Öz Yiğen Alp Turan Altı Oğuz kaviminden on üç (yaşımda) ayrıldım
3- Beğlik nüfuzumdan, sizlerden ayrıldım."[181]

181 Aynı Eser, 3. s.

Yukarıdaki yazının 650 yılı civarında taşa işlendiği sanılıyor. Öyle ise Türkler için bugün ifade ettiği yüksek değer, gönüllerdeki eskiliğinden kaynaklanmıyor. Oğuz'u Türk milletine kutsal bir kelime gibi benimseten efsanelerdir. Oğuz Kağan Destanı'dır. İleride kısa bir özetini okuyacağız.

Tölesler-Oğuzlar

Oğuz adının kabile-boy manasına geldiği kabul edilse ve ettirilse de, bunun özel durumu nasıl inkâr edilir? Hunlar, Tabgaçlar, Uygurlar, Kırgızlar, Türgişler, Karluklar için kullanılmayan bu tabir boy-kabile demek olsa da özel olarak bir kabileyi işaret etmiyor muydu?

Çinlilerin Tie-le dedikleri Tölesler birçok kabilenin kurduğu bir ittifak idi; bunlara "Oğuz kabileleri birliği" denmektedir. Tabi, yine Oğuz adıyla hitabın sonradan yapıldığını kabul edeceğiz. Bizim, Oğuzlar olarak andığımız bu Türk kabilelerinin etkinliğini aksettirmesi bakımından gerilere doğru gitme ihtiyacımız var. Ve: "IV. V. Yüzyıllarda bu birlik içinde yer alan kalabalık nüfuslu kabileler"in yaşadıkları bölgeler Avrasya bozkırlarının batı etekleri olarak bildirilirken, esas vatanlarının Cungarya ile Hanghai etekleri olduğu da işaret ediliyor.[182]

182 Türk'ün Üç Bin Yılı, 86. s.

Devlet kurmuş olan Türkler bile sabit bir yurda sahip değilken, sadece kabile hayatı yaşayan dağınık Türk boylarına vatan coğrafyası çizmek olacak iş değil. Yine de belirli zamanlarda barındıkları belirli bölgeler işaret edilmeye çalışılmaktadır. Çok dağınık olmalarının tam manasını bizden öncekiler anlayabilmişler miydi, biz anlayabilir miyiz? Şimdilik belli değil. Belki hiç de belli olmayacak. Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah'ın biz kullarına hitaben şöyle dediği bilinir: "Birbirinizi tanıyasınız diye sizi ayrı ayrı kabileler halinde yarattık." Bu farklı şekilde de ifade edilebilir; bizim dilimize böyle geldi. Genelde Türkler, özelde Oğuzlar neden birçok kabile

halinde yaşıyorlardı? Bahsedilen devirlerde Kur'an-ı Kerim nazil olmamıştı, hatta olduktan sonra da Oğuzların münasebeti hemen başlamadı.

Ayeti, Allah'ın hitabını bilmeden fıtrat –yaratılış–larına uygun olan parça parça yaşamayı kendi hür iradeleriyle seçmiş olabilirler. Uç-Oğuz, Altı-Oğuz ve Dokuz-Oğuz?

Oğuz'u bir kabilenin adı olarak andığımız zaman karşımıza dikilen Üç-Oğuz, Altı-Oğuz, Dokuz-Oğuz'u izahta güçlük çekeceğiz. Şartlar bizi burada üç, altı ve dokuz kabileden bahsedildiğini anlamaya zorluyor. Fakat bunlar Oğuz kabileleridir. Yukarıda Yenisey'deki kitabede "Altı Oğuz kavminden" yazısını okumuştuk. Bu o zamanlar Oğuzların altı boydan müteşekkil olduklarını gösteriyor. "Aynı asrın ikinci yarısından sonra Oğuzlar Tula Irmağı kıyılarında iken dokuz boy halinde idiler. Hatta Kül-Tegin ve Bilge Kağan'a ait kitabelerde geçen "Üç Oğuz süsü (Üç Oğuz Ordusu) ibaresinden Oğuzlar'ın o zamanlar biri "Üç Oğuz", diğeri "Altı Oğuz" olmak üzere iki kola ayrıldıklarını tahmin etmek mümkündür..."[183] Bu sözler ve devamında söylenenler Faruk Sümer Hoca'nın yaptığı fikir jimnastiğidir. Esasen, mesele yüzde yüz çözülmüş olmayıp, biraz tahminler üzerine gidilmektedir.

183 Oğuzlar-Türkmenler, 4. s.

Oğuzların Gök-Türklerle Münasebeti

Oğuz kabilelerinden bazıları Gök-Türklerin itaati altındaydı ve onlar da Juan-juanlara tâbi idiler. Beraberce başkaldırıp, metbûlarını yenerek hanları Anahuan'ı intihar ettirdiler. Gök-Türklerin kumandanı Bumin, 551'de Kağan ünvanını aldı.[184] Gök-Türk Hakanlığının kuruluşu 551 veya 552 senesidir. Bunların kanatları altında birçok Türk boyu barınıyordu. Ancak, Gök-Türklerin içten ve dıştan aldığı darbeler uçuşunu zorlaştırdı. Devam eden 80 senelik süreç 630'a gelindiğinde iyice tavsadı ve bu ulu Türk Devleti için Fetret Devri başladı. Gök-Türklerin Çin'e boyun eğişiyle 630'da başlayan bu sükût ile diğer birçok Türk boyları gibi, Oğuzlar da kendi aralarında birlik kurarak, Tola-Selenge ırmakları bölgesinde Dokuz-Oğuz Kağanlığını meydana getirdiler.[185]

184 Türk'ün Üç Bin Yılı, 86. s.
185 Türk Millî Kültürü, 150. s.

Gök-Türklerle Savaş (İnekler Gölü Savaşı)

Bir kağanlık kurdukları varsayılan 630 yılından 52 sene sonra. Bu zamanı kendi hallerinde yaşadıklarını düşünebiliriz. Sanki bütün dertleri Gök-Türklerle başlayıp, Gök-Türklerle bitiyor gibi bir intiba doğacak, ama tarihi kayıtlardan sapamayız..

Bin bir çile çeken Gök-Türkler 682'de Çin'in boyunduruğundan kurtuldular. Kutluğ Kağan tarafından kurulan devletleriyle yeniden hayata başladılar. Oğuzlar bu sıralarda Selenge Irmağı boylarında oturuyorlardı ve başlarında Baz-Kağan bulunuyordu. En büyük korkuları, tekrar siyasi bir güç haline gelen Gök-Türklerin tâbileri durumuna düşmekti.[186] Bunun kendileri için ifade ettiği mana esarete bedel olmalıydı ki, telâşe kapılıp, tedbir alma cihetine gittiler. Hür olmanın güzelliği dostla savaşı göze aldırtıp, düşmandan yardım istetiyor. Bütün milletler için aynı mesele mevzu bahs olsa da bizim milletimizde bu tür olaylara çok rastlanmaktadır.

186 İslâm Ans. 9. c. (Oğuzlar Mad.)

Tedbir

Baz Kağan gerçek bir korkuya kapılmıştı. Onun korktuğu kavim Gök-Türkler. Kendileri de Türk ama ne de olsa adları ayrı; şimdilik Dokuz Oğuzlar diye anılıyorlar. Güçlerinin yetmeyeceği kanaatiyle, muhtemel Gök-Türk saldırısına karşı yardım arayışına girdiler. İlk akla gelen iki komşunun desteğini almak oldu. Eğer istenen ittifak sağlanırsa birlik halinde düşmanın üzerine yürünecek. Çinliler ki, bir Türk hanedanlığı olan Tabgaçlar tarafından idare edilmektedirler. Yani bir Türk boyu bir Türk boyuna saldırmak için bir diğer Türk boyundan medet ummakta. Yalnız, bunların içinde adı Türk olan, üzerine gidilmek istenen taraftır. Oğuzlar, "Çinlilere (Tabgaçlar) Kunı Sengün'ü, Kitaylara Tanra Sem'i elçi olarak

gönderdiler ve Türklerin kendileri için yaratabileceği tehlikeye işaret edip, onların üzerine beraberce saldırmayı teklif ettiler.”[187]

187 Oğuzlar-Türkmenler, 14. s.

Türk haber alma teşkilatı her zaman iyi çalışmıştır. Oğuzların teşebbüsü, Gök-Türkler tarafından öğrenildi. Üçlü ittifakın kurulmasına imkân doğmadan, Bilge Tonyukuk’un teklifiyle harekete geçtiler.

Orhun Âbidelerinden, Tonyukuk’a ait alanında, yapılacak savaş, öncesiyle anlatılmakta, sonucuyla da gözler önüne serilmektedir: “Geyik eti, tavşan eti yiyerek oturuyorduk; düşmanlarımız ocak, biz ateş idik” diyor koca Tonyukuk. “Oğuzdan casus geldi” dedikten sonra, aleyhlerine alınmaya çalışılan tedbirlerden haberdar edildiklerini belirtip, biraz da öğünüyor.

Âbidenin söylediğine göre Gök-Türkler iki bin askerle yürüdüler. Çin’in ve Kitay’ın yardımına fırsat vermeden, imkân bırakmadan Tula Irmağı kıyılarına vardılar. Oğuzlar, başlarında Baz Kağan olduğu halde aynı yere geldi. Asker sayısı üç bin idi. Diyor ki; Bilge Tonyukuk: “Savaştık. Tanrı lütfetti, dağıttık. Nehire düştü. Dağıttığımız yine yolda öldü.”[188]

188 Orhun Âbideleri, 54. s.

Sevk ve idarenin önemi burada da kendini göstermiş iki bin kişi üç bin kişilik orduyu yenmiştir. Savaşın kanlı geçtiği anlatılmakta, meydanda ölen Oğuzlardan başka nehire atlayıp boğulanlardan da söz edilmekte. Ne kadar olduğunu bilemediğimiz sağ kalan Oğuzlar mecburen itaat etmişlerdir. Baz Kağan’ın akıbeti hakkında bir ipucu dahi yok. Gök-Türk Kağanı İl-Teriş, bu savaştan sonra Ötüken yöresini fethetmiş olup, oraya yerleşmiştir. Ve Oğuzları tamamen İl-Teriş’e tâbi olarak görüyoruz. 682’de yaşanan bu Oğuz mağlubiyeti yapıldığı yere izafeten “İnekler Gölü Savaşı” adıyla tarihe geçmiştir. Oğuzlarla Gök-Türklerin, bundan başka beş savaşından bahseden Tonyukuk kitabesi, bunların daha önce mi yoksa sonra mı olduğunu belirtmiyor. Doğurduğu önemli neticeler görünmediği için, biz de üzerinde durmuyoruz.

Gök-Türklerin İçinde Oğuzlar

İnekler Gölü savaşının Oğuzlar için bir felaket olduğu kabul edilse de, bundan sonraki gelişmeler hayırlı görünmektedir. O tarih itibariyle en önemli Türk Devleti olan Gök-Türkler Oğuzları içlerine almakla daha da güçlendiler. Devletin ikinci dayanağı durumuna gelen Oğuzlar metbûları ile beraber, bütün savaşlara katılıp yararlık gösterdiler. Kazanılan zaferlerde, alınan ganimetlerden paylarına düşeni alıyorlar, gamsız kasavetsiz yaşıyorlardı. Kırgızlara, Çinlilere, On-Oklara karşı bir vücudun parçaları gibi hareket ederek Türkün şanının yayılmasında hizmet gördüler. Aslına bakılırsa Oğuzları Gök-Türklerden, Gök-Türkleri Oğuzlardan ayrı saymak doğru değil. Bu hususu izaha çalışan Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu:

"O halde hem Oğuzlar, hem Gök-Türkler aynı kavmî zümreye mensupturlar" diyor ve şunu soruyor: "Gök-Türk Devleti'nin sahibi hangi Türk kolundan idi? Bilindiği üzere bu devlet, adı "Aşina" olan eski bir hükümdar ailesi tarafından, etrafındaki "Türk soylu" kütlelerin yardımı ile kurulmuştu. Bu kütleler ise, ancak, kabileler birliği (=Oğuz) haline gelmiş Türkler olabilirdi." Sonra, Gök-Türk kütlesinin, doğrudan doğruya Oğuzların, Dokuz-Oğuzlar denen boylarından meydana geldiğini anlatan Çin kaynaklarına atıfta bulunuyor.[189]

189 Türk Millî Kültürü, 151. s.

Zaten Gök-Türklerle Oğuzların temelde ayrı olmadıkları bilinmekte, ama diğer Türk boylarından-kavimlerinden bunların birbirine daha yakın olduğu da böylece sağlam delile bağlanmış oluyor. Ne var ki ad ayrılığı, çoğu zaman diğer bütün beraberlikleri yakan ateş olmakta, her topluluk taşıdığı adın dışında kalanlara düşman gözüyle bakmaktaydı.

Teker teker, devlet kurmuş Türk kavimleri araştırılırken devamlı görüyoruz ki durum aynı. Bir aileden ayrılıp ikinci teşkilatlanmaya girenler arasında dahi düşmanca savaşlar yapılıyor. Onun için Oğuzlarla Gök-Türklerin birbirinden farklı olmadığını tekrarlamanın faydası ve lüzumu yok. Zamanın icabı olan arkası kesilmeyen savaşlarda gerekeni yapan Oğuzlar, Gök-Türklere çok faydalı oldular, kazanılanlardan paylarına düşeni alarak rahat yaşadılar, lâkin sunî beraberliğin harcı yavaş yavaş eridi, ikilik kendi yüzünü gösterdi. Halbuki Gök-Türklerin başka Türk kavimleriyle olan durumu da Oğuzlarla aynı olduğu halde kabul görüşleri çok farklıydı. Hatta Bilge Kağan onlara: "Benim kavmim, benim budunum" diyordu.[190]

190 İslâm Ans. 9. c.

Otuz Dört Yıl Sonra

İl-Teriş Kağanla yeniden tâbiiyete girdiler. Onun 691'de ölümüyle başa geçen Kapgan Kağanla da sürtüşmeleri görülmedi. Bayırkularla yapılan savaştan dönen Kapgan Kağan tuzağa düşüp öldü (716), bununla beraber, uzun zamandır düzenli işleyen devlet saati teklemeye başladı. Kişilerin, koca binalara temel taşı olduğu zamanlardı ve taş çekilince bina sallantıya tutuldu. Kağan olmak isteyenler arasında kavgalar, bunun yanında da isyanlar baş gösterdi.

Gök-Türklerin iç kavgalarından başarıyla çıkan İl Teriş'in oğullarıydı. Büyük oğul Bilge, Kağan oldu, küçüğü yani Kül Tegin ordunun idaresinden sorumlu mevkie getirildi. Fakat kendi içindeki durulma, bağlı kavimlerin sükûnetine yetmedi. Türgişlerden Su-lu adlı bir başbuğ, On-Okların başına geçip Kağan ünvanını aldı ve Batı Türklerini müstakil olarak idare etmeye başladı. İzgiler de ayaklandılar."[191] Kısa zaman sonra isyan ateşi Oğuzların içini de sardı, onlar da hürriyet bayrağını açtılar.

191 Oğuzlar-Türkmenler, 15. s.

İzgilerin işini halletmek Gök-Türkler için kolaydı. Oğuzlara sıra gelince aynı başarı gösterilemedi. Bir yıl içinde iki taraf ordusu beş defa vuruştu. Kül-Tegin Azman adlı meşhur atına binerek, tek başına beş yiğidi yere sermiş, fakat savaşın sonu gelmemişti. Kışın bastırması ile çarpışmalar durdu. 617 baharında yeniden Gök-Türk saldırısıyla başlayan savaşta, Oğuzların Üç Oğuz kolu Bilge Kağan'ın ordugâhını bastı. Artık, Oğuzlar için zafer çok yakın görünüyordu. Ordugâhın yağmalanması işi başlamıştı bile. Ama tam bu sırada Bilge Kağan ile Kül Tegin felaketi önlemeyi başardılar. Ne Oğuzlar yılıyordu, ne de Gök-Türkler pes ediyor. Savaşlar tekrarlanarak devam ediyor. Oğuzlar, yenilme durumuna geldiklerinde, komşuları olan Dokuz Tatarlarla birleşmek suretiyle bir kere daha eski efendileri Gök-Türklerin karşısına dikildiler.

Birbiri ardına meydana gelen çarpışmalardan yorgun düşen Oğuzlar Çin'e doğru gidip, tekrar yurtlarına döndüler. Ne yenebilmiş, ne yenilmişti Oğuzlar; âdeta, "bu iş mutlaka neticelenmeli" der gibi bir inada

sarılmışlardı. Düşmanları çok olsa, muhtelif cephelerde ordu bulundursa da Gök-Türkler, üstünlüklerini kabul ettirmeyi biliyorlar.

Çin, Mecburi İstikamet

Önce yola çıkıp geri dönmüşlerdi. Dokuz-Tatarlarla kurdukları ittifakla, bir daha şanslarını denediler. Bilge Kağan, bütün gücüyle Oğuzların inadını kırmaya azmetmişti. Takatları kesilmiş, savaşacak halleri kalmamış, ama Gök-Türk tâbiyetine girmeyi de istemiyorlardı. Çin her zaman herkesi kabul eden Mevlâna dergâhına benzer; Oğuzlar da çareyi Çin'e göç edip Çinlilerin idaresine girmekte buldular. (618 yılı)

Öz kardeşlerin birbirini kabullenip güç birliği yapmayı beceremeyişi, düşmanın ekmeğine yağ sürüyor. Bundan sonra uzun süre Oğuzlardan haber alınamıyor. "Yalnız 720 yılında dikildiği kabul edilen Bilge Tonyukuk kitabesindeki, "Türk Bilge Kağan'ın, Türk sir budununu ve Oğuz budununu iyi idare ettiği" sözleri, Bilge Kağan'ın kendi kitabesinde Oğuz beyleri ve budununa hitap etmesi, Oğuzlar'ın bilâhare yurtlarına dönerek Kağan'a tâbi olduklarını gösteriyor."[192]

192 Aynı Eser, 17. s.

Kitabelerden

Türk adını devletlerine vererek milletin nazarında müstesna bir yer edinen Gök-Türkler, Oğuzlardan çok çekti. Bilge Kağan, adına lâyık biri olarak Türk milletinin gönlünde yaşamaktadır ve onun şikâyetleri oldukça fazladır. Adına dikilen âbide serzeniş yumağı olup, acı acı haykırır: "Dokuz-Oğuz benim milletim idi. Gök, yer bulandığı için, ödüne kıskançlık değdiği için düşman oldu. Bir yılda dört defa savaştım."

"En önce Togu Balık'ta savaştım. Tolga Nehrini yüzdürerek geçip ordusu..." (okunmamış yerler var)

"İkinci olarak Andırgu'da savaştım. Askerini mızrakladım."

"Üçüncü olarak Çuş başında savaştım. Türk milleti ayak titretti, perişan olacaktı. İlerleyip yayarak gelen ordusunu püskürttüm. Çok ölecek orda

dirildi. Orda Tongar yiğidi bir boyu tonga Tigin mateminde çevirip vurdum.”

“Dördüncü olarak Ezgindi Kadızda savaştım. Askerini orda mızrakladım, yıprattım.”

“Otuz iki yaşımda Amgı kalesinde kışladık da kıtlık oldu. İlkbaharında Oğuz’a doğru ordu sevkettim. İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi. Yaya, kötü oldu deyip yenmek için geldi. Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü durumda idik. Oğuz .... düşman .... Tanrı kuvvet verdiği için orda mızrakladım, dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin!”

“Oğuz kavmi .... göndermeden, diye ordu sevk ettim. Evini barkımı bozdum. Oğuz kavmi Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. Aguda iki büyük savaş yaptım. Ordusunu bozdum. İlini orda aldım. Öyle kazanıp .... Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşımda .... idi. Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan, kahraman kağanına ihanet etti. Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak, Dokuz-Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çin’e doğru gitti. Çin .... bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp .... millet .... suçla .... güneyde Çin’de adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu.”

....

“Otuz dört yaşımda Oğuz kaçıp Çin’e girdi. Eseflenip ordu sevk ettim. Hiddetle .... oğlunu, karısını orda aldım. İki valili millet .... “[193]

193 Orhun Âbideleri, 14-42. s.

Dost olmayı becerememişler. Oğuzların Gök-Türk Kağanı’nın ordugâhını basmaları, yağma hareketine başlamaları ağır darbe ve hakaret idi. Kitabenin anlattığı da Oğuzlar adına ağır. “Oğlunu, karısını orda aldım...” diyen Bilge Kağan öğünmüyor belki, ama yapılan hareket eğer düşmana idiyse öğünülürdü de. Kitabelerden başka rehber bulunmayan seneler geçiyordu. Bu seneler içinde Oğuzların hayatı karanlıkta kalmış. Ancak; “Çin’de adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu” diyen Bilge Kağan’a

bakılırsa, Oğuzlar Çin’de esamesi okunmayan bir duruma düşmüşler, buna dayanamayıp dönerek Gök-Türklerin tabiiyetine girmişler. Veya bir kısmı Çin’de kalıp unutulmuş da diğer kısmı Gök-Türklere bağlanmış.

Bütün Türkler onları yıkmaya çalışsa da, denge unsuru olarak ayakta kalmaya çalışıyorlardı. Bilge Kağan 734’de vefat edince Gök-Türklerde bozulma emareleri görüldü. Uygurların başı çektiği isyan hareketlerine diğer Türk kavimleri de katılınca 745’te devlet yıkıldı ve idare Uygurlara geçti.

Uygurların Yanında Oğuzlar

Yukarıda, Oğuzların Gök-Türklerle defalarca savaştığı anlatılmıştı. Daha güçlü olan kazanmış lâkin adamakıllı da yıpranmış olmalıydı. Oğuzlar resmen yenilmiş görünmemekle beraber hükmen mağlup durumdaydılar. Böyle olunca, her iki tarafın mevcut hali Uygurlara yaradı. Çin’e kaçıp, orada aradığını bulamayan Oğuzlar, savaşamayacak kadar yıpranmış olduklarından kolayca nüfuzu altına girdiler. Oğuzların başına Uygur Kağanının oğlu geçirildi. Gök-Türklerin yıkılışında Uygurlarla yan yana savaşan Oğuzların oynadığı rol belki Basmıl ve Karluklardan daha önemliydi. Çünkü esas öldürücü darbeyi indiren kişi Oğuzların başındaki Uygur Kağanının oğlu olmuştu.

Gök-Türk Devleti tarihi bir hatıra olarak maziye gömülmüş, yerlerinde Uygurlar oturuyordu. 747’de Kül Bilge Han öldü. Yerine Oğuzların başındaki oğlu geçip, Tanrı’da Bolmış İl-Etmiş Bilge Kağan ünvanını aldı.

Tâbilik Tabiatlarına Uymuyor

Oğuzlar büyük bir zafer kazandırdıkları Uygurlarla zaferin nimetini paylaşamadılar. Mağlup edilip devletleri dağıtılan eski efendileriydi. Onların efendiliği içlerine sinmediği gibi, yenilerini de bir türlü hazmedemediler. Meydana gelen olaylarda, kendilerine kötü davranıldığı bahanesini göremiyoruz. Onun için Oğuzlar her halükârda başkasının kanatları altında yaşamaya alışamıyorlar, demek zorundayız. Tabiatları

icabı, birine tâbi olmayı uzun süre kaldıramıyorlar. Yine istiklâl ateşi yaktı içlerini. Yine Gök-Türkler zamanında olduğu gibi Dokuz Tatarlar ile bir ittifak yaparak isyan bayrağını açtılar. İl Etmiş Bilge Kağan göz açtırmaya niyetli değildi. Bir gece, üzerlerine yürüyüp, ormanlık bir yerde tepeledi. Olmadı. Kendilerini tutamıyorlar, ertesi gün yine dikleşiyorlar az önce kader birliği yaptıkları Uygurlara ve yine yeniliyorlar.

Uygur Kağanı İl Etmiş'in eline çok sayıda esir düşmüştü. Bunların halk tabakasından olanlar ile davarlarına ve geçkin olanlara dokunmadı. Ancak ileri gelen sınıftan olanlara kıyım emri verdi. Görünen o ki, Kağan tekrar eski günlere dönülmesini istiyordu; bunun için teklifte bulundu. Oğuzlar itaati kabullenmeyince, yeniden yaşanan savaşta daha çok esir verdiler. Kadınlar, çocuklar, hayvanlar bu defa bağışlanmadılar.

Bu savaşlar uzayıp gidiyor. Uygurların başında İl Etmiş Bilge Kağan var. Oğuzların Hakanı Tay Bilge Tutuk. Aslında bu ikisi kardeştir. Uygur Kağanı Kutluğ Bilge Köl Kağan ölünce büyük oğlu Tay Bilge Tutuk kendini Kağan ilan etmiş, kardeşi Moyun Çor bunu kabul etmemişti. İkisi arasında süren mücadele sonunda kazanan taraf Moyun Çor olmuş ve İl Etmiş Bilge Kağan ünvanı almıştı. Devam eden olaylarda Uygur tahtını kaybeden Tay Bilge Tutuk Oğuzların başında görünüyor.

Uygurlar üzerine yapılan araştırmalarda, Gök-Türkçe kaynak –belgeler– ışığında anlatılanlara bakınca, bizim burada sadece Oğuzlar diye ana geldiklerimizden Sekiz-Oğuzlar olarak bahsediliyor. Dokuz boydan meydana geldiği için Dokuz Oğuzlar dendiğine göre, boylardan birini burada yok sayacağız. Sözü edilen esere göre ki, belgelerin dili ile konuşuyor. Savaşın birinci günü Bükegük'te Oğuzlar feci bir mağlubiyete uğramış: "Sekiz-Oğuz, Dokuz-Tatar kalmamıştır." İkinci gün tekrar savaşıldığına göre buradaki "kalmamıştır"ı zayiatın fazlalığı olarak anlayacağız.

Uygurlar, ayrı ayrı günlerde tekrarlanan savaşlarda hep galip geliyorlar. Aldıkları esirlere dokunulmuyor. Burgu'da meydana gelen vuruşma Tay Bilge Tutuk ordusu daha ağır bir bozguna uğradı. Savaşın nihayete ermesi için bir tarafın tamamen bitmesi gerekiyormuş gibi hareket ediliyordu. Sekiz-Oğuz ve Dokuz-Tatar kabilelerinden birçoğu Tanrıda Bolmış İl Etmiş Bilge Kağan'ın tabiiyetini kabul ettiği halde, hâlâ Tay Bilge Tutukla beraber olanlar vardı. Bunu, Oğuz-Uygur savaşından ziyade iki kardeşin taht mücadelesi saymak daha mantıklı görünüyor. Tay Bilge Tutuk kendisini

destekleyenlerle beraber Selenge yakınlarında, “beşinci ayın 29’unda tekrar kardeşiyle savaşa tutuştu.” Uygur Hakanı İl Etmiş onları “büyük bir bozguna uğrattı.”[194] Bu seri savaşların 747 veya 748’de olduğu anlaşılıyor.

194 Uygur Türkleri Trh. Ve Kült. 27. s.

Uygurları anlatan kitapların çoğu İl Etmiş Kağanı haklı, kardeşini haksız göstermeye yatkın. Doğrusu da belki budur. Her nasılsa bir devlet kurulmaya çalışılırken, karşısına dikilmek, tekerine çomak sokmak hoş bir davranış olmamalıydı. Tabii ki, sonra ortaya çıkan belgeler galip olanın haklı olduğunu da anlatacaktır. Bu yüzden kesin bir şey söylemek mümkün değil. Bizim belge dediğimiz kitabelere kazılan yazılardır ve birinden alınan sözler; İl Etiş Bilge Kağan dilinden şöyle:

“Tay Bilge Tutuk alçaklığından, iki asilden birinin alçaklığından sen, benim kara halkım, ölüm ve felaketle karşı karşıya geldin. Fakat sen ölmek zorunda, azap çekmek mecburiyetinde değilsin!” dedim. “Gücünü ve desteğini yeniden bana ver!” Ama sonrasında esefle şöyle devam ediyor: “Gelmediler!”[195]

195 Eski Türkler, 451. s.

Oğuzlar henüz, kendilerinden bir lider seçecek kabiliyette değil miydi ki Uygur Kağanının kardeşine uyuyorlardı? Daha önce bir Kağanlık kurduklarını bildiğimize göre böyle bir kabiliyetsizlik söz konusu olamaz. Yukarıdan beri takip edilen yoldan anlaşıldığına göre, birbirine düşen iki kardeşten birinin tarafını tutmuşlardı, ama o da başarılı olamamıştı. Netice itibariyle Tanrıda Bolmış İl Etmiş Bilge Kağan kardeşini, dolayısıyla Oğuzları defalarca mağlup etmiş, kesin sonuca varılamamışsa bile, Oğuzlar kaybetmiş ve Kağan Ötüken’e dönmüştür.

Sönmeyen Bağımsızlık Ateşi!

Oğuz kavmi bir kere tattığı hürriyetlerini tekrar sahiplenmeden, yahut elleri ayakları kesilmeden bırakmayacaklar. Defalarca ve büyük zayiatlarla kaybettikleri halde vazgeçmediler. Bu sefer Kırgızlar ile Çiklere, Uygurlara karşı beraber hareket edelim diye haber gönderdiler. Uygurlar, teşebbüsün neticesini beklemeden Çiklerin üzerine gidip, onları itaat altına aldı. Daha sonra da Karluklar ve Basmıllar ile savaşan İl Etmiş Bilge Kağan, bunlara

Çin'deki Oğuzların ve diğer Türklerin de katılmasına rağmen galip gelmiş, kesin neticeye ulaşmıştır. (Sene 753)

Uzun bir zaman sakin yaşandığı sanılıyor. Ama imkânlarının kendilerine lâyık gördüğü hayatı sevemiyorlardı. Bunun asıl sebebi-sebepleri nedir bilemesek de, bağımsız olma aşkı diyebiliyoruz. 776'da Dokuz-Oğuzların bir boyu olan Tongralar isyan etti. Sonu öncekilerden farksız gelen bu isyan Uygurlarla beraber hareket eden Çinliler tarafından bastırıldı.[196]

196 Uygur Türkleri Trh. Ve Kült. 47. s.

Neden muvaffak olamadıklarını anlamak kabil değil. Uslanmayışlarını da anlayamıyoruz. Eğer tarihçi doğru söylüyorsa muazzam savaş eriydi Oğuzlar. "Arap tarihçi Kudame on Dokuz Oğuz'un yüz Karlukla boy ölçüşebileceğini kaydetmektedir."[197] Uygurların Karluklardan farklı olmadığı düşünülürse, acaba bir Oğuz'a ondan fazla Uygur mu düşüyordu? Yoksa başlarında bulunan insan sevk ve idare sanatından bîhaber miydi? Muhtemeldir ki, sayıca çok az'dılar.

197 Hazar Çevresinde Bin Yıl, 245. s.

Şunu da zikretmeliyiz: Gök-Türklerde Oğuzlar ordunun birinci dayanağı olduğu gibi itibarlıydılar. Uygurların içinde de aynı fonksiyonları devam ediyor. Hiçbir Oğuz hiçbir Uygur'dan aşağı tutulmuyor. Böyle olduğu için, Oğuz isyanlarına bütün Oğuzların iştirak etmiyor olduğu tahmin edilebilir. Sayıları çok az olan birtakım insanlar başkaldırıyor, onların da başlarının ezilmesi elbet zor olmuyordu.

Dokuz-Oğuzların Sonu

Türk tarihinin en ünlülerinden değil, en ünlüsü Oğuz'dur, Oğuzlardır. Lâkin devlet olarak ele alınınca cılız bir ışık gibi 630'da göz kırpan Oğuz Kağanlığı peşine takılanı karanlıkta bırakıyor. Sadece verilen tarihte bir Kağanlık kurduklarını öğrenmekle yetinmek zorunda kalınıyor. Sonra, takibe çalıştığımız gibi, Gök-Türklere tâbi olarak yaşıyorlar onlarca yıl. Uygurların isyanında görev alıp, şanlı Gök-Türk Hakanlığı devrilirken, bu ulu ağacın gövdesine inen kuvvetli-keskin baltalardan biri oluyor Oğuzlar. Uygurlarla nasıl didiştikleri de görüldü.

Aslına bakılırsa Uygurlara da Oğuzlar deniyor. Gök-Türkler de bunlardan farklı değildi. Umumi olarak Oğuz değil de, burada Dokuz-Oğuz adıyla anılan Türklerin bir grubu anlatılmaktaydı. Zaman zaman sadece Oğuzlar dedik, ama kendilerini ortaya atan mücadeleci dokuz Türk boyunu artık ezberlemiştik. Şimdi, Dokuz Oğuzların Sonu, başlığını kullanıyoruz. Bu, anlata geldiğimiz, bir zaman devletli olan adları da öyle bilinen grubun siyaseten sonudur. Oğuzlar ölmez, bitmez, Asya'da bunalır, Anadolu'ya geçer. Malûm olduğu üzere, Selçuklular da Oğuz'dur, Osmanlılar da.

Faruk Sümer Hoca; "Bu Dokuz-Oğuzların sonu ne olmuştur?" diyor ve aşağıdaki cevabı veriyor.

"Akla gelen ilk cevap, bunların Orhun bölgesinden batıya doğru göç ettikleri ve Sır-Derya kıyılarında sadece Oğuz adıyla karşımıza çıktıklarıdır. Filhakika bu sonuncu Oğuzların Türk ülkesinin en uzak bölgesinden Mâveraünnehire Abbasi halifesi el-Mehdi zamanında (775-785) geldiklerine dair bir haber olduğu gibi, Taberî'de, Dokuz-Oğuzların 820-821 yılında Uşrusana'ya (Semerkand'ın doğusunda, Sogd ve Sır-Derya Irmakları arasındaki bölge) bir akım yaptıklarını belirtmektedir."[198]

198 Oğuzlar-Türkmenler, 24. s.

Dokuz-Oğuzlar hakkında ele geçen bilgiler oldukça dağınık. Doğrudan kendilerinin mevzu edildiği yok da başka kavim ve devletlerin meselelerinin içinde görünüyorlar. Yukarıda Mâverâünnehire geldikleri anlatılan Oğuzların burada uzun zaman kaldıkları anlaşılıyor. Arapların eline geçmiş bulunan Mâverâünnehir bölgesinde halifeye karşı ayaklanma vuku bulmuştu. Rafi b. Leys'in 806'da çıkardığı bu isyanda Semerkand valisi öldürülüp, şehir zapt edilmiştir. Nesefliler de merkezî hükümete karşı Rafi'den yardım istemişti.

İşte bu sıralarda birçok Türk boyunun olayların içine dâhil edildiği görülmekte. İsyankâr Rafi'ye Karluklar ve Tibetlilerle beraber yardımcı kuvvet gönderenlerden biri de Dokuz-Oğuzlardı. Türkler Rafi'nin amacına ulaşmasında o kadar etkili olmuşlardı ki, nedense 809'da bunlar sahneden çekildiler, desteksiz kalan Rafi de yeni halife ile anlaşabileceğini düşünerek isyandan vazgeçti.[199]

199 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 217. s.

Buradan Dokuz-Oğuzlar hakkında alacağımız fazla bir şey yok. Kayda değer olayların içinde bulunamayışları tarihçileri cimrileştirmiş, adları

anılmıyor. Yukarıdaki Rafi olayının anlatıldığı yerin devamında “Karluklar, Yedisu’yu ve Seyhun vilâyetinin doğu kısmını zapt ettiler. Seyhun’un aşağı taraflarında Oğuz devleti ortaya çıktı”[200] denmekte; sonra da bunların Dokuz-Oğuzlar gibi ve Batı Türklerinin bir kolu olduğu belirtilmektedir. Dokuz-Oğuzlar gibi, ama onlardan ayrı. Ehemmiyetle üzerinde durularak Dokuz-Oğuz adıyla bilinen Türkleri “Oğuz” olarak anılan diğerlerine karıştırmamaya çalışıyorlar. Köken itibariyle ayrılık, siyasi rolleri açısından ayrı sayılmalarını gerektiriyor. Müslüman müellifler Oğuz değil, Guz diye yazmışlar ki, yapacağımız alıntılarda geçerse karıştırılmaya.

200 Aynı Yer

Eğer biz, bundan sonra “Dokuz-Oğuzlar” dersek, geçmişe ait işlerini anlatıyor olmalıyız; yoksa tarihen bu isim kullanılmamakta. Yani Dokuz-Oğuzlardan bahsedilmemektedir. Ama Oğuzlar var. Hep söylediğimiz gibi, savaşamayan topluluklar yenildikleri topluluğun içinde eski adını unutarak yaşıyorlar. Devletler de öyle değil mi? Gök-Türk Devleti yıkıldı da ne değişti? Aynı yerde, çoğunlukla aynı nizam içinde, değişik bir isim altında hayat devam etti. Buna idareciler –hanedan– değişerek devletin varlığı devam etti diyebiliriz. Devletin yurttaşı olan Gök-Türkler Uygur oldu. Sıra gelince Uygurlara boyun eğen Dokuz-Oğuzlar Uygur oldular.

Uygurların şansları yaver gitmedi. Şanslarını kullanamadılar da denebilir. Geçimsizlik içten zayıflattı. Güçlenen komşular dıştan tekmeledi ve 840-841’de Uygur Hakanlığı yıkıldı. Yine aynı şey Gök-Türklerin yıkılan kalelerinde Uygur Türklerinin ayak izi vardı; Uygurların uçan duvarlarında Kırgız Türkünün ayak izi..

Bir dönüm noktasıydı bu tarih. Kırgızlara pes etmeyen, mevcut han ölünce yeni birini seçerek savaşa devam etmek isteyenler “dokuz oymak” için (muhtemelen Dokuz-Oğuzların torunları)[201] denmekte ki öyledir. İşte bu kadar Dokuz-Oğuzlar bahsi. Bir kısmı Uygurların daha sonraki kaderini paylaştı, adları unutuldu. Bir kısmı Kırgızlara karıştı, adları anılmadı. Bir kısmı diğer bölgelerdeki soydaşlarına katıldılar. Oğuzlar olarak anılan kalabalık kütleye yahut kütlelere karışanlar da olmuştu. Tabi, artık Dokuz-Oğuzlar dokuz kişiden beşi ölünce, hâlâ dokuz kişiden söz edilemeyeceği gibiydiler...

201 Eski Türkler, 511. s.

Kayıp Yıllar

Hunlar büyük devlet olmuşlardı. Tabgaçlar da büyüktü lâkin Türklüğü unutmuşlardı. Sonlara doğru Türklerin büyük devletleri oldu da hiçbirinin ağırlığı Gök-Türklere eşit değildi. Gerçek büyüklüğü üzerlerinde taşıyan Gök-Türklerin yerini alan Uygurlar aynı görüntüyü veremedi. Onların yıkılışına balyoz olan Kırgızlar zayıf kaldılar. Dokuz Oğuzları unutacağız da, sade "Oğuzlar" olarak iz takibine düştük, çıkmaz sokaklarda döneliyoruz.

Türklüğün kayıp yılları, Oğuzların kayıp yılları veya Oğuzları kaybettiğimiz yıllar... Anlı şanlı bir ad taşıyan kavmin, uzun zaman neler yaptığını öğrenememiş olmamız normal sayılmaz. Ama onlara bugün bildiğimiz önemi kazandıran eserin-eserlerin onuncu asırdan sonra kaleme alınmış olduğunu unutmamalıyız. Oğuzlar, Oğuz Hanla dünya çapında meşhur olmuşlardır ve bu da efsanevî rivayetlerin kitap hâline gelişinden sonradır. Onun için sekiz yüzün içinde derin izleri bulunmayan Oğuzlara hayıflanmamız gerekmez.

Dağınık yaşamaları en büyük talihsizlikleriydi ki, bu maalesef bütün Türk kavimleri için geçerlidir. Mâverâünnehir'e gelip Arapların iç kavgalarına karışanlar da Oğuzların tamamı değildi. Orada aldıkları görevi bitirdikten veya olduğu yerde bıraktıktan sonra Aral civarı ve Sır Derya'nın aşağı akımlarına sızdıkları tahmin ediliyor. "IX. Yüzyılda Tahiriler Devletinin sınırında bulundukları kaydedilmektedir. Balazuri'ye bakılırsa Horasan Hâkimi Abdullah b. Tahir (824-844), oğlu Tahir'i Oğuzeli'ne sefere memur etmiş, o da daha önce kimsenin ulaşamadığı yerlerin fethini gerçekleştirmiştir."[202] Abdullah b. Tahir'in öldüğü 844'te topladığı vergiler hesaplanırken 2000 Oğuz Kalesinden bahsedilip, bunların 600 bin dirhem ettiği anlatılıyor.[203] Demek ki bu sene Oğuzlar büyük hasara uğramışlar ve Abbasîlerin Horasan valisi tarafından ezilmişlerdi.

202 Oğuzlar (Selenge), 191-192. s.

203 Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, 237. s.

Oğuzların bütünü bir arada olmadığı gibi, parçaların devamlı aynı yerde yaşadığı da iddia edilemiyor. Sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda Oğuz, Karluk, Kimak-Kıpçak boyları ile Peçeneklerin teması söz konusudur. [204]

Bahis mevzu bölge Sır-Derya ile Aral boyları. Bizim kendilerinden iyi haber alamadığımızı söylememize rağmen ve 844'de bir Arap valisi karşısında tutunamadıklarını gördüğümüz Oğuzlar farklı bir tasvir ile önümüze çıkıyor. Daha önce dediğimiz gibi toplu halde yaşamayışlarından kaynaklanan yanıltıcı manzaralarla devamlı karşılaşıyoruz. Bunlardan biri 889 yılında yapılan savaş ve bunun takdiminde görülür.

204 İtil-Ural Türkleri, 136. s.

Rasonyi diyor ki: "Peçeneklerin doğusunda kudretli Oğuz (Arapça Guz) oymakları yaşıyorlardı. Bunlar 889'da Hazarlarla birleşerek Peçeneklere saldırdılar. Peçeneklerin bir kısmı, çok defa olduğu gibi, galiplere karışarak eridiler."[205]

205 Tarihte Türklük, 130. s.

Türk boylarının, kabile ve kavimlerinin bütünü için sonuç aynıdır. Kavimdaşlarıyla savaşırlar; yenerlerse içlerine alırlar; yenilirlerse içlerine girerler. Kısacası galipler büyür büyür ama sonunda onların sıfatı da mağluba dönüşür. Bunları başlangıçtan itibaren görmekteyiz. Önümüzdeki zamanda daha da göreceğiz. Kuvvetliler zayıf, zayıflar kuvvetli olacak ve durum sürecek.

Oğuzların Kara Hanlılara Saldırısı

Kara Hanlılar büyük devlet olmuşlardı. Doğu-Batı Kara Hanlılar olarak ikiye ayrılmış vaziyette idiler. Sâmanîler de güçlenmiş, etrafa saldırarak zayiatlar verdirip ganimetler alıyorlardı. Batı Kara Hanlılara yaptıkları saldırı kendileri için kârlı oldu; 10 bin Karluk öldürülüp 15 bini esir alınmıştı. İrani bir kavim ve devlet olan Sâmanîler Türk Kara Hanlılara derin bir yara açıp gitmişlerdi. Hayli zayıf düşmüştü Batı Kara Hanlılar. Pusuda yatan avcı gibi Oğuzlar, yaralı avın üzerine atıldılar ama olmadı. On dört sene öncesi anlatılırken (889) "Kudretli" oldukları söylenen Oğuzlar hiçbir şey yapamadılar. 903'te girdiler Kara Hanlı topraklarına: "Meydana gelen savaşta Oğulcak'ın (Batı Kara Hanlı Hanı) liderliğindeki Kara Hanlı ordusu Oğuzları ağır bir yenilgiye uğratarak, başlarında bulunan Yabgu'yu öldürdüler..."[206] Hiçbir şey yerine oturmamış oynak ibre bir o tarafa, bir bu tarafa sarkıyor ve Oğuzlar duru günlere doğru ilerliyorlar.

206 Kara Hanlılar, 192. s.

Sir-Derya Oğuzları

Oğuzların VIII. yüzyılın ikinci yarısında Yedi Su'yu terk ederek Sir-Derya'nın aşağı mecrasına çekildikleri başlarında Yabgu ünvanı taşıyan birinin bulunduğu ve onun Batı Türk kabilelerinin yöneticiliğini üstlendiği iddiasında olduğu söyleniyor. Şöyle devam ediyor aynı kişi: "Neticede kısa süre sonra Aral civarında, başkenti Sir-Derya sahilindeki Yengi-kent olan Oğuz Devleti kurulmuştu."[207]

207 Türk'ün Üç Bin Yılı, 118. s.

Gariptir lâkin gerçek! Oğuzların Sir-Derya'da bir devlet kurdukları biliniyor, başkentleri biliniyor, devlete "Oğuz Yabgu devleti"[208] deniyor! Ne kuruluş tarihi doğru dürüst bilinebiliyor ne de yaşayıp yıkıldığı süre. Teferruat kabilinden birçok husus açıklanabildiği halde Yabgulardan hiçbirinin adı yok. Ancak Cami ut-tevarih'teki Oğuzların destanî tarihlerinde yabguların çoğunun adı geçmekte, bunların da sahih olma durumu tartışılır.

208 Oğuzlar-Türkmenler, 52. s.

Boz-Ok, Üç-Ok

Sir-Derya boylarında kurulan Oğuz Devleti siyasî güç olarak fazla ehemmiyet taşımıyor gibi görünmekte.

Meşhur Boz-Ok ve Üç-Ok kolları kendi içinde on ikişer boya ayrılmış olup zamanımıza kadar gelen isimleri şöyledir:

Boz-Ok'lar

1- Kayı; anlamı sağlam. Sembolleri şahin. Osmanlı Cihan Devleti bu boydan idi. 2- Bayat: Devleti, nimeti bol demek. Dulkadıroğulları Bayat

boyundandır. 3- Alka Evli: Manası, gittiği yerde başarılı olur demek. 4- Kara Evli: Otağı-çadırı kara demek. 5- Yazır: Birçok ülkeye hâkim olacak demektir. 6- Döğer: Dürer-toplar demek oluyor. 7- Dodurga: Ülkeler alır demektir. 8- Yaparlı: Manası güzel kokulu. 9- Avşar (Afşar) Vahşi hayvan avına meraklı, sembolleri tavşancıl. 10- Kızık: Yasaklara bağlı ve kuvvetli demek. 11- Beğ-Dili: Taşkın ve doyurucu. 12- Karkın: Bunun manası, kar sularının kapattığı sel oluyor. Bazılarının sembolleri bilindiği halde, bazıları hakkında bilgi yoktur.

Üç-Oklar

Üç-Oklar da Boz-Oklar gibi kendi içinde on iki boya ayrılmış ve isimleri aşağıdadır:

1- Bayındır (Bayındur): Manası bugünkü gibi: İmar edilmiş, gelişmiş yer güzelliği, nimeti bol.

2- Peçenek: Çalışkan ve gayretli. (Oğuzların 889’da Hazarlarla birleşerek Peçeneklere karşı savaştıklarını okumuştuk. Deniyordu ki: Peçeneklerin çoğu galiplere karışarak eridiler. Burada Oğuzlardan bir boy olarak karşımıza çıkıyorlar. Bunlardan hareketle diğer boyların da zaten aynı isimler taşıyor olduklarını anlayabiliriz. Yahut Oğuzları meydana getiren Türk boyları bunların yekûnu idi denebilir. Peçenekler ayrı bir devlet olarak ileride zikredilecek.) 3- Çavuldur: Şerefli, namlı demek oluyor. 4- Çepni: Her gördüğü yerde düşmanla savaşan, vuran demektir. 5- Salur: Dede Korkut Hikâyelerinin meşhur kahramanlarından birinin adı Salur Kazandır. Bunun manası ise, kılıcı ve sopası ile işini halleder. 6- Eymür: (Eymir) İyi ve zengin. 7- Ala-Yuntlu: (Alaca-atlı). İyi hayvanları olan. 8- Yüreğir: Düzenini ve işini iyi kuran. 9- İğdir: Yiğitlik-ululuk manasına geliyor. 10- Büğdüz: Tevazu sahibi, insanlara hizmetten hoşlanır. 11- Yıva: Üstün dereceli. Ankara’nın Yuva Kavunu bunların yerleştiği köylerde yetişmektedir. 12- Kınık: Selçuklular bu boydandır.

Anılan boylardan, bilindiği gibi ikisinin önü açılmış, Kayılar Anadolu’ya gelerek Osmanlı Devletini kurup, asırlarca dünyanın mihveri olmuşlardır. Kayılardan evvel Kınıkların kurduğu Selçuklu Devleti de yine dünyaya yön

vermeye çalışmıştı. Diğerlerinin de bu büyük boyların içinde hizmet gördüğü malûmdur.

Oğuzların 24 boyu ile ilgili esas bilgilerimizin kaynağı Prof. Dr. Faruk Sümer'in Oğuzlar-Türkmenler adlı kitabıdır. Geniş malumat isteyenler müracaat edebilir.

Oğuz Yabgu Devleti

Gök-Türklerde ve Kara Hanlılarda devletin iki numaralı adamı Yabgu ünvanı taşıyordu. Bir numara devletin esas reisi olan Han idi, Yabgu ona bağlı olarak genelde batı kısmının yöneticisi oluyordu. Sir-Derya'da kurulan Oğuz Devleti neden Yabgu'nun idaresindedir? Doğrusu bunu anlayamadık. Kendilerinden büyük bir devlete bağlı olduklarını da söyleyemiyoruz. Çünkü: "Oğuz Yabgu Devleti X. Yüzyılın birinci yarısında müstakil ve kudretli bir devlet idi. Onlar hiçbir zaman şu devlete veya bu kavme tâbi olmamışlardır. Onlar, çok yiğit ve savaşçı bir kavim idiler."[209] Böyle olduğuna göre devletin adı "Oğuz Yabgu Devleti" idi diyeceğiz ve Yabgu'nun Oğuzlarda ikinci değil, birinci derecede ünvan olduğunu kabul edeceğiz.

209 Aynı Eser, 54. s.

Oğuzlar Türklerin en savaşçı eli olarak takdim edilmektedir. Devletlerinde teşkilatlanma çok iyi yapılmıştı ve savaş silahları mükemmeldi. Zamanın icabı olarak, bütün Türklerin gözdesi sayılan ok bunlarda da savaş aletlerinin başında geliyordu. Daha sonra kargı (süngü) ile kılıç Oğuz erlerinin ellerinde sihirli makineler gibi çalışmaktaydı. Bir insan ata istediği gibi hükmeder, oku, süngüyü ve kılıcı da iyi kullanırsa geriye ne kalıyor ki? Eğer, cesaret denirse o zaten doğuştan sahip olunan, Allah vergisi Türk vasfıydı. Hunlardan itaberen görülen, at üzerinde akrobatça hareketler yapabilmek sanatı sıradan görüntüler sayılmaktaydı. Bütün bunlara rağmen, çokça mağlubiyetlerine şahitlik edişimizin sebebi de rakiplerinin de ekseriyetle Türkler oluşudur. Ve sayılarının oransızlığı da önemli etkenlerdir.

Oğuz Yabgu Devleti'nde önemli memuriyetlerin başında gelen ünvanlardan Sü-başılık ki bunun bugünkü karşılığı ordu komutanlığıdır.

Aynı sıfat Selçuklu devletlerinde de muhafaza edilmiştir. Osmanlı'da görülen Sü-başılık, Oğuzlar ve Selçuklulardan biraz daha farklıydı. Kül-erkin diye bir yüksek memur vardı ki, bunun, Yabgunun naibi veya vekili olduğu bildiriliyor. Tarhan ve Yınal ünvanlarını taşıyan şahısların varlığı bilinmekle beraber, bunların asalet belirten isimler mi, memuriyet isimleri mi olduğu anlaşılamamıştır. Aslında Tarhan ünvanıyla ilgili bilinenler bunun zadegân sınıfı olduğu yönündedir. Merhum İsmail Hâmi Danişmend, Ahmed Vefik Paşa'nın Türklüğünü ispata çalışırken onun soyunun taşıdığı Tarhan oğulları soyadından yola çıkıp şöyle anlatıyordu: "Tarhan oğulları eski Türkler arasında birtakım imtiyazlara sahip olan ve "Tarhan" denilen "zadegân" sınıfındandır."[210]

210 İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 5. c. 90. s.

Oğuz Yabgu Devletinin kullandığı bazı memuriyetler anlatılırken yazıcılardan da söz edilir; ayrıca Yabguların fermanlarına bastıkları tuğralardan. Kaşgarlı Mahmut tuğra hususunda çekingen konuşuyor; diyor ki: "Tuğrag. Tuğra: Hakanın mührü ya da imzası (Oğuz lehçesi) Türkler bu sözcüğü bilmez ve kökenini ben de bilmiyorum."[211]

211 Divanü Lugati't Türk, 589. s.

Anlatılmak istenen sadece şu: Oğuzlar kara-düzen işleyen bir sistem değil, dönemlerine göre modern usullerle iş gören devlet idiler. Gerekli memurları vardı. Kimin ne yaptığı, yapacağı belliydi. Meseleler zuhur edince ilgili şahıslar toplanıp, istişare ederek o meselenin halline bakarlardı. Kendilerine gelen elçilere ne gibi bir muamelede bulunacakları dahi istişare yoluyla belirlenirdi.

Komşuları İle Münasebetleri

Bu hususta sınıfı geçebilecek bir tek devlet gösterilemez. Karı hiç erimeyen yüksek dağlar misali, savaşı hiç eksilmeyen asırlar içinde yaşanıyor; herkes birbiriyle çarpışıyor. Yabancı düşman bulamamaktan değil de, buna sıra gelmediği için Türkler kendi aralarında vuruşup duruyorlar. Daha önce Oğuzların Hazarlarla bir olup Peçeneklere saldırdığı görülmüştü. Bir zaman sonra, müttefiklerin yani Oğuzlarla Hazarların savaşı başladı. Hazarlar küçümsenemeyecek bir güce sahiptiler, Oğuzlar

onları korkutacak duruma gelmişlerdi. İtil Nehri'nin buz tutmasından yararlanmak suretiyle, buzlar üzerinde yürüyerek geçip Hazarlara saldırdılar. Durdurulması mümkün görünmeyince, bizzat Hazar kralı sefere çıkmak zorunda kaldı.[212] Bunun dışında, Oğuzlarla Hazarların bu savaşı ve bundan sonraki münasebetleri hakkında doyurucu, net bilgilere ulaşılamıyor. Müslüman komşularıyla ilgili söylenenler de Mâverâünnehire hâkim olanların Oğuzların arasına geldiği bazı kişilerin koloniler meydana getirdiği şeklindedir. Şehir kurmalarında Oğuzlara yardımcı olan ustalar, ticaretin gelişmesinde öncülük eden tacirler İslâmî aşının yapılmasında fedakârlık eden din adamlarından bahsedilmektedir.

212 Oğuzlar-Türkmenler, 55. s.

Müslüman Arapların münasebetleri IX. Yüzyılda başlamış olmalı ki, bu asrın ilk yarısından itibaren Arap kaynakları Oğuzları anlatmaktadır. Onların dilinde Guz olarak geçen Oğuzlar, yaşadıkları yer itibariyle Sir-Derya'nın aşağı akımları ve Aral Gölü'nün kuzeyinden batıda Hazar'a ve İtil Bulgarlarına kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ellerinde tuttukları söyleniyor: "İdrisî Guzların ülkesinin bereketli, halkın zengin; kaba ruhlu, katı kalpli, kültürsüz ve pis olduğunu kaydetmektedir."[213] Bu ve benzeri anlatımlar oldukça fazladır. Türklerin Araplar tarafından iyi ifadelere muhatap olmaları ancak Müslüman olduktan sonra görülmekte, ondan önceki halleri hep kötülenmektedir.

213 Hazar Tarihi, 535. s.

İbni Fadlan, seyahati sırasında yanlarına uğradığı Oğuzları anlatırken kötüleyici cümlelere cömertçe yer verir. Başlangıçta kendileriyle ilgili bilgiye sahip olmadığı anlaşılan İbni Fadlan: "Oğuzlar diye bilinen bir Türk kabilesinin bulunduğu yere ulaştık..." diye başlıyor anlatmaya. Göçebe olduklarını, sık sık yer değiştirdiklerini, kıl çadırlarda oturduklarını, çok güç şartlar altında yaşadıklarını söylüyor.

Arap seyyaha göre edep anlayışları çok farklıdır Oğuzların. Kadınlar mahrem yerlerini açmaktan çekinmezler. Tabii ki bir adamın geçerken uğradığı bir yerde gördükleri kavmin bütününe teşmil edilemez. Bizde dört başı mamur tanıtıcı belgeler olmadığı için bulduklarımızdan istifadeye çalışıyoruz. Şunları da aynı kaynaktan okuyoruz ve önceki anlatılarla çelişkili gibi geliyor: "Zina diye bir şey bilmezler. Öyle suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler. Şöyle ki: Bu kimseyi iki ağacın

dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra, bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi, o kimse iki parçaya ayrılır."[214]

214 İbn Fazlan Seyahatnamesi, 34-35. s.

Enteresan olduğu kadar da önemli bir paragraf var aynı adamın kitabında. Türklerin safiyetine misal hadise şöyle:

Bir gün Oğuzlardan biri seyyaha, tercüman aracılığıyla Kur'an okumasını söylüyor. Okunan sûreden etkilenmiş olmalı ki susmasını istemiyor. Bundan sonrasını aynen alıyoruz: Tercümana: "Bu Arab'a sor. Rabbimizin karısı var mı?" dedi. Ben de onun bu sözünü büyük bir günah telâkki ederek tövbe ve istiğfarda bulundum. O da, benim gibi tövbe etti ve "estağfurullah" dedi. Türk'ün âdeti böyledir. Bir Müslümanın tesbih ve tehlil getirdiğini (Sübhânellah ve La ilâhe illallah) duyarsa onun söylediğini tekrarlar."[215]

215 Aynı Eser, 36. s.

Oğuzlar seyyah İbni Fadlan'ın anlattıklarına göre hem iyi hem kötü davranışları olan bir toplumdur. Gördükleri ne ise onu kaydettiği varsayılırsa, çeşitli karakterdeki insanlarla teması olduğu kabul edilmek durumunda. Bütün kavimlerde görmeye alıştığımız gibi saf bir ırktan söz etmek mümkün değil. Buna göre ele alınırsa aşağıdaki görüş ve yorum dikkate alınmalıdır: "Oğuz Devleti'nin esas çekirdeği, aralarında Türkleşmiş Hint-Avrupailerin torunlarının da bulunduğu göçebe, yerleşik ve yarı yerleşik halktan oluşuyordu. Sir-Derya deltasının şehir yerleşimlerinde İran dilli ve Türk dilli Oğuz halkı yaşıyordu. Bu iki grup arasında sıkı ilişkiler sonucunda etnik ve kültürel yaklaşımlar olmuştu." Özet olarak: "Sir-Derya Yabgu Devleti büyük karışımlardan müteşekkildi..."[216]

216 Oğuzlar (Selenge), 220. s.

Oğuz Yabgu Devleti'nin Geçim Kaynağı

Göçebe veya yarı göçebe olmanın kaçınılmaz sonucu savaşçılıktır. Başta at olmak üzere koyun ve develeri çoktu. Bununla temin edilemeyen ihtiyaçları, kendilerinde bulunmayanları zorla komşularından almak biçiminde olacaktı ve bunun için de sık sık akınlara çıkıyor, komşularına saldırıyorlardı. Harizmşahlar Devleti de Oğuz saldırısından korunmak için

sıkı tedbirler almak yolunu tutmuştu. Her ne olursa olsun, alınan bütün tedbirlere rağmen Oğuz saldırılarının önünün alınamadığı görülmektedir. Göçebe bozkır hayatının şartları bütün kavimler için aynı. Hayatta kalmak için savaşılır; bazılarının yaşayabilmesi için bazıları can verir. Başka da yolu yok. Oğuzlar da mecburen bu yoldan geçiyorlar.

Selçuk'un İsyanı

Rivayet edilir ki; Oğuz Yabgu Devleti'nde Dukak, Yabgu'dan sonra gelen adamdı. Şimdi kendisinden nakilde bulunacağımız esere göre gerçek olmayan bir hikâye şöyle anlatılıyor: Yabgu iç ve dış meselelerin çözümü ile ilgili kararını vermeden önce Dukuk'la görüşürdü. Kınık boyunun beyi olan Dukak, "Demir Yaylı" ünvanı almış, oldukça kuvvetli bir zat idi. Muhtemelen Hazarlara saldırma hususunda Yabgu'yla Dukak'ın görüşleri çatışmış, iş büyümüş, araya giren Oğuz beylerinin ısrarı neticesinde kavga önlenmiştir." Bunun asılsız olduğu ileri sürülüyor ise de bir parça gerçek payı bulunmadığı ispat edilemez. Her ne ise, esas mevzu bu değil. Dukak'ın oğlu Selçuk'la ilgili anlatılanlar önemlidir.

Selçuk, babasının ölümünden sonra ve henüz 17-18 yaşlarında iken Subaşılığa tayin edildi. Bunun bugünkü karşılığı Genel Kurmay Başkanlığı. Aynı zamanda Kınık Boyunun beyidir. Ne kadar iyi yetiştirildiğini söylemek bile gerekmez. Delikanlı çağında bir boyun beyi ve o zaman için önemli sayılan Türk devletlerinden birinin askerî komutanı.

Kendine güveni bazı kuralları hiçe saymasına sebep olan Selçuk, bir gün: "Yabgu'nun sarayına girerek Hatun, çocukları ve öteki devlet ileri gelenlerinin önünden geçerek Yabgu'nun hemen yanına oturmuştur. Onun bu hareketi, başta Hatun olmak üzere, devlet erkânı tarafından "Bir saygısızlık" olarak nitelendirilmiştir."[217]

217 Selçuklu Devletleri Tarihi, 15-16. s.

Bu nahoş olayın sonunda Hatun ve diğer ileri gelenler Yabgu'yu, Selçuk'a karşı kışkırtmaya başlıyorlar. Araları düzeltilemeyecek kadar açılıyor. Selçuk kendine bağlı Kınık boyunu alarak Oğuz Yabgu Devletini terk edip, devletin zayıf konumda bulunan yazlık başkent olan Cend'e geliyor. Burada İslâm âlemi ile sıkı temasa geçen Kınık boyu Müslüman

olmaya başlıyor. Bundan sonrası Selçuklular tarihine ait olaylar sayıldığından, Selçuk'la ilgili gelişmelere girmiyoruz. Lâkin bu olayın Oğuz Yabgu Devleti'ni zayıflattığı da bir gerçek olarak anılmaya değer. Ayrılığın vukuu tarihi de önemlidir ki; 960 civarı olduğu sanılıyor.

Oğuz-Hazar Savaşı

Selçuk'la beraber Kınık boyunun ayrılması kuvvet azalmasına sebep olmuştu. Eski dost, sonra düşman olan Hazarlarla savaş gündemdeydi. Yabgu Rus Knezi ile bir anlaşma yaparak Hazarlara savaş açtı. İki devlet ordularına dayanamayan Hazarlar, Harizmşahlardan yardım istemek zorunda kaldılar. Müslüman Harizmşah, kendi dinlerine girmeleri şartıyla yardım edeceklerini söyledi. Feci bir mağlubiyetten çıkmışlar, kolları kanatları kırılmıştı. Hazar Hakanı her nedense bu çağrıya uymamış, ama onun haricinde Hazarların tamamı İslâm'ı kabul etmişlerdir. (Sene 965)”[218]

218 Oğuzlar (Selenge), 222-223. s.

Ruslarla Oğuzların askerî işbirliği Hazarlara şifasız bir yara açmıştı. Bunda en etkin bıçak Oğuzlar değil, Ruslar idi. Neticeden ise iki ülke de ekonomik yönden mühim faydalar edindiler. Siyasî yönden Oğuzların önündeki kalın sur yıkılmış oldu. Müşterek hareketin faydasını gören iki devletin yöneticileri Volga Bulgarlarına karşı da yekvücut olup, onlara karşı da aynı sonucu aldılar. (985 yılı)

Zamana göre yüksek hayat standardına ulaşılmıştı. Hazarların mağlubiyeti ticaret yollarına hâkimiyeti sağlayınca artan gelir, insanları rahat yaşatacak seviyeye erişti. Bulgarların yenilgilisi de fayda üstüne faydaydı. Açıkça görüldüğü üzere, yapılan savaşların tamamı Türklerledir. Karluklar, Hazarlar, Peçenekler, Kimekler ve diğerleri... Ruslarla dahi anlaşma sağlanabilindiği halde, Türk kavimlerinin kendi aralarında düşmanlık icad edebilmeleri de bir talih işi olsa gerek.

Devlette Zafiyet ve Son

“Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur!” denir ya; eski tarihe bakarak bunu tersinden okumak da kabil. Hiçbir zaman başka dost olmamıştır, doğru ama Türk’ün Türk’e düşmanlığı da hepsinden baskın gelmiştir. Tamamına değil, bir kısmına baktık da Oğuzların çarpıştıkları düşmanları kavimdaşlarıydı. Son darbeyi de bir Türk kavminden yiyip, paramparça olacak; bir devlet daha tarihe karışacak. Normal olarak buna da hanedan değişikliği diyeceğiz.

Dukak’ın oğlu Selçuk’un hazmedilemeyen tavır ve davranışları ayrılığı doğurmuş, Kınık boyu Oğuz Yabgu Devletini zayıflatacak hareketi yapmıştı. Bir binadan sökülen tek tuğla bile açık meydana getirirken, bu Kınık boyunun kopup gitmesi zor günlerin habercisi olmuştu. Ne Devletin toplam nüfusundan haberimiz var, ne de gidenlerden. Kısa zaman içinde büyük bir devletin temeli olan Kınıkların azımsanamayacak kadar oldukları anlaşılmaktadır.

Kınıkların gidişinden sonra durulma meydana gelmemiş, içeride, dengesizleşen gelir dağılımının doğurduğu huzursuzluklar baş göstermiştir. Bir yandan devletin asilzade sınıfının sıradan halkı ezme temayülüne girmeleri ayaklanmalara sebep olurken, bir yandan da Cend’e yerleşen Selçuk ve onun boyu ile mücadele edilmekteydi.

Oğuz Yabgu Devletiyle ilgili destanî nitelikli anlatımlar fazla olsa da sahihliği ispatlanabilen bilgiler kıt. Bilinenler, düzenin bozulduğu, beylerin bile birbirine girdiği yönündedir. “1000 yıllarına doğru Oğuz Yabgu Devleti yıkıldı. Bunun, Kimeklerden bir kol olup 9. asırda bir kuvvet olarak beliren Kıpçaklar (Kumanlar)’ın baskısına ilaveten, Selçuklu ailesinin kendilerine bağlı kütlelerle ayrılmaları neticesi vuku bulduğu kabul edilir.”[219] Bu dahi kesin bilgi olmayıp, zayıf rivayetlerden çıkarılan neticedir. Oğuzlar hakkında en geniş araştırmayı yapan, bu hususta otorite sayılan Faruk Sümer Hoca’ya göre:

219 Türk Millî Kültürü, 154. s.

“Oğuz Yabgu Devleti’nin nasıl ve ne zaman sona erdiği hakkında hiçbir tarihî bilgi yoktur. Cami üt-Tevârih’teki Oğuzların destanî mahiyetteki tarihlerinde Ali Han adında biri son Oğuz Yabgusu olarak görünüyor. Ali Han’ın Kılıç-Aslan adlı ve Şah-Melik lâkaplı bir oğlu vardı. Şah-Melik tarihî bir şahsiyet olup, XI. yüzyılın birinci yarısının ortalarında Cend Hâkimi idi. Hatta bir eserde onun babasının adı, destanda olduğu üzere Ali

olarak gösterildiği gibi, El-Beranî şeklinde nisbesi de verilmektedir. Fakat bugüne kadar bu nisbeyi izah etmek mümkün olmamıştır. Kaynaklarda Şah-Melik'in Oğuz menşeli olduğuna dair hiçbir ifade yoktur."[220]

220 Oğuzlar-Türkmenler, 57-58. s.

Sağlam deliller Oğuz Yabgu Devletini XI. asıra girmeden yıkılmış göstermekte. En fazla zorlamayla bu üç beş sene beriye gelebilir. Bundan sonra bu devletin adından bahsedilmeyecek. Ama yine Oğuzlara ait yeni bir devletin yıldızı parlamakta. Bu devlet Selçuklu adıyla ün yapacak, Anadolu'ya yayılacak, başarılarıyla bütün dünyayı hayran bırakacak.

Dağılma ve Sonrası

Kendi içlerinde beliren geçimsizlik parçalanmalara yol açtığında, esas kütleden kopan bir grup Hazar Denizi kıyısındaki Siyah-Kül yarımadasına giderek yerleşmişti. Onları takip edenler de olduydu dağılma işinde. Bunlardan biri de Karadeniz'in kuzeyine gitti ve orada Uz'lar olarak tanındı. Uzların bir başka Türk boyu olan Kıpçaklar tarafından tazyik edilmeleri yurtlarını terk etmelerine sebep oldu ve Tuna'ya kadar indiler. (Yıl 1065)

Talihin sert kırbacı Uzların sırtından eksilmedi; Tuna'yı geçip birçok kola ayrıldılar. Bugünkü Yunanistan'a kadar hayli yağma ve tahriplerle geçimlerini sağladılar. Şiddetli soğuklara göğüs gerdiler. Salgın hastalık baş gösterdi. İnsanlar bitap düştü. Tabiatın değişik sillelerinin üstüne Peçeneklerle Bulgarların tokatı da gelince Uzların çoğu imha oldu. Hayatta kalanlar kendilerini idareden aciz durumdaydılar ve Bizans'ın himayesine-hizmetine girmek zorunda kaldılar. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizans orduları arasında savaşırken, Sultan Alparslanın ordusuna katılanlar bu Uzların bir kısmıydı.

Artık devletleri yok idiyse de, namları vardı. Sâmanî şehzadesi Muntasır Gazneli Devleti'ne karşı harekete geçip başarı sağlayamamıştı. Oğuz Yabgusu'ndan yardım istedi. Gerçi Gazneliler Türk, diğerleri İranî bir kavim, lâkin Türk'ün Türk'le savaşına yabancı değiliz ki. Devletsiz Yabgu kendisine getirilen yardım teklifini kabul etmiş, peşinden Müslüman olmuştur. Bunun da devamı olarak "aralarında dünürlük kurulmuş idi."[221]

221 İslâm Ans.(Oğuzlar Mad)

Oğuzların bir süre Sâmanî Muntasır'ın yanında Kara Hanlılara karşı savaştığı görülüyor. Bir ara Oğuzlarla Kara Hanlıların anlaştığı sahi olunca Sâmanîler çekingen davranmaya başladılarsa da, tekrar yapılan savaşta yine ikisi beraber aynı hedefe saldırmıştır. Bu savaşlarda Oğuzların kazanç olarak aldıkları ganimetlerden başka bir şey değil, anlaşılan ise, açlığa mahkûm olmamak için kılıç çekip kan akıtıyorlar. Ve her zamanki manzara rakibin soyu sopu mühim değil.

Oğuzlarda Dinî Hayat

Yine Yabgulu günlere gidiyoruz. İslâmiyeti kabul etmiş olanların sayısı çok azdı. Kışlak şehirlerinde oturan diğer kavimlerden –ki Araplar olmalı– Müslümanlar oturuyordu. Farabi'nin doğduğu yer olan Farab'da 70 bin erkek nüfus yaşamaktaydı ve bir camileri vardı.Tarihçi Mukaddesî böyle bildiriyor.

Oğuzlar da bütün Türk kavimleri gibi ananevî Gök-Tanrı inancındaydılar. Kâinatın Hâkimi olarak ulu bir varlığı kabul edip, ona Tengri diyorlardı. İslâm'ın kıvılcımı içlerine düştükten sonra gerçek inanca kavuşmaya başladılar.

Bir de çok meşhur olan, adları farklı farklı söylenen büyükleri vardı. Bunlara hâkim bile denebiliyor. Olağanüstü saygı görürlerdi. "Bunlar dinî hayatın mümessilleri oldukları gibi, tabiplik de yapıyorlardı. Geleceğe ait keşiflerde bulunuyorlardı. (Bir nevi kâhin idiler) XI. asırda bu şahsiyetler arasında muayene yapanların bulundukları da biliniyor. İşte Oğuz destanlarında adı geçen meşhur Korkut Ata (Dede Korkut) bu hâkimlerden biri idi."[222]

222 Aynı Yer

Oğuzlar Arasında İslâmiyet

Türklerin Müslüman oluşlarına dair çeşitli rivayetler mevcut. Şurası kesin olarak bilinmekte ki, perakende İslâmlaşma hadisesi çok erken başlamıştı.

Toptan kabullenme işi birkaç asıra mal oldu. Şimdi mevzuumuz olan Oğuzların durumu da geç kalanlar sınıfına dâhil. Müslümanlara komşu idiler. Daha ziyade ticarî amaçlı görüşmeler yapılırken Araplar, inançlarını aşılama gayretinde idiler. Onuncu asrın başlarında İslâmiyet hakkında bilgi sahibi olmaya başlayan Oğuzlar biraz daha bekleyeceklerdi. Bu asrın sonlarına doğru din değiştirme işi canlılık kazandı. Yarım asır geçmeden hızlanan İslâmlaşma kısa zaman içinde, neredeyse bütün Oğuzları kapsadı. Bu meyanda yeni bir isim doğdu. "Türkmen." Araplar, Müslüman olan Türklere bu ismi taktılar. Diğerleri sadece Türk iken, Türkmen kelimesi Müslüman olan Türkleri işaret ediyordu. Anadolu'ya gelen Oğuzların tamamı Müslüman idi. Zaten o tarihlerde, Müslüman olmayan Türkleri bekleyen akıbet kaybolmaktı.

Son Sözler

Oğuz adı canlılığını artırarak günümüze kadar geldi. Devletin bitimi ile sona erecek bir şey olmadığı zaten belli de, bundan böyle değişik isimler altında görünmelerine alışmak zor oluyor. Bir Selçuklu Devleti-Devletleri Oğuzların olarak anlatılabilir. Lakin kural icabı olmuyor. Fire hesabı yapılacaksa açıkça söylemeliyiz ki kayıplar var. Mâveraünnehir'de, Horasan'dan Araplara katılmış olanlardan Türklüğünü muhafaza edemeyenler olacağı gibi, Ruslarla dirsek temasından etkilenenler de vardır. Bizans'a kadar gelip, imparatorun hizmetine girenlerden Hıristiyanlaşan ve dahi Bizanslılaşan olmamış mıdır? Her şeye rağmen en büyük kısmı sapasağlam Türklüğüyle kalmış İslâmiyetle müşerref olup bütün görevlerini yapmıştır. Yapıyor da.

SABAR DEVLETİ

Adları çeşitli biçimlerde yazılmıştır. İslâmî kaynaklar Sabar, Sabr, S (a) bir, Sebir vb. olarak adlandırmaktadır. Sabar adı kabul edilmiş olup, bunun manası: “Sapan, yol değiştiren, başıboş kalan, serbest”[223] demek. Sürülen izleri çok eski tarihlere çıkıyor olsa da oralarda Türk sayılmaları hayli zor. Her nedense, yabancı ilim âlemi dört bir taraftan bağlanıp, mecbur kalmadıkça Türk’e Türk demekten kaçınıyor. İslav oldukları üzerinde durulduktan sonra Moğollukları hususunda ısrar edilmiş, bilâhare Fin-Ugor menşeinden geldikleri ispatlanmaya çalışılmış. Ancak mızrak çuvala sığmamış ve taşıdıkları özellikler –adları, dilleri kültür varlıkları– Türklüklerini kanıtlamıştır.

223 Türk Millî Kültürü, 157. s.

Sabarların Türk sayılmamaları yolundaki çabaların bir sebebi olmalıydı. Eski Türk tarihiyle uğraşan yabancıların nazarında Türk, atlı göçebe hayatı yaşar. Medeniyetler yerleşik hayatın eseri içinde buralarda Türk aramak beyhudedir. Ne eski tarihin medeniyetine işaret olan demircilik kâmil manasıyla Türkler tarafından geliştirilebilirdi, ne de Türkler ziraatçılık yapabilirlerdi. Sabarlarda bu ikisi de görülmekteydi. İşte bu türden mülahazalar milliyet tespitinde rol oynuyordu. W. Barthald’un şu sözü de oldukça ilginçtir: “Türk göçebelikten ayrıldığı vakit, Türk olmaktan çıkıyor.”[224] Bu kanaat birçoklarında vardı ve medeniyet eserleri bulunan kavimlerin Türk sayılmamaları yönünde ısrarların sebebiydi.

224 Umumi Türk Tarihine Giriş, 25. s.

Artık, Sabarlar’ın Türk oldukları kesinleşmiş, yersiz iddialar bir tarafa atılmıştır. Bundan sonra Türk Sabarların nereden gelip nereye gittikleri ve akıbetlerinin ne olduğu üzerinde durulacak. Anlatılırken, bazen farklı yazılışlarına da rastlanacak. “Savir” ve “Sabir” gibi.

II. yüzyıl yazarı Ptalemaeus Savir kabilelerinden bahsetmektedir. Onun anlatışına göre Sabar –Savir–lar Tanais Nehri’nin çıktığı yerlerde

yaşıyorlardı. Ama bilinen esas bölgeleri doğuda Hazar sahilleri ile batıda İtil civarı idi.[225]

[225] Hazar Tarihi, 90. s.

Hunlar ve Sabarlar

Tarih sahnesine ilk çıkan Türklerin Hunlar oluşu, daha sonraki bütün Türk kavimlerinin onlardan ayrılan kabileler olduğu bilinmektedir. Sabarların Hunlardan ne zaman ve niçin koptuğu malûm değil. Bunun için sebep aramaya hiç lüzum yok. Bir ailenin dal budak salıp büyümesi, bunun icabı olarak kendi adını öne çıkarması gayretine düşmesi alışılagelen hadiselerdendi. Yalnız, Sabarların Hunlarla savaştıklarından bahsedilmeyişi, aralarındaki ilişkinin dostane olduğuna işaret sayılmaktadır. Aynı dönem için Bolgarların da Hunlarla dostluğu mevzubahistir. "Bolgar ve Sabır (Subar) kabilelerinin uzun yıllar "Hunno" ön ekini taşımış olmaları da bunun en güzel delilidir. O dönemde kendisini Hunlardan saymak (IV. yüzyılda) bir gurur vesilesi idi."[226]

[226] Hazar Çevresinde Bin Yıl, 162. s.

Hunlar büyüktü, doğru. Çin'i defalarca titretmiş, M.Ö. 200 yıllarında devasa Çin Seddini yaptırtmışlardı. Sabarlar, muhtemelen kendilerini Hunlardan saydıkları için Hunno Sabir –Sabar– denmesinden hoşlanıyorlardı. Yoksa bir acziyet ifadesi miydi "Hunno" ön ekini kullanmaları? Buna ihtimal verdirmeyecek bilgiler var: "Bizanslı Prikopias V. yüzyılda Sabir'ler hakkında şunları söyler: "Yerin sırtında insanlar yaşamaya başlayalıdan beri ne Yunanlının ve ne de İranlıların kafasından, Sabirlerin kullandığı silahlar çıkmadı."[227]

[227] Tarihte Türklük, 63. s.

Göç Hareketleri

V. Yüzyılın ikinci yarısında Hazar-Azak denizleri arasındaki bozkırlar birçok kabileye ev sahipliği yapıyordu. İçlerinde Sabarlar en savaşçıları

olarak görülüyor. Burada kendi icatları olan muhasara makinelerinin rolü çok büyüktü. Yine de, ellerindeki imkân sınırsız değildi ve Avarların saldırısına dayanamayıp yerlerinden oynamışlardı. (460 seneleri) Devamlı aynı şeyler yaşanmaktadır. Bir kuvvetli tarafından yurdunu terk etmeye zorlanan, yeni barınak bulmak için hareket ediyor, gücünün yettiği kime rastlarsa kendisine yapılanı ona yapıyor.

461-465 yılları arasında Doğu Roma, Saragur (Sarı Oğur) Urağ (Ogur) ve Onoğurlardan gelen elçileri ağırlıyordu. "Bu kavimler Sabirlerle yapılan harp neticesinde meskûn oldukları yerlerden çıkartılmışlar ve komşu ülkelerin topraklarını İstilâ etmişlerdi."[228] Bilindiği kadarıyla Avarlar Türk idiler. Yahut içlerinde Türk oymakları bulunuyordu. Avar Türkleri Sabar Türklerini yerlerinden ettiler. Sabarlar da, Ural-Altay Dağları arasındaki düzlükte yaşayan Ogur Türklerini batıya attılar. Önce Ural Dağlarının güney-batı tarafında Tabal ve İşim ırmakları çevresine yerleştiler. Eskiden beri buralarda oturmakta olan Onoğurları ve Ural'ın doğu bölgesindeki Macarları yurtlarından çıkardılar. Avarlara güç yetirememişlerdi, ama adı geçen Türk kavimleri mukavemet gösterememiş ve Sabarların önünden batıya doğru su gibi akmışlardır. Prof. Dr. Laszlö Rasonyı der ki:

228 Priskosa Göre Avrupa Hunları, 65. s.

"Teşkilatlı ve yüksek savaş tekniği ile mücehhez Sabirler, kendilerinden daha iptidai seviyede olan kavimler üzerinde büyük tesir icra etmiştir. Bugün bile Vogul, Ostyak kahramanlık destanlarında ve Altaylı Türk oymakları destanlarında ve birçok yer adlarında hatıraları canlanır. Hatta XIII. yüzyıldan tanıdığımız Sibir, sonra Sibirya adı da Sabir Türklerinden kalmıştır. Bu söz önce küçük bir sahadaki Sabir yurdunu göstermişken, daha sonra bütün Kuzey Asya'ya şamil olmuştur."[229]

229 Tarihte Türklük, 77. s.

Sabarların kendi sıkletlerinde başarılı güreşler çıkaran pehlivan olduğunu anlamak lâzım. Eşitlik kalkınca pes etmek zorunda kalıyorlar. Buna rağmen, "Bizans tarihçisi Kerasyalı Prokopus'a göre henüz 504'te İran şahı Kavad, hükümdarlığının kuzey bölgelerinde yani Kafkas ötesinde muhtemelen bu topraklara giren Sabarlarla savaşı sürdürebilmek için Bizans'a karşı başlattığı başarılı seferi yarıda kesmek zorunda kalmıştı."[230]

Yine muhtemelen, Hunno Sabarlar Hunların Kafkas ötesine düzenledikleri seferle yerlerinden oynatılmışlardı. (Sene 515)

230 Hazar Tarihi, 95-96. s.

Asya kıtası çalkantısı hiç dinmeyen coşkun bir insan ve kavimler deniziydi. Oynak dalgalar, üzerinde barınanları da devamlı hareket halinde tutuyor, dolayısıyla sık sık mekân değişikliği yaşanıyor. Biraz güçlü olan topluluğun kendinden zayıf olana toslaması onları ötelere savurması zamanın Asya kanunuydu. Sabarlar zırhı en iyi işleyen Türk kavmi olarak tanınsa da, karşısına çıkanların da Türk olması şanslarını kırıyordu. Çünkü demire hükmetmek, atı bir sihirbaz gibi kullanmak, bunların üstüne eklenen cesaret bütün Türk kavimlerinin ortak özellikleriydi. Sabarlar zırh imalinde o kadar ilerlemişlerdi ki, bunu ihraç malı olarak da kullanıyorlardı.[231]

231 Umumi Türk Tarihine Giriş, 102. s.

Oğur Türklerini, Onoğurları ve Macarları kovdukları bölgelere yerleşen Sabarlar, buralarda ancak yarım asır kalabildiler. Kimi kavimler kovulup daha aşağılara sürülürken kimileri de –Bulgarlar gibi– hüküm altına alınıyordu.

Nereye gitseler, savaş kültürleriyle dikkate değer izler bırakan Sabarlar 50 sene kadar kaldıkları bölgeden, atılmamayı başaramadılar. Bir yenilgi bir yeni hareketin başlamasına sebep idi. İtil (Volga)-Don nehirleri arasında ve Kuban ırmağı boyunda yerleştiklerinde, Bizans ve Sâsanî İmparatorlukları ile temasları başlamıştı. Bu, Sabarların Doğu Avrupa tarihinde ön safa çıkmalarına yol açtı. İran'la Bizans'ın savaşları devam ediyordu. Anlatılan yıllarda, başlarında hükümdar bulunan Balak'ın Sâsanîlerle anlaşması sonucu Bizans'a karşı savaştılar. (516) Sabarların bu tarihlerde: "Ermeniye bölgesine akınlar yaptıkları ve arkasından Anadolu'ya girerek Kayseri, Ankara, Konya dolaylarına kadar ilerledikleri bilinmektedir."[232]

232 Türk Millî Kültürü, 158-159. s.

Anadolu kapılarını Türklere ilk açanın Sultan Alparslan olduğunu söyler dururuz ya, ondan 555 sene önce Sabarların nerelere kadar geldiklerini de öğrenmiş bulunuyoruz. Daha evvel de Hunların benzer bir akını görülmüştü ki bu da Sabarlardan yüz seneden fazla önceydi. Dünyada eriştiği savaş gücüne bakarak böbürlenen Bizans, yeni tanıdığı rakipleri karşısında şaşkındı. Bizansı hayrete düşüren Sabar askerlerinin cevvaliyeti, cesareti ve savaş makineleriydi. Bunu, o asrın tarihçisi öve öve bitiremez: "Sabarlar

insan hafızasının hatırlayabildiği zamandan beri ne İranlılardan, ne Romalılardan hiç kimsenin düşünemediği makinelere sahiptirler. Öyle ki, her iki imparatorlukta fenci (mühendis) eksik olmamış ve her devirde muhasara makineleri yapılmıştır, fakat şimdiye kadar bu "barbar"larınkine benzer bir buluş ne ortaya konmuş ne de onlar gibi kullanılmıştır. Bu şüphesiz insan dehasının bir eseridir."[233]

233 Aynı Yer

Silâh İtibardır

Bizanslı tarihçi Prokopios devrin Bizans anlayışına uyarak barbar diyor, ama bir medeniyet ürünü olan savaş makinelerinin 'deha eseri' olduğunu da saklayamıyor. Bilinen meziyetlerinin tamamlayıcısı silahlarıyla büyük imparatorlukların transfer listelerine girmişlerdi. Ezeli düşmanlar mevkiinde bulunan İran ile Bizans Sabarları her şeyleriyle yakından tanıyınca, dostluk kurmanın faydalarına inandılar. Fiyatları yükselmişti yükselmesine de, onların istedikleri bir başka kavme hizmet değildi.

Sabarlar 520 senesine kadar kuvvetli görünüyorlar. Bu tarihte hükümdarları Balak öldü. Bundan sonra muhtemelen kısa bir süre Sabarların başına Ziligd adlı biri geçmişti.[234] Theophanes, 521 yılı olaylarını anlatırken Hun hükümdarı Ziligd'in Bizans imparatoru Justinos tarafından Perslerle savaşmaya ikna edilmeye çalışıldığını söylüyor. O burada Sabarlardan bahsetmektedir. "Savirler denen Hunlar" diyor bir yerde ve böylece onun nazarında, anlatmaya çalıştığımız Sabarların Hunlardan ayrı bir kavim olmadığı anlaşılıyor. Bu tarihçiye bakılacak olursa imparatorun çabası işe yaramamış, İran şahı Kavad'dan zengin hediyeler alan Sabar hükümdarı Ziligd "İranlıların safına geçmiş ve 20 bin kişilik ordusuyla Bizans'ın karşısına dikilmiştir. Bu defa Justinos, Kavad'a Hun kumandanın Perslere (İranlılar) ihanet etmeyi düşündüğünü bildirerek, barbarların kendisiyle oynamasına izin vermektense daha iyi bir barış anlaşması teklifinde bulunmuş; öfkeye kapılan Kavad da Ziligd'i ve ordusunu ortadan kaldırmıştır."[235]

234 Hazar Tarihi, 97. s.

[235] Aynı Yer

Zeki Velidi Tagan Sabarların, “515-516 yılında Anadolu’ya geçerek Kapadokya’ya, Ankara ve Kastamonu vilayetlerine kadar sokulduklarını” bildirdikten sonra şöyle devam ediyor. “522’de bunların reisleri Zigi-bi isminde birisi idi. 527’de bunlar Anadolu’dan çekilmiş olup, yalnız Arran ve Şirvan’ı idare ediyorlardı.”[236] Ziligd ile Zigi-bi aynı kişi olmalıdır. Yaptıkları önemli akınlar idi; bununla büyük devlet görüntüsü veriyorlar. Ancak, nüfuslarının 500 bini geçmediği sanılıyor.

[236] Umumi Türk Tarihine Giriş, 171. s.

Sabarların başına 527’de, Balak’ın dul eşi Bo(g)arık geçti. Bu kadın, “savaşçılığı, idareciliği ve güzelliği ile meşhur bir Türk Kraliçesi idi ve 100 bin kişilik Sabar ordusuna kumanda ediyordu.”[237] Bizans imparatoru Justinianos 1. (Jüstinyanis) İranlılarla hasım iken bir de Sabarları karşısına almaya gelemezdi. Güzel kadının gönlünü güzel ve zengin hediyelerle çelmeye, dostluğunu kazanmaya çalıştı. Bizans’ın gümüş vazoları geldi Sabarlara, başka değerli hediyeler serildi ayaklarının altına, bunların karşılığı olarak dostlukları talep edildi. 528’de sağlanan anlaşma Sabarları rahatlattığı gibi Bizans’ı da Sâsanîlere karşı güçlü koruma getirdi. En azından, Bizans’a dokunmayacak olan Sabarlar, imparator için dost sayılıyordu. Fakat anlaşmaya tam sadakat gösterildiği de söylenemez; aynı yıl Ermenistan’a giren Pers ordusuna Sabarlardan büyük bir ordu destek verdi. Her şeye rağmen daha ağır menfaatler dikkate alındığı için bu hareket Bizans tarafından göz ardı edildi.[238]

[237] Türk Millî Kültürü, 199. s.

[238] Hazar Tarihi, 98. s.

Sabar-Bizans dostluğu, 531’e kadar dalgalı bir şekilde geldi. Esasen, Sabarlar hayatta kalabilme derdindeydiler. Kâh Bizans’a, kâh İran’a yakınlık gösteriyorlardı. Bizans, dostluk maskesi arkasında çıkardığı dedikodularla, İran’a yakınlaşmaya çalışan 3 bin kişilik Sabar birliğinin, kendileri tarafından satın alındığını yaydı. Aslında böyle bir şey mevzubahis değil, menfaat icabı imparatorlar yalan söylüyor.

Bu iftiraların yayılmasından sonra, İranla Bizans arasında barış anlaşması yapıldığı halde, Sabarlar Bizans topraklarına girdiler. Antakya’ya kadar

ciddi bir direniş görmeyen, birçok köyü yakıp yıkan Sabar askerleri hayli ganimetle dönerlerken birçok zayiat verip, aldıklarını da kaptırdılar.

Çaptan Düşme

Bir yanda güçlü İran, diğer yanda Bizans; Sabirler'in daha ziyade muhatapları bunlardı. Kendileri savaş makineleri sayesinde kuvvetli görünseler de, nihayet 400-500 bin kişilik bir topluluk ve azami 100 binlik ordu sahibiydiler. Bir Bizans bir İran tarafında görünmekle de uzun süreli huzur sağlanamıyordu. Varlıklarını korumanın esas yolu kendi başlarına buyruk olarak yaşamaları ise de buna takat yetirmek zordu. Sâsanîler'in Nuşirevan Âdil ile atağa kalkmaları Sabarların durumunu tehlikeye soktu. Kafkaslar'da İran ordularıyla Sabarlar karşılaşıp, çarpıştılar ve 545 senesinde büyük kayıp verdiler.[239]

239 Türk Millî Kültürü, 159. s.

Ağır Yıkım

Paralı askerliği meslek edinmişlerdi. Bazıları bunu yaşamanın bir gereği sayarken, bazıları da bunu aşağılık bir davranış olarak takdim etmektedir. Meselenin esası şu: Yaptıkları mancınıklar, koçbaşları, kılıç, kalkan vs. savaşlarda önemli işler görüyor. Bunları da Sabarlar kadar iyi yapan yoktu. Askerleri de iyi savaşırlardı. Kâh Bizans, kâh İran altın karşılığında, Sabarlardan asker kiralıyorlar. Başka gelir kaynağına sahip olamayışları, askerleri yabancı ordularla yan yana savaşmaya sevk ediyordu. Yani para için ölüyorlardı. Agathius adlı tarihçi şöyle anlatıyor: "Savirler, büyük ve kalabalık bir halktır. Savaşmaya ve yağmalamaya bayılırlar. Yurtlarından uzakta, yabancı topraklarda yaşamayı severler. Daima yabancıları ararlar. Bazen bir çıkar sağlamak amacıyla şu veya bu tarafın yanında yer alarak ganimete konmaya çalışırlar ve bu yüzden dost iken düşman oluverirler..."[240]

240 Hazar Tarihi, 102. s.

Hangi ülke adına savaşmışlarsa onlardan altın ve başka kıymetli eşyalar almışlar; tabi karşılığında canlarını dahi vermişlerdi. İran'la şahsî savaşları oluyor, buna Bizanstan hiç destek gelmiyor. 555-556'da Bizans-İran savaşı vukû bulmuştu. Bizanslıların ağır bastığı çarpışmalarda, Sabarların kalabalık kısmı Perslerin yanında olduğu halde küçük bir birlik de Bizans saflarında çarpışmakta idi. En fazla zayiata uğrayanlar da Sabarlar oluyor, aldıkları maddiyatın karşılığı olarak akıttıkları kanlarıydı.

Sonraki gelişmeler göstermekte ki, Sabarlar askerî bir güç olmaktan çıkmışlardı. 557'ye doğru Avarlardan yedikleri darbe ile belleri kırıldı. Gök-Türkler güçlenip Juan juanların topraklarını işgal ettiler (552), insanlar tarumar oldu. Juan-juanların bir kısmı batıya doğru hareketlendi ve bilâhare "Avar" adını aldılar. Avarlar gelip Sabarların bölgesine girdiler. Avarlar diriydi, Sabarlar bitkin. Savaştılar. O namlı savaşçılardan eser kalmamıştı. Avarlar evire çevire dövdü Sabarları. Aldıkları bu ağır darbe ile yerlere serildiler. (Sene 558)

Sabarlar bundan sonra önemli bir varlık olmaktan çıktılar. Derbend civarındaki malikâneleri ellerinden alınmış, devletlik vasıfları kalmamıştı." Hazarlar ile müttefik Arran, Gürcistan, Vaspurakan (Van havzası) ve Sisecan (Karabağ) vilayetlerini uzun süre idare ettiler."[241]

241 Umumi Türk Tarihine Giriş, 172. s.

Uzun süre paralı askerleri gibi destekledikleri Bizanslılar, Sabarların Güney Kafkaslardaki hâkimiyetlerine son verdi (576). Artık, birlik halini kaybetmiş, oraya buraya dağılmışlardı. Bir kısmı Kür nehrinin güneyine yerleşmiş, diğerleri alışık olduğumuz üzere başka kavimlerin arasına karışmışlardı. Söylentiye göre: Büyük bir devlet olarak ortaya çıkan Hazarların esas kütlesini Sabarlar teşkil etmekteydi. Hazar kabileleri olarak görülen Belencer ve Semender'in aslında iki büyük Sabar kütlesi olduğu anlaşılmaktadır."[242]

242 Türk Millî Kültürü, 159. s.

AVARLAR

Türk kavimlerinin anlatılmasında en zor olanı giriş bölümüdür. Zira, doğrudan doğruya bir Türk kavmi ele alınamayıp, öncelikle onların kimlikleri tespite-ispata çalışılmaktadır. Önceleri gördüğümüz kavimlerden daha fazla, bunların yani Avarların Türklüğü meselesi tartışılmış. Eğer yabancı ilim âlemine kulak verecek olursak, tereddütsüz “Avarlar Türk” demek zor. Çünkü, birazcık olmama ihtimali bulunanları Türk saymayı pek sevmiyorlar. Ancak dört başı mamur kanıtlar önlerine serilir ve bunlar “Türk!” diye haykırırlarsa itirazları kesiliyor. Bütün bu sitemkâr yaklaşımımıza rağmen yine de haklarını teslim etmemiz gereken bu yabancı araştırmacılardır.

Esasında bütün Türk kavimlerinin menşei aynı olmakla beraber, ayrılıklar farklı isimler almalarını gerektirdiği için zamanla birbirine yabancılaşmışlar. Aralarında yaşanan sonsuz kavgaları da her kabilenin kendisini diğerinden ayrı görmesinden kaynaklanıyordu.

Avarların kökeni meselesi çok geniş bir tartışma sahası olmuş, farklı görüşler serdedilmiş, sonunda bunların Türk oldukları kanaati güçlenmiş. Ama her şey bitmiş sayılmaz. Bir de “Sahte Avar” tesmiye edilen topluluk vardır. Bu hususta söylenenlerin ortak noktası, 552’de Gök-Türklerin hışmına uğrayan Juan-juanlardan bir grubun batıya kaçarak kendilerini Avar olarak tanıttıkları yönündedir. Bir isim üzerinde o kadar derin araştırmalar yapılmış ki, çok gerilerde bulunan benzer isimlerle ilişkilendirme durumu da ortaya çıkmış. Yakın zaman tarihçilerinden bazıları -L. N. Gumilev vb.– Avar adının 558’de ortaya çıktığını söyler gibi.[243]

[243] Eski Türkler, 52. s.

Bir efsaneden yola çıkılarak Avarlar milattan çok öncelere kadar götürülmektedir. Apollo’nun rahibi Abaris’le ilgili deniyor ki: “Efsaneye göre Apollo’nun rahibi idi. İsa’nın doğumundan önce VII. Yüzyıl başlarında Altay Dağları’nın kuzeyine düşen bozkırlardan Apollo’nun kutsal kuşları, şarkı söyleyen kuğuların ülkesinden uçan bir ok’a binerek

Yunanistan’a geldi. Şarkı söyleyen kuğular ve ok üstüne binerek uçmak tabirleri Türk şamanlığından geçer. Yunan efsanesinde Altay Dağlarına delâlet ettiğini sandığımız “Riphaei Dağları” da ilgi çekicidir. Abaris adının sonundaki is Yunanca ek olduğu için iştikak (türeyiş) bakımından güçlük arz etmez. Bu özel isim üzerinde inceleme yapan Moravcsik, Abaris’i isabetli bir görüşle 2600 yıl önceki Avar kavim adı ile birleştirmektedir.”[244]

244 Tarihte Türklük, 12-13. s.

Görüldüğü gibi, istenirse Avarların tarihi M.Ö. VII. yüzyıla götürülebiliyor. Biz o kadar uzaklara gidip eli boş dönme yerine daha belirgin zamanlardan başlayacağız. Kullanılmış bulunan bir hayli fazla isim dolaylı yollarla Avarlara izafe edilmiş; bunları da mümkün olduğunca –mecbur kalmadıkça– anmayacağız ki kafa karıştırmayalım. Türkçe kabile adlarının rastgele konmadığı bilinmekteydi; “Avar”ların da bir manası var ama öncelikle Avarların eskiden Abar olarak isimlendiğini öğrenmiş bulunuyoruz ve bunun “karşı koyan” anlamına gelen Türkçe kelime olduğu da Avarların kavmî durumunu açıklıyor.

Juan-juanlarla Avarların İlişkisi

Juan-juan - Avar münasebetleri oldukça karışık. Az yukarıda bahsedildiği gibi, Avarların varlığı M.Ö. VII. asırdan itibaren bilinirken Juan-juanların IV. asırdan beri tanındıkları söylenmektedir. Bazı tarihçiler bu iki kavmi aynı saymakta, birinden bahsederken diğerinden de bahsetmiş olmaktadır.[245] Çok farklı görüşler olduğu da söylenmişti. Karışıklığa meydan veren unsurların başında isim gelmekte. Abaris’i eski zamanlardan berilere getirip Abar, Abar’ı da Avar yapıyorlar; sonra da işin içinden çıkmak zorlaşıyor. Saf bir kavmin bulunmadığı düşünülürse, adı öne çıkan her kavmin içinde başka pek çok kavimden kütleler bulunduğu hatırlanırsa karmaşanın boyutu daha iyi anlaşılır.

245 Eski Türkler, 21. s.

Avar adının ciddi manada göze çarpışı V. asra dayanıyor. Atilla 453’de ölmüştü. Avrupa Hun İmparatorluğu, oğullarının elinde zafiyete uğradı. Savaşlarla yok olma sınırına gelmiştiler. Ölenler öldü “sağ kalanlar doğuya

geri dönmek istediler, fakat orada yeni bir kavimler göçü, Avarlar dalgası kopmuştu.”[246]

[246] Tarihte Türklük, 72. s.

V. yüzyılın ortalarında yaşayan Priskos yazdığı tarihinde Avarları da anlatıyor: “460 yılı vukuatından bahseden Priskos Rhetor zikri geçen birliğin bir kısmını Türkçe (karşı koyan) manasına gelen Avar adı ile anmaktadır.”[247] Saragur (Sarı Oğur) Urağ (Ogur) ve Onagurların Doğu Roma’ya gönderdikleri elçilerden haber veren Priskos diyor ki:

[247] Aynı Eser, 77. s.

“Bu kavimler Sabirlerle yapılan harp neticesinde meskûn oldukları yerlerden çıkartılmışlardı ve komşu ülkelerin topraklarını istilâ etmişlerdi. Sabirleri Abarlar (Avar) püskürtmüşlerdi. Abarları ise okyanus kıyısında oturan ve bir yandan denizden yükselen büyük buharlarla sislerin, diğer taraftan şimdiye kadar duyulmamış pek çok yırtıcı kuş (griffon)’un yaklaşmasından kaçan kavimler vatanlarından çıkarılmışlardı ki bu yırtıcı kuşların insan soyunu yiyip bitirmeden yok olmayacakları söylentisi vardı ve (bu kuşlar)insanları paralıyorlardı.”[248]

[248] Priskos’a Göre Avrupa Hunları, 65. s.

Kavimler göçlerinin sebeplerinden biri olarak gösterilen yırtıcı kuşlar hikâyesi ne kadar doğrudur bilemeyiz, fakat göçler bir vakıa idi ve konumuzun kahramanları Avarlar 460’larda İstanbul ufuklarında görünmüşlerdi.

Bir Başka Açıdan Bakınca

Genel kanaat şu ki, Avarlar Asya’da büyük bir devlet kurmuşlardı. Buna itiraz yok, lâkin Çinlilerin küçültücü bir isim olarak ortaya attıkları Juan-juanlara dayanma zorunluğu ortaya çıkıyor. (Juan-juan Çince’de, “hoş olmayan tarzda kaynaşan böcekler” anlamına gelmektedir.[249] Asya’da büyük bir devlet kuranlar Juan-juanlardı ve bunlara verilen isimlerden biri de Apar idi. Gök-Türkler de böyle söylemekteydiler. Sonradan Avar söylenişi meşhur olmuştur. Yahut Avrupa’ya geldiklerinde, artık bu adla anıldılar.

249 Eski Türkler,22. s. (Çevirenin notu)

Öncelikle, Avar diye anılan ve hem Asya'da hem Avrupa'da devlet kurmuş bulunan bu kavim Türk idi; ama mevcutlarının tamamının böyle olduğu söylenemez. Esas olan idareci kadro ise kendini Türk saymaktadır ve yukarıda görüldüğü gibi farklı isimlerle anılmaktaydılar.

O kadar çok karıştırılmış ki Avarların ve buna bağlı olarak Juan-juanların menşei meselesi adeta kördüğüm edilmiş. Çinli tarihçilerden her biri farklı bir görüş serdetmiş, işi içinden çıkılmaz hâle getirmişler. Bütün iddialar bir yana bırakılırsa: "Ju-juanlar kendilerini Topalarla aynı soydan kabul ediyorlar."[250] Topalar, daha önce Tabgaç olarak zikrettiğimiz, Çin'de büyük bir imparatorluk kuran özbeöz Türk kavmidir. Gerçi Çinlileşip, Türklüklerini unuttular, fakat bu asıllarını değiştirmez. Juan-juanların kendilerini onlardan saymaları da, Türk olarak tanındıkları zamanla ilgilidir. Öyle olmasaydı zaten doğrudan Çinliyiz derlerdi.

250 Aynı Eser, 23. s.

Juan-juan Avar münasebeti istenirse tek isim altında birleştirilebiliyor. Ünlü tarihçimiz Yılmaz Öztuna Juan-juan adını hiç anmadan, bildiğimiz Juan-juan tarihini anlatırken doğrudan Avar-Apar hanedanı diye başlar. Ona göre Orta ve Kuzey Asya'da kurulmuş büyük Türk hakanlıklarından biridir Avar Devleti.

Asya Avarları

Bizim Gök-Türkleri anlattığımız bölümde, onlarla ilgisi oranında Juan-juan (Avar/Apar) lardan bahsedilmişti. Yukarıdaki başlık gibi bir tabir yoktu. Lâkin Türk Devletlerini sıraya koyanlar, kurulan ilk devletin Hunlara sonra Tabgaçlara ve üçüncü olarak ta Avarlara ait olduğunu söylerler. Bir Yunan efsanesinde M.Ö. VII. yüzyıla ait bilgiler o tarihte geçen bir ismin Avar sayılması dikkate alınırsa bunun içinden nasıl çıkılır? Juan-juan adına o kadar gerilerde rastlanmıyor. O zaman bu ismi Çinlilerin daha sonraları taktıklarını düşüneceğiz. Yine konuyu dağıtmadan, Öztuna'ya kulak veriyoruz. Türk devletlerinde devamlılık esastı. Hunlardan sonra bayrağı Tabgaçlar ele aldı - (Çinlileşmelerini saymazsak). "Büyük Türk Hakanlığı'nın başına ve Tabgaçların yerine Avar'lar geçti. (M.S. 394)

552’de Gök-Türkler, Avar hanedanını devirerek, Türk Hakanlığının başına geçtiler. Avarlara Çinlilerin verdiği Juan-juan adını Türkçeleştirerek Cücenler denmesi bilgisizlikten doğan bir yanlıştır.”[251]

251 Büyük Türk Ans. Avarlar Mad.

Asya’da var olmanın ve bunu devam ettirebilmenin ceremesi ağır. Bütün karmaşasına rağmen Juan-juanları, Avar sayarak, Asya maceraların satır başlarıyla vermeye çalışıyoruz. Hep bildiğimiz manzaralar çıkıyor karşımıza. To pa (Tabgaç) lar Çin’de kurdukları imparatorluğu daha ziyade Juan-juanlardan korumak zorunda kalıyorlar. 420 yılında en güçlü düşman konumunda bulunan Juan-juanlardı.

Kuzeyde ve batıda birçok kabile Juan-juan hâkimiyeti altına girmiş, dolayısıyla güçleri zirveye ulaşmıştı. Bu yıllarda hanlarının adı Ta’tan idi. Ta’tan 424’te 60 bin kişilik ordusuyla Çin’e (Tabgaçlar’a) saldırdı. Ancak, İmparatorun şehir dışındaki sarayının yağmalanmasıyla yetindiler. Bir yıl sonra Tabgaçlar tarafından Gobi’ye sürüldüler. 430’da küçük bir hamle yapan Tabgaçlar düşmanlarını tamamen imha etmeye azmetmiştiler, ancak Ta’tan’ın ordusu bozuldu kendisi batıya kaçtı ve bir daha haber alınamadı. Daha sonra Ta’tan’ın oğlunun Çin’le münasebet sürdürdüğü görülmekte, tabii dostane değil.

Kâh Çin ile (ki Tabgaç Türk Devleti) kâh diğer Türk kavimleriyle durmadan savaştılar. 490 senesinde has Türk sayılan Tölesler, kökeni Türk olan Çin’deki Tabgaç İmparatorluğu ile birleşip, Türk sayılan Juan-juanlara saldırdılar. Bu olaylarda suçlu bulunan han, kendi devlet erkânı tarafından öldürüldü. (492 sene)[252]

252 Eski Türkler, 28. s.

Juan-juanlar oldukça güçlü bir devlet sahibiydiler. Çin dahi bütün haşmetine rağmen onlarla başa çıkamıyordu. Talesler’in Çin’e desteği önemli bir sarsıntıya sebep olup, neticesinde Juan-juan hanı öldürülmüştü. Yine bitmiş değiller; baba gidince yerini oğlu alıyor ve işleri yürütüyor. Ne yazık ki hep aynı şeyler görülmekte. Savaşlar devamlı savaşanlar da aşağı yukarı hep aynı. Türk kavimlerinin birbiriyle vuruşmalarının sonu gelmek bilmiyor. Çin’deki Türk Tabgaçlardan epey toprak almış bulunan Juan-juanlar birçok Türk kavmini de kendi içinde eritmişti. Süregelen savaşlar ise yine Türklerleydi. Uygurlar meselâ, Ak Hunlar ve Juan-juanlarla çarpışarak bir devlet kurmaya muvaffak olmuştular. Fakat 540’da yedikleri

Juan-juan darbesine dayanamayıp yıkıldılar.[253] Bundan sonra Uygurlar Gök-Türklerin Hâkimiyetine girdiler. Tabii daha sonra, çünkü 540'larda henüz Gök-Türkler de Juan-juanların tâbiî idiler.

253 Hazar Tarihi, 92. s.

Sonuç olarak, Juan-juanlar, kuvvetli devlet olmanın mürüvvetini uzun zaman göremediler. Gök-Türkleri neredeyse at uşağı seviyesinde görüyor, adam yerine koymuyorlardı. Namlı hanları Anahuan (Ana kui) burnu havalarda, kendisine, ordusuna çok inanan-güvenen biriydi. Maiyetinde bulunan birçok Türk kabilesi –bilhassa Tölesler– gücüne güç katıyor, aynı nispetle burnunu büyütüyordu. Artık zamanı geldiğine hükmedip, silkinmeye niyetlenen Bumin (İlk Gök-Türk Kağanı) Juan-juan boyunduruğunu atmak isteyip Anahuan'dan kızını talep etmişti de ağzının payını almıştı. "Sen benim demir dökümcüsüsün!" diye küçümsediği Bumin'den bir kötülük beklemiyordu. Bozuşmak için bahane arayan Bumin savaş açıp, kazanmış, bunun neticesinde güçlü Juan-juanlar param parça dağılmıştı. (sene 552) Anahuan aldığı ağır darbeye takat getiremeyip canına kıymış, oğlu da Ch'iler'e sığınmak zorunda kalmıştı.

Avrupa Avarları

Avarların Avrupa'da görünmeleriyle beraber, haklarında o kadar farklı görüşler ileri sürülmüş ki, hangisine itibar edileceğini anlamak mümkün değil. Bir hakiki bir de sahte Avar hikâyesi vardı. Bazen Juan-juanlara gerçek, diğerlerine sahte dendiği oluyor, bazen de bunun tam zıddı. Bunların haricinde, enteresan sayılan bir iddiayı da kısaltarak takdim edeceğiz.

İmparator Justinianos tahta çıktığı (527-565) sıralarda Var ve Hunni kabilelerinin bir kısmı gelip, Avrupa'ya yerleşmişti. Bu iki kabile kendilerini Avar diye tanıtıp, kumandanlarına hakan ünvanı vermişler ve Avar adının gölgesine sığınmışlar. Demek ki Avrupa'da Avarlar korkulan bir nam sahibi idiler. Komşu kavimler, kendilerine kıymetli hediyeler sunarak dostluklarını kazanmaya çalışmışlar. Bunların aslında Juan-juanlarla da, gerçek Avarlarla da ilgileri yoktur. Aksine bunlar, Var ve

Hunni kabilelerinden teşekkül eden ve Türklerin önünden kaçan Ogor - Ogorların bir kısmıdır.[254]

254 Aynı Eser, 143. s.

Bu iddia, çeşitli varsayımlarla uzayıp gidiyor. Lâkin Juan-juanların bir adlarının da Avar-Apar olduğu bilinmektedir. Ayrıca Gök-Türklerle savaştıkları ve perişan oldukları da biliniyor. Parçalanmışlar, bir sığınak arar duruma gelip Çin'e sığınmaya çalışmışlardı. Bir kısmı bunu gerçekleştirmişse de sonları Gök-Türklere teslim edilmek olmuştu. Bir kısmı ise batıya doğru doludizgin kaçıp, canlarını kurtarmıştı.

İstemi Kağan, kaçan Juan-juan (Avar) ların peşini bırakmayacaktı, fakat Ak-Hunlarla savaşı birinci plânda yer aldığı için bunu ertelemişti. Daha sonra gelişen olayları anlatırken, Gök-Türklerin, kendilerine karşı çıkan Hionitler (Huni/Hunniler) Var (Uar) ve Ogurlarla çarpıştılar, deniyor. Tamamen etkisiz hale getirilen bu kabileler Volga'ya doğru sürüldüler. Gumilev şöyle devam ediyor: "Onların önlerinden kaçan Var (Uar) ve Hunniler (takriben 20 bin çadır) daha sonra Avarlar ismi altında tek bir millet olarak birleştiler."[255]

255 Eski Türkler, 52. s.

Aralarına başka kavim ve kabileler karışmış olabilir, lâkin bu Avarların gerçekte Asya'dan kopup gelen Juan-juanlar olduğunu inkâra yetmiyor. L. Ligeti de şöyle demektedir: "Bazıları, bu Juan-juanların yolunu, Asya'daki rollerini bitirdikten sonra Avrupa'da takip ederek, Asya'dan kaybolan bu kavmin Avrupa'da Avar adıyla göründükleri mütalaasında bulunurlar. Tıpkı Hiungnu ve Hun ayniyeti meselesinde olduğu gibi, bunlar hakkındaki kanaatler başka bakımdan da dağılırlar: bazılarına göre Juan-juanlar da (yani Avarlar da) Türktürler."[256]

256 Bilinmeyen İç Asya, 33. s.

Netice itibarıyla, ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın bütün tarihçilerin aynı noktaya varması mümkün olmamış. Hiç kimse de Juan-juan-Avar beraberliğini kökten inkâr edememiştir. Sayıları az olsa da savaşçı insanlardı Juan-juanlar. Arkadan bastıran ölüm fırtınasının önünde savrulup geliyorlardı batıya doğru. Önlerine çıkan kavimlere saldırdılar can havliyle. Yukarıda adları geçen Uar, Hunni ve Ogorları hâkimiyetleri altına aldılar. Ogorlar Macarların ataları olarak bilinir, Hunniler Sarmat-Alan kabilesinin

Sir-Derya'nın aşağı akımındaki bataklıklarda göçebe hayat süren torunları. Böyle söylüyor "Eski Türkler" kitabının notunda. Alanların İranî bir kavim olduğunu biliyoruz. Avarların Sabarlarla savaşıp önemli bir galibiyet aldıkları yıl 558'dir.

Artık başka isimlerden bahsetmeyip, sadece Avarlar diye yola devam edeceğiz. Avarlar, meşakkatli bir süreçten geçip 558'e gelindiğinde hayli toparlanmıştılar. Kendi içlerine birçok kavim ve kabile karışmış güçleri artmıştı. Geride bıraktıkları Gök-Türk korkusu, artık akıllarına gelmiyordu bile. Ama İstemi Kağan onları aklından çıkarmış değildi ve diyordu ki: "Avarlar kuş değiller ki havada uçup Türk kılıçlarından kurtulsunlar; balık değiller ki suya girip, denizin derinliklerinde kaybolsunlar. Bu toprağın üzerinde gezineceklerdir. Eftalitlerin (Ak Hunlar) işini bitirince Avarlara saldıracağım ve onlar benim elimden kurtulamayacaklar."[257] Avarların ne yaptığının ve ne duruma geldiğinin farkında değildi İstemi Kağan. Alanlar dahi hâkimiyet altına alınmış, Bizans'la komşu olunmuştu.

257 Eski Türkler, 53. s.

Bizans'la İlk Temas

Yeni bir coğrafyanın garibanlarıydılar. Sağladıkları başarılar azımsanamaz, ama içlerindeki Gök-Türk korkusu tamamen küllenmiş, tehlike tamamen bertaraf edilmiş değildi. Kuvvetli devletlerin dostluğuna ihtiyaçları vardı, fakat bunu zayıf taraflarını göstererek temin etmek siyaseten sakıncalıydı. Öncelikle, Alan kumandanı Sarosi'yi oraya sokarak Lazika'daki Bizans kumandanı ile temas kurdular. Kumandan, İmparatordan görüşme izni aldıktan sonra ilk Avar elçilik heyeti İstanbul'a gönderildi.[258] (558)

258 Hazar Tarihi, 146. s.

Adları yüz yıl önce Bizans kitaplarına geçmiş, fakat kendileri şimdiye kadar görünmemişlerdi. Başlarında Kandik adlı reisleri olduğu halde İstanbul'a gelen Avar elçilik heyeti olağandan fazla ilgi uyandırmış, sokaklar, pencereler, meydanlar temâşa meraklılarıyla dolmuştu. Hunları biliyorlardı ve Avarların da aynı dili konuştuğuna şahit oldular. Lâkin dış görünüşleri çok farklıydı. Arkalarına sarkan dalgalı, belik belik örülmüş

saçları Hunlara benzemiyordu. Şairler bu elçilerle ilgili şiirler yazıp pos bıyıklarından bahsedip, uzun saçlarını yılanlara benzetmişlerdi. Bunlar bilâhare meydana gelen çalışmalardır. Esas dikkate değer olan hadise Avar elçilik heyetinin İmparatora söyledikleriydi. Hiçbir yılgınlık, küçüklük eseri görünmeyen bir eda ile huzura çıkan Kandik pürüzsüz konuşuyordu:

"Hükümdar!.. Kahraman ve adedi çok olan bir millet size kendisini takdime geldi. Bu Avar'lar, bu mağlup edilmez kavim Roma'nın bütün düşmanlarını mahvetmeye ve devletin bir kalkanı gibi hizmete muktedirdir. Böyle bir milletin kudretiyle müttefik olmak ve ebediyen yardımcı olarak kendine bende etmek menfaatin icabı olduğundan size ittifak teklif ediyoruz ki buna da iki şey gerektir; Avar'lara lâyık oldukları hediyeleri, yıllık atiyyeyi ver ve muslihane yerleşmesi için onlara iyi bir arazi göster…"[259]

259 Türk Tarihi, II. c. 80. s.

Kandik'in yaptığı konuşma çok önemliydi. Tehdit ile rica iç içe girmiş, kullanılan kelimeler hayra da şer'e de yorulabilecek özellikteydi. "Atiyye" demekle "siz büyüksünüz, küçüğünüze bahşiş veriniz" demiş oluyor; bunu pazarlığa dökerek kılıcımızın hakkını verin demek istiyor. Muslihane yerleşmeden bahsederken de; "biz barış taraftarıyız, ama sizinle savaşabiliriz" mesajını veriyor. Tabi bütün bu yorumlar alıntı yaptığımız yerin verdiği kelimeler üzerinedir. Bir başka eser aynı konuşmayı, çok az farkla ve biraz daha açık vermektedir. Onun kaynağı Menandors adlı tarihçidir:

"Sana halkların en büyüğü ve en güçlüsü geliyor: Avar kabilesi yenilmez; aksine o, düşmanlarını parçalayıp yok edecek istidada sahiptir. Bu yüzdendir ki Avarları müttefik olarak tanıman ve onları kendine mükemmel koruyucular olarak alman senin menfaatine olacaktır. Fakat onlar, şayet senden değerli hediyeler ve yıllık vergi alırlar ve bereketli topraklarına yerleşecek olurlarsa, Roma devletiyle dostane ilişkiler içinde olacaklardır."[260]

260 Hazar Tarihi, 146-147. s.

Avarların Hakiki Gücü?

Bizans'ın başı belâdan kurtulmuyordu. Bu biraz da büyüklüğünün, zenginliğinin cazibesi yüzünden olmaktadır. Koruma hesabı yapmadan çok uzak bölgeleri istilâ etmişler, haddinden fazla düşman kazanmışlar, sahip olduklarını zannettikleri toprakları koruma sıkıntısı yaşıyorlar. Slavlar, Hunlar, Bulgarlar sırayla Bizans topraklarına saldırırlarken, onların gözü daha ötelerden alınamıyor. 534'te Kuzey Afrika'daki Vandallar Devleti zapt edilmiş, sonra da İtalya'daki Ostrogot Devleti ortadan kaldırılmıştı. Ama doğuda Sâsanîlerle yirmi yıldan fazla süren savaştan Bizans'ın eline bir şey geçmemiş, üstelik oldukça yorgun düşmüştüler. Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Hunlardan kalma Kutrigur Bulgarları Bizans'ın Balkan memleketlerini devamlı rahatsız ediyorlardı.[261]

261 Türk Kavimleri ve Devletleri, 26. s.

Acaba bütün bunlar 20 bin aileden müteşekkil bir topluluk oldukları söylenen Avarları böyle cesaretlendirebilir miydi? Mutlaka, Kandik'in söylediklerinde gerçek payı vardı. Avarlar kalabalık ve güçlüydüler. İçlerine aldıkları, ittifak yaptıkları kavimler ile çoğaldılar fakat onları dize getirmek için de bir güç lâzımdı. Demek ki ya çok kalabalık olarak Asya'dan yola çıkmıştılar, ya kendilerinden olan küçük büyük birçok grupla birleşerek yola devam etmiştiler. Sabarların çok kuvvetli bir kavim olduğu söylenmekteydi ve onlar Kafkaslar'da Avarlara râm olmuştular. Yani Avar elçisi Kandik blöf yapmıyordu; arkasında kuvvetli bir savaşçı grubu olduğu doğruydu. Ne var ki yersiz yurtsuz idiler. Bütün araziler Bizans'ın elindeydi. Bizans'ın yaralı oluşuna rağmen, Avarlar onlara ait topraklarda işgalci olabilecek durumda değildiler.

İşin bir başka yanı, henüz Bizanslılar Avarları bilmiyorlar, ama kendileri iyi biliniyor. İmparator Justinianus ülkesinin toprağına ve zenginliğine koşuşan kavimleri Avarlar eliyle tesirsiz kılmak istiyordu. Samimi duygularını kalın bir menfaat perdesinin gerisine hapsedip, elçinin biraz da küstahlığa kaçan sözlerini dikkatle dinledi. Avarlar büyük bir devletin mensuplarıymış gibi itibar gördüler. Kandik'e altın halkalar, yataklar, kilimler ve ipekli elbiseler hediye edildi. Avar elçilik heyeti, fazla zaman harcamadan yerine döndü. Peşlerinden İmparatorun silâhdarı Valentin karşı elçi olarak Avarların yanına geldi. Anlaşma şartları Avar çadırında karara bağlandı. Buna göre: "Bizans Avarlara her yıl bir miktar hediye (yani

“vergi”) gönderecek ve bunun karşılığında Avarlar, Bizans’ın düşmanlarına karşı savaşacaklardı.”[262]

[262] Aynı Yer

İmparator Justinianus idealist bir devlet başkanı, samimi bir Hıristiyan’dı. Devlete ait bazı toprak parçaları kaybedilmiş. Doğu Roma - Batı Roma ayrılığı vuku bulmuş olsa da, yine ayrılığa rağmen birlik fikri yaşatıyordu: “Roma İmparatorluğunun evrenselliği düşüncesi de batıdaki Germen İstilâsına rağmen canlı kalmıştı. Eskiden olduğu gibi şimdi de Roma İmparatoru bütün Roma orbisi’nin ve Hristiyan oikumenesi’nin başı addolunuyordu. Bir zamanlar Roma İmparatorluğuna ait topraklar Germen kralları tarafından da idare olunsalar, İmparatorun ezelî ve ebedî mülkiyeti sayılıyordu. (…) Hatta hatta İmperium’u tek bir Roma ve Hıristiyan İmparatorluğu hâlinde eski sınırları içinde tekrar kurmak üzere Roma arazisini yabancı asıllı barbarların aryanî sapıkların hâkimiyetinden kurtarmak onun kutsal görevi idi…”[263]

[263] Bizans Devleti Tarihi, 26. s.

Amacı kendine göre kutsal olan bu İmparator 31 senedir tahtta oturuyor; yaşı 80’i bulmuştu. Sadece İstanbul’un o tarihlerdeki nüfusu kimine göre 400 bindir, ama 600 bin olduğu da söyleniyor, aynı kaynakta. Bizans’a ait sayılan diğer memleket ve şehir nüfusu nedir bilmiyoruz. Başkenti 500-600 bin nüfuslu bir İmparator, kendilerine tabi olanlarla beraber nüfusu bir şehir insanlarına denk gelemeyecek Avarlara muhtaç idi. Savaşlarında, daha önce yenerek aldığı memleket insanlarını kullanan Bizans, bu defa Avarları düşmanlarına karşı kullanmak istiyor. Gönderdiği elçisi hediyeler götürmüş, yıllık vergi vadinde de bulunmuş, lâkin yerleşim alanı hususunda suskundu. İmparatorun talimatına göre hareket eden elçi Valentin, toprak konusunu laf cambazlığı ile geçiştirmeyi becermiş, bu hususta hiçbir vaatte bulunmamıştı.

Karşılıklı konuşmalardan çıkan netice Bizans’ın devlet tecrübesini ortaya koyarken, Avarların da maceracı göçebeler olmadıklarını gözler önüne seriyor. Yerleşim bölgesi konusunda Avarların ısrarlı olmadığı varılan sonuçtan çıkarılabilir. Bizans’ın amacı, düşmanlarına karşı Avarları kalkan olarak kullanmaktı. Ama Avarlar da onların maksadını bilecek durumdaydılar. Güya bir anlaşma metni imzalamışlar ve güya Avarlar Bizans’ın düşmanları olan Kutrigurlarla savaşacaklardı, fakat tam aksine

hareket ederek, Kutrigurların yanında yer alıp, "İmparatorluğun hain müttefikleri Utigurlara saldırdılar."[264]

264 Hazar Tarihi, 147. s.

Avarlar Bizans'ın korktuğu kadar vardı. Kesinlikle 20 bin kişi veya 20 bin çadır değil, epeyce kalabalık olmuştular. Asli unsur olarak kendileri az idi belki, fakat "Gök-Türklerin siyâsi genişlemesi dolayısıyla baskı altında kalarak batıya doğru çekilen bazı Moğol ve Alan gibi İranlı yabancı unsurların da bulunduğu kalabalık Türk kütleleri"[265] aralarına karışınca sayıları artmıştı. Şöyle söylenebilir; küçük bir çığ olarak doğudan batıya doğru yuvarlanırken, önlerine çıkan her şey kendilerine karıştı ve büyük bir dağ oldular. İçlerinde –hâkimiyetleri altında– bulunan yabancılar her ne kadar kendilerinden fazla olsa da idarî makamlar Avarların elindeydi. Bunun ispatı için idarecilerinin taşıdıkları Türkçe adlara bakmak kâfidir: (Tudur, Kağan, Turhan, Bagan, Boyar, Apsyk, Yugraş, Bayan, Kansavçi, Kök, Solak, Mergen gibi.)[266]

265 Türk Millî Kültürü, 162. s.

266 Tarihte Türklük, 79. s.

Avarlar ve onlara tâbi olan kavimler hayatlarını devam ettirmek için her güçlüğe katlanmak zorundaydılar. Ölüm onlar için korkutucu değildi; çünkü yaşamanın refahını tatmamışlardı. Harcamak amacıyla biriktirdikleri hiçbir şey yoktu, dolayısıyla terk edemeyecekleri bir şeyleri de yoktu; hatta barınakları bile. Oysa Bizans lüks içinde yüzüyor, bütün küçük devletlerin, göçebe kavimlerin kıskançlığına hedef oluyordu.

Türkleri, sayıları az olsa da, tâbi kavim olarak görmek zor. Çok güç şartlar altında geldikleri Avrupa'da bir avuç Avar Türk'ünün yaptıkları örneklerden biridir. Bizans'la pazarlıkları dişe diş sürüyor, onlardan bir takım imtiyazlar sağlıyorlardı. Slavlar asırlardan beri devlet kurmaya muvaffak olamamış, belki de bunu hiç denememişlerdi. Yaşayış biçimleri ilkel, barındıkları yerler ormanlık alanlardı. Slavlara mensup Antlar da Uturgur (Utaigur)larla beraber tepelenmiştiler. Birçok da esir alınmıştı Antlardan. Fidye ödeyerek Avarların elinden esirlerini kurtarmak istiyorlardı. Mezamir adlı birini elçi olarak Avarlara gönderep Ant'lar maddî fedakârlıklarla, adamlarının canının bağışlanmasını deneyeceklerdi.

Fakat Mezamir yenilmiş bir topluluğun temsilcisi değil de galip komutanmış gibi “gururlu hareketlerle, küstahça davrandı.”[267]

[267] Eski Türkler, 55. s.

“Avar Han’ı Kut adlı müşavirine danıştı ve onun tavsiyesi ile Mezamir’i öldürttü.”[268] VI. yüzyılın sonlarında kitabını yazan Bizans tarihçisi Menandros’un bildirdiğine göre Mezâmir’in öldürtülmesinden sonra; “Ant topraklarında tüten son ocak ta sönmüş, geriye yağmalanacak bir şey, boğazlanacak insan kalmamıştı.”[269]

[268] Türk Tarihi, II. c. 81. s.

[269] Hazar Tarihi, 149. s.

Kısa zamanda büyük başarılar elde edildiği halde durulacak zaman değildi. Tepelenen, öldürülen, esir edilen, hüküm altına alınan kavim çok, ama henüz “vatan” denilecek bir arazi parçası yoktu. Bütün topraklar gecekondu mafyası gibi Bizans tarafından parsellenmiş, onlardan izinsiz huzurlu bir yerleşim mümkün olamıyor. Hem alınmakta olan hediyelerin devamı hem de yer temini için elçiler Bizans kapılarını aşındırıyor. Adına ne denirse densin Avar’lar toprak işgaline de devam ediyorlar.

560 yıllarında Dnepr-Dnestr ve Tuna kıyılarındaki sahada hâkim duruma geldiler. Slavlar üzerinde öyle bir tahakküm kurdular ki; bunun ölçüsü insanî boyutları geçiyordu. Tabii Ruslar doğru söylüyorsa! Meselâ: “Rus vekâyinamelerine göre, bir Avar (büyüğü) bir yere gitmek istediğinde, kendisini taşıyacak olan arabaya at yerine Slav kadınlarını koşarmış.” [270] Slavların ilkel bir hayat yaşadıkları, kadınlarının da ağır işlere yatkın oldukları doğru olabilir. Bir kadının öküz vazifesi görmesi ise inanılacak türden bir hikâyeye benzemiyor…

[270] Türk Kavimleri ve Devletleri, 27. s.

Bayan Kağan

Bayan Han yahut Kağan 560’dan itibaren Avarların başında görünüyor. “Gayet enerjik ve muktedir” bir şahsiyet olan Bayan Han Avarları daha kuvvetli hale getirdi. “Orta Avrupa ve Balkanlarda geniş fütuhata giriştiler.”

Silahlı güç olarak girişilen savaşlarda başarılı idiler, lâkin hâlâ kendi adlarına tescilli toprakları yoktu. İmparatordan ricada bulunup, bir yer göstermesini istemiştiler. Bizans elçisi bu hususta muğlak şeyler söyleyip ümit vermiş fakat söz vermemişti. Bayan Kağan 562'de gönderdiği elçi ile bir kere daha Bizans arazisine yerleşmek istediklerini bildirdi. Daha önceden vaatleri olduğu da hatırlatılarak, sözlerinde durmaları istenecekti. Ama elçi seçimi hatalı yapılmıştı.

Bayan Kağan'ın tayin ettiği elçi Türk olmayan, Oecunimus (Okinim) adlı biriydi. Tuna sahillerinde kurulu çadırlarında barınıyorlardı ve bu havalideki Bizans komutanı ile yapılacaktı ilk görüşme. Elçi, Bizanslı komutanla görüşmesinde ağzından önemli laflar kaçırmış, daha doğrusu Bizanslılar Avar elçisinin ağzından bazı bilgiler almayı başarmışlar. Esas görüşmenin İmparatorla yapılması lâzımdı.

Elçi İstanbul'a doğru yürürken Avarları iyi tanıyan, niyetlerinin Bizans topraklarına yerleşip, buradan akınlara devam etmek olduğunu bilen komutan acele haber uçurdu. Komutan, İmparatorun halefi ve yeğeni Justinas idi.[271] Kendi bilgi ve sezgilerini anlattığı mektubu, elçilerden evvel ulaşmış, İmparatorun kafası karıştırılmıştı. Verilen bilgiler özetle şöyleydi: Avarlar muhaceret ediyormuş gibi yapıp, Tuna'ya yerleşecek, buradan bütün güçleriyle İmparatorluğa saldıracaklar![272]

271 Bizans Devleti Tarihi, 73. s

272 Hazar Tarihi, 149. s.

İki Ara Bir Dere

İmparator yaşlıydı. Dertliydi Bizans. Yeğeni Avarların tehlikesine çekiyordu dikkati; Avar elçileri kapıdaydı. Aynı sıralarda Batı Gök-Türklerinden bir elçi heyeti gelmişti. Gök-Türklerin Avarlara husûmeti, burada çekişme konusu oldu. Zaten, başı birçok devletle dertte olan İmparator, aynı zamanda iki tarafın birden, ama birbirinden habersiz elçi gönderişinden tedirgindi.

Gök-Türk elçileri, Avarların kendi tebâları oldukları halde kaçtıklarını ve şimdi Bizans'la münasebet kurup dost olmaya çalıştıklarını, İmparator şayet Avarlara dostane tavır sergilerse karşısında Gök-Türkleri bulacağını tehdit

yollu anlattılar. İmparator gönül alıcı sözler ve hediyelerle, Gök-Türklerin sükûnetini sağlamaya çalıştı. Avarlar da, İmparatorla görüşmek için haber bekliyorlar, İmparator onlarla görüşmeye cesaret edemiyor. Aynı, Gök-Türkler gibi vâad ve hediyelerle oyalanan Avarları geri çağırmak zorunda kalan Bayan Kağan, Bizans'a korku saldı. Yaşlı Justinianus ne yapacağını şaşırmıştı. Vaziyetin tehlikeli olduğunu görünce, Herullerin İtalya'ya gitmesi üzerine boş kalan yukarı Moesia'ya Sigidurum (Belgrad) havalisine yerleşmelerini söyledi.[273]

273 Türk Tarihi, II. c. 82. s.

Teklif hiç de cazip değil, adeta bir tuzaktı. Bahsedilen arazi birbirine düşman olan Gepidlerle Longobardlarin arasında kaldığı için tehlike arz ediyordu. Bayan Kağandan bunu kabul etmesi beklenemezdi. Bizans'ın büyüklüğü Sâsanîlerle yapılan savaşlarda zedelenmiş, etrafındaki kavimlerin tekmeleriyle sallanmış, Gök-Türklerin tehdidiyle korkuya kapılmış, Avarların meydana getireceği muhtemel darbelerle küçülmüştü. Önceden istedikleri silahları almalarına müsaade edilen Avar elçileri, daha sözün sıcaklığı geçmeden soyuldular, yani İmparator emriyle ellerinden, satın aldıkları silahlar toplandı. Avarlar da, Bizanslılar da birbirinden çekiniyor, duydukları korku ile iki taraf ta birbirine karşı riyakâr davranıyor.

Bayan Kağan sırası gelene kadar ses çıkarmayacak, gerekli hazırlıkları yapmakla oyalanacak. İmparator, ülkesine gelebilecek tehlikeyi vaktinden evvel önlemek için zayıf noktaları tahkim edecek. Bu düşüncelerle, Tuna geçitleri takviye kuvvetlerle güven altına alındı, kaleler onarıldı.…

Theodora kısırdı ve 548'de ölmüştü. Jüstinianus'un yaşlı bedeni dünyanın yükünü daha fazla taşıyamadı, 87 yaşına değince o da öldü. “Theodora'nın yeğeni ile evli bulunan imparatorun yeğeni Justinas, senato ve imparatorluk muhafızlarının desteğiyle 14 Kasım 565'de, kendini imparator ilân etti.”[274] Yeni İmparator, daha önce Avar tehlikesini farkeden, bu hususta Justinianus'u uyaran komutandır. Aynı isimli bir İmparator (518-527) gelip geçtiği için bu, II. Justinas olarak anılmaktadır. Avarlar hakkında eski imparatordan daha geniş bilgiye sahipti, fakat gençliği icabı, ondan ataktı. Justinas, ilk iş olarak Avarlara ödenen vergiyi kesti.[275] Bu arada Bayan Kağan yeni İmparator'a yeni bir elçi heyeti göndermeyi düşünüyordu. Söylendiğine göre, genç İmparator'a yakışıklı gençlerden meydana getirilen elçilerin başına Targit adlı biri seçilip İstanbul'a yollandı. İmparator

tarafından kabul edildiler. Carippus adlı biri, kabul merasiminin şahidi olarak gördüklerini-duyduklarını şöyle nakletmektedir:

274 Bizans Tarihi, 1. c. 101. s.

275 Hazar Tarihi, 149. s.

"İmparator al elbise içinde tahta doğru ilerlerken teşrifat müdürü sarayın kapılarını açtırdı. Genç ve mağrur elçiler sarayın koridorlarından geçerek muhafız kuvvetlerinin arasına geldiler, hükümdarın huzuruna çıktılar." "Targit eski imparatorlarla olan dostluklarının devam etmesini arzuladıklarını, bu yüzden Bizans arazisine girmediklerini, yeni İmparatorun göstereceği muamelenin Avarları dost veya düşman yapacağını bildirdi." "Bu sözlere karşı İmparator, Avarlara ihtiyacı olmadığını, Bizans'a hizmet ettikleri takdirde buna mukabil para alabileceklerini söyleyerek, elçileri geri gönderdi."[276] Bizans İmparatoru hiç eyvallah etmiyor, ama "Avarlar çok güçlenmişlerdi. 565'de Türingia'yı yağmalayarak, Trakya Prensi Sigezbert'e karşı çok başarılı bir savaş çıkarttılar. 567'de ise Avarlar Langobardlarla anlaşarak, görünüşe göre, Bizans'a yardım eden Gepidleri kılıçtan geçirip Tizsa Vadisini işgal ettiler."[277] "Langobardların 568'da Kuzey İtalya'ya göçmeleri üzerine de bugünkü Macaristan'ı tamamiyle işgal ettiler. Böylece Avarlar Orta Avrupa'da büyük bir devlet kurmuş oluyorlardı."[278]

276 Türk Tarihi, 2. c. 82. s.

277 Eski Türkler, 56. s.

278 Türk Millî Kültürü, 163. s.

Hunlardan Sonra Avarlar

Avrupa, Hunların İstilâsına uğramış, Atilla burada büyük bir imparatorluk kurmuştu. Onun 453'de ölmesi üzerine, oğulları baba mirasını koruyamamış, devlet dağılmıştı. Yüz seneden biraz fazla zaman geçince, Avrupa'da ikinci büyük Türk İmparatorluğu Avarlar tarafından kurulmuş oluyor.

Artık Bizans İmparatorluğu'nun en tehlikeli komşusu Avarlardı. Justinas, yiğitlik taslamış tahta oturur oturmaz (565'de) vergiyi kesmişti. Ama

Kutrigur ve Utigurlara –kendilerine destekleri için– ödeme yapıyorlardı. Bayan Kağan o iki kavme ödenen vergilerin her yıl kendisine ödenmesini istedi.[279]

279 Hazar Tarihi, 149-150. s.

Pannonya –aşağı yukarı bugünkü Macaristan– işgali için izin isteyen Avar elçisi reddedilmiş, buna rağmen herkes bildiğini okumuş, işgal gerçekleşmiştir. Bizans, birçok yönden sıkıntı içindeydi. Sâsanîlerle, Gök-Türklerle meselesi halledilmemişken bir de Avarları karşısına alamazdı.

Sonuçsuz Müzakereler

Bayan kağan, Bizansla barış halinde kalmaya, onlardan maddî destek almaya, ama diğer kavimlerle mücadele etmeye kararlıydı. Elçiler gönderip, İmparator'a isteklerini bildirdi, –belki– uzun görüşmeler yapıldı, fakat netice hâsıl olmadı. İşte bundan sonra "Avarlar, 570'de İmparatorluğa savaş açarak Trakya'ya girdilerse de geri atıldılar. Buna rağmen, 573'de Bizans'ı kendisiyle barış anlaşması yapmaya ve yıllık vergi ödemeye mecbur bıraktılar."[280]

280 Aynı Eser

Zayıf kavimler güçlülerin güçlerini artırmaktadır. Avarlar da kendi az nüfuslarını ve kuvvetlerini fetih ve ittifak yollarıyla sağlamlaştırmaktaydı. Avarlar Bizans arazilerine zorla sahip olmuşlar, durdurulmaları mümkün görünmüyordu. Öyle bir manzara çıktı ki ortaya Avarlar ve Bizanslılar aynı kabın içindeki iki ayrı cisim gibi oldular. Birinin kaplama alanı genişleyince diğerininki daralıyor. Bizans, psikolojik açıdan da ağır baskı altındaydı. Durumun yorumunu Georg Ostagorsky'den alıyoruz:

"Balkanlarda durum gittikçe kritikleşiyordu. İslav akınlarının başlamasından beri burada hüküm sürmekte olan kargaşalık, Avarların Orta Avrupa'ya girmelerinden beri daha da artmıştı. Pannonya Ovasında kuvvetli bir milletler konfederasyonu meydana gelmiş olup, Bizans şimdi Avarlar ile onlara tâbi olan Orta Tuna bölgesi İslav kabilelerinin artan baskısı altındaydı."[281]

281 Bizans Devleti Tarihi, 74. s.

Bizans, Türklerin Kıskacında

Avarların yaptıklarına bakınca, hiçbir hareketin rastgele olmadığı görülüyor. Stratejik önemi olan bölgelerin işgaline öncelik verilmekte. Ticareti kolaylaştırıcı ulaşım yolları sahipleniliyor. Bizans soğuk terler dökmeye, çalışılan derslerin iyi not getirmediğini anlamaya devam ediyor. İpsiz bir kuyuya düşmüşten beter ızdırap içindeydi imparator. Avarlardan mâdâ, Asya'dan Gök-Türklerin ateş gibi nefesleri de ensesindeydi Bizans'ın.

Avrupa'da büyüyen Avarların gıdası İmparator tarafından karşılanıyor gibi, Gök-Türkler Bizans'a diş biliyordu. Başka acil derdi yokmuş gibi, birbirine düşman iki Türk devletinin derdi de İmparatorun omuzuna yüklenmişti. Hiç kimse kimseyi sevmiyor, Bizans Gök-Türklerden ve Avarlardan nefret ediyor. Genç İmparator, kâbusu olan Türklerden kurtulabilme çareleri düşünürken saçlarını ağartsa çok görülmez. Kuyruk acısı derecesinde değildi belki, ama Avarlara karşı Gök-Türklerin kini gittikçe büyüyordu. Ayrıca, Avarların Bizans tarafından korunuyor olduğu zannediliyor, bunun için Bizans'a da öfkeleniliyor. İmparator iki ateş arasında kalmıştı. Eğer yanmama başarısını gösterebilirlerse, rahatlayacaklar, yoksa İmparator çıldıracak.

Ne Avarları başlarından savabilme imkânları var, ne de Gök-Türkleri darıltma cesaretleri, masumiyetlerini arz etmek üzere Asya'ya elçi göndermeye karar verdiler. 576'da Valentinos adlı biri Gök-Türklere elçi olarak geldiğinde, oldukça soğuk karşılandı. Valentinos'a muhatap olan Türksanf (T'an-han) veya Turhan, sekiz kabile'nin başı idi. Elçinin konuşması sırasında Avarlardan bahsedilirken Turhan kızarak, söz sahibini susturmuş ve şöyle konuşmuştur:

"Siz hep on türlü konuşan, fakat bir tek sahte gönlü olan, Romalılarsınız." (Sonra on parmağını ağzına sokmuş, birdenbire çıkararak sözüne devam etmişti.) "Evet… Siz şimdi beni, sonra da esirlerimi (Avarları) aldatarak böyle söz veriyorsunuz ve böyle de sözlerinizi geri alıyorsunuz. Her millet sıra ile sizin hilelerinizi, desiselerinizi tecrübe etti. Bunlardan herhangi birisi arzunuzu yerine getirmek için kendisini tehlikeye attığı vakit siz onu terk ettiniz. Kendinize elçi adı verdiğiniz siz de, hile ile beni kandırmak arzu etmeseniz burada ne gezerdiniz?.. Şimdi derhal yurdunuza hücum

edeceğim ve zannetmeyiniz ki boşuna konuşuyorum. Çünkü bir Türk asla yalan söylemez…" Turhan, epey öfkeli konuşmasının sonunda diyor ki: "Bu Avarlar bir gözüme gözüksün, atlılarını beklemeye cesaret etsinler bakalım. Sadece kırbaçlarımızı görseler korkularından yerin altına gizlenirler. Bu uşak soyu kılıçlarımızla değil, atlarımızın nalı ile ezeriz, Avarlarla dostluğunuzdan dolayı siz de hesaba katılacaksınız…"[282]

282 Türk Tarihi, 2. c. 88. s.

Burada dikkati çeken sözlerden biri, Gök-Türklerin Avarları Türk saymayışıdır. Bu da gösteriyor ki, o tarihlerde adıyla sanıyla Türk olan, bunu şerefle kabul eden Gök-Türklerdi. Diğer Türk kavimleri taşıdıkları adlardan başka kavmi bir merak duymuyorlar, bilmiyorlar, ilgilenmiyorlardı. Uygur, sadece Uygur, Kırgız da öyle Avar da öyle idi. Zaten, adı geçenlerin ve geçmeyenlerin etnik menşeini bilme gibi bir arzuları yoktu. Ne diyelim, zamanın icabı!

Gök-Türkler için Avarlar, fare gibi ezilecek varlıklardı; basit ve kötü. Avrupa için ifade ettikleri mana daha farklı. Onlara göre Avarlar korkunç bir topluluk. Avrupa bu hususlarda o kadar hikâye uydurmuş ki, bunlardan kendilerinin ne derece korktuğu belli oluyor. İşte bir örnek: "Avar-Frank savaşı sırasında Avar büyücüleri şiddetli bir bulut fırtınası çıkararak Franklar üzerine gönderir ve neticede Avarlar yıldırım salvoları sayesinde savaştan galip çıkarlar."[283]

283 Eski Türkler, 113. s.

Benzerleri başka kavimler için de söylenmiş. Mağluplar böyle tabiat vakaları ile yenildikleri iddiası ile galipleri küçümsemeye çalışmışlardır. Yani kılıcın hakkını unutmuşlar. Avrupa'da esen Avar fırtınasının büyücülerin maharetiymiş gibi takdimi belki öbür tarafın avunmasına yarar, ama olayın vukuunu yalanlamaz. Zafer kazanan taraf bunun neticesi olarak itibarını, gücünü, toprağını artırır ve hatta nüfusunu da…

Yolcu Yolunda Gerek

Bizans'ın bocalaması, Gök-Türklerin gıyabî tehdidi duraklamaya sebep değildi. Avarlar toprak zapt edip, orada kök salmaya çalışmaktadır. Bu arada Bizans, yanan odun parçası gibi karara karara küçülüyor. Tarihçiler

acıyarak anlatırlar: “İmparatorluk, Balkan Yarımadası’nın en büyük bölümünün kendisinden koparıldığına tanık oldu. Pannonya (bugünkü Macaristan) da yerleşmiş Asyalı bir ulus olan Avarlar ve aşağı Tuna boylarında oturan Slavlar, 580’e doğru, İllirye ve Trakya üzerinden saldırarak buraları tahrip ve zapt ettiler.”[284]

284 Bizans Tarihi, 1. c. 109. s.

Kapağı açılmış devâsa bir barajdan, tazyikli akan suydu Avarlar. Bizans arazilerini sel basmaktaydı. Save ile Tuna geçitlerini korumakla görevli askerler acz içindeydi. Bu “mevkiler etrafında şiddetli bir mücadele alevlendi. Avar Kağanı Bayan 582’de Sirmium’a (Eszek) girdi. İki yıl sonra Viminacium (Kostolac) ve geçici olarak hatta Singidunum (Belgrad) düştü. Bizans müdafaa sistemi delinmiş ve Avar-İslav dalgası bütün Balkan Yarımadasına yayılmıştı.”[285]

285 Bizans Sevleti Tarihi, 75. s.

Bayan Kağan’ın Hilesi

Avar’lar, kovulmaktan, köksüz ağaç gibi yaşamaktan bıkmıştılar. Bayan Kağan, kazandığı zaferlerin rüzgârla uçuşan yapraklara dönmesinden korkuyor, daha temelli sonuçların çarelerini arıyordu. Elinde savaşçılar var, amacına hizmet edecek ustalar yok. Bizans’a karşı dost olduğunu gösteriyor, Singidunum (Belgrad) kumandanı ile iyi geçiniyordu.

Samimiyet ilerleyince fikrini açtı kumandana. Artık binalara ihtiyacı olduğunu, bunu yapabilecek ustaları olmadığından Bizans’ın yardımı gerektiğini söyledi. Elçiler gönderip Tiberius’tan ricada bulundu. İmparator kırmadı Bayan Kağanı. Yeteri kadar bina ustası geldi Avar Bölgesine. Güya fikrini değiştirdi Kağan ve ustaları Tuna üzerine köprü yapmaya zorladı. Kısa zaman işi değil, ustalar uzun zaman çalışacak, bundan Bizans haberdar ve rahatsız olacak, neticede bu iş engellenecekti. Çare? Eğer gemileri olursa bütün engellemelere karşı koyabilir. Yukarı Pannonya’da bekleşen birçok gemi vardı; bunların hepsine el kondu. Bizanslı marangozlara gemiler üzerinde değişiklikler yaptırıldı. Savaş için hazırlatılan gemiler Singidunum’a kadar getirtildi.

Gizlenmesi mümkün olmayan faaliyetler, çevrede telaş dalgası meydana getirdi. Singidunum kumandanı mesul mevkide bulunması hasebiyle hayli endişe taşımaktaydı. Bayan Kağan'a amacının ne olduğunu sordu. Avar Han'ı Sava'nın iki sahilini birbirine bağlamaktaki maksadının Bizans'a aykırı bir hareket amacı taşımadığına, kumandanı iknâya çalıştı.

Bayan Kağan'ın anlattığı şu: Tuna'yı geçecek. Pannonya'yı alt-üst eden Slavlara karşı savaşacak. Elçisini öldüren bu kavimden intikam alacak. Yapılması plânlanan her işte İmparatorun da menfaati olacak. İmparatorla görüşürse, onu inandıracağını da söylemişti. Büyük mesuliyeti taşıyamayacağını anlatan kumandan Bayan Kağan'ı İstanbul'a göndermenin uygun olacağını kararlaştırdı. Bayan Kağan da İmparatorla görüşüp yemin edeceğini, fena bir niyet taşımadığına onu inandıracağını iddia ediyordu. "Ama dedi, kumandana, ben gidip gelene kadar, ustalar çalışmalarına aralıksız devam edecekler. Şayet bir ok dahi atılsa, bunu savaş sebebi sayarım!"

Önce Yemin

Bizans'ın kumandanı bocalamıştı. Gelişmelerin hayıra alâmet olacağına inanamıyor, aksini ispata gücü yetmiyor. İmparatorla Kağan'ın buluşması, neticenin alınması hayli zamanın geçmesi demekti. Bu arada, iki tarafın bir yerde buluşup, orada Kağan'ın yemin etmesi gerekiyordu. Kumandanın talebi memnuniyetle kabul edildi; buluşma gerçekleşti. Bayan Kağan, Türk âdetine uygun olarak kılıcını çekip, ucunu yukarı doğru tuttu ve şöyle bir yemin etti: "Sava Nehrine köprü kurmakla Romalılara bir zarar verir isem ben Bayan ve Avarlar mahvolalım. Gök başımıza çöksün, Gök-Tanrı'nın ateşli okları bizi öldürsün; dağlar ve ormanlar başımıza yıkılsın. Sava'nın suyu taşarak bizi mahvetsin."

Yeminden sonra Avar Hanı iskemlesine oturup; "şimdi de sizin dininiz üzerine yemin etmek isterim" demişti. Bunun üzerine Singidunum Piskoposu elinde İncil olduğu halde ilerlemiş, Bayan da ayağa kalkarak İncil'i hürmetle eline almış, diz çökmüş ve şunları söylemişti: "Bu mukaddes kitapta yazılı olan sözleri söyleyen Tanrı adına yemin ederim ki, evvelce söylediklerimin hepsi doğru olup aklımda başka bir şey yoktur."[286]

286 Türk Tarihi, 2. c. 89. s.

Bizanslılar, Avarları barbar sayıyor olsalar da, Bayan Kağan ileri derecede hoşgörülü bir tablo çizmiş bulunuyor. Hem kendi inancının gereğini yapıp, hem de Hristiyan inancına saygılı davranıyor. İçinden geçenler ne ise kendi bilir; fakat kumandanı Bizans'a dost olduğuna bilhassa ettiği yeminlerle inandırmıştı.

Bizans Budanıyor

Bayan Kağan kumandanla konuşurken, İstanbul'a bizzat gideceğini söylemesine rağmen bu niyetinden vazgeçip, bir elçilik heyeti gönderdi. İlki henüz yolda iken ikinci Avar elçi heyeti hazırlandı. Köprü inşaatı hızla devam edip sona doğru yaklaşıyordu. İmparator'a ilk erişen elçilerin anlattığı şuydu: Slovenlerden kurtulmak için çaba sarf eden Bizans'a Avarlar yardımcı olmayı istiyorlar, yalnız, onların da bir donanma ile desteklerini vermeleri lâzım. Tabii, köprüden hiç söz edilmiyor. Bir de, doğuda meşgul olan Bizans ordusunun yokluğunu aratmamak gibi bir vazifeyi Avarların üstleneceği belirtilmekteydi. İmparator da merakla soruyordu: Gök-Türkler sizi cezalandırmaya hazırlanırken, kendinizi güvene almayı değil de bizi korumayı düşünmenizin sebebi ne?

İkinci Avar elçilik heyeti, başlarında Solak adlı biri olduğu halde ve köprü inşaatı tamamlandıktan sonra İstanbul'a geldi. İmparator Tiberius'la görüşen Solak, daha cesur sözler sarf etti. Dedi ki: "Sava Nehrinin iki yakası bir köprü ile bir araya getirilmiştir. Bunu sen de biliyorsun. Sirmium mahvolmuştur. Sava kapalı olduğundan, buraya erzak gönderilmesi mümkün değildir. Sizin bize hücum edip, köprüyü bozacak kuvvetiniz yok; çünkü askerleriniz İranlılarla meşgul. Ayrıca, bizimle sulh hâlindesiniz ve bunu aklımızdan çıkarmıyoruz. İran'la işiniz bitince bizimle uğraşacağınızı da biliyoruz…" Solak, İmparatorun gözünü yıldırmaya yönelik birçok kelâm ettikten sonra, Bayan Kağan'ın sözlerini nakletti: "… Ne hediye, ne reddetme, ne vad eylemeler, ne tehdit kâr etmeyecektir. Sirmium, Gepidlerden sonra benim olmak gerektir."

İmparator fena halde bozulmuştu. Verdiği cevapla işi, Allah'a havale etmişe benziyor: "Ben kendisiyle alay etmek için şahit gösterdiği Tanrı

namına derim ki, Sirmium’u ona vermemekle cezalandıracaktır. Bu şehri ona vermektense iki kızımdan birini memnuniyetle verebilirim.”[287]

287 Aynı Eser, 90-91. s.

Sirmium’un İşgali

İmparator acınacak durumdaydı. Daha dün, can havliyle kaçıp, canını koruyacak bir barınak arayan Avarlar açıktan açığa meydan okuyorlar, İmparator sadece duyduğu üzüntüyü belirtebiliyor. İki kızından birini vermeyi şehri vermeye tercih edeceğini söylese de İmparator, subayları savaş hazırlığına başladılar. Erzak sıkıntısına düşülmesin diye yığınak yaptılar, asker topladılar. Bunların hiçbir faydası olmadı, sonuç değişmedi. Yiyecek sıkıntısının önünü alamadılar. Halk “bir çare” diye feryada başladı.

Sulh görüşmelerine müracaat edildi, fakat Bayan Kağan işi sıkı tutmuş, şehrin kuşatması, içeridekileri ezecek derecede muhkem yapılmıştı. Dışarıya Avarlar kuş uçurtmazken, bir de Slovenlerin Trakya’ya girdiği haberi gelince İmparatorun ayakları yere değdi. Sirmium Avarlara teslim edilecekti ve bunun ne kadar zor olduğunu anlamak zor değildi.

Bayan Kağan şehri terk edenlere sadece yanlarına bir şey almamalarını, eşyalarını bırakmalarını şart koştu. Kendi fakir askerlerini, onların her şeye ihtiyaçları olduğunu düşünüyordu. Bir de, alamadığı üç senelik vergi tutarı olan 240 bin altını istedi.

Az zamanda çok iş yapılmış, uzun mesafe alınmış, Bayan Kağan sayılı devlet adamları arasına girmiş, Avarlar büyük devlet olmuştular. Arzuların sabit sınırı yok; bir yere erişilince öteki görünüyor. Avarların aslî unsuru pek fazla değil, yapılan savaşlarda itaat altına alınmış bulunan yabancı kavimlerden istifade ediliyordu. Halbuki doğuda daha üç Avar kabilesi yaşıyor, onlarla aralarında ise Slavlar ve Bulgarlar vardı.

Önce Slavlar vergiye bağlandı, sonra Bulgarlarla ittifak yapılarak vergiye bağlandılar. Sıra kendi kabileleriyle görüşmeye gelmişti. Bayan Kağan gönderdiği elçilerle onları yanına davet etti, onlar da tereddütsüz, yollara düşüp geldiler, Avar gücü yükseldi.

Franklarla Savaş

Avarların, altı sene evvel mağlup oldukları Franklarda ahtları kalmıştı. Geçen zaman zarfında hayli önemli güce erişilmiş ve intikam zamanı gelmişti. İkinci karşılaşmada Franklar yenilip, kralları Siegbert esir alındı. Bayan Kağan ile Siegbert arasında, bundan sonra dostça geçineceklerine dair söz verilip, yemin içildikten sonra Kral azat edildi.

Birkaç sene geçti aradan. Avar-Slav savaşı yapıldı. Dönüşte erzak sıkıntısı baş gösterince, Bayan Kağan Siegbert'e haber gönderdi. Kral, derhal gereğini yerine getirip, dostluğuna sadakat üzere olduğunu ispatladı.

Çevredeki birçok devletle meseleler halledilmiş, küçük kabileler ezilmeden sindirilmiş, iştiraklerle nüfusu da epey artmıştı. Bayan Kağan yönünü Bizans'a tekrar çevirmek durumundaydı.

Bizans, Bizans

İmparator Tiberius 582'de öldü, yeni İmparator Mavrikius'tur. Onun en büyük şanssızlığı burnunun dibindeki Avarların tehlikeli büyümesiydi. Bir şansı vardı doğudan yana. Daha sonra, İran'da karışıklıklar çıkacak, Mavrikius'un desteğiyle genç Hüsrev II. Perviz, büyük Anuşirvan'ın torunu tahta çıkacak, Bizans'a minnettarlığını toprak vererek gösterecek ve tabii iyi bir sulh yapılacak.[288] Bu mühim beceri ve şans sırasını bekleyedursun, taze İmparatorun Bayan Kağan'dan çekeceği vardı. Bir kere daha tekrarlayalım: Bizans ordusu İran'la meşgul, bu da Avarların şansı.

288 Bizans Devleti Tarihi, 73. s.

Savaş için, basit olsa da bir bahane lâzım. Koca ve biraz da kocamış Bizans, genç Avar devletine yıllık vergi ödemekteydi. Elçi gönderilip, zamanı gelen ödemenin yapılması, 80 bin olan miktarın 100 bine çıkarılması bildirildi. Bayan Kağan ret cevabı alacağına inanıyor, bunu istiyordu. Nitekim düşünülen, arzulanan oldu. Zaten hazırlıklı bulunuluyordu. Derhal Singidunum'a yani Belgrad'a girildi. Müdafaa edenlerin kifayetsizliği, şehrin dayanmasını mümkün kılmamış, kolay bir kazanç sağlanmıştı. İkinci hedef Viminacium (Kostalac) şehri oldu. Sonuç değişmiyor, birinci nasıl alındıysa burası da öyle alınıyor.

Doğrusu, şartların pekiyi olduğunu söylemek mümkün değil. Yağma, talan olayları ve tahripler sıradan işler hâlindeydi. Yalnız, bir istisna var. Augusta şehri kaplıcalarıyla ünlüydü ve kadınları bunu çok seviyorlardı. Sel gibi akan Avar orduları geldiğinde, kadınlar rica ettiler, Bayan Kağan pekiyi dedi. Güzel şehir tahrip edilmekten kurtuldu. Avar ordusu, daha sonra Moesia'dan geçip, Karadeniz sahilinde Asya ve Tuna havalisi arasındaki deniz ticaretini elinde tutan şehirlere hücum etti. Mesembia ve Odyssus (Varna) bu akınlardan incinmedi.[289]

289 Türk Tarihi, 2. 93. s.

Kış geldi, akınlar durdu. Bizans'la, oturup sulh yaptılar; vergi zammı İmparator tarafından kabul edildi.

Sözler Tutulmayınca Barış Bozuluyor

Bu defa savaşın müsebbibi uşkuru çürük bir rahip oluyor. Bayan Kağan'ın sarayına teklifsiz girip çıkarak yakınlaşmayı sağlayan rahip, kadınlardan birine abayı yakmıştı. İşi ileriye götürüp kadınla birleşmeye kalkıştı ve bu olay etrafa yayıldı. Türklerde zina ağır suç, üstelik bu Kağan'ın kadınlarından biri ise hiç affı olamaz. Ölüm cezasına uğrayacağını anlayan rahip, yolunu bulup, Bizans'a kaçtı. İmparator'un huzuruna çıkınca, kaçış sebebini açıklamayıp, Avarların Bizans için kötü niyetler beslediğinden bahsederek kışkırtıcılık yaptı, İmparator kendi halince celallendi.

Bayan Kağan'ın, İmparator sarayındaki gelişmelerden haberi yok. Vergi zamanı gelmişti, bunun tahsili için Bizans'a elçi gönderdi. Elçi, neye uğradığını anlayamadan işkenceye tabi tutuldu ve bir adaya gönderildi.

Dostlukla münasebeti olmayan muamelenin getirdiği nokta savaş idi. Avar ordusu Bizans arazisine girip, birçok şehri ele geçirdi. Birçok şehir yerle bir edildi.

Lâkin bütün yapılanlar, bir taktik hatadan dolayı iyi netice vermedi. Ordusunu birkaç kısma ayıran Bayan Kağan, elindeki az kuvvetle uzun süre dayanamayıp, mağlup oldu. Bizans'ın da savaş iştahı fazla olmadığı için, sulh yaparak işi tatlıya bağladılar. Ama bu köklü bir antlaşmadan ziyade mütâreke manası taşıyordu. Avarlar Slavlardan büyük oranda istifade

etmekteydiler. Bu savaşta oraya buraya dağıtılan birlikler toparlanacak, önemli bir güç oluşturulacak. Bizanslılar da, İranlılarla olan savaşlarını başarıyla bitirmişlerdi. Bütün Bizans orduları toparlanacak ve esas Bizans-Avar savaşı başlayacak. Nitekim İran zaferiyle moral bulan Bizans askerleri ülkelerine döndüler: "Böylece 592 yılında Balkan Yarımadası'nın kaderini kesin olarak tayin edecek savaş başladı."[290]

290 Bizans Devleti Tarihi, 76. s.

Bayan Kağan'ın bu seferki hedefi İstanbul idi. İmparator'u başkentinde kıstırıp hesap soracaktı. Çorlu'ya kadar geldi. Neredeyse bir ok atımı mesafedeydi Çorlu İstanbul arası. Bizanslıları korku sardı, ilgililer ecel terleri döktüler. Bu sıralarda: "Don Nehrinden Galia'ya, kuzey İslav bölgelerinden İtalya'ya kadar her taraf Avar faaliyet sahası haline gelmişti."[291]

291 Türk Millî Kültürü, 163. s.

Bizans ordusu Avarlarla savaşacak güce erişince, İmparator faaliyete geçti. Askerlere, grup grup karşıya geçip, Ankhialus'ta toplanmaları talimatı verildi. Bayan Kağan da elindeki askerin azlığına aldırmayarak aynı yere doğru yürüdü. Şehir zapt edilip, bir hayli hasara uğratıldı. Bizans kumandanı Avarlara karşı koyamayacağını anlayınca güneye çekildi. Bayan Kağan'ın sonraki hedefi Drizipera şehriydi. Müstahkem bir mevkide olan ve çok iyi korunan Drizipera bütün çabalara rağmen boyun eğmeyince, yola devam uygun görüldü.

Bizans'ın Hilesi

Bizans ordusu Ereğli ile Tzurullus arasında karargâh kurmuş, Avarlar da oraya hücuma geçmişti. Fena halde sıkışmış olan Bizanslılar bir hileye başvurdular. Avarların eline geçen Bizans casusunun cebinden bir mektup çıktı. Deniyordu ki mektupta: "Avarlara karşı dayan. Ben de müthiş bir darbe vurmak üzere buradan hareket ettim. Tuna'ya gönderdiğim donanma her tarafı yakıp yıkacak, Kağan'ın çoluk çocuğunu esir alıp getirecek…"[292] Mektubu yazan İmparator Mavrikios, muhatabı kumandan

Priscus idi. Bayan Kağan endişeye kapılıp, sulh yolu aramaya başladı ve anlaşma sağlanınca yurduna döndü.

292 Türk Tarihi, 2. c. 96. s.

Böyle şeyler çok oluyor. Bayan Kağan'ın da başka hilesini görmüştük. Yazılanların asılsızlığını anlayan Kağan üzüldü ama olan olmuş, emekler boşa gitmişti.

Avar Aşkına Slavlara Hücum

Baştan beri bilinmekte olan hususlardan biri, Avar askeri kuvvetinin önemli bir kısmını teşkil eden Slavlardır. Nihayet Bizans'ın aklı başına gelmiş, doğrudan, asıl düşmanı hedef almak yerine ona destek olan kol'u kırmayı düşünmüştü. Slavlar, Tuna'nın kuzey taraflarındaki düzlüklerde, Romanya ile Moldavya'ya tekâbül eden yerlerde yaşamakta idiler. Esas oturdukları yerler Sereth Nehri civarındaki bataklıklardı. Sık ormanlarla kaplı yerleri kendilerine kalkan yaptıklarından, buralara yabancıların ulaşması da zordu. Devamlı yağma peşinde koştuklarından, Moesia, Dalmaçya ve Trakya'dan oldukça bol miktarda ganimet toplayıp bu bölgeye yığmıştılar.

Bizans komutanı Priskus işte bu Slavlara hücuma niyetliydi. İyi bir hazırlıktan sonra niyetini gerçekleştirdi. Bir ani gece baskını ile ormana dalan Bizans askerleri aradıklarını buldular. Ele geçen Slavlar mahvoldu. Ganimetler Priskus'un askerlerini sevindirdi.

Bizans saldırıları Slavların nüfusunu azaltıyor; 594-595 yıllarında tekrar tekrar aynı şeyler seyrediliyor; Bayan Kağan mâni olamıyor. Nihayet, kesilmekte olan kol Avarların idi. Bir çare bulunması yönünde teşebbüsler oldu. Theodoros adlı biri iki taraf arasında elçilik yapmaya Bizans-Avar dostluğunu temine çalıştı. Kumandan Priskus iyi niyet gösteriyor idi, araya çekemeyenler girip, onu İmparator'a şikâyet ederek gözden düşürdüler. Başarılı Bizans komutanı görevden alınıp, yerine İmparator'un kardeşi tayin edildi.

Cereyan eden bir olayda, devlet geleneğine yakışmayan davranışta bulunan yeni komutan, yerine ısınamadan azledilip, tekrar Priskus vazifeye başlatıldı.

Bazen, Avarların pasif durumda görüldüğü zannı doğuyor. Şunu unutmamak lazım ki, karşılarında Bizans gibi bir dünya devi dikilmektedir. Buna rağmen, ekseriyet itibariyle zaferlere şahit olunmaktadır. Hatta olması gerektiğinden fazla büyümüş bir Avar devletinden bahsedilebilir. 582'de Sirmium (Eszek) ve Singidunum (Belgrad)'un alınması, Balkanlar yolunu açmıştı: "Avar Hakanı Bayan 597'de İstanbul'da (o zamanki adıyla Konstantinopolis) dehşet uyandırdı. Don Nehrinden Atlas Okyanusu kıyısındaki Gallia ülkesine, İslavlarla sakin kuzey bölgesinden İtalya'ya kadar olan geniş sahalar Avar askerleri faaliyetine sahne oldu."[293]

293 Tarihte Türklük, 80. s.

Askerî hareketlerde ticaret yollarına önem veriliyor, savaşı kazanan, ayrıca maddi kazanç kapıları da açıyordu. Devamı mümkün olmayan sulh anlaşmaları yapılıyor; en ufak bir hareketle tekrar bozuluyor. Bizans ordusunun Bulgarlara saldırması neticesinde ipler bir daha gerildi. Normalde, Bizans - Avar sulhu yürürlükte iken olmaması gereken şey yapılmıştı. Bayan Kağan durumdan üzüntüye kapıldı. Çünkü olayın cereyan ettiği yer Avar toprağı idi.

Bizanslılara elçi gönderip, yapılanın yanlışlığını belirttiler ise de Avarların hassasiyeti önemsenmedi. Hatta elçi hakaret gördü. Daha sonra, iki ordu Tuna Nehri'nin bir kolunun iki kenarında karşı karşıya geldiler. Son bir gayretle, Bizans kumandanı Priskus ile Bayan Kağan görüşüp anlaşma yolu aradılar. Birbirinin seslerini duyabilecek mesafeden yaptıkları konuşmalar hiçbir işe yaramadı. Zıt görüşler, savaş körüğünü daha hızlı çalıştırıyordu ve ateşin savaşsız sönmeyeceği anlaşılmıştı.

Bayan Kağana göre bütün dostluk yolları kapanmış, çarpışma kapıları sonuna kadar açılmıştır. Avar ordusu Dalmaçya'ya girip, her yeri alt üst etmeye başladı. Priskus, hiç olmazsa Avarların elinden ganimetleri alma çaresine bakayım dediyse de Bayan Kağan Trakya'da yıkıma, talana devam etti.

Evlat Acısı

Askeri başarılar peş peşe geliyor, Bizans sulhu bozduğuna pişman ediliyordu. Talih birden dönüverdi. Trakya pamuk gibi atılırken Taun hastalığı yayıldı askerler arasında. Kağan'ın yedi oğlu bir gecede öldü; yüreği evlatlarının acısıyla kavruldu. O derece etkilenmişti ki Bayan Kağan, Bizanslıların gönderdiği elçilerle 12 gün görüşemedi. Nihayetinde, yürümesi gereken işler daha fazla durdurulamayacağı için, sonu barışa varan bir anlaşma yapıldı. (599 yılı) [294]

294 Türk Tarihi, 2. C. 99-100. s.

Sükûn, elde edilmesi imkânsız gibi görülen ender bir nimet. Kim ki karşısındakinden zayıf, o dinlenmek istiyor. Son zamanlarda Bizans'ın enerjisi fazla, yerlerinde duramıyorlar. Avarlarda zafiyet var, Kağan, yarınlar için kaygılı. 599'da alel usûl sağlanan sulh yine bozuldu. Priskus savaşa ve de zafere pek arzuluydu, emeline erişti. 600 senesinde meydana gelen çarpışmalarda Avarların zayiatı çok fazlaydı. Ayrıca, Bayan Kağan dört oğlunu da bu savaşlarda kaybetmişti. Sonu devamlı felâkete gidiyordu ki, mağlubiyeti kabullenen Avarlar çekilmek zorunda kaldılar.

Avarlarla Bizans arasında meydana gelen savaşların bazıları Slavlar yüzünden idi. Bu, Bizans'ın Slavlara saldırışı, Avarların da Slavları koruma mecburiyetinin neticesidir. Çünkü baştan beri söylendiği gibi, Avarların askeri gücünü meydana getiren aslî unsur çok azdı, ama yardımcılar çok fazla. İşte bunun açık misâli. Yukarıda anlatılan, 600 veya 601'de yapılan savaşta feci bir mağlubiyet yaşanmıştı. Bizans kumandanı Priskus'un aldığı 17200 esir vardı ve içlerinden sadece 3000'i Avar idi; bunların bir kısmının sonradan Avarlara katılan Bulgarlar olduğu sanılıyor. Geri kalanın 4000'i Gepid, 8000'i İslav. Diğerleri de başka kavimlerden.[295]

295 Tarihte Türklük, 80. s.

Slavların genel nüfus itibariyle de Avarlardan fazla olduğu anlaşılmaktadır. O halde neden, kendi topraklarına sonradan gelen bu az nüfuslu halkın tebaası olmuşlardı? Yukarıdaki kaynağın ifadesine göre, “Bütün İslav dillerinde Avar (Obar) şeklinde dev manasına gelmektedir.” Meselenin aydınlanması için, bu kadarı kâfi!

Bayan Kağan'ın Ölümü

Atilla'dan sonra Avrupa'da, bir manada onun yerini alan Türk başbuğu idi. Her ikisini mukayese edenler elbette öncekini daha büyük görürler; tabiî sonrakinin de kendine has özellikleri vardı ve bu sayede büyük işlerin mimarı olmuştu. Kağan olduğu yıl kesin bilinmiyor; 560-565 arası bir zaman ağırlıktadır. Yaşı da bilinmiyor. Lâkin önce salgın hastalıktan yedi, sonra da savaşta dört oğlunu kaybetmesi, ordusunun uğradığı ağır yenilgi hayat damarlarını kurutmuştu. Yılmaz Öztuna'nın ifadesine göre Bayan Kağan 602'de ölmüştür ve o büyük şahsiyettir.[296]

[296] Büyük Tarih Ans.

Bizans'ta Yeni Devir

Mavrikios 582'de İmparator olmuştu. Gerçi son zamanlarda Avarlara vurdukları darbe ağırdı ama yine de aleyhine başlayan gelişmeler durmadı. Orduya, 602 senesinde, Tuna ötesinde kışlama emri verilince kaynamakta olan isyan kazanı patladı. Enteresandır, askerler arasında yüksek rütbeliler isyana önayak olup liderlik yaparlarken, bu defa farklıydı: "Yarı barbar bir Astsubay olan Phokas kalkanlar üstünde kaldırılarak isyancı askerlerin başında İstanbul'a yürüdü.

Aynı sıralarda İstanbul'da isyan çıkmış ve yirmi yıllık imparator düşürülmüştü. Astsubay Phokas, senatonun tasvibini de alarak Bizans'a İmparator ilân edildi. İki hasım devletin başındaki iki lider de aynı sene içinde değişmiş oldular. Biri eceliyle giderken, diğeri zoraki gönderilmiştir. Bundan sonraki gelişmeler iki taraf adına da merak konusudur, bakıp göreceğiz.

Bayan Kağan'dan Sonra Avar'lar

Bayan Kağan'ın yerini alanın adını bilmiyoruz. Bizans'ın durumu içinden çıkılmaz hâle gelmişti. Bir tarafta İran Bizans'a ait Anadolu'daki şehirlerin tapusunu alıyor; bir yanda Arapların görünmeleri, Balkanlarda Avarların

varlığı ve yaptıkları aklı başındaki Bizanslıların başını döndürüyor. Bu bunalımlı devrede, baştaki İmparatorun kendi halkını kendine düşman edişi de işin cabası. Belki bir Neron değildi Phokas, ama zulmü ile kazandığı nefret çok fazla. Tahttan indirilen Mavrikios'un gözleri önünde oğulları boğazlandı, arkasından kendi canına kıyıldı eski imparatorun. Yetmeyince toplu katliamlar başladı. Bilhassa itibarlı ailelere kıyılıyordu. Phokas'a ilk cevap İran'dan geldi. O Mavrikios'un yardımıyla tahta çıkmıştı; minneti borcu vardı Mavrikios'a. Dostunun intikamını almak isteyen İkinci Hüsrev, "Bizans'a karşı büyük bir taarruza girişti.

Hüsrev'in orduları Bizans topraklarında ilerliyor, İmparatorun etekleri tutuşuyor, lâkin zulmünü İran'a gösterecek güçten mahrum. Yakın komşu Avarlar ve de onların tebaası durumunda görünen Slavlar durmak bilmiyorlar. Belki öfkesi yatışır diye Kağan'a ödenen vergi miktarı artırıldı, lâkin bu da işe yaramadı.

Dalları budanıyor, kökü kurutulacak Bizans'ın. Bizans'ın mahvolmasına göz yummak istemeyenler de vardı. Vatanının tehlikede olduğunu gören "Kartaca eksharkhos'u Heraklios, Mısır'ın da kendisine destek olmasıyla ayaklandı. Adını taşıyan oğlunu bir donanma ile İstanbul'a gönderdi. Geçtiği her yerde halkın sevgi gösterileriyle karşılaşan Heraklios 5 Ekimde, Patriğin elinden İmparatorluk tacını giydi."[297] (610-641). Bizans tarihinin büyük imparatorlarından biriydi Heraklios. Hazreti Muhammed'in İslam'a davet mektubu gönderdiği şahıstır. Halkı için iyi, Avarlar için tam aksi olmalıdır.

297 Bizans Devleti Tarihi, 79. s.

Hamurunda liderlik mayası bulunan bir adam, bir devleti yok olma noktasından varlık sahasına çıkarabiliyor. Harabeye dönen ülkenin verimli bir tarlaya çevrilmesi de iyi idareciyle mümkün oluyordu. Yeni İmparator bunu becermeye başladı. Tabiatıyla, bunun çok kısa bir sürede yapılması beklenemez. İranlıların doğuda Bizans aleyhine gelişmeleri sürerken Slavlar Balkan Yarımadasına yerleşmekte, Avarlar ağır yağma hareketlerine Balkan Yarımadasında, Adriyatik kıyılarında, Ege sahillerinde devam etmekte idiler. Heraklios öyle bunalmıştı ki, İstanbul ahalisinin tepkisi ile Patrik Sergios'un nasihatleri olmasaydı, başkenti Kartaca'ya taşıyacaktı.

Meşhur Heraklios'u bu derece bunaltan sebepler, yukarıda sıralananlardı. Bir süre sakin duran Avarlar, İtalya'da akınlar serisine başlamıştılar. Friaul

kalesi fazla dayanamayıp; “Prens Ghisulf’un kuvvetleri mağlup oldu, kendisi de maktül düştü. Bir miktar canını kurtaran askerler başka kalelere sığındılar.

Başka kalelere sığınanların içinde, maktül düşen prens’in eşi Ramhilda da vardı. Cinsî arzuları ahlâki değerlerin üstünde olan bu kadın, idareyi eline aldı. Türklerin, dolayısıyla Avarların kale kuşatmasında becerikli olamadıkları ezelden beri aşikârdır. Bir müddet çaba sarf edip, netice göremeyince çekip gideceklerdi.

Ramhilda’nın Cezası

Şöyle bir olay hikâye edilmektedir. Avar Han’ı atına binip, maiyetiyle beraber, terk edecekleri kaleyi etraflıca seyre çıkmıştı. Ramhilda, yakışıklı Türk’ü görmüş, gözden uzaklaşana kadar seyretmiş ve ona abayı yakmış. Hemen bir haber gönderip, şayet kendisiyle evlenmeye razı olursa, kaleyi teslim edeceğini bildirmişti. Cevap olumludur. Gece kapılardan biri açık bırakılır ve buradan giren Avarlar şehri teslim alır, adetleri üzere yağmalarlar. Ramhilda bir gecelik muradına erer. Kağan nazarında, milletine, vatanına ihanet eden bir insanın cezası ağırdır. Bunu, kazığa oturtulmak suretiyle feci bir biçimde ödetirler Ramhilda’ya.[298]

[298] Türk Tarihi, 2. c. 102-103. s.

Başarısız Bir Tuzak

İtalya sınırlarından, kendi yurdu olan Pannonya (Macaristan) ya dönen Avarlar, bir müddet sonra Heraklios’un iki elçisiyle karşılaştılar. Kağan, misafirlerine samimi dostluk gösterdi; bunu İmparatora da ispat etmeyi istiyordu. Buluşalım, bizzat görüşelim dedi ve yer olarak da İstanbul’a yakın olan Heraklea (Karadeniz Ereğlisi) şehrini teklif etti. Bu, memnuniyetle karşılandı. İmparator, biraz da Bizans’ın ihtişamını göstermek arzusuyla, şehri panayır yerine çevirdi.

Gerçekte, Kağan’ın niyeti, tuzağa düşürüp İmparatoru esir almaktı. Buluşma zamanı gelene kadar hazırlıklar yapılıp, gerekli yerlere müfrezeler

yerleştirilmiş, büyük Avar ordusu da geliyordu. Fakat köylülerden bazıları yapılan hazırlığın dostane bir buluşma için olmadığını anlamış, Bizans’a haber uçurmuştular. Tabii olarak, merasim iptal edildi. Kağanı karşılamaya gelmiş olan Heraklius, doludizgin İstanbul’un yolunu tuttu.

İmparator’un kıyafet değiştirerek kaçtığı söylenmektedir. Bizans askerleri kaçmaya fırsat bulamadan Avarların hücumuna uğrayıp, hepsi esir alınmışlardır. İş ciddi tutuluyordu. Kaçak İmparatorun peşine düşülüp, başkente girmeden yakalamak için çaba sarf edilmiş ise de buna muvaffak olunamamıştır.

Avarlar, İstanbul’a giremediler. Dönmek zorunda kaldılar, ama yol üzerindeki bütün Bizans şehirlerini yağmaladılar. (Yıl 616)

Her zaman böyledir; su uyur, düşman uyumaz. Adının uyandırdığı büyüklük vardı Bizans’ın, lâkin ayakta durmakta zorlanıyordu. İmparator’un Kağandan gelen görüşme teklifine canı gönülden arzu göstermesi, “acaba bir dostluk zemini oluşturabilir miyiz” düşüncesinin eseriydi. İran’ın doğuda bitmeyen saldırıları uğraşması için kâfi idi. Avarlar sakin durdurulabilirse, Slavların da buna uyacağı, böylece yakın komşulardan emin olunacağı ümidi boşa çıktı İmparatorun. Buna rağmen, sulh anlaşması yapıldı.

Aslına bakılırsa, Bizans’a göre bir kalleşlik mevzubahistir. İmparator, dostluğunu kötüye kullanmaya kalkışan muhatabını cezalandırmayı istemelidir ama şartlar? Birçok önemli şehrinin yağmalanıp, tahrip edilmesini sineye çekmeye, kinini, intikam duygusunu içine gömmeye mecburdu Heraklios.

Avar Kağanı, davranışıyla İmparatorun işini kolaylaştırmış, belki gururunu okşamıştı. Bu ne taktiğidir acaba? Her şeyi yaptıktan sonra kendi sınırlarına çekilen Kağan iki adamını elçi olarak İstanbul’a gönderip, yapılan davranışın sorumlusu ben değilim, diyor. Bütün kabahatin, emrini dinlemeyen bazı kişilerde olduğunu anlatıyor. Hatta şunu da belirtiyor: “Alınan esirleri ve yağmalanan malları iadeye hazırım.” Sulh anlaşması bundan sonra gerçekleşiyor.

İran’la İttifak

Devletlerarası münasebetlerin oynaklığı devlet başkanlarını riyakâr yapıyor. Bunun ne kadarı özel hayata yansıyor, bilmiyoruz. Bizanslılar, Avarları zararsız halde tutabilmek için azami fedakârlığa katlanmakta idiler. Bu sevgiden değil elbet; şartların getirdiği zaruretten. Devamlı vergi alıyordu Avarlar; peki bunun karşılığında verdikleri nedir? İstenen, gölge etmemeleriydi. Fakat hepte zararlı olmamıştı Avarlar. Kendileri bir şey yapmamış olsalar da. Bizans onlardan önemli şeyler almıştı. Şöyle:

Avarlar iyi süvari ve okçu idiler. Onlardan önce üzengi yoktu. Bizans üzengiyi Avarlardan öğrendi. Heraklios, Bizans ordusunu yeniden teşkilatlandırdığı ve bu sayede Sâsanîlere galip geldiği zaman, süvarilerini, gerek daha uygun giyim ve silâh, gerek taktik bakımından Avar örneği üzere kurdu."[299]

299 Tarihte Türklük, 86. s.

İranlılara karşı Bizanslıların 622'de kazandıkları zaferde Avar usulü teşkilatlanmanın faydası unutulamaz.

Mesafeler ne kadar uzak olsa da insanoğlu haberleşme imkânı buluyordu. İmparator, bir kandırmaca hareketiyle Karadeniz'e açılıp, buradan sahile çıkarak, İran ordusunu arkadan kuşatmıştı. Bunu Heraklius'un hakkını yememek için söylüyoruz. Bizans ilk hedefine ulaşmış, Anadolu'yu düşmandan temizlemişti.

Avar Kağanı, âdeta "ben de payımı isterim" pozu takındı. Henüz İranlılarla kozunu tam olarak paylaşamamış sayılan İmparator alel acele İstanbul'a döndü. Rahat çalışabilmesi cömertliğine, fedakârlığına bağlıydı. Yıllık vergiyi artırdı ve kendi yakınlarından bazılarını Kağan'a rehin olarak gönderdi. Yarım kalmış bir zaferi taçlandırmak isteyen İmparator, Avarların gönlünü aldığına inanarak, gönül huzuruyla geri döndü. Bu sefer 623 Martında başlayan savaş, değişik şehirlerde 625'e kadar sürdü. Birçok başarılar elde edilmiş olsa da nihai hedefe varılamamış, İran'a girilememişti. "Kış'ın bastırması üzerine (625 sonu) İmparator Sivas üzerinden Karadeniz bölgesine çekildi."[300]

300 Bizans Devleti Tarihi, 95. s.

Bizans için yarım zafer olsa dahi İran için yenilgiydi bütün yaşananlar. Hüsrev İran tahtına Bizans İmparatoru Mavrikios'un desteğiyle oturmuştu (sene 591). Sonrakilerle dostluk kurulamayıp, uzun savaşlar gördüler.

Sonuncusunda Bizans'ın en namlı İmparatoru ile karşı karşıya kalmış ve bunalmıştı İran.

İşte, II. Hüsrev'in aklına Bizans'ın yaptığı geldi ve Avar Kağanına elçi gönderip ittifak anlaşması teklif etti. Diyor ki: "Bizde gemi yok. Siz bize gemilerinizle, askerlerinizle destek olun. İstanbul'u alalım. Ganimetin tamamı sizin olsun!" Anlaşmanın sağlanması için hoş bir teklif.

İran orduları ile Avar ordularının tek bir hedefi olacak, bundan her iki taraf ta istediğini alacak. Kağan, senevî vergilerin toptan eline geçeceği için memnun, İran Şahı, güçlü bir ortak bulmanın sevinciyle kendinden geçmiş. Hesaplara göre, bundan âlâ ticaret olamazdı.

İstanbul Kuşatması

Karadan İranlılar geldi, Tuna'dan Avar Donanması. Bu sefer işi zordu Bizans'ın. İranlılar Şehrbârâz'ın komutasında hücuma geçtiler. Anadoluda İmparator ordusuna mağlup olmanın acısı, intikam alma hırsı vardı komutanda. Avarlar da bir başka cepheden saldırdılar. Şehrbârâz, o zamanki adı Khalkedon olan "Kadıköy"ü işgal edip, Boğaziçi sahillerinde karargâh kurdu. Bundan pek az sonra Avar Kağan'ı hadsiz hesapsız bir Avar, Slav, Bulgar ve Gepid kitlesinin başında bulunduğu halde İstanbul önünde görünüp, şehri karadan ve denizden kuşattı. Patrik Sergios vaazlar, gece ibadetleri ve büyük kilise törenleri ile ahalinin dinî şevkini, heyecanını ayakta tutmaktaydı."[301]

301 Aynı Eser, 96. s.

Talihsiz İstanbul'un başına gelen kaçıncı felâketti bu? En büyük olay, bahsedilen tarihten 827 sene sonra başına gelecek, ama bu yüzünü güldürecektir; şimdiki ise ahali için de şehir için de sıkıntılı.

Avar ordusu, Haliç'ten Marmara'ya kadar yayılan mesafede kuşatma vazifesi görüyor; Bizanslılar duvarlardan seyrettikleri manzaranın korkulu etkisine kapılıyorlardı. Aynı şeyi seyretme bahtsızlığını yaşayan Bizanslı bir şair, daha sonra mısralara şöyle dökecek içini: "Bu bir tek ordu değildi; birçok ordu idi. Bu bir millet değildi; birçok milletlerden ibaretti ki isim, yurt, soy ve dil bakımından birbirlerinden ayrılmakta idi…"[302]

302 Türk Tarihi, 2. c. 107-108. s.

Para'nın Ne Önemi Var?

Avar kuşatması 27 Temmuz 626'da başlamıştı. Bizans bunalmış, ümitsizlik denizinde yüzüyor. Surlarda açılan gedikler, sağlam kapıları döven koçbaşları adeta insanların başlarında gömülüyordu. Henüz bir şey olmamıştı ise de sonuçtan endişeye kapılan İmparator, "paranın en önemi var" dedi. Eğer durursanız, muhasarayı kaldırıp, çeker giderseniz vergiyi artıracağım!" Kağan'ın bu teklife cevabı: "Bütün servetinizi bana bırakıp, şehirden çıkıp gidin, hayatta kalmanıza izin verdiğim için teşekkür edin!"

Hile de Bir Silahtır

Zekâ, kurnazlığa hizmet ediyor, onu menfaati yönünde sonuna kadar kullanıyor. Aşağıda anlatılacak olay, bu iki özelliğin bir araya gelmesiyle neler olabileceğini göstermektedir.

Kuşatmanın üçüncü günüydü. Kağan, "ileri gelenlerden birkaç kişi gönderin de konuşalım" diye haber saldı. Beş yüksek rütbeli adam gönderdiler. Bizanslılar ayakta iken, bir başka çadırdan üç Acem elçisi getirten Kağan, onları yanına oturttu: Dedi ki: "İranlılar tarafından gönderilen bu elçiler, benim için üç bin yardımcı kuvvet bulundurduklarını anlattılar. Bu hususta sizleri bilgilendirmeyi uygun bulmaktayım." Kağan, böylece korku veriyor, şehri terk edip gitmelerinin kendileri için faydalarını anlatmaya çalışıyor. Bizanslılar şu cevabı veriyorlar: "Biz asla böyle bir şey yapmayız. Sen çağırdın, biz de sulh görüşmesi için geldik. Eğer son sözün bu ise bizi bir an evvel bırak."

Avar Kağan'ı Bizanslıları bıraktı ve aynı gece de İranlıları da bir kayıkla karşıya gönderdi. Bizanslılar tarafından ele geçirilen kayıktaki elçilerden birinin eli, diğerinin kafası kesildikten sonra Kağan'a hediye edildi. Üçüncü elçinin de kafası kesilerek İran ordugâhına yollandı ve bir de not iliştirildi: "Avar Kağan'ı bizimle sulh yaptı, elçilerinizi bize teslim etti. İşte birini size gönderiyoruz, diğerlerini merak etmeyiniz!"[303]

303 Aynı Eser, 110. s.

Hüsran

Bizans İmparatoru Heraklios İstanbul'da değildi Lazika'da, başka bir savaşla meşguldü. İran'ın da bütün gücü burada değildi. Daha ziyade denizde cereyan eden savaşta, Slavların zayıf donanması İmparatorluk donanmasına üstünlük sağlayamadı. Yukarıda anlatılan hikâyenin ne derece moral bozucu olduğu da malûmdur. Deniz savaşında birçok kayıp verildi; geri çekilme mecburiyeti doğdu. "Avar Kağanının mağlûbiyeti (ve Bizans'ın hilesi) İran taarruz plânlarının da suya düşmesi anlamını taşıyordu. Şahrbârâz Kadıköy'ü boşaltarak askerleriyle birlikte Suriye'ye doğru çekildi; ikinci İran kumandanı Şahin'i ise İmparatorun kardeşi Thedoras ağır bir bozguna uğrattı." [304]

304 Bizans Devleti Tarihi, 96. s.

Müşterek orduların yaşadığı tam manasıyla hüsrandı. Marmara'nın mavi suları kızıla bürünmüş, Avarların, –tabi onlara bağlı diğer kavimlerin– cesetleri suyun üstünü kaplamıştı.

Mağlûbiyetin faturası çok ağır olmakla beraber, hayatta kalanların cesaret ve ümitleri diriydi. Vedalarında şöyle haykırdılar: "Romalılar!… Korktuğumuz için çekildiğimizi düşünmeyin. Yiyeceğimiz bitti; size hücum için fena bir zamanı seçmiştik. Fakat kısa bir zaman zarfında birbirimizi tekrar göreceğiz ve o zaman bize yaptığınıza yüz misli ile mukabele edeceğiz."

Bunlar taşınan duygulardı. Gerçeği ise zaman gösterecek. Ama Bizans düşünemediği bir zafer kazanmanın mutluluğu içindeydi; aynı zamanda Mezopotamya'da İranlıları yenmişler. Bu çifte başarıyı ebedîleştirmek için; "Perhizin beşinci haftasının Cumartesi gününü dinî bayram olarak ilân ettiler."[305]

305 Türk Tarihi, 2. c.

Ocağa Dökülen Su

Avar'lar bir çıra gibi parlayıp, aydınlıkları etrafına kavimleri toplamışlardı. Büyük ocakları közle dolmuştu. Bizans'a karşı verdikleri son

mücadele ocaklarına dökülen bir kazan su oldu. Beceriksiz, aciz kavimler kahramanlıklarını gördükleri kavme iltica ederler, onlara ölümüne bağlanırlar. Slavlar ve diğerleri böyle bağlanmıştı Avarlara. Kahramanlık, itibar Marmara'nın sularına gömüldü.

Tabi kavimler, bağlandıkları kavmin de acze düştüğünü görünce silkindiler. Kimliklerini hatırlayıp, kendilerine gelmeye azmettiler. Bu mesele ile ilgili anlatılan hikâye şöyle: Slavlar Avarlara kendilerinden çok farklı kimseler gibi bakıyorlardı. Uzun süre bağlı kaldıkları için hürriyeti dahi unutmuştular. Avarların ocağına soğuk su dökülene kadar gözlerini açma niyetleri de yoktu. Erkekler kadınlarını koruma düşüncesinden bile uzak, sadece Avarlara itaat ediyorlar. Bunun neticesi Avar erkekleri Slav kadınlarıyla yatıp kalkıyorlar ve böylece Avar kanı taşıyan çocuklar dünyaya geliyor. Çocuklar büyüyor, delikanlı oluyorlar; bildikleri babalarından ayrı düşünceler taşıyorlar. Yani, bir nevi Avar gibi algılıyorlar her şeyi. İtaat ağır geliyor yeni nesil Slavlara.

Samo'nun Silâhı

Irken Frank olan Samo adlı bir seyyar satıcı katırıyla Slav köylerini dolaşıp incik-boncuk satardı. Bir defasında silahlar getirmişti. Bunlar gençlerin hoşuna gitti; Samo, rica üzerine çocuklara silah talimleri yaptırmaya başladı. Çok farklı görünen Samo, sonunda Slavlara Kral yapıldı.[306]

306 Aynı Eser, 112. s.

Samo, çerçilikten krallığa terfi etmiştir. Mücadele süreci tafsilatlandırılmayan bu olay, net ifadelerle ve kısaca geçiştiriliyor. Bizans mağlubiyetinin tâbi kavimlerin ayaklanmasına yol açtığını söyleyen tarihçi Profesör şöyle devam etmektedir: "Avarlara karşı yapılan mücadele esnasında, bu devir içinde batı Slavları, Samo idaresinde ilk büyük Slav devletini kurdular."[307] Bahsi geçen devletin kurulduğu coğrafya bugünkü Çekoslovakya'dır.[308]

307 Bizans Devleti Tarihi, 97. s.

308 Hazar Tarihi, 151. s.

Toparlanma uzun zaman alabilir, dağılmanın buna ihtiyacı yok. Birkaç sene içinde Bulgar kavimleri de kendilerine bir reis seçerek hürriyet atına bindiler. Bütün bu olumsuzluklar yaşanmakta iken, 630'da Avar Kağanı öldü. İşler tamamen kontrolden çıkmış, artık, yabancı kavimlerden ne asker ne de vergi alınabiliyor. İnsanların önce bebek, sonra delikanlı ve yaşlı oluşu; bundan sonra da ihtiyarlığın çocukluğa dönüşü gibi bir durum vardı. Avarlar, başladıkları yere dönmüştüler, ama istikbal vaad eden çocuk olarak değil, sonu mezar olan kocamış biri olarak.

Bundan sonra da kendilerinden bahsedilecek ise de, bunun hiçbir tadı olmayacak; zaferlerin hayâlde kaldığı zamanlar görülecek. Bir kenarda, kül içinde kalan küçücük bir ateş parçasının alevlenmesi beyhûde beklenecek…

Bizans'ın Açılan Nefes Borusu

Avarların, aniden ortaya büyük bir tehlike olarak çıkışı Bizans'a pahalıya mâl olmuştu. Yıllarca altın akıttılar ayaklarına köstek olsun diye. Sıra, onlardan kuvvet alan ve onlara kuvvet veren kavimlere gelmişti. Bu hususta gereken eksiksiz yapılmaktaydı. Bütün isyan dalgalarında Bizans rüzgârının tesiri görülmektedir. "Balkanlar Bulgarlara geçmek üzere elden çıkmış, Tuna-Sava bölgesi Hırvat-Sloven gibi Slav kabilelerine, Bohemya sahası da Çeklerin atalarına terk edilmişti."[309] Böylece, hasım devletlerin çemberi içinde kalan Avarlar nefes darlığı çekmeye başladılar.

[309] Türk Millî Kültürü, 164. s.

Enerjileri Bizans'a geçti. Avarlar daraldıkça Bizanslılar genişledi. Düne kadar Hunların Avrupa'da kazandıklarıyla mukayese ediliyorlardı, bugün; son nefeslerinin vakti bekleniyor…

Avarlar Avrupa'da ırk olarak sevilmiyorlardı, inançları itibariyle de sevilmediler. Aralarına giren rahipler Hıristiyanlığı benimsetmeye uğraştılar, eski atalar inancından vazgeçiremediler. Bunu 736'da bir şehre saldırıp kilise yağmaladıklarından anlıyoruz.

Son Çabalar

Dar bir alana sıkıştırılmıştılar. Burada da rahat yüzü göstermediler. Bavyera (Güney Almanya'da) ile uzun süre sınır dâvaları oldu, bunun için savaştılar. Mecâlleri yoktu. Ens Nehri kenarındaki çarpışmada bir hayli telefat verdiler ve oradan da sürüldüler.

Frankların Gelişmesi

Bir zamanlar Franklara da efendilik yapmıştılar. Tersine dönen talih bütün tebaaların üzerinden Avar elini çekip attı. Hür kalan her kavim-kabile kendi seyrinde gelişme gösteriyor, yarışı en önde götüren ise Franklar'dı. Şarl (Charlemagne) 768'de büyük Kral olarak tahta geçmişti. Büyük Şarl Avrupa'da büyük bir imparatorluk kurduktan sonra 782'de Padernborn'da bir toplantı yapmış, buna Avarlar da iştirak etmişti. Durumlarını netleştiren, güçlerini açığa vuran yerlerden biri burasıdır: "Avar'lar bu toplantıda Büyük Şarl'dan batı hudutlarına ait Bavyeralılarla olan ihtilaflarının hallini istemişlerdi."[310] Bu arada vaziyetin içyüzünü anlamaya çalışıyorlardı ki, henüz gelecekten ümitsiz olmadıklarına işarettir.

310 Türk Tarihi, 2. C 121. s.

Hiçbir girişim yarınlarını daha iyi yapmalarına araç olmuyor. Franklarla, Bavyeralılarla savaşa savaşa sayıları devamlı azaldı. Düşmanları tamamen Hıristiyan idiler ve onlara göre başkalarını bu inanca bağlamak kutsal bir vazifeydi. Franklar böyle bir nimete nail olmak için arzuluydular.

Hıristiyanlık Aşkına

Ne kadar çok Avar Türk'ü öldürülürse o kadar iyi Hıristiyan olunacağı inancına kapılmıştılar. Bu duygularla Frankların Büyük lakaplı Kralı ile İtalya'nın genç kralı Pepin Avarların üstüne geldiler. İtalya Kralının ordusundaki askerler daha ziyade Longobard ve Friul idi. Yapılan vuruşmalar için Avarlar adına ağıt yakılabilir; bunu Büyük Şarl'ın Kraliçesine yazdığı satırlar anlatmakta. Diyor ki Şarl; Pepin o kadar çok Avar öldürmüştür ki, buna benzer insan öldürme hiç görülmemiştir." Bu

savaştan sonra, Avarların Orta Macaristan'daki başkent müstahkem mevkii Pepin tarafından zapt edildi. Tarih 796."[311]

311 Türk Millî Kültürü, 164. s.

Avarlar toprak kaybı, insan kaybı derken din kaybına da uğradılar. Ağır yenilgiler, telafisiz kayıplar Avar Kağanını Hıristiyanlığa kazandırdı. Ayakların başı takibi sonucu Gök-Tanrı dini terk edilip, Avarlar tarafından Katolik Hıristiyanlık benimsendi. Bundan böyle kaybolmanın dışında geçerli bir alternatif yoktur.

Bitiş

Varsayımlar işe yaramaz artık. Çünkü döndürülemeyecek olan geçmişe ait yapılmaktadır. Buna göre Avarlar kısa sürenin kârını hesap etmeyip, Avrupa'nın ormanlarında yaşayan Slavları gün yüzüne çıkarmasaydılar, sonunda başlarına belâ almamış, olurlardı. Onları insan sınıfına sokup, pek çok şeyi öğrettiler; savaşmayı da. Ve yetiştirdikleri savaşçılar tarafından hançerlendiler.

Dinlerini terk edince milliyetlerini de muhafaza edemeyip, kimliklerini unuttular. "Merkezi Avrupa kavimlerine ve Macarlara temessül ederek (içlerine karışarak) kaybolup gittiler."[312]

312 Umumi Türk Tarihine Giriş, 156. s.

Zor olmuştu din değiştirmeleri, Franklara boyun eğmeleri, bunu hazmedemediler. İsyana kalkıştılar, çare olmadı. Bir savaşla Bulgar Han'ı Avar hâkimiyetine son verdi. (805)

Dişleri sökülmüş, pençeleri yakılmış aslan benzetmesi bizden, ama Thierry başka yakıştırma yapmış: "Ölüm yarası alan bir av'a köpekler nasıl saldırırsa, ikinci Hun devleti olan Avarlara karşı Slav komşuları da aynı şekilde hareket ediyorlardı. Geriye sağ kalabilen Avarlar yabancı halklar ve bilhassa Slavlar arasında eridiler. Bunlardan Bulgarlara katılanlar da oldu. Zira Krum Han (Bulgar Han'ı) Bizans surları önüne geldiği zaman ordusunda savaşan Avarlar da vardı."[313]

313 Tarihte Türklük, 85. s.

Avrupa tünelinde kayboldu Avarlar. Macarlara, Bulgarlara bazı gelenekleri ve isimleri intikal etti. Bir miktar Avar ise tebdili mekândan fayda umarak eski yurtlarına doğru yollanmıştılar. Uzun zamandır Çin zulmüne maruz kalanlar onların torunlarıdır. Ayrıca, “bir kısım Avarlar da Kuzey Kafkasya’ya yerleşmişler, sonradan Müslüman olmuşlardır; hâlâ Türkçenin bir lehçesini konuşurlar, Şeyh Şamil onlardandır.”[314]

314 Büyük Türk Ans.

Avarlar 565’te, Avrupa’da devlet kurmuştular. İyi günler gördüler, son görenlerin manzarası hazin ölümler, yok oluşlar oldu. Yıkılış tarihleri 805. 826’da kendilerinden bahsediliyorsa da hiç ehemmiyeti kalmamıştır.

HAZARLAR

Hazarların Türklüğü fazla tartışılmadan kabul edilmektedir. Biz de, bu hususun üzerinde durmayacağız. Kendilerinden ilk defa bahsedildiği tarihe uzanınca, Sabar Türkleriyle bağlantılarına rastlanıyor. Sabarlar M.S. I. yüzyıllarda İdil-Kama boyunda bulunuyorlardı. Hazarlar da Sabarların bir kısmı olarak kabul edildiğine göre, söylenen bölgenin en eski ahalisiydiler.[315]

315 Türk Kavimleri ve Devletleri, 30. s.

Savaşlarından, ilk defa bir Ermeni tarihçi haber veriyor. Khoreneli Moses'in anlatımına göre 193-213 yılları arasında “birleşik Hazar ve Basil grupları, kralları Vnusep Surhan önderliğinde birleşerek Cor boğazından (Derbent geçidi) geçip, Kür nehrine gelerek, o civara saçıldılar.” Aynı şahsın bildirdiğine bakılırsa, Ermeni Kralı Vaharşak düşmanlarını bozguna uğratıp, geldikleri yere kadar kovalamış; orada aldığı bir ok yarasıyla hayatını kaybetmiştir. [316]

316 Hazar Tarihi, 157. s.

Yukarıda verilen tarihte veya biraz daha sonraki zamanda, ama III. yüzyılda “Hazarlar Terek'in aşağı kısımlarında yaşıyorlardı.”[317] Bu demek değil ki, onların ebedî vatanları burasıdır. Bütün Türk kavimleri gibi Hazarlar da seyyar yaşamaya mecburdular. Birçok sebeple beraber, bölgede değişen iklim de yeni yurt aramak için bahanedir. Sanki henüz oturmamış bir düzen vardı bölgede.

317 Eski Ruslar ve…45. s.

II.-III. Yüzyıllarda şiddetli fırtınalar yönünü kuzeye çevirmiş, yağmurlar çölü yeşertmişti. Bilhassa kışın meydana gelen bol yağış ve karların erimesiyle su taşkınları bile görünmekteydi. O günleri canlı bir tablo gibi önümüze seren paragrafı aynen alıyoruz: “Volga, bütün bu bulanık suları yutuyor, bu da onun aşağı akımındaki mansabında dar kollar meydana getiriyordu. İşte, güneyde yaklaşık Buzaçi Yarımadası'na (bugünkü Mangışlak) kadar uzanan şimdiki delta da o zamanlar şekillenmiştir. Sığ sular, kılçıklı büyük balıkları beslemeye başlamıştı. Nehir kollarının sahilleri, gür ormanlarla kaplanmış, tepeler arasındaki vadiler ise, yemyeşil çayırlarla bezenmişti. (...) “... Kurbağalar vırraklamaya, martılar ve balıkçıl kuşları kanat çırpmaya başlamıştı. Ülkenin çehresi değişmişti.”[318]

318 Aynı Eser, 46. s.

Aynı kitabın anlatımı devam ediyor. İklimle beraber, ülkede yaşayan halkın da değiştiği, Hazarların o sıralarda Hazar sahillerine saçıldığı belirtiliyor. Nevalelerini, bol miktarda bulunan nehir balıkları ve av kuşları ile hallettikleri anlatılıyor. Ve bir de şu deniyor: “Terek ve Volga Hazarları arasındaki ilişkiler daha kopmamıştı.”

Sabar-Hazar Meselesi

Menşe itibariyle birbirinin aynı olan Sabar ve Hazar Türkleri, eski tarihçiler tarafından çoğunlukla karıştırılmışlardır. Sabarlardan bahsedilirken Hazar, Hazarlardan bahsedilirken Sabar adı kullanıldığı görülmekte. Bunun sebebi, bu iki Türk kavminin birbirine karışmış olması ve yönetenlerin kimliğidir. Birliğin başında Sabarlar bulunduğu için Hazarlara da Sabar denmiştir.[319] Devir değişmiş, Sabarların önemli bir kısmı Kafkas-ötesine göçmüş, kalanlar, Avarlar tarafından ezilmişti. O zaman Hazarlar daha güçlü konumda bulundukları için Sabarlar da onlara sığınıp, onların adını aldılar.

319 Hazar Tarihi, 171. s.

Hazarların, daha ziyade İranlılar tarafından Sabar adıyla anılması fazla önemsenmiyor; zira iki adın manasının ayrılığı mevzuubahis. Kısacası, bunlar serbest dolaşan, gezen demek oluyor.[320]

320 Türk Millî Kültürü, 167. s.

Sabarlardan Sonra

Sabarların büyük bir kütlesi batıya göçünce, geride kalanlar Hazarlara sığınmak zorunda kalmışlardı. Henüz, büyük ağabey olacak duruma gelememiş olan Hazarlar, Gök-Türklerin Hâkimiyetine girdiler. Bu bir manada büyük bir dağa sırtlarını vermeleri demekti ki, sonunda: “Azak-Hazar denizleri arsında kalan doğu kesimlerinin yerli sekenesi nezdinde en önemli yeri işgal ettiler. Yavaş yavaş kendi hâkimiyetlerini genişleterek, adlarını yaydılar.”[321]

321 Hazar Tarihi, 179. s.

Hazarlar, daha Sabarlar olarak tanındıkları sıralarda, 558’den sonraki yıllarda Sâsanîlerle savaşa girişmiş, Kafkaslar Hâkimi ünvnını almışlardı. “Hazar” adı ile 586’da Bizans’ta iyice tanınmış bulunuyorlar, fakat aynı zamanda “Türk” diye de anılıyorlardı. Çin kaynaklarında ise “Türk Hazar” adı ile zikredilmişlerdir.[322] Bütün kayıtlar göstermektedir ki, büyük Türk

Devleti Gök-Türklerin batıdaki en uç kanadını meydana getiren ve onlara bağlı olan Hazarlardı.

322 Türk Millî Kültürü, 168. s.

Hazarları Meydana Getiren Boylar

Fazla uğraşılmadan anlaşılan şu, Hazarlar Sabarların içinden çıkan bir kabiledir. Eğer birinin meydana çıkışı diğerinin yıkılışından sonra olsaydı, anlatım daha kolaylaşacaktı. Ne var ki, henüz Sabar Devleti hayatını devam ettirirken, Hazar Devleti de sahnede yerini almıştı. Önceki sayfalarda görüldüğü üzere, batıya akan Sabarlardan sonra, içlerinde yahut hâkimiyetlerinde bulunan Hazar unsurları parlamaya başladılar. Sabarlardan geride kalanlar da zarureten onlara sığındı. Hazarların teşekkülü anlatılırken kısaca şöyle denmektedir: "Hazarları meydana getiren ahalinin yalnız eski Sabar Türklerinden ibaret olmadığı, aslen Sabar olan Semender ve Belencer adlı iki Hazar boyundan başka hakanlık topraklarında yaşayan zümreler arasında türlü Türk gruplarının yer aldığı şüphesizdir."[323]

323 İslâm Ans. 12/2. c.

Devletin Başındaki

Açina neslinden olmak bir ayrıcalıktır ve umumiyet itibariyle Türk devletlerinin başındaki hakanlar bu soydan olmuştur. "Hazarların başında bulunan hakanlar da, Gök-Türklerin mensup olduğu Açina neslindendirler. Aynı sülalenin Doğu Avrupa'yı idare eden şubesi olduğu tahakkuk etmiştir," [324] diyor ünlü tarihçimiz. Buna gösterilen delillerin başında gelen şöyle izah edilmekte: Hazar isminin eş anlamlısı gibi (Hazarlara) Türk de denildiği tarihî hakikattir."[325]

324 Umumi Türk Tarihine Giriş, 57. s.

325 İslâm Ans. 5/1. c.

Bir Başka Hazar Tarifi

"... Hazar Denizi ile Karadeniz arasında eskiden beri Türk kavimleri, Mesagat ve Alan bakiyeleri, Azerbaycan, Harizm ve Horasan tarafından gelerek bunlara katılan küçük Türk grupları yaşamışlardır. (...) Daha sonraları bu halkların kuzey taraflarından Bulgar kavimleri, Ogır ve Avar grupları gelerek bunlara katılmışlardır. Bunların arasında Bulgarlar hâkim unsur olduklarından bölge halklarının tamamına "Bulgar" ismi verilmişse de, Bizans ve Grek tarihlerine Miladi VII. yüzyıla kadar "Doğu Türkleri" ismiyle girmişlerdir."

"Araplar başlangıçta hepsini Türk olarak isimlendirdiler, fakat bilâhare bunların çekik gözlü olduğunu fark edince (çünkü Türklerin tamamında Arap ve Perslere kıyasla gözler küçük ve dardır) bu defa küçük ve çekik gözlü anlamına gelen "Hazar" kelimesini kullanmaya başladılar. İşte bu tarihten itibaren Aşağı Bulgarlar ve onların hâkimiyetleri altında bulunan bütün Türk halklarına "Hazarlar" denilmeye başlandı..."[326]

326 Türk Kavimleri Tarihi, 113.s.

Türlü şekillerde anlatılmaya müsait olabilir. Hepsi tamamen doğru yahut yanlış sayılmayabilir. Ortada sapmaz bir gerçek varsa o da Hazarların tarihî realite olarak mevcudiyetleridir. Geçmişleri basit olsa da eski çağlara dayanıyordu. Çevrelerinde hatırı sayılır durumdaydılar. Ama Gök-Türkler ortaya çıkınca, Hazarlar, onların kurt başlı tuğlarının altında toplanmada tereddüt göstermediler.[327]

327 Hazar Çevresinde Bin Yıl, 208. s.

Gök Türklere bağlandıklarından şüphe yok. Bunu gösteren tarihî hakikatler meydandadır. "589'da İran'la savaşan Gök-Türkler Hazarlardan bir bey ile Derbend'i kuşatmıştılar."[328]

328 Kök-Türk Tarihi, 25. s.

Bu savaşta, Hazarlar yardımcı kuvvet rolü üstlenmiştiler. Gök-Türkler diğer vilayetlerde çarpışırlarken, bunlar Ermenistan ve Azerbaycan'da ortalığı kırıp geçirdiler. Hileye başvuran İranlılar Gök-Türkleri tuzağa düşürüp, feci bir yenilgiye uğrattılar. Hazarlar, aldıkları ganimetlerle dönüyorlardı. Bir kıskaca düştüler, bazıları kılıçtan geçirilirken bazıları da ganimetlerden vazgeçip, canlarını kurtarmaya baktılar.[329]

[329] Eski Türkler, 162-163. s.

Ganimet aslında hayatî önemdeydi. Ama yaşayanlar için geçerlidir. Bulundukları coğrafya, yakın çevrede olsa da devamlı değişmekteydi. Şimdi anlatılan yıllarda meskûn oldukları bölge Hazar çevresiydi. “Hazar’ın su seviyesi şimdikinden 8 m. daha aşağıya yani 36 m.ye çekildiğinde sahil vadileri alabildiğine genişleyerek, Volga’nın ağız kısımlarıyla birleşirdi. Bu bölgede balıkçılık ve mera hayvancılığı oldukça gelişmişti ki, Hazar sakinleri temel ihtiyaçlarını bu ikisiyle karşılıyorlardı. Bugün ise bu geniş vadinin büyük bir kısmı –Dağıstan’ın dağlık kesimleri hariç– denizle kaplıdır.”[330]

[330] Hazar Çevresinde Bin Yıl, 210. s.

Uzun Bir Aradan Sonra

Hazarların mühim dâvaların içinde yer almadıkları tahmin edilen seneler gelip geçmiş. 589 olayından sonra adları ancak 624’te anılmaktadır. Ve aynı tarihte girmiş oluyorlar Bizans tarihine. Bizans-İran savaşlarının şahidi Alban başpiskoposu Vitro’nun, Kalankaytlı Moses’in Alban Tarihi’nde geçen ilginç hikâyesinin özeti aşağıda:

Moses’in anlatışıyla bu basık burunlu Hazarlar açgözlüdür. İmparator Heraklios halkın gözünü doyurmuş; elçisi Andrey aracılığıyla, Cebu Kağan (Yabgu-Kağan)’ın yardımcısı ikna edilerek, İran’a karşı Bizans’ın safında savaşmaları sözü alınmıştır: “Anlaşmayı teyit için Andrey’le birlikte bir elçi gönderilmiş, bu elçiye 1000 kişilik bir de askerî birlik eşlik ediyordu.” Trabzon’da bulunan imparatorla görüşmek isteyen Hazarlar, ona ulaşana kadar önlerine çıkanları ortadan kaldırdılar.[331]

[331] Hazar Tarihi, 196. s.

Görüşmede ittifak sağlanmış, Hazarlar İran’a karşı Bizans’a yardıma hazırlanmıştı. İki devlet arasında bitmek bilmeyen savaşların sebebi, herhalde Bizans’ın İran’ın burnunun ucuna kadar sokulan toprakları idi. Uzak mesafe korumayı zorlaştırıyordu. Bir kısım İran askerleri ile Avarlar İstanbul’u kuşattığı halde imparator İran’la yapmakta olduğu savaşı bırakıp ülke başkentine dönememişti. Trabzon’da bulunuşunun sebebi de savaşa verilen aradan başka bir şey değil.

Türklerin Bizans'a yardımı İran'la kendilerinin de husumet içinde olduklarından dolayıdır. Burada her ne kadar Hazar-Bizans ittifakından söz edilse de, bu bütün Gök-Türkleri de kapsıyordu. Anlaşmadan sonra Türkler, İran'ın aldığı Bizans topraklarının ve esirlerinin iadesini talep eden mesaj gönderdiler. Bu arada İran'a ait topraklara girmiş bulunan Şad hasar vermeye devam ediyordu. Hüsrev Ânuşirvan, bir manada Bizans-Türk dostluğuna akıl erdiremediğini ima ediyor, İstemi Kağan'ın kızıyla evli olduğunu ileri sürerek anlaşması gereken bizleriz demek istiyordu. Bir de tehdidi vardı Hüsrev'in ki: "Eğer topraklarımı terk etmezseniz, zorla kovarım ve de size ait topraklara saldırırım! Ne yakınlık gösterisi işe yaradı, ne de tehdit yerini buldu.

626'da, Bizans'ın yardımcısı olarak Türklerin İran topraklarında fırtına gibi estiği görülmektedir. O günlerin tarihini destanî bir üslupla, ama biraz da sisli bir şekilde anlatan Kalankaytlı moses oldukça da mübalağaya kaçmış. Henüz Hazarlar Gök-Türklere bağlıdırlar ve hep beraber İran'ı budamaktadırlar. Azerbaycan'da ağır deprem paniği başlamış, sağlam kalelerin düşmesi halkın ümitlerini alıp götürmüştür. Dağlara kaçıp kurtulanlar olmuşsa da öldürülenlerin sayısı epey fazlaydı ve esir alınanlar yine çoğunlukta.

Aguan Tarihi'nde anlatılanlardan özetlerdir bunlar. Aguan (Azerbaycan) sırasını pahalı biçimde savınca Gürcistan'a yöneldi Türkler. Tiflis kuşatıldı ve İmparator Heraklios ondan sonra geldi ordusuyla beraber, kendisi için çarpışanlara katıldı. İşte bu an:

Cabgu, imparatoru omuzlarından tutup öptü. İmparator ise, evladını kucaklıyormuş gibi Cabgu'yu bağrına basıp, tacını onun başına koydu. Sonra Hazar kumandanı için bir ziyafet tertipledi. Hediyeler zengindi ve İmparator, kızı Eudokia'yı Cabgu'ya vereceği vaadinde bulundu.[332]

332 Eski Türkler, 247. s.

Hazarlara gösterilen sıcak ilgi, onların savaşlardaki cesaret ve başarılarının mükâfatıydı. Fakat Tiflis kuşatması iyi gitmiyordu. Burada da bir daha görüldü ki, Türkler sahra savaşçısıdırlar. Mamafih, bazen koçbaşlarıyla kale kapıları kırılıp, içeri girildiği de olmuştur ama bu sefer günlerce uğraşmanın semeresi alınamadı. Ki bu semerenin Bizans için olması da rol oynamış olabilir. Cabgu daha fazla asker kaybına razı değildi. Hazarlar da gelecek sonbahara tekrar gelmeyi vaad ederek çekildiler.

İran’la Bizans’ın savaşı sonunda galip tarafı Hazarların belirlediği söylenir. İmparator başka bölgelerde yürüyüşüne devam ederken Hazarlar Kafkaslarda ellerinden geleni yaptılar. 628 ilkbaharında İran’da taht kavgası başlayınca, Hüsrev alaşağı edildi. Onun ölümüyle neticelenen iç kavga, İran’ı Bizans’la barışa mecbur bıraktı.[333] Gumilev diyor ki: “Sadece Hazarların yardımı Heraklios’a rahat bir nefes aldırmıştı ve Transkafkasya’daki İran taraftarı hareketleri boğan Türk-Hazarlar olmadan Ctesiphon (Meyadin) yürüyüşü başarıya ulaşamazdı.”[334]

333 Bizans Devleti Tarihi, 96. s.

334 Eski Türkler, 248. s.

Garip İşler

Bir Türk kavmi olan Avarlar, Avrupa’da devlet kurup, 626’da İran’la ittifak yapıp İstanbul’u almaya çalışıyorlardı. Bizans’ın bazı orduları başkentlerini korumaya çalışırken, aynı sıralarda doğuda bulunan imparatorları Hazarlarla İran’a karşı ittifak yapıyor. İstanbul’da, Avarlar, sonlarını hazırlayan ağır bir yenilgi aldılar. İran topraklarında imparator nihaî zafere az kalmışken barış imzaladı.

Avarlar İran’a uzaktılar. En yakın büyük komşuları Bizans’tı. Sâsanîlerin İranı’yla yardımlaşmak siyaseten belki iyi düşünce idi ama netice itibariyle kötü oldu. Alınan yenilgi, Avarlara bağlı kavimlerin isyanlarına, devletten kopmalarına, sonunda düşmanlıklarına yol açtı ve bundan sonra Avar Devleti iflah olmadı.

Hazarlara gelince: Esas itibariyle: “Hazarlar Batı Gök-Türk hakanının iradesi ile Sâsanîlere karşı Bizans’a yardımda bulunmuşlardır. Hazarların Derbendi geçerek Gürcistan’a girip ve Azerbaycan’a akınlar yaptıkları” sıralarda İstanbul Avar-Sâsanî kıskacına alınmıştı. Gürcistan’da istenilen netice elde edilmemiş ama Cabgu (Yabgu) İran içlerine yürüyecek olan imparatora 80 bin süvari vermişti. “Bu münasebetle Anadolu İranlıların İstilâsından kurtarılmış, Sâsanîler artık büyük devlet olmaktan çıkmış ve Hazar kumandanı Çorpan Tarhan’ın başarı ile herakâtı yürüttüğü bu

sıralarda “Yabgu” da Tiflis’i zapt ederek (629) bazı Ermeni kütlelerini himayesine almıştı.”[335]

335 Türk Millî Kültürü, 168. s.

Hazarlar Gök-Türklere bağlı olmasına rağmen, başlarında bulunan Yabgu “Bizansla müzakerelerde bulunacak kadar bağımsızdı. Türk hakanlığında, genellikle Açina hanedanının üyelerinden oluşan ülüş sahibi Türk prenslerine geniş yetkiler tanındığı düşünülecek olursa, bu söylediklerimizde hilaf-ı hakikat bir şey olamaz” diyor, M.İ. Artamonov.[336]

336 Hazar Tarihi, 214. s.

Bağımsız Hazar Hakanlığı (630)

Sabarlara kimi yazarların Hazar dediği görülmüştü. Bundan dolayı yine, bazıları Sabarların resmen devlet oluş-kuruş tarihi olan 468’i Hazarların da devlet kurduğu yıl sayarlar. Bazıları, Sabarların 550-600 yılları arası silinmelerinden sonra Hazar Devleti kurulmuştur sayar. Esas olan, bağımsız bir devlet olmaları ise daha berilerdedir.

Gök-Türklerin batı kanadına bağlı, onların sözlerinden çıkmadan yaşıyorlardı. Başlarında Açina soyundan gelme Yabguları olduğu için, hiçbir zaman metbuları tarafından horlanmamıştılar. Batı Hakanlığı iç isyanlarla sarsılmaya başladı. Dulu ve Nuşibi boylarının liderlik yarışı devlete zafiyet getirdi. Zayıflama emareleri, bağlı kavimlerin isyanına, bağımsızlık savaşlarına yol açtı. Gök-Türkler, (Batı kanadı) Çin baskısının getirdiği bocalama yıllarından sonra, 630’da, bu ezelî düşmanlarına teslim oldular. Hazarların bağımsızlığı da aynı tarihte başlamış oluyor.[337]

337 Türk Millî Kültürü, 168. s.

Hazarların bağımsız devlet oluşlarına ilişkin başka görüşler de var. Bunlara göre, esas alınması gereken tarih 650-651’dir. Ama: Batı Türk Hakanlığı parçalanmış, Çin, olanca ağırlığıyla üzerlerine abanmış, devletin kendilerine teslimini mecbur kılmıştı. Henüz istiklâli muhafazaya çalışanlar vardı denebilir. Onlar da başlarına dirayetli birini geçiremiyorlar, sadece çırpınıyorlardı. Kağanlığı ilân edilenler hiçbir işe yaramaz, zayıf insanlar

olduğu için amaca ulaşmak mümkün olmuyordu. Gök-Türkler böyle bocalar dururlarken, bunlara karşı “iki kabile federasyonu teşekkül etmişti. Uturgurlar bu gruplardan birini desteklediler. Hakanlığın bütünüyle mağlup olmasından sonra ise, kaçarak kendilerine sığınan Açina prensini başlarına hakan olarak seçtiler (650)”[338]

338 Eski Ruslar ve… 1. c. 48. s.

M.İ. Artamonov soruyor: “Acaba, Açina boyundan gelen hanların bağımsız Hazar hanedanının temelini attıkları Hazarya’da Nu-shi-piler’e sadık kalan Hazarlar arasında saklanmış olabilirler miydi?”

Sonra cevaplamaya çalışıyor: “Bunun gerçekten böyle olabileceğini, Hazar Hakan Hanedanının Açina boyuna mensup olduğunu belirten “Hudud-el-Âlem’deki kayıt göstermektedir. VII. Yüzyılın 30’lu yıllarındaki olaylar, gerek Moho-şad’ın ve gerekse oğlu Bali-şad’ın Hazarya’da tutunamadıklarını gösterdiğine göre, bu durumda Türk yönetici Hanedanından bir üyenin daha sonraları Hazarya’ya geldiğini ve burada yine kökü aynı aileye dayanan hakanlar hanedanının temelini attığını varsaymak gerekmektedir. Hazar yöneticilerine başlangıçtan itibaren ‘hakan’ denilmesi gerçeği de, bu hanedan kurucusunun bir hakan olduğunu göstermektedir. Bu kişi, İ-pi She-Kui (İrbis Han) Han’ın tahttan alaşağı edilen fakat Hazarlara sığınan, daha önce de Nu-shi-pi kabileleriyle ve onların himayesindekilerle ilişkisi bulunan halefi olabilir. Bu durumda bağımsız Hazar Hakanlığı tarihini 651’den başlatmak gerekir.”[339]

339 Hazar Tarihi, 230. s.

Gök-Türklerde devlet ikiye ayrılınca merkezde bulunan büyük lider Kağan olarak anılırken, ona bağlı olarak kendi içinde bağımsız hareket eden batı kanadı yöneticisi Yabgu diye anılırdı. Aynı şeyi Hazarlarda gördük, şöyle:

Bizans’la anlaşma yapan Hazarların başı “Cebu-Kağan” (Yabgu-Kağan) olarak geçiyordu. 620’lerde, kendi başına Bizans’la ittifak anlaşması yapabilen Yabgu-Kağan dahi tam bağımlı değilken, Hazarların 630’da dağılan bir devlete 650’ye kadar bağlı kalmaları pek mantıklı olmaz!

Şayet Hazarların içinde Açina soyundan geldiğine inanılan kimse yok idiyse –ki, Türklerde bu husus çok önemlidir– Gök-Türklerden, kendilerine sığınan bir prensi başlarına geçirmeleri tabiidir. Fazla önemi olmasa da, bağımsızlık tarihi olarak 630’u kabul edenlerin isabetli davrandığı

kanaatindeyiz. Çünkü ortada Batı Gök-Türk devletinden eser kalmamış, Çin’e teslim olunmuş. Birkaç kabile birbiriyle dolaşarak varlığı sürdürmeye çalışıyor. O kadar bunalım yaşanıyor ki, prensleri kaçıp, Hazarlara sığınıyor. Hal böyle iken Hazarlar hangi Gök-Türk devletine bağımlı kalacak?

Hazarların 650’de güçlü bir devlet halini aldıkları kabul edilir.[340] Bunun sebebi Kağan yaptıkları Açina soylu Gök-Türk prensi midir, başka mı? Gelişmelerin takibiyle anlamaya çalışacağız.

340 Hazar Çevresinde Bin Yıl, 208. s.

Gelişme-Büyüme Dönemi

Gök-Türklerin Batı kanadı dağılırken, isyanlarla bağımsızlık kazanan Türk kabilelerinden biri de Bulgarlar idi. Bunlara On-ogur deniyordu ve Hunnugurdur şeklinde de kitaplara geçmiştiler. Kökenlerine gidilince Hunlara bağlanan bu kabilenin daha hızlı gelişim gösterdiğine şahit olunmakta. On-ogur (Bulgar)lardan kumandan Kubrat, 635’te Avarları Kuzey Karadeniz civarından kovmuş, Azak ve Karadeniz civarındaki Bulgarları sancağı altında birleştirmiş ve Büyük Bulgarya devletini kurmuştu.[341]

341 Hazar Tarihi, 214. s.

Hazar Hakanlığı gelişme sürecinde iken, yanı başında büyüme istidadı gösteren, Bizansla iyi münasebetler kuran Bulgar Türkleri bir tehlike olarak görünüyordu. Hangi amaçla olursa olsun, Hazarların Bizansla müşterek hareketleri, daha bağımsızlıklarından evvel mevcuttu ve imparatoru rahatlatan fedakârlıkları unutulmamıştı. Yani bu iki Türk Devleti arasında bir mesele çıkarsa, Bizans’ın da müdahaleci olma durumu doğarsa Hazarların yanında yer alması daha mantıklı idi. Lâkin şartlar o kadar kısa sürede değişiyor ki, çok zaman ikinci adım birinci adımın aksi istikâmetine atılabiliyor.

Hazar-Bulgar Savaşları

Tarihte Türk Devletleri, devamlı birbirinin yerine geçenler olarak bilinmemelidir. Aynı zaman içinde birden fazla müstakil Türk Devletleri çok görülmekteydi. Sınırları çakışan devletlerin savaşmadan durması mümkün olmadığından, Türkler de kendi aralarında devamlı çatışma içinde olmuşlardır. Gök-Türklerin Batı kanadı bitiş çizgisine yaklaştığı hatta bittiği yıllarda (651) Doğuda normal devlet hayatı devam ediyordu. Şimdi de, "Avrupa'nın bozkır kesiminde, biri Hazar, diğeri Bulgar adını taşıyan iki bağımsız siyasî teşekkül vardı. Her ikisi de etnik yapı itibariyle birbiriyle akrabalık bağlarına sahipti; her ikisi de Türk imparatorluğunun bakiyeleriydi ve yine her ikisi de Türk kökenli hanedanlar tarafından yönetiliyordu."[342]

342 Aynı Eser, 230. s.

Hazarlar, varlıklarını büyüyerek sürdürmek mecburiyetindeydi; çünkü kendilerini eriyen Batı Gök-Türklerin vârisi sayıyorlardı. Burada akrabalık bağı Bulgarları dokunulmaz yapmıyor. Büyük Bulgarya adını alan bu devletin içinde çeşitli kabileler vardı. Hazarların ilk işi bu kabileleri kendi bünyesine katmak, böylece kuvvetini artırıp ayakta kalmayı daha garanti hâle getirmek olacak.

Sonraları bir kısmı Yahudileşen Hazarlar, gösterdikleri başarılardan dolayı onların tamamı tarafından benimsenmiştiler. Adı Melik Yusuf olan (muhtemelen) Hazar Yahudisi bir mektupla anlatmakta ki, onun ataları, kendilerinden çok kalabalık halklarla savaşıp, galip gelmişlerdir. Melik Yusuf değişik isimler kullanarak Bulgarlardan bahsederken diyor ki:

"... Benim yaşadığım ülkede, daha önceleri v.n-nt-r'ler (yani Bulgarlar) yaşıyorlardı. Atalarımız Hazarlar onlarla savaşırlardı. V.n-nt-r'ler, daha kalabalık, hatta denizin kumları kadar kalabalıktılar, ama Hazarlar karşısında duramadılar. Ülkelerini terk etmek ve kaçmak zorunda kaldılar..."[343] Melik Yusuf'un sözleri doğru; onu destekleyen başka kimseler de var.

343 Aynı Eser, 231. s.

Tabii ki Bulgarların düşürülmesi olgun armut gibi kolay olmamış, ellerinden geldiğince direnç göstermişler, hayli zaman oyalamışlar, ama sonucu değiştirememişler.

Hazarlar da, Bulgarlar da Türk. İkinciler, mağlup olanlar daha kalabalıktılar. Kavmî özellikleri aynı olduğu halde sayıca az olanın

kalabalık olana üstünlük sağlaması gariptir. Burada, yönetim kadrosu dikkat çekiyor. Bunun cevabı gayet basit. Gök-Türklerden Hazarlara sığınan Açina prensi devletin başına geçirilip, Kağan yapılmıştı. O yalnız da değil, yanında devlet işlerinden ve savaş taktiği bilen bir hayli de adamla gelmişti: "Açina prensi ve silah arkadaşları, Hazarlar tarafından başlarına yönetici yapılmakla birlikte, ne halk kitleleriyle karışmışlar, ne de onlara karşı tavır almışlardı..."[344]

344 Eski Ruslar ve … 239. s.

Hazarlar düzenli savaşları, anılan kimselerden öğrenerek Bulgarlara karşı başarı sağlamıştılar. Ve Bulgarlar Tuna Nehrine kadar kovulmuş, onlardan boşalan yerleri Hazarlar sahiplenmiştiler.

Hazarların Müslümanlarla Temasları

İslâmı cihana yayma parolasıyla sınırlar aşan Arap orduları Hazarları da ihmal etmemişlerdi. İlk karşılaşma çok erken sayılacak bir zamanda, 642-646 yılları arasında olmuştu ki, bu sıralarda Hazarlar esas güçlerine kavuşmamışlardı. Zaten, tarihe önemli bir aksi düşmemiş bu karşılaşmanın. Esas büyük Arap akını 652'de vuku buldu. Selman b. Rebîa kumandasındaki Arap orduları Derbend'i geçerek Hazarların başkenti Belencer'e kadar ilerledi. Hazarlar, kuvvetli bir direniş göstererek düşmanlarını püskürttüler.[345]

345 Diyanet V. İslâm Ans.

Arap-Hazar savaşlarının ilkleriyle ilgili rivayetler farklıdır. Birinde şöyle deniyor. Müslümanlar Hazar başkentine kadar geldiler. Hazarların elinde savunma silahı olarak küçük mancınıklar, buna karşılık Arapların elinde küçük ve büyük mancınıklar vardı. Şehir civarında süren birkaç günlük çarpışmadan sonra Belencerliler umumî huruç hareketine başlayıp Araplara saldırdılar. Bu saldırıda Arapların kumandanı Selman b. Râbia'nın kardeşi Abdurrahman'la beraber 4000 Arap askeri öldü. Yenilen ordu kaçarak Derbent'e kapandı.[346]

346 Hazar Tarihi, 239. s.

İleriki yıllarda Hazar-Arap savaşları devam edecek. Hazarlar, iaşe temini için başka kapılar aramak durumunda kalınca, ufak-tefek akınları bu amaçla yapacaktır.

Albanya (Arnavutluk) kendi halinde küçük bir prenslik idi. Sâsanîler'e bağlılık göstermişler, savaşlarda onların yanında bulunmuşlar. Fakat İran'ın bünyesini şifasız hastalık sarınca Araplara meyletmişlerdi. Hazreti Osman'ın 656'da şehit edilmesiyle Arabistan'da kargaşa aldı yürüdü. Bu durum Arapların Kafkas-ötesindeki itibarlarını sarstı. Alban prensi Cuanşir bu arada Bizans'a bağlanmayı tercih etti. Aslında şimdiki efendileri daha yakındı Albanlara, fakat yine de Hazarlar hücuma geçip hayli ganimet aldılar. (662-664 seneleri) Gariptir, Alban prensi Hazar hükümdarına dâmat oldu ve barış yapılarak, alınan her şey iade edildi.

Misyonerlerin Başarıları

Ne durumda olurlarsa olsunlar, (cümle düzelecek)kitapları tahrif edilmiştir denirse densin Hıristiyanlar dinlerini yayma hususunda çok gayretliydiler. İster samimi inançlarından, ister gizli amaçlarından bahsedilsin, ortada iyi bir çalışma vardı. Bütün Türk devletleri aynı şeyi görmüştür. Hazarlardan evvel Güney Kafkasya ve Azerbaycan'da yaşayan Sabarlar hedef olmuşlardı dinî propagandaya, tesirini de görmüştüler. Arran (Azerbaycan, Albanya, Gence)[347] Metropoliti İsrail (677-703) Hazarlar arasında Hıristiyanlığı başarıyla neşretmiştir. "Hazarların Hıristiyanlığı kabulleri dolayısıyla, onların eski Şamanî dinleri hakkında da bazı malûmat verilmiştir. Bu malûmata göre, Hazarlar büyük ilâhlarına Tengri Han diyorlarmış. Hazarların Güney Kafkasya ve Azerbaycan'da hâkimiyeti ve aralarında Hıristiyanlığın yayılması VIII. asır başında genişleyen Arap İstilâsı ile sona ermiştir."[348]

347 Aynı Eser, dizin.

348 İslâm Ans. 5/1. c (Hazarlar Mad.- Z. Velidi Togan)

Şamanî din denmesi doğru olmayacaktır. Gök Tanrı'dan bahsedilir, gökte olduğuna inanılan bir Tanrı'ya inanılırdı. Kutsal sayılan pek çok şey de vardı eski Türklerde. Başka kavimlerin de saçma sapan nesnelere tapındıkları bilinir. Başlangıçtan beri Budistler, Konfüçyanistler ve

benzerleri Türkler üzerinde çalışıp, onların bir hayli kısmını ikna edebilmişlerdi. Hıristiyanlar ve sonra Yahudiler de aynı hareketi deneyip muvaffak oldular. Nedense, Türkler kendi inançlarını başka kimselere aşılama faaliyeti gütmemişler, buna karşılık inanılmaz bir saflıkla, kendilerine gelen her teklife sıcak bakmışlardı. Buradan yola çıkarak eski Türk inancı hakkında bir şeyler söylenebilir; fakat biz o vadiye girmek istemiyoruz.

Bizans'ın yanı başında yaşayan Hazarların kısmen Hıristiyanlaşmaları makul karşılanabilir. Daha sonra İslâmiyete meyilleri de mantıklıdır da Yahudi oluşlarının sırrı neydi acaba? Sır idiyse bilemeyiz, ama merakımıza mani olmak da kolay değil. İleride belki gerçeği anlayacağız. İlk akla gelen şu oluyor: Atalarımız inançlarının başka kimselere geçirilmeye değer olduğuna inanmıyorlardı. O yüzden, İslâmiyeti tanıyanlar herkesten daha iyi inandılar.

Yarın, Bugünün Fedakârlığına Muhtaç

Eski Türkler hiçbir zaman çok kalabalık nüfuslu olamadılar. Daima nüfuzları nüfuslarından birkaç kat öndeydi. Asya'da Çin ile yakın komşuluk, Avrupa'da Bizans'la.

Bizans iyi günler yaşamıyordu. Bazı aletleri arıza yapan makine ne kadar maharetli olsa da aksar, iş göremez. Bizans da paslanmıştı. II. Justinianos imparator olduğunda 16 yaşındaydı. On yılını doldurduğunda, 695'te bir ihtilalle düşürüldü. Leontios, Bizans tahtına çıktı ve sabık imparatorun burnunu kestirip, Kırım'daki Khersones (Kerç) şehrine gönderdi. Başarısız savaşlar Leontios'un da ipini çekti. 698'de bir ihtilal ve amiral Apsimor II. Tiberyus ünvanıyla imparator. Bizans beşik gibi sallanıyor.

Olayların bizi ilgilendiren tarafı kesik burunlu II. Justinianos'la ilgili olanıdır. İstanbul'dan uzakta kaderini yaşayan eski imparator, başkentte meydana gelen kargaşalardan ümitlenmiş, elinden alınan taht için plânlar kuruyordu. Davranışları şüphe uyandırdı. Yerli idareciler mesuliyetin ağırlığından yorulmuştular, İstanbul'a teslim kararı aldılar. Ne de olsa bir eski imparatordu, seven ve korumaya çalışanları vardı. İdarecilerin tavrı

vaktinde haber verildi ve II. Justinianos bir yolunu bulup kaçtı. Hazar toprağına sığındı. (698)

Kağan onu iyi karşıladı. Yakınlıkta oldukça cömert, davranışta samimi görünüyordu. Daha önce değinildiği gibi Hıristiyanlaşma başlamıştı Hazarlarda. Kağanın kız kardeşi, imparator I. Justinianos'un karısının adını alıp Theodora olmuştu. Sözün kısası, Kağan'ın kız kardeşi Theodora ile kesik burunlu II. Justinianos evlendiler.[349] Demek ki, Kağan Bizans'tan çekinmiyor yahut eniştesinin tahta tekrar kavuşacağına inanıyordu.

349 Bizans Devleti Tarihi, 132. s.

İstanbul'dan dikkatle takip edilen olaylar, imparatoru rahatsız ediyor, Tiberyus, Kağana elçi gönderip dâmadın teslimini talep ediyor. İşte burada Hazar Kağanının gerçek niyeti ortaya çıkıyor. Taht sahibi ile dostluğun devamı, muhtemel imparatorla dostluktan evlâ idi ve Bizans'ın isteğine evet dedi.

Hazar Kağanı'ndan II. Justinianos'u Bizanslılara teslim etme kararı kız kardeşi Theodora tarafından haber alındı, o da kocasını uyardı. Kaçmaya alışık olan eski imparator, hanımını bırakıp, yanına birkaç sadık adamını alarak, bir kayıkçı teknesiyle kaçtı.

II. Justinianos 695 senesinde burnu kesilerek kovulduğu İstanbul'da 705'te tahta oturmayı başardı. Aklı Hazarya'da kalan eşindeydi. Belki dostane hareket gösterilmez diye büyük bir filo gönderdi ama fırtına filoyu mahvetti. Kağanın düşmanlık yapması gerekmiyordu. En aciz durumda iken ona kız kardeşini vermişti; şimdi imparator olduğu halde neden vermesin. Durumu öğrenen Kağanın şöyle konuştuğu anlatılıyor: "Behey ahmak! Hanımın için iki veya üç gemi gönderip bunca insanın ölümüne sebep olman gerekmezdi! Yoksa sen onu savaş yoluyla alacağını mı düşünüyordun? Aha, bir oğlun oldu. Adam gönder de onları aldır." Theodora ve oğlu salimen İstanbul'a getirilmiş, taç giydirilmiş; ayrıca Justinianos'un oğluna Tiberios adı verilerek, imparator yardımcısı ilan edilmişti. Hazar prensesinin statüsü de kocasınınkiyle denk tutulmuştu."[350]

350 Hazar Tarihi, 262. s.

Damat-Kayınbaba Düşmanlığı

II. Justinianos katı biriydi ve kindardı. Uzun mücadelelerden sonra, bin bir müşkilatla tahta yeniden kavuşunca, kendisine kötülüğü dokunan herkesten, her şeyden intikam almaya kalkıştı. Sürgün bulunduğu Khersenes (Kerç)'e bir büyük filo göndererek altını üstüne getirmek istiyordu. Fakat, bu şehir Hazarların himayesine girmiş, yönetim Hazar umumî valisinin (Tudun) eline geçmişti. Dolayısıyla, imparator kayınbabasını karşısına almış oluyor. Bizans filosu geldi, şehri işgal etti. Hazar valisi ile mahalli idareciler tutuklanıp, İstanbul'a gönderildiler. Halkın evleri yağmalanıp kendileri köle yapıldı. Bununla yetinmeyen II. Justinianos, yeni bir filoyu yola çıkardı; amaç Hazarlara bağlanan bütün toprakların alınmasıydı. Yolda fırtınaya tutulan filo ağır hasara uğrayıp 75 bin asker boğularak öldü.

Bizans daha doğrusu Bizans'ın imparatoru aklıyla değil öfkesiyle hareket ediyordu. Khersonesliler canlarını dişlerine takarak karşı koymaya başladılar. Diğer şehirlerde zulümden bıkmışlardı. İnsanların insan yerine konmaması her şeyi göze aldırdı ve kararlı bir isyan patladı. Artık II. Justinianos imparator olarak hafızalardan silinmişti. Hazarlar, doğrudan taraf olmamakla beraber, isyan edenlere destek veriyordu. Ve ölüm kalım savaşı başladı.

Bizans'tan gönderilen gemiler dolusu askere verilen emir, şehri yerle bir edip, bütün insanları kılıçtan geçirmekti. Hazar ordusu burada açıkça karşı koyup imparator ordusunun gözünü korkuttu, şehrin kuşatması kaldırıldı. Ermeni Banderes, halk tarafından imparator ilan edildi.

II. Justinianos'un büyük ordusu bir şey yapamaz hale düşmüş, İstanbul'a dönmeye de cesaret edemiyordu. Hazar askerlerinin kılıçlarıyla doğranmak veya imparatordan ceza almak arasında kalınca, yeni imparator ilan edilen Ermeni Banderes'in safına geçtiler.

Netice olarak, Justinianus'un iyi atamadığı bıçağı sert bir duvara çarpıp kendisine döndü. İstanbul'a yeni bir imparatorla dönen Bizans ordusu, eski imparatoru yakalayıp kellesini kopardı. Hazar Kağanının torunu Tiberios bir kiliseye saklanılmıştı, onu da oradan çıkarıp parça parça ettiler. Bu olayın manası 100 seneden beri Bizans tahtında oturan Heraklios hanedanlığının sonu demekti. (711 senesi)[351]

351 Aynı Eser, 262-263. s.

Hazarların Kârı Ne?

Devrilen Bizans İmparatoru Kağanın dâmadıydı. Kayınbaba damat arasındaki sarsılmaz sanılan bağ sevgili kız ve torun. Ama halkının istikbali bir lider için birinci meseledir. Doğudan hızla batıya doğru yayılan Araplar iki taraf için de tehlike idi. Bizans eyaletleri teker teker giderken Hazar toprakları da sahip değiştiriyor, Kafkas-ötesi, Arap mührünü yiyor. Bizans'la Hazar işbirliğini gerektiren müşterek menfaatler çok fazla. İki ülke arasında yapılmış bulunan dayanışma anlaşmasının devamı şart görülüyordu; II. Justinianos hem Hazarlara zarar vermiş, hem de gideceği belli olmuştu. Kağan gerçekçi davranarak geleceğe dönük iyi bir yol takip etmiştir. Ermeni Bandenes'in iki yıllık imparatorluğu nasıl münasebetlere kapı açacak, sonrası ne olacak? Hazarlar hesap ettikleri gibi bir fayda temin edebilecekler mi, bunu geçecek seneler içinde doğacak şartlar gösterecek.

Emevî (Araplar) ve Hazar Türkleri

İslâm aşısı coşturmuş, yerlerinde duramıyorlar. Kimi gerçekten gaza ruhuyla, kimi başka duygularla koşturuyor, bir Arap devri yaşanıyordu. Türklerin onlardan İslâmı aldıkları kârdır, ama bunun dışında çok zararları görülmüş. Türkistan Arap kılıçlarının açtığı Türk yaralarından akan kanlarla sulanmıştır. Fazla önemi olmayan karşılaşmaları olmuştu Araplarla Hazarların ve “bu savaş devam edecek” demiştik.

Hazar Kağanının Bizans imparatoru ile iyi bir anlaşma yaptığı, müşterek düşmana karşı beraber hareket edileceği belirtilmişti. Bu sıralarda Araplar da boş durmuyor.

Emevilerden I. Velid 705 yılında ölen babasından iyi bir miras devralmıştı. Her şey yolunda giderken hiçbir valisini de değiştirmeyip, istikrarı bozmamış, “İslâm tarihinin üçüncü büyük fetih hareketini başlatmıştır...”[352] Türkler aleyhine, Araplar menfaatine büyük işler başardılar. Mâverâünnehir Arap orduları tarafından tepelendi. Sıra Hazarlara gelmişti. 707-708 yıllarında sefere çıkıp bazı şehir ve kaleleri alan halifenin kardeşi Mesleme, fazla ilerlemeden dönmüştü.

352 İslâm Ans. 13.c Velid 1. Mad.

Mesleme, devrinin en büyük kumandanlarından biridir. Ağabeyi tarafından 710'da Azerbaycan ve el Cezire valiliğine atandı. "Mesleme kumandasında teşkil edilen büyük bir Arap ordusu Derbend'e kadar ilerledi ve buraya askerî garnizon yerleştirerek, muhtemel hücumlara karşı tedbir aldı."[353] Hazar askerî gücü Araplarla mukayese edilecek durumda olmamasna rağmen iyi direndiler. Ancak, Mesleme ödül vaadi ile kandırılabilen bir hain bulup, ondan şehre giden alt geçidi öğrendikten sonra kaleyi ele geçirebildi. "Müdafileri kılıçtan geçiren Araplar, Derbent'i ellerinde tutamayacakları düşüncesiyle kalenin bütün sur ve hisarlarını yıktılar. (714)"[354] Hazarlar, ancak üç sene sonra, 717'de iyi bir hazırlık yaparak geldiler. Şirvan'a giren Hazar ordusu Azerbaycan'ın bir kısmını işgal etti; lakin yine Araplara yenilerek çekilmek zorunda kaldılar.[355]

353 Aynı Eser

354 Hazar Tarihi, 271. s.

355 Türk Kavimleri ve Devletleri, 39. s.

Ünlü Arap komutanı Mesleme şahsen Hazarlarla oyalanmak istemiyordu. Hazarların Şirvan'a kadar ilerlediklerinde Mesleme İstanbul kuşatmasıyla meşguldü. Eğer Bizans'ın yardımına Hazarlar ve Bulgarlar yetişmeseydi imparatorun hali dumandı.

Olayların akışı bazen karışık görünüyor. Aynı zaman içinde Hazarların, Araplara karşı Bizans'ın yardımına koştukları ve bir yandan da Albanya (Arnavudluk) sınırlarından içeri girdikleri söyleniyor. Ya ikisi arasında kısa zaman farkı var yahut esas Hazar gücü kendi meselesini halle çalışırken cüzi bir gücü ile Bizans'ın yanında yer almıştır. Tabii olarak Araplarla Hazarların arasındaki husumet çukuru derinleşmektedir.

Kendi milletlerinden bir Peygamber çıkmış olması, Araplara özgüven kazandırmıştı. Dinlerini bütün dünyaya yayma gayreti içindeydiler. İstanbul'un fethi her Müslüman kumandan için yegâne amaç idi; çünkü Hazreti Muhammed'in İstanbul'un fethedileceğine dair hadisi gönüllerdeydi ve o kumandan ile askerlerinin methedilişi unutulur gibi değildi. Mesleme, fatih olamayışını biraz da Hazarların Bizans'ın yanında yer alışlarına bağlıyor, bütün Araplar bunun intikamını almayı arzuluyordu.

Arap (İslâm) orduları 722'de Hazar topraklarına girdi, bu sefer Peçenekler ve başka Türk boylarından yardım alan Hazarlar Arapları

bozguna uğrattılar. Halife Yezid b. Abdülmelik yenilgiyi hazmedemedi, Cerrah b. Abdullah el Hakemî komutasında, daha kuvvetli bir ordu gönderdi.

Araplarda Sevinç Hazarlarda Hüzün

Cerrah, bir önceki komutanın başarısızlığı ile halifenin ne kadar öfkelendiğini görmüştü. Her ne olursa olsun, zaferle dönmekten başka yol düşünemiyordu. Kuvvetli Arap ordusu Derbent'e geldi, sonra Kürr nehrini geçti. Gelişi görülmüş, Hazar Kağanına bildirilmişti. Ne zaman hücuma geçeceği bilinmesin diye, bulunduğu yerde birkaç gün istirahat edeceğini bildirdi. Bu haber de Hazarlara ulaştırıldı. Eğer inanılırsa, tedbirde acele davranılmayacak, Cerrah da fırsatı değerlendirecek. Öyle oldu. Gece olunca ordusunu resmî yürüyüşe geçiren Cerrah, Hazarları gafil avladı. Dört bir yana dağılan Arap askerleri karşılaştıkları Hazar Türkleri ile savaştılar. Yenilgiden kurtulamayan Hazarlar çok sayıda ölü ve esir verdi. Bazı şehirlerde, kendiliğinden teslim olan halka bir şey yapılmadığı anlatılır.

Altı ay kadar Hazar topraklarında kalan Arap ordusu nihayet, başşehir Belencer'e geldi. Buranın kalesi sağlamlığıyla meşhurdu. İbnu'l Esir'e göre: "Belencer ahalisi Müslümanların kaleye girmesini engellemek için üç yüz kadar "acele" (kaleyi savunmaya yarayan dönmeli alet) temin edip, bunları birbirlerine sıkıca bağladılar. Bu aletler Müslümanları iyiden iyiye yıldırmıştı. Bunların verdiği zararı görünce otuz kadar adam ölümü göze alarak yekvücut halinde hücuma geçtiler. (...) Düşmanlar bu otuz Müslümanı ok yağmuruna tuttular, fakat bunlar geri dönmediler. Sonunda aletlere ulaşıp iplerini kestiler, hepsi birbirine bağlı olduğundan çözülüp aşağı indiler, böylece diğer Müslümanlar da saldırıya geçtiler. Çok çetin bir savaş oldu; öyle ki iki taraf da sonucu kestiremiyordu. Sonunda Hazarlar mağlup oldular. Müslümanlar kaleyi ele geçirip içinde bulunan şeyleri ganimet olarak aldılar. Her bir süvari yaklaşık üç yüz dinar almıştı..."[356]

356 İbnü-l Esir, 5.c. 96. s.

Esir edilen Hazarların sayısı oldukça fazlaydı; Cerrah "hepsinin Belencer Nehrine atılmasını emretti. Şehirdeki ahalinin boşaltılması kararlaştırılınca, bunların birçoğu kuzeye kaçtı."[357] Kaçamamış olanlar "boğularak

öldürüldü."[358] "Kavgada yumruk sayılmaz" denir; biz savaşta ne kadar ölen olduğunu merak edip saymak istemiyoruz da, her şey bittikten sonra insanların telef edilişini pek anlayamadık. Hazarlara karşı böyle hücumlar olur, çok sayıda zayiat verilirken Kağan'ın nerede olduğu hakkında bilgimiz yok. Yalnız, komutan Cerrah'ın, mühim bir Hazar şehri olan Semender'e kadar gitmek istediği, fakat kendisine Hazarların büyük bir ordu hazırlamakta olduğu haber verildiğinden, arzusunu ertelediği bildiriliyor.

357 Hazar Tarihi, 275-276. s.

358 Hazar Yahudileri, 253. s.

Biz de, Hazar kağanının burada bulunduğunu düşünmek durumundayız. Cerrah, iyi hazırlanmış, büyük bir düşman ordusuyla başa çıkamayacağını anlayınca halifeden yardımcı kuvvet istemiş, bu vaktinde gelmeyince beklemiştir. Sonraki ilkbaharda Cerrah'a takviye kuvvet geldiğinde ise, hedefi Hazarya değil Alanya (Alan ülkesi)dir.

Arapların Hazarlara duyduğu öfke, onların ülkelerine duydukları iştah bitmek bilmedi. 725/726'da ve 727'de Hazarlar epey Arap darbesi yedi. 727/728'de yine Hazarları telefata sürükleyen Arap saldırıları oldu. 728/729'da Hazarya'ya giren Mesleme, Kağanın komuta ettiği orduyla bir ay savaştı. Başlayan şiddetli soğuk yüzünden, Araplar çekilmek zorunda kaldılar.

Ne Arap akınlarının arkası kesiliyor, ne de Hazarlar pes ediyor. Mesleme b. Abdülmelik 730'da büyük bir orduyla gelenek, bir daha Hazarya'yı işgal ettiyse de, sonuç alamadı. Hazarlar 731'de Derbent'i alarak buraya bir garnizon yerleştirdiler. Aynı yılda Belencer ve Semender'e kadar ilerleyen Mesleme daha ağır bir karşılık verdi. "Hazar Kağanı'nın oğlu Barjik'i öldürdü ve kağanı yaraladı."[359] Bir başka rivayete göreyse, daha önce, "kağan ölmüş ve ülke yönetimini anası Parsbit üstlenmişti."[360] Az yukarıda, öldüğünü söylediğimiz Barjik'in de daha ileride, yaşıyor olduğunu görüyoruz. Muhtemelen, Kağanın bir başka oğlu ölmüştür. Ülke yönetiminin, Kağan öldükten sonra anasına kalması yorumlanırken, oğullarının yaşlarının küçük olabileceği savunuluyor ki mantıklıdır. Neden farklı anlatımlar olduğuna gelince, Arap kaynakları ile diğerleri birbirini tutmuyor; hangisinin doğruyu yazdığı kesin olarak bilinemeyip, ancak tahmin yürütülüyor.

[359] Aynı Eser, 254. s.
[360] Hazar Tarihi, 280. s.

Kan Gövdeyi Götürüyor

İki tarafta da kuyruk acısı var. Biri dursa diğeri durmaz. Daha çok yüklenenler ise Araplardı. Şehirler el değiştirmekten bıkmıştı. 731'de Hazarların eline geçen Derbent, 732 yılında tam manasıyla Araplarındır. 730'da Mesleme azledilip, Kafkas ötesi idaresi yeniden Cerrah'a verilmişti.

Çok ünlü bir kahraman ve komutandı Cerrah. Hazarlar ise ne pahasına olursa olsun Arapları Kafkas-ötesinden atmak için çırpınıyorlardı. İbnü-l Esir Cerrah'ın öldürüldüğü savaşı anlatırken, haliyle üzüntüsünü gizlememekteydi. "Öldürülme sebebi ise" diyor "Hazar ülkesine girip onları hezimete uğratmasıdır." Ağır yenilgiden sonra diğer Türk kavimlerinin desteğini de alan Hazarlar saldırmış "ve Cerrah b. Abdullah'ın Şamlılardan topladığı askerlerle insanlığın gördüğü en müthiş şekilde savaşmışlardır. Türkler ve Hazarlar Müslümanlara sayıca üstünlük sağlamışlardı. Cerrah ve beraberindekiler Merc-i Erdebil'de şehit edilmişlerdir."[361]

[361] İbnü-l Esir, 5. c. 134. s.

Belki "insanlığın gördüğü en müthiş savaş" değildi, ama Hazarlarla Araplar arasındaki savaşların en müthişiydi. Daima görüldüğü gibi, kaybeden tarafı destekleyenler, karşı tarafın çok kalabalık olduğunu söylemektedirler. Şurası malum ki, Hazarlar söylendiği gibi büyük bir orduya sahip değildi, alacakları komşu yardımları da dâhil Arapların sayısına ulaşmaları zordu. Hele, Arap kaynaklarının zikrettiği 300 binlik bir orduyu hayal etmek bile abes.

İki gün durmadan vuruştular. Araplar ikinci günün akşamı durumlarının hiç de iç açıcı olmadığını gördüler. Seçkin süvariler kılıçtan geçirilmiş, bir kısmı da geceden istifade ile gizlice kaçmışlardı. Üçüncü günün sabahına, Cerrah'ın yanında yaralılar ve ölüler kalmıştı. İslâmiyetin şehitliğe verdiği önem bazı Arap askerleri tarafından unutulmuş olmalıydı ki, kaçan arkadaşlarının ardından biri şöyle bağırmaktaydı: "Cehenneme değil ey Müslümanlar, cennete! Allah yolunda yürüyün, Şeytanın yolunda değil!"[362] Aynı kaynağa göre Arap askerlerinin sayısı 25 bin idi. Kaçabilen

yüz kişi kadarı kurtulmuş, komutan Cerrah'ın da aralarında bulunduğu diğerleri ölmüştü. İslam âlemi ki bunlar daha ziyade Araplardır, bu savaş için ağıt yakmakta haklıdırlar. Ordularının mağlubiyeti, aşağı yukarı tamamının kırılması, acıydı. Cerrah'ın kafasının koparılıp, karısı ile çocuklarının düşman eline geçmesi ayrı bir eza...

362 Hazar Tarihi, 282. s.

Yeni ordu tedarikinin dışında, Hazar-Arap savaşları hep devam etti. 735'e kadar Araplar daha üstün durumda oldular. Aynı senede Kafkas-ötesi harekâtına başlayan Mervan'ın maiyetindeki asker sayısı tam 150 bin idi ve bu seferki amaç katî olarak hedefe varıp Hazarları ortadan kaldırmaktı.

Hazarlar, önceki başkentleri Arap işgaline uğrayınca Belencer'den İdil nehri mansabındaki Akkale'ye taşınmıştılar. Mervan'ın ilk hedefi de İdil oldu. Yeni başkente değişik isimler verilmektedir; Araplar el Beyza diyorlar. Akkale olarak tanınmaktadır. Bir eserde şöyle anlatılır: "Semender şehrinden Etil'e (Akkale'nin diğer adı) kadar 7 gün tutar. Etil Hazarların şehri ve merkezidir. Burası Etil nehrinin iki yanında mamur iki şehirdir. Hükümdar batı yakasındaki şehirde oturur..."[363] Aynı yerde daha geniş bilgi yer alır, ama bu sonraki zamana ait.

363 İslâm Coğrafyacılarına Göre … 112. s

Bu mühim Arap seferinin tafsilatı fazla. Özetlenmiş haliyle aktarıyoruz: Mevran b. Muhammed ordusunun bir kısmını Derbent yolu ile Semender'e gönderdi. Daha büyük kısmı kendi idaresinde kalan askerlerle, Duryol geçidi yolundan hareket edip, Hazarlara ansızın saldırdı. Âni baskın karşısında şaşkına dönen Hazarlar hiçbir şey yapamadılar. Mervan hiç oyalanmadan Etil'e (Akkale) yürüdü ve Kağanı orada kuşatmaya aldı. Nehrin ötesine çekilen Kağan, Hazar Tarhan isimli başkumandanını, hepsi Tarhan (yani seçkin-asilzade) çocuklarından meydana gelen 40 bin kişilik ordunun başında Araplara karşı koymaya gönderdi. Tarhan, Mervan'ın İdil'i aşmasını engelleyecek, bu arada Kağan yeni kuvvetler toplayacak. Hazarların plânını anlayan Mervan olduğu yerde oyalanmayarak, Kağanın peşine düştü.

"Hazar başkentinin yukarısında Burtasların, bir ucu İtil Bulgarlarının sınırına varan toprakları uzanıyordu. Burtaslar ve Bulgarlar, bu sırada, daha sonraları da olduğu gibi, Hazarların hâkimiyeti altındaydılar. Şu anda Burtaslar korumasız kalmış ve İstilâ sırasında büyük zarar görmüşlerdi.

Araplar ülkelerini yakıp yıkmış, pek çok at ele geçirmiş ve 20 bin aileyi esir almışlardı."[364]

364 . Hazar Tarihi, 291. s.

Mervan "Kevser b. el Evsed el Anbari'nin idaresinde ordusunun en seçkin fertlerinden 40 bin kişilik bir kuvveti tulumlar üzerinde nehrin doğusuna geçirerek, âni bir hücum yaptırmaya, kuvvetlerini perişan edip, hazar Tarhan'ı öldürmeye muvaffak oldu."[365]

365 İslâm Ans. 5/1. c. Hazarlar Mad.

366 Hazar Yahudileri, 255. s.

Aslında Hazarlar gafil avlanarak yenilmiştiler; çünkü Araplar kendileriyle bir barış anlaşması imzalamak istediklerini söyleyerek aldatmışlardı.[366]

366 367 Eski Ruslar ve… 1. c. 73. s.

Bu 737 savaşının hasarı oldukça fazla. Gerçi, daha öncekilerde insan kaybı az olmamış, her iki taraf da on binlerce zayiat vermişti, lâkin devlet başkanının teslimi söz konusu değildi. Şimdiki Hazar Tarhan'ın ölümüne sebep oldu ve Hazarlardan 10 bin asker ölüp, 7000 asker esir düştü. Hakan, gerçeği kabullenmek, gerçeğin emrini yerine getirmek mecburiyetinde kalmıştı. Arapların, "İslâmiyeti kabul ederse kurtulacağını" söylemelerine olumlu cevap verdi. Bu, bir Türk Hakanının silah zoruyla Müslüman oluşudur ve galiba ilktir.

Savaşlar, amaçlar, araçlar bugünkü anlayışlara tamamen uygun düşmüyor. Emevî Arapların Hazarları ortadan kaldırma veya onları kendi inançlarına bağlama hırsları vardı; en azından görüntü böyle. Tuhaf gelen şurası ki, Arapların savaşçıları içinde Ermeni prenslerinin yardımcı kuvvetleri de vardı, bunlarla beraber 150 bin kişilik büyük bir ordu meydana gelmişti.[367] Hıristiyan Ermenilerin Müslüman Araplara inançlarını yaymada yardımcı olmaları tuhaftır! Savaşın cereyan tarzıyla ilgili anlatımlar bir hayli fazla olmakla beraber arada farklılıklar mevcuttur. Esas olan netice ise, 150 bin kişilik Arap ordusu 40 bin kişilik Hazar ordusunu yenmiş, Hakana pes ettirmiştir. Bunun sonucu olarak Hazar Hakanı Arap hâkimiyeti ile inancını kabul ettiğini bildirmiştir.

367

İslâm sevgi dinidir; emirler hep sevdirerek kabul ettirilme yönündedir, korkutularak değil. Hazarlara Hıristiyan misyonerleri gelip, ikna yoluyla bir

kısmının gönlünü çelmişlerdi. Anlatılan savaş sırasında, Hazarlar arasında bir hayli insan Hıristiyanlığı benimsemiş durumdaydı. Mervan, ancak Hakanın teslimiyetinden sonra, adları Nuh b. Sabit el-Esedi ile Abdurrahman el-Hulânî olan iki din bilginini görevlendirdi. Bunlar Hakanla beraber İdil'e gönderildiler, burada Hazarlara İslâmiyeti öğreteceklerdi. [368]

368 İslâm Ans. 5/1. c Hazarlar Mad.

Hakan, korku belası Müslüman olacağını söylemişti; tehlikeyi atlatınca, fikrini değiştirdi. Arapların çekilip gitmesini müteâkip o galiba eski dinine (veya) Yahudiliğe dönmüştür."[369]

369 Türk Kavimleri ve Devletleri 39. s.

Bunlara aykırı bir görüş daha var. Hakan, ilk öğrendikleriyle İslâmı sevmiş, geniş bilgi edinmek için âlimler istemiş, gönderdiği elçi aracılığıyla demiş ki:

"Ey komutan! Ben çağrınıza uydum, İslâm dinini kabul ettim, ayrıca onu çok sevdim. Fakat bana senin arkadaşlarından birini gönder ki, o bana İslâm dinini açıklasın."

Bilâhare, yukarıda adları geçen iki Müslüman âlim Hakanın yanına gönderilmiş ve soru faslı başlamış. Hakan, edindiği bilgilerin içinde bulunmayan, ama kafasına takılan meseleler hususunda aydınlanmak amacındadır; sormuş: Müslüman olduktan sonra şarap içip, ölü hayvan eti yememe müsaade eder misiniz? Ben ancak böyle Müslüman olabilirim." Oysa el Esedî dürüst ve şahsiyetli bir İslâm âlimi idi. Hakanın bu teklifini kabul edemeyeceğini bildirmiş ve şöyle demiştir:

"Ben ne Allah'ın haram kıldığını helâl ve ne de helâl kıldığını haram sayacak bir kimse değilim. Din bir nasihattir. Nasihatin ise hulûs-u kalple ve doğrulukla yapılması gerekir."Hazar Hakanı, el Esedî'nin bu samimi izahını duyduktan sonra:

"Siz gerçekten samimi Müslümanlarsınız!" demiş ve bu değerli Müslüman Arap âliminin huzurunda İslâm Dini'ni kabul etmiştir." (730) [370]

370 Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslâmiyet, 60-61. s

Aynı esere ileride yine döneceğiz. Genel kabulleri alt-üst eden bilgiler alacağız. Bilhassa, Hazarların diniyle ilgili.

Mervan'ın Muhteşem Dönüşü

Arap orduları komutanı Mervan tarihe geçip, şanını yüceltecek bir sefer yapmıştı. Hakanın başkente varıp tahtına oturmasını takiben ülkesine hareket etti. Hazarları dize getirip, Hakanı kardeşi ilan etmiş, diğer kavimlerden aldıklarıyla beraber 40 bin esirle dönüyordu. Sulh anlaşması yapıldığı halde Hazarların esir olarak götürülmelerinin manası, herhalde onlara itaati öğretmekti. Esirlerle beraber hayli ganimet de almıştılar Araplar. Kafkas-ötesine döndüler. "Hazarlı esirler Samur ile Şabran arasına, Burtaslar sa Kahetya'ya iskân edilmişlerdi. Burtaslar kısa zaman sonra isyan ettiler ve başlarına vekil olarak bırakılan emiri öldürerek topraklarına kaçmaya çalıştılarsa da, yolda kendilerine yetişen Mervan tarafından kılıçtan geçirildiler. Arapların Mervan'ın "yıldırım harekâtı" adını verdikleri seferi böylece sona ermiş oldu."[371]

371 Hazar Tarihi, 294. s.

İslâm Aleyhine Yahut Hırıstiyanlık Lehine Hazar-Arap savaşları bazen kısa bazen uzun aralarla devam etmiştir. Faydası da zararı da olduğu yerde kalmayan Hazar-Arap savaşlarıyla ilgili, Hıristiyanları sevindiren yorumlar yapılmıştır; onlardan biri şöyle:

"Hazarya uçurumun kenarındaydı ve ancak Arapların yeterli kuvveti bulunmaması sayesinde kurtulmuştu. Eğer öyle olmasaydı, Doğu Avrupa tarihi bildiğimizden tamamen farklı bir şekilde gelişirdi. İslâmiyetin ve onunla birlikte doğu kültürünün yayılması, bir yüzyıl zarfında Avrupa yolunda Kafkas dağlarında durdurulacak ve bu bir yüzyıllık süre, Doğu Avrupa'da Batı dünyasıyla geleneksel kültür bağları olan muhkem bir Rus Devleti'nin teşekkülü için yeterli olacaktı. İslâmiyetin Rus Devletinde Hıristiyanlıkla birlikte yayılışı, henüz Doğu Avrupa'nın tam rayına oturmamış kültürel ve politik Avrupa medeniyetinden de koparabilirdi. Bu anlamda Hazarya'nın dünya tarihinin bir anlam kazanmasında oynadığı tarihî rol hiçbir şekilde tartışılamaz."[372] Birçok Hıristiyan tarihçi aynı şeyi söylüyor. Biz ne diyebiliriz?

372 Aynı Eser, 296-297. s.

Dostluk Yılları

Hazar Hakanı Müslüman olacağını söylemiş, sözünde durmamıştı. Bu, Araplarla tekrar savaşılmasına sebep olmadı: “Mervan’ın İslâmı yayması –öğretmesi– için bıraktığı fakihin (...) Yahudi hahamlar tarafından hunharca katledilmesi de”[373] bir karşılaşmayı gündeme getirmemiş, dostluğu zedelememiştir. Hazarya fatihi Mervan b. Muhammed b. Mervan 744 yılında hilâfet makamına geçmiştir.” Vurdumduymazlığından ötürü “Eşek Mervan”[374] denmektedir kendisine. Abbasoğulları Emevî Hanedanlığını yıkma mücadelesine başlamıştır. Artık hangi sebepten ise Araplar Hazarlara dönüp bakmıyorlardı. Nihayet 750’de Emevîler yönetimden alaşağı edilip hilafet Abbasilere geçti. Abbasilerle de bir uyuşmazlık yaşanmıyordu. Hatta “Halife Ebû Cafer el-Mansur Azerbaycan Valisi Yezid b. Esid (Üseyd)’i teşvik ederek Hazar Hakanının kızıyla evlendirdi.” [375]

373 Eski Ruslar ve… 1.c. 74. s.

374 Türkistan’ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi, 327. s.

375 Diyanet V. İslâm Ans.

Halbuki Arapların kendi iç hesaplaşmaları kanlı geçmiş, tarumar edilen bir Hanedanlıktan sonra yenisi iş başına geçmişti. Yıkılan Emevî Hanedanlığı mensuplarından bazıları Hazarlara sığınıp, onlardan hüsnü kabul görmüştüler. Bu vaziyet karşısında Hazarlara dişlerini göstermesi gereken Arap Abbasi Hanedanlığı hiç oralı olmuş görünmedi. Çünkü kendi iç huzursuzlukları devam etmekteydi. Kafkas-ötesi adını verdikleri topraklar, Ermenistan, Azerbaycan ellerinden uçabilir, Hazarların toparlanıp saldırıya geçmesi uzun emeklerin semeresini yerle bir eder. Onun için, dünürlük kurup, dostluğu-barışı devam ettirmek Hazarlardan fazla Arapların işine geliyordu. Hakan bu evliliği onaylayıp, başlık olarak “100 bin dirhem istemiş” almış ve kendisi de çeyiz olarak çok zengin hediyelerle 10 bin koyun vermişti.[376] Bu ağır çeyizlerle beraber, çok seçkin bir refakat heyetiyle, gelin Berdaa (vilâyet merkezine) gönderilmişti.[377]

376 Hazar Tarihi, 317. s.

377 Türk Millî Kültürü, 170.s.

Bu evlilik daha ziyade Arapları rahatlatıcı bir netice sayılıyor. Gerçi 737’de ağır darbe almıştı Hazarlar, ama hâkimiyetlerini koruyorlardı. “Doğu Avrupa’da ve Bizans sınırlarındaki nüfuz sahalarında VII. ve VIII.

asırlarda aleyhlerine bir değişiklik olmadı. Bilakis Kırım ve Azak taraflarında nüfuzları daha ziyade arttı. Kırım Gotları daha VII. asırda Hazarlara tâbi idiler...”[378] Hazarlara tâbi kavimler merkezden gönderilen “İlteber” ve “tudun” denilen kişiler tarafından yönetiliyorlardı.”[379]

378 İslâm Ans. 5/1.c.

379 Diyanet V. İslâm Ans.

Eski Günleri Dönüş

İyi niyetlerle tahakkuk ettirilmiş olan hısımlık, kısa süre içinde savaş neticesi doğurdu. Çeşitli rivayetler içinde en uygun görüneni, Hazar prensesinin doğum esnasında çocuğu ile beraber öldüğüdür. Bu hadisenin evlilikten iki buçuk sene kadar sonra meydana geldiği söylenir ki, daha önce de doğum işi yapılmış olabilir. Hakan, kızının ve doğmamış torununun ölüm haberini alınca, bunun kasten, plânlanarak bu neticeye gelindiğine hükmetmiş ve bunu bir savaş sebebi saymış. [380]

380 Türk Millî Kültürü, 170. s.

Oysa gerdek öncesine ait anlatılanlar doğruysa, gelin epey nazlandırılmıştı. Uydurulmuş bir hikâye değilse şayet, Prenses müstakbel kocası Yezid’e haber gönderip, kendisine İslâmiyeti öğretecek kadınlar istemiş. Dileği yerine getirilmiş; sonrası şöyle anlatılıyor: “Yezid, Berdaa’dan birkaç kadın gönderdi. İtaat altına alınan bazı ülke prensleri sırasıyla prensesin huzuruna girerek imkânları ölçüsünde hediyeler sundular. Hatun, İslâm Diniyle tanışıp, Kur’an okumasını öğrendikten hemen sonra, kılıç ve hançerini attı. Yaşmaklı bir halde Yezid’in yanına yaklaşmasına izin verdi...”[381]

381 Hazar Tarihi, 317. s.

Bunlar ne olursa olsun Hazar-Arap savaşı bir gerçekti. 737’den beri yaşanan sulh durumu bozuldu. Hazar Hakanı 764-765’de Ast-Tarhan adlı birinin kumandasında 100 bin kadar asker sevk etti. Ermenistan ve Azerbaycan üzerine yürüyen Hazar ordusu, Müslüman vilayetlerinden 100 bin kadar esir alarak döndüler.[382]

382 İslâm Ans. 5/1. c.

Hazarlar bu savaşta başarılı olmuşlardı, fakat aldıkları esir sayısının abartılı olması lazım. Şimdiye kadar gördüğümüz en büyük ordunun mevcudu 150 bin idi. Çok kanlı bir savaş olduğu söylenmiyor, bütün Arap askerlerinin teslimi de söz konusu değil. Bir başka eser "Taberi'nin kaydı" olarak şöyle anlatılıyor: "Bu dönemde binlerce Gürcü esir edildi. Hazarlar Yezid'i ele geçirmeye çalıştılar. Yezid kaçtı; fakat birçok Müslüman öldürüldü. Hazar askerleri 764 yılında, Azerbaycan'daki Arnavutluk topraklarını ele geçirmeye çalıştılar ve sonra da Doğu Gürcistan Prensliği (Grusia) ile Tiflis kentini aldılar. Hazarlar aynı yıl içinde Ermenistan'ın bir bölümünü de yakıp yıktılar..."[383]

383 HazarYahudileri, 256. s.

Yine Hazar Hakanı ve Gürcü Prensesi ile alakalı, yukarıdakine benzer hikâye kokusu veren bir olay anlatılır. Bu defa Hakan Gürcü kızıyla evlenmek için uğraşmaktadır. Fakat bunun inandırıcılığı çok zayıf.

Evlilik meselesinin üçüncüsü doğru kabul edilmektedir (birincisi de öyleydi). Abbasi Hilafetinde uzun süre nezarette bulunan Bermeki ailesinden en namlısı olan "Yahya b. Halid el-Bermeki" Halife Harun Reşid'in sütkardeşi idi ve âdeta ikinci bir Halife gibi itibarı vardı. Kafkas-ötesi valiliğine tayin olunmuştu. Bu namlı vezir "Kafkas-ötesine gelir gelmez Derbent'e yönelip, ondan sonra ilk önce Hazarların Hamzin kalesine saldırdı..."[384] Bura halkı tarafından püskürtülen vezir Bermeki, bir önceki hısımlığın kendilerine felaket getirdiğini hesap etmeden, bunu bir de kendi şahsında denemek istedi.

384 Hazar Tarihi, 327. s.

Hazar Hakanına kızıyla evlenmek için dünürcü gönderdi, yıl 798/99. Hakan, hiç tereddüt göstermeden teklifi onaylayıp, kızı Subt'u Berdaa'ya yolladı. Milletler, devletlerarası bu tür münasebetlerde sevgi aranmıyor. Hakanın kızının oldukça taze kabul edilmesi lâzım, çünkü prenseslerin baba evinde yaşlanmasına müsaade edilmez; birçok prens dünürlük yarışına girerdi. Dâmat "Yahya Bermeki 738'de veya birkaç yıl evvel doğmuş olması lâzım." [385] Bu hesaba göre yaşı 60'ı geçiyordu. Zaten zifaf da yaşanmadı ya.

385 İslâm Ans. 2. c. (Bathold'un Makalesi)

Gelini şanına uygun bir merasimle yola düşürdüler, menzile varmadan ecele yakalandı. Ona refakat eden asilzadeler “geri dönerek prensesin haince öldürüldüğünü söylediler. Öfkeden küplere binen Hakan, büyük bir orduyla Kafkas-ötesine geldi ve bulduğu bütün Arapları kılıçtan geçirdi.”[386] İbnü-l Esir’in verdiği bilgi de aynı. Yani, savaşın nedeni Hazar Hakanının kızının ölümüdür. Diyor ki İbnü’l-Esir: “Hazarlılar Müslümanlar ile zimmîlerin üzerine şiddetli bir saldırıda bulundular ve 100 bini aşkın kimseyi de esir aldılar...”[387] Verilen rakamların şişirilmiş olabileceğini aklımızda tutacağız.

386 Hazar Tarihi, 327. s.

387 İbnü-l Esir, 6. c. 149. s.

Başlangıçta Araplar kayıp verip, panik yaşamış olsalar da, Halifenin sonradan aldığı tedbirlerle, Hazarlar geldikleri yere gönderildiler. Hatta Harun Reşid’in yolladığı sonuncu kumandan Yezid b. Mezyed Hazarların akınlarına dur diyebilmek için, onların geçtikleri gediği kapattı.

Dünyanın en kuvvetli imparatorluğu denebilecek seviyeye erişen bir Arap Devleti ile Hazarların başabaş mücadelesi, zaman zaman onları perişan etmesi önemli hadiselerdendir. Gördüğümüz her şey Hazar Devletinin de büyüklüğüne işaret ediyor:

“Hakikaten 8.-9. asırlarda Hakanlık, İslâm müelliflerinin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, Çin ve Bizans ile denk ayarda olmak üzere, Doğu Avrupa’nın en büyük siyasî teşekkülü idi. Sınırları batı ve kuzey yönünde genişlemiş, Kuzey Kafkaslar’da “Serîr” ülkesi, “Avarlar”, Alanlar, On-oğurlar ve Kafkaslar’ın dağlı kavimleri, Kırım’da Gotlar, İtil Bulgarları, Volga civarında Fin-Ugor Burtas’lar ve başka çeşitli Fin kolları, Desna Irmağı ile Orta Dnyeper çevresindeki İslav kütlelerinden Radimiçler, Vyatıçler, Severianlar, Polianlar vb. Kuban havalisindeki Macarlar ve Kiyef ile dolayları Hakanlığın idaresine girmişlerdi.”[388]

388 Türk Millî Kültürü, 170. s.

Araplarla Hazarların ilk savaşı 642/43’te başlamış sayılırsa, az önce zikredilenle beraber birçok defa karşılaşmıştılar. Bu arada, en uzunu 737-764 arası olan sulh dönemleri de olmuştu. Kurulan hısımlığın, husumeti dostluğa çevirmesinde bir miktar payı vardı denebilirse de, ayrıca yeniden

savaşa vesile de olmuştu. Hıristiyan tarihçiler bir hususta Hazarları sevmekteler. O da şöyle izah edilmekte:

"Hazar-Arap Savaşının en önemli sonucu; Hazarların, Arapları Doğu Avrupa'nın içlerine doğru ilerleyişlerini durdurmalarıdır. Sonuç olarak, Araplar İslâm Dinini Kafkas Dağları'nın kuzeyinde yaşayan çok sayıda insanın arasında yayma fırsatı bulamadılar."[389]

389 Hazar Yahudileri, 254. s.

Hazarların Yahudi Dinine girişleri de şu vesileye bağlanır: "Konstantinopolis Hâkimi, Haran er Resid zamanında (786-809), orada yaşayan bütün Yahudileri sınır dışı etti. Onlarda zeki, ama puta tapan insanlarla karşılaştıkları Hazar ülkesine geldiler. Bu insanlara kendi dinlerini teklif ettiler. Onlar da bunu önceki dinlerinden daha iyi bularak kabul ettiler."[390] Bu konuya ileride döneceğiz.

390 Esli Ruslar ve … 1.c. 140. s.

Bizansla Yaşananlar

Araplar inançları gereği daha korkusuzdular; hepsi aynı duyguyu aynı yoğunlukta yaşamasa da İslâmiyeti yayma faaliyetleri devamlıydı. Coğrafî konumları gereği Hazarlarla çok uğraştılar. Bizans ile Hazarların münasebetleri göz doldurmuş değil. Sıkı fıkı oldukları zamanlar gerilerde kaldı. Tahtından indirilip, burnu kesildikten sonra sürgüne gönderilen imparatorun kısaca anlattığımız macerası, sürgün yerinden kaçıp Hazarlara sığınmasına kadar varmıştı. Olaylar, getirip eski imparatoru Hakana enişte yaptı. Yeniden tahta oturmayı başaran burnu kesik imparator ve Hakanın kızından doğan oğlu öldürüldü. Bunlar yedi yüz yılının başlarındaydı.

Aralarında, mühimsenecek olaylar geçmemiş uzun süre. Herkes birbirinin neler yaptığından ve gücünden haberdardı. Bizans nazarında Hazarlar husûmeti arzulanmayacak bir komşu olmalıydı ki, itibarlı olduklarını belirten davranış sergileniyordu. Buna misal sayılacak bir uygulama şöyleydi. İmparator, en saygıdeğer kişi olan Papa'ya ve Avrupa Hükümdarlarına yolladığı mektuplara iki altın mühür vurduğu halde, Hazar Hakanının mektuplarına üç mühür vuruyordu.

Yeni Bir Hısımlık

Hunlardan itibaren Türklerin, Çin imparatorlarından kız istediklri görülmüştü. Çünkü Çin çok büyük ve kalabalık nüfuslu bir devlet idi. Zaman zaman Türklere karşı kaybettikleri savaşlar onların zayıflığından fazla Türklerin cesaret ve kuvvetinin eseriydi. Burada şunu demek istiyoruz; bir devlet kendisi için tehlike saydığı devletle dünürlük bağı kurmak istiyor. Bunun gerçekleşmesi barışın garantisi olmasa bile, savaşın kolay çıkmayacağının teminatıydı.

"731'de Bizans İmparatoru Leon, oğlu Konstantinos'a Hazar Hakanının kızını almıştı. İrene adıyla vaftiz edilen bu prenses Bizans sarayına milli Hazar elbisesiyle gelmiş, merasimde bu elbiseyi giymiş ve Çiçek adı verilen bu Türk elbisesi bundan sonra Bizans sarayında yine bu Türk ismiyle tanınarak meşhur olmuştur."[391] V. Konstantin'in, Hazar prensesinden 749'da dünyaya gelen oğlu IV. Leo'ya Hazar Leo deniyordu. Prenses Çiçek 752'de öldü, oğlu Leo 775-780 yılları arasında Bizans İmparatoru olarak hüküm sürdü.[392]

391 Türk Tarihi, 2. c.

392 Hazar Yahudileri, 262. s.

Ara Bölüm

Biz Müslüman olduğumuz için, bilhassa ceddimizden bu dini kabul edenleri seviyoruz. İlk Müslüman Türklere minnet duygularımız var. Fakat madalyonun öbür yüzüne bakınca görünen can sıkıcı bir manzaradır. Çinlilerden Türklere gelin olanların bir kısmının ülkeleri adına casus gibi çalıştığı, adlarını ve dinlerini değiştirmediği tarihî bir gerçektir. Bu bilhassa Hunlarda ve sonra Gök-Türklerde yaygındı. Şimdi konumuz olan Hazarlardan Müslüman Araplara gelin gidenler, hemen İslâm Dinine girdiler, bize göre iyi de ettiler. Bizans'a gelin olanlar da aynı şekilde Hıristiyan oldular. Hazarlar, hiç kimseyi kendi inançlarına kazanmaya çalışmıyorlar; burada bir hata olması lazım! Ya inançlarının iyiliğinden, sağlamlığından emin değiller veya inancı mühimsemiyorlar. Hıristiyanlar

gelip anlatıyor, Müslümanlar gelip anlatıyor, Yahudiler gelip anlatıyor... Bu üçü de emeğinin karşılığını alıyor. Bir kere daha belirtelim; biz Müslüman oluşlarından ziyadesiyle memnunuz; ama diğerleri gönlümüze göre değil.

“Zulüm Gören Yahudilerin Sığınağı Hazarya”

Bu başlık altında neler anlatılıyor? Mümkün olduğunca kısaltarak iktibas edilecek. Yorum yapılmayıp, bu iş okuyucuya bırakılacak.

Bizans’ta birçok Yahudi yaşıyordu. Bazı imparatorlar, kendi topraklarında barınan Yahudiler’e Hıristiyanlar gibi vaftiz olma mecburiyeti getiriyorlar. Hıristiyanlığı kabul etmeyenlere, âdeta Bizans’ta yaşama alanı bırakılmıyordu. 630’larda başlayan uygulamalar ağırlaşarak devam etti. 720’lerde Yahudiler kaçışmaya başladılar. 860’da kanun yoluyla dönüştürülmeleri denendi. “Dokuzuncu Yüzyılın sonlarında, Bizans kanunları Yahudilerin kamu kurumlarında görev almalarını ve Hıristiyanlarla yahut Hıristiyan kölelerle evlenmelerini yasaklıyordu...”[393]

[393] Aynı Eser, 200. s.

Hazarlar ne yapıyor? Dinî hürriyetleri ellerinden alınan Yahudilere sınırlarını, kucaklarını, gönüllerini, beyinlerini açıyorlar. Sonra, sığınmacılar inanç aşısı yaparak birçok Hazar Türkü’nü Yahudi yapıyor... Eğer, Yahudiler, başlangıçtan itibaren geçmişlerini hatırlar iseler Türk milletine sonsuz minnet duymaları lazımdır. Dünyanın hiçbir kavmi, hiçbir devleti Yahudi dostluğu göstermemiş, her yerde imha edilmeye maruz bırakılmışlar. Şunu da ilave edelim ki Türk’ün himayesi ve müsamahası Yahudi’ye özel değil, bütün gayri kavimler için geçerliydi.

Bilinen en eski zamanlardan, Osmanlı Türk Devletinin zayıflamadan önceki durumuna kadar, eğer bir başka milletin yaptığını yapsaydık ne olurdu? Bu sual hiç zor değil! Az çok tarih bilen ve de düşünen beyinler cevabı bulurlar. Biz konu dışına fazla taşmadan yolumuza devam edeceğiz.

Hazarların zayıflama yıllarına girmekteyiz, değişimin çok yönlü ve zararlı olduğunu görmekteyiz, sitemkâr tavrımız bundan. Biraz daha ilerleyen zamanlar bize, Hazarlardan Türk adının kazındığını gösterecek. Kendilerine benzetmek yerine kendileri benzemeyi sevmişler. demek ki

millî damarları kurumuş, müsamahakârlığı meziyet saymışlardı. Her şey geçmişte kaldı, fakat kahrı bugün de var.

Hazarları anlatan bazı eski yazarlar, onların çok güçlü olduklarını belirtiyor, fakat bu güç istikbal için kullanılmamıştır. Yazılış tarihi 9. asrın sonlarına denk gelen bir kitap, “Hazar Hakanı 25 kralın başında idi” diyor. Bunca kuvvetin Hakanın veya Hakanların dehasından fışkırmadığı da açık.

Ülkenin Konumu

Yolların önemi her devirde olmuştur. Hazar toprakları maddî can damarı sayılan ticarî yolları içinden geçiriyordu. İki ticaret yolu bilhassa çok mühimsenmekte. Bunlardan “biri, İtil şehrinden başlayarak, İdil (Volga) Nehrini takiben kuzeye, bir taraftan Kama Nehri ile Urallar sahasına, diğer yandan Volga’nın yukarısından bazı küçük ırmaklar vasıtasıyla Ladaga Gölü ve Fin körfezine, oradan da İskandinavya memleketlerine giden büyük ticaret yolu idi. Öteki yol ise Bizans ile İskandinavya memleketleri arasındaki, başlıca Dnepr (Özü) Nehri üzerinden geçen ve Dnepr’in başlarından 50-60 km. kadar karadan ve tekrar ırmaklar üzerinden, İlmen Gölü’ne, oradan da Fin Körfezi’ne ve bugünkü İsveç’e varan büyük ticaret yolu...”[394]

394 Türk Kavimleri ve Devletleri, 33. s.

Devrinin en işlek ticarî yolları Hazarların ellerindeydi. Canlı alışverişlere sahne olan şehirleri vardı. Buralarda yaşanan hareketliliğin nimetleri kendiliğinden mecraını buluyordu. İskandinavya, Volga ve Kama boylarından gelen mallar; Samur, kakım, sansar, zerduva, tilki kürkleri ile balmumu, tutkal idi. İpekli kumaşların geldiği yerler Çin ile Türkistan. Bizans’tan ise çeşitli sanat ve süs eşyaları gelmekteydi. Bunlar ve anılmayan diğer emtia Hazar şehirlerinde pazarlandığı gibi, “Orta Asya, Doğu Avrupa ve Yakın Doğu kıtaları arasında bir yandan bir yana akıyordu.”[395]

395 Türk Millî Kültürü, 171. s.

İstahri’ye göre Hazar hazinesinin gelir kaynakları gümrük vergileri olarak tüccarlar tarafından ödenen onda bir nispetindeki paralardı.[396] Halkın ve

devletin gelir seviyesini yükselten bu durumu sadece yolların marifeti saymak haksızlık olsa gerek. Hakan gerekli teşkilatı kurmuş olmasaydı, atasözünde ifade edildiği gibi, “su akar, Türk bakardı.”

396 Tarihte Türklük, 115. s.

“Hazar Barışı”

Barış Anka kuşu idi o zamanlarda. Hazarların 9. Yüzyılın başından itibaren önemli savaşlarına rastlanmyor. Bir dönem var ki, o “Hazar Barışı” diye adlandırılmış. Bütün maddî refah adı geçen dönemde sağlanmıştı. Bugün dahi sıkça söylenir, sermayenin ürkek olduğu. Ürkütülmemesi için birtakım tedbirlerin devlet tarafından alınması zaruridir ve Hazarlar bunu almıştılar. Bu yüzden ticaret hızlanmış doğu ve batı milletlerinden kütleler halinde ticaret ile sanat erbabı Hazar ülkesinde buluşuyordu.

Dış saldırılara açık bir ülke olsaydı Hazarya, hayatlarını da mallarını da tehlikeye atmak istemeyen tüccarlar uzak dururlardı. Ünlü Şarkel kalesi, olabilecek dış saldırıları önlemek amacıyla Bizans’tan getirilen ustalara 835 tarihinde yaptırılmıştı.[397] “Şarkel”, “Akkerman” “Beyaz kule” demektir. Beyaz taşlardan yapıldığı için bu adı almıştı. “Bilindiği gibi Belgrad’da “Ak-Şehir”demektir; bu suretle Şarkel Kalesi, sonraları birçok yerde “Ak”la ilgili kale adlarından birini teşkil eder.”[398]

397 İslâm Ans. 12/2. c. Türklük Mad.

398 Türk Kavimleri ve Devletleri, 33. s.

Barış süreci iktisadî gelişmeyi sağlarken, zamanına göre iyi bir şehirleşme yaşandığı da görülüyor. Daha eski tarihten itibaren İtil, Semender, Belencer adlı yerleşim merkezlerinin varlığı biliniyor. Bunların dşında ondan fazla şehir adı geçmekte, Hazarların göçebe Türk geleneğini tamamen değilse de kısmen terk ettiği de anlaşılmaktadır.

Tarihçiler, 9. yüzyıl Hazar yaşayışını anlatırken, onların kültür seviyesinin hayli yüksek olduğunu söylerler. Gerdizi diyor ki: “Hazarların memleketinde çiftlikler, bahçeler vardır. Bu yer hayat için çok şey bahşeder.”[399]

399 Tarihte Türklük, 115. s.

Dinî Hayat

Rahatlık felâkettir. İnsanların, müstakbel huzuru yakalamak için koştururken, ona ulaşamadan hayatını kaybettiği bilinmedik bir şey değil. Devletler için de aynı risk söz konusu. Daha az imkânları varken cepheden cepheye koşan Hazarlar güzel evlere, bahçelere sahip olunca hayatın tadını çıkarmak istediler. Komşu ülkelerden aldıkları paralı askerleri ordularına katıp, onlarla savaşlara gittiler. Yerli halk yerinde kalıp güzellikleri seyrediyordu.

Bir müsamaha simgesi haline gelen Hazar ülkesine yabancı insanların akını vardı ve bunların içinde konumuzu ilgilendirenler inanç yayıcıları idi. Teferruatına girmeyeceğiz. Her yerde horlanan Yahudiler onurlu insanlar yerine konmaktan pek hoşnut kalmıştılar, dinî propagandalarını keyiflerince yaptılar. Bizans'ın, Hıristiyan olmaları için zor kullanması, serbest bölge görüntüsü veren Hazar yurdunu Yahudilere cazibe merkezi yapmıştı 600'ün ortalarında. İslam ülkeleri de sıkıyordu bunları ve adres belli olmuştu onlar için de.

Müslümanların İslâmı öğretmeye çalışıp, Hazarları bu dine kazanmak isteyişleri ve birtakım insanların ikna oluşu normaldi. Hıristiyanlığın neşrine gayret edenler de sadece bu amaç için Hazarların arasına girip faaliyet gösteriyorlardı. Ama Yahudiler sığıntı oldukları halde aynı görevi yaptılar.

En kârlı çıkanlar Yahudiler; çünkü onlar esas beyine hükmettiler. Dinî hoşgörünün bu kadarı hiçbir devlette görülmemişti. Hakan tarafından, bütün dinlerin propagandistleri serbest çalışma imkânına kavuşturulmuştu.

Üç dinin bombardımanı neticesinde; Hakan, saray erkânı ve diğer üst tabaka Yahudiliğe intisap etmiştiler. Halkın bir bölümü Hıristiyanlaştı. "İslamiyet'te çok yaygın bir din halinde idi. Bilhassa tüccar zümresinin "Müslüman" olduğu anlaşılıyor."[400]

400 Türk Kavimleri ve Devletleri, 35. s.

Hazarlar ülkesinde "Hazar ahalisinin esas kitlesi Şamanlığa mensup olup, eski Türk Dinini devam ettiriyordu." Lâkin sıradan insanların ne hükmü olur? Müslüman ülkeler ve Bizans durmadan Yahudi ihracı yapıyor, bunlar ellerini sallaya sallaya rahat edecekleri ülkeye gelip, Yahudi sayısını çoğaltıyorlar. "Yahudilerin Bizans'tan kaçışı sürerken, Hazar kralı Jaseph

bunları ülkesine kabul etti. Hazar Yahudileri, yaptığı eziyetten dolayı nefret ettikleri Romanus'a "İblis" adını takmışlardı. Kral Joseph, Romanus'un bu kötülüklerine, 943 yılı civarında Taman Yarımadası'na bir intikam saldırısı düzenleyip birçok Hıristiyanı öldürerek karşılık verdi,"[401] diyor Kevin Alan Brook.

[401] Hazar Yahudileri, 200. s.

Bilindiği kadarıyla Türklerde, Hakan ve yakınları, devletin üst tabakası ilk defa Yahudiliğe giriyordu. Çin ile temas halinde olan Türk Devletleri Hakanlarından, Çin'de yaşayan dinlere geçenler görülmüş, yine Bizans tarafından Hıristiyanlığı aşılamaya gelenlerin bir şeyler yaptığı da olmuştu. Münferit İslamlaşma için kesin tarih verilemese de, 737'de Bulgar Türkleri arasında İslâmiyetin öğrenilmeye ve –muhtemelen– kabullenilmeye başladığı söylenebilir. Aynı tarihte Araplara yenilen Hazarların Hakanının, barış şartlarından olan Müslümanlığı kabulü bir kandırmaca idi. Şimdi anlatılanlar doğruluğu üzerinde tartışılmayan meselelerdir. Hazarlarda Hakan ile yakınları Yahudi olmuştur ve artık Hazarlara Yahudiler tarafından yönetiliyorlar denebilir. Diğer din mensupları için ne denecek? Manzara şöyle: Hazarların önemli şehirlerinde ibadethaneler yükselmişti; bir yanda cami, bir yanda kilise ve bir yanda sinegog.

Biraz gerilere tekrar döneceğiz, ama Yahudi-Hazar meselesiyle ilgili kısa sözler bittikten sonra. Hazarların, 630'dan itibaren dağılma sürecine girip, 650'de dağılan Batı Gök Türk Devletinden kaçıp gelen bir Açina prensine teslim edildiği söylenmişti. Bu prensin yanında epeyce adamı da vardı. Hazar memleketine gelince, devlet yönetimi bunlara teslim edilmiş, prens, Hakan yapılmıştı. Bazıları o tarihten itibaren "Hazar yönetici sınıfı Türklerdi" diyorlar. Kastedilen Gök-Türklerdir. Bu hatırlatmanın yapılışı aşağıya alacağımız paragraf için. "Küçük bir grup silah arkadaşıyla gelen Açina kolu Hazarlar tarafından memnuniyetle baştacı edildi. 9. Yüzyılda ise iktidar 965'e kadar Aşağı Volga'da idame-i hayat eyleyen Yahudi cemaatinin eline geçti. Bundan sonra Hazar halkı (...) kısmen dağılmaya başlamıştır."[402]

[402] Hazar Çevresinde Bin Yıl, 213. s.

Yahudilerin meseleleri fazlaydı. Kendi aralarında ikiye ayrılışları, birbirine düşman gözüyle bakmalarına kadar yol açıyordu. Rabbiniler ve Karailer; birinciler Hazar yurdunun daha eski sakinleri, ikinciler ise

zulmünden bıktıkları Bizans'tan gelenler. Irkî özellikleri, her zaman ve her yerde Yahudilerin hayatlarını kurtarmış olan ticarî becerileriydi. Başka kavimlerden ayrı, başka iyi ve kötü ırsî birtakım farklılıklar sayılabilir. Hazarlar arasında görüneni, birinci sırada yer alanı ticaret erbabı oluşlarıydı. Bunu, bir başkasının tarifi olarak nakledersek, Bizans'tan gelen Yahudiler kavimdaşlarının yardımıyla kolayca buraya yerleşmiştiler. "Ve Rabbini Yahudiler VII. VIII. yüzyıllarda şehirlerde yaşadıkları için, onlarda İtil, Semender, Samkerts, Belencer şehirlerine yerleşmişler ve Hazarların pek beceremedikleri ticaretle uğraşmışlardır."[403] Ticareti elinde tutanın nelere kâdir olduğu malûm. Hiçbir arayışa lüzum yok, işte meydanda, üzerinde çalıştığımız konu var. Özbe öz Türk Hazarlar, müsamahakâr Hakanları sayesinde Yahudiye teslim olmuş ve "Yahudi Hazarlar" diye de tarihe geçmişlerdir.

403 Eski Ruslar ve … 1.c.148. s.

Bir Başka Göz'le Bakınca

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın yazdıklarına döneceğiz, demiştik: Şimdi, bu muhterem Hoca'nın kitabından bir miktar naklimiz olacak. Öncelikle, farklı iddiası: " Kafkaslar ve Hazar yurtlarına daha ziyade bir 'sığıntı' olarak gelen Yahudilere ve Museviliğe Hazar Türkleri hiçbir ilgi göstermemişlerdir. Zaten Yahudiler; Museviliği ' millî bir din' olarak kabul ettikleri için hiçbir zaman böyle uluslar arası yoğun bir dinî faaliyet içinde olmamışlar ve 'Museviliği' tarihî ' Yahudi ırkçıklığını' korumak için âdeta bir kalkan olarak kullanmışlardır. Bizans'tan gelen Yahudilerin sayısı, temel İslâmî kaynaklarda sadece 4000 kişi olarak rivayet edilmektedir. Bunlar da, Bizans'tan gelen tüccar Hıristiyanlar gibi dinî gayretin içinde olmamışlardır ve Museviliğin, Hazar Türkleri arasında yayılması için dinî misyonerlik faaliyetinde bulunmamışlar ve hele yüksek Hazar Hakanı ve Hazar aristoklarının ' Musevi olmalarını akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdir'. "[404]

404 Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslâmiyet, 32. s.

Çoğunluğun Dili

Türk ve Türk olmayan tarihçiler hükmü vermişler; bunda gerçeğin hilafına bir durum varsa da azdır. Hazarlar çoğunluk itibariyle İslâm harici dinlere girmişlerdir. Yukarıda anlatılanlar doğru da olsa, yerleşik köklü kanaatleri değiştirmeye güç yetiremez, gibi görünmektedir: Çoğunluğun ifadelerine göre, üç asırlık zaman içinde Yahudileşen Hakan olmuş, Hıristiyanlaşan ve İslâmı seçen de olmuş. Herkesin tekrarladığı bir husus var; Hakanlar bütün dinlere hoşgörülü idiler. Aşağıya, bir görgü şahidinin (İbn Fazlan) 920'lerdeki Hazarları anlatışını alıyoruz. Bu tarihte Hazarların ve Hakanın dinini de öğrenmiş olabiliriz:
"Âdet olduğu üzere Büyük Hakan ölünce onun için, içinde yirmi oda bulunan büyük bir saray yapılır. Odaların her birinde onun için mezar kazılır. Bundan sonra taşlar sürme tozu haline getirilinceye kadar kırılır. Kabrinin içi bununla döşenir. Bunun üzerine de sönmemiş kireç atılır. Evin altından akan büyük bir nehir vardır. Nehri bu kabirin üzerinden geçecek şekilde düzenlerler. Böylece ' Şeytan, insan, kurt ve haşerât ona dokunmasın' derler.

"Hakan gömüldükten sonra, kabrin hangi odada olduğu bilinmesin diye cenazesini gömen kimselerin boynunu yururlar…"

"Hazar Hakanının Etil Nehri'nin iki tarafında kurulu büyük bir şehri vardır. Nehrin bir tarafında Müslümanlar, diğer tarafında Hakan ve taraftarları oturur. Müslümanların başında Hakan'ı vazifelilerinden Hazz adını taşıyan bir Müslüman vardır. Hazar ülkesinde oturan ve ticaret için buraya gelip giden Müslümanların hukukî işleri bu Müslüman vazifeliye havale edilmiştir."[405]

405 İbn Fazlan Seyahatnamesi, 81-82. s.

Müslümanların Durumu

Hazar Hakanı ile maiyetinin Museviliği resmen kabul edişleri Harun Reşid'in halifeliği (786-809) zamanına rastlıyor. Eski inançlarına o kadar lâkayt idiler ki, sonra edindiklerine de hiç kıskanç davranmadılar. Müslüman tüccarlar Hakandan himaye gördü ve başkent "Etil'de gerek

Müslüman, gerek Hıristiyan camiaları, Hazarlara ve Yahudilere nispeten ekseriyeti teşkil ediyorlardı. X. asırda burada 10 binden fazla Müslümanın 30 camisi ve bir Ulu camisi var idi.” Şurası da garip görünüyor. Hakan ve devletin diğer ileri gelenlerinin Yahudi olmasına rağmen, “memlekette yedi baş-kadı vardı ki, bunlardan ikisi Müslümanların, ikisi Hazarların, ikisi Hıristiyanların ve biri de Sakâlibe (yani Slavlar ile Cermenler) ile Rusların (Normanlar) ve kitabı olmayan diğer milletlerin işini görürdü.”[406]

406 İslâm Ans. 5/1. c. Hazarlar Mad.

Hâkimiyetin Yahudi olanların elinde bulunuşuna göre bunun bir izahı olabilir. Müslümanların daha adil olacağı inancı mevcut idi ki, bütün ahalinin davalarına Müslüman kadılar bakmaktaydı.

30 cami ile 10 binden fazla Müslüman 943-949 yıllarında mevcut imiş. İbn Fazlan Etil şehrini anlatırken farklı bir tablo yansıtıyor:

“Bu şehirde, Müslümanların namaz kıldıkları ve Cuma günleri toplandıkları bir camileri vardır. Bu caminin yüksek bir minaresi, birkaç müezzini bulunur. Hazar Hakanı Hicrî 310(922-923) yılında Müslümanların Dar el Bâbünec’de bir havrayı yıktıklarını duyunca bu caminin müezzinlerinin öldürülmelerini emretti. Ve ‘ İslâm ülkelerindeki bütün havraların yıktırılmasından korkmasam camiyi de yıktırırdım’ dedi.

Hazarlar ve Hakanları Yahudidir. Bulgarlar, (Sakâlibe) ve bütün kömşuları Hazar Hakanı’na tâbidirler. Ona bağlılıklarını bildirirler, ona itaat ederler.”[407]

407 İbn Fazlan Seyahatnamesi, 83-84. s.

Rehavet'in Rotası İnişedir

Güzel şehirler, bahçeli evler, gümrük gelirlerinden gelen paralarla elde edilmişti. Belli ki Hakan, dinler arası hoşgörüsünü idareyi laçkalığa dönüştürmüş, sonra başlayan başkaldırıların cevabını sert biçimde vermiş. Zannedildiğine göre 9. yüzyılın başlarında Hazar ülkesinde amansız bir iş savaş almış yürümüş. "Bu çarpışmalardan sağ olarak kurtulan mağlup Hazarlar Madyarlara kaçarak, orada başlarında kumandanları veya prensleri bulunan üç boydan müteşekkil özel bir grup oluşturmuş ve Kabarlar adıyla anılmaya başlamışlardır."[408]

408 Hazar Tarihi, 417. s.

Türkiye vatandaşı Çerkezlerin bir şubesi diye bilinen Kabartayların yukarıda adı geçenlerin torunları olduğu sanılmaktadır. İnternette Kafkas Derneği sitesinde mevcut bir yazıda Necmettin Karaerkek, Constantin Porphryrogennetos'un kitabına dayanarak şöyle anlatıyor:

"Bilinmeyen bir tarihte Hazar ulusunun bir bölümü yöneticilerine karşı ayaklanmıştı. İsyancılar üç kabileden oluşuyor ve Kabar veya Kavar diye anılıyorlardı. Hazarlarla soydaştılar. Yöneticiler isyancıları yendi. İsyancıların kimi öldürüldü, kimi de kaçarak Macarlarla birlikte yaşamaya başladı. Birbirleriyle dost oldular. Macarlara Hazarların dilini öğrettiler.

"Nasıl büyünmüş, kuvvetlenilmişse öyle devam etmek lazımdı. Şartlarda önemli değişiklikler olmadan kendilerini değiştirenler felakete davetiye çıkarmış oluyor. Hazarlar savaşçı bir kavim idi ve bu vasıflarıyla gelişme imkânı bulmuştular. Doğu Avrupa'nın en kuvvetli devleti idiler: "Macarlar, Bulgarlar, bu havalinin Slav kavimleri hep Hazarlara tâbi idiler. Burtaslar Dnyeper havalisinden Oka'ya kadar uzanan arazideki Slavlar, Polyanlar, Severler ve Vyatiçler Hazarlara vergi vermekte idiler. IX. Yüzyılda Kiev de Hazarların elinde bulunuyordu."[409]

409 Türk Tarihi, 2. c. 150. s.

Bu ihtişama rağmen, sonun tüneline yaklaşılmaktaydı. Her olmuş için sebepler aramak adettendir. Hazarların sonunu hazırlayan olayların çok yönlü olduğu muhakkak, ama içlerinde daha tesirlilerine kafa yormak lazım. Göze çarpan sebeplerden biri; Hakanla beraber yönetici sınıfında

kabul ettikleri devletin resmî dini yaptıkları Yahudilik olabilir. Kesin tarihi tespit edilemiyor denir. Fakat “Bazı İslâm müelliflerine (el-Mesuti) göre, Hazarlar Abbâsi halifesi Harun’er Reşid zamanında (786-809) Museviliğin bir mezhebine girmişlerdir. “Karay” denilen bu mezhep, Musa’nın talimlerini ihtiva ettiği sanılan “Talmud”a fazla itibar etmeyen ve belki bazı İslamî unsurlarla karışık bir itikat olup, Hazarların da kısa zaman içinde iyice Talmutçuluğa yaklaştıkları söylenir.”[410]

410 Türk Millî Kültürü, 173. s.

Hakan ve çevresinin Yahudiliğe geçişleri, Bizans’tan ve İslâm ülkelerinden Yahudilerin Hazar ülkesine dolu gibi yağışları çok şeyi değiştirmişti. Ticaretin mütehassısı idiler ve zengin oldular. Neye kullanılmış bu servet? “Zengin Yahudiler, Hazar Hakan ve beylerine lüks hediyeler sunuyorlar; Yahudi dilberleri de Hakanın haremini dolduruyorlardı...”[411]

411 Eski Ruslar ve…1.c. 157. s.

Azar azar aşağı katlara da yansıyan zenginlik ve bunun verdiği hayatın tadını çıkarma merakı önemli değişime sebep olmaz mıydı? Eskiden bütünü ile savaşçı olan Hazarlar gevşemeye başladılar. Asker millet olma vasıflarını yitirdiler. “Hatta o kadar ki, Hazar Kağanlarının hizmetinde 10-12 bin kadar ücretli ve çoğunluğu Harizm’den gelen Müslüman kıtalar” bulunuyordu.[412]

412 Türk Kavimleri ve Devletleri, 42. s.

Hazar başkenti Etil şehriydi; Hakan tabii olarak orada yaşıyordu. Böylece, Etil halkının çoğunluğu Müslümandır. Harizmlilerin çoğunlukta bulunduğu Müslüman askerlerin milliyetleri merak konusudur! “Kahraman kimseler”di denir onlar için ve şöyle anlatılır: “Harp esnasında Hazar ülkesini onlar korurlar. Hazar Hakanıyla yaptıkları anlaşmanın şartlarına uygun olarak Etil’de otururlar. Dinlerini açıklamak, cami yapmak, ezan okumak ve Hakanın vezirliğini yapmak bu şartlardandır. (...) Hazar hükümdarı Müslümanlarla harp ederse bu askerler harp etmez.”[413]

413 İbn Fazlan Seyahatnames, 118. s. (Notlar)

Hazarların 764-765 tarihlerinde Araplar üzerine gönderdiği 100 bin kişilik “orduların başkumandanı As-Tarhan isminde bir Harizmli olduğu malûm...” [414] Tarhan, Türklerde bir asalet ünvanı idi; buna binaen Harizmli

As-Tarhan'ın Türklüğünden bahsedilir ve yukarda geçen Harizmli Müslüman askerlerin de Türk olabileceği düşünülürse ne olur?

414 İslâm Ans. 5/1. c. Harizm Mad.

Mesudî Diyor ki

Bağdad'da 800'ün sonlarına doğru doğan Mesutî bir İslâm tarih ve coğrafyacısıdır. 932-944'te yaptığı seyahatte gördüklerini anlatıyor. O tarihte Hazarların Yahudi olduklarına dair net bilgilerden biri aşağıda:

"Hazar başkentinde geçerli âdete göre yedi kadı bulunmak zorundadır. İkisi Müslümanlar, ikisi Hazarlar içindir. Hazarların davalarına bakanlar Tevrat'a göre hüküm verirler." "Bu civarda Hazar melikinden başka hiçbir hükümdarın paralı ordusu yoktur." " Putperest olduğunu belirttiğimiz Ruslar ve Saklablar Melik'in ordusu ve kullarıdırlar…[415]

415 Murûc Ez Zeheb, 71. s.

Görüldüğü gibi zengin, güçlü, hoşgörülü bir Hazar Devleti ve Hakanı var; ya sonuç? Birçok kavme hükmeden bir devletin daha uzun zaman yaşaması icap ed erdi, ama olmadı. Hükmü altındaki kavimlere en geniş hürriyetler verilmiş, herkes dilediği hayatı seçip yaşamada serbest. Dinî yönden müsamaha, görülmedik oranda geniş. Düşman kazanmamaları gerekirdi normal şartlarda. Acaba kendi içlerindeki sistem mi arızalıydı? Mesudî, bir Hakan bir de Melik'ten söz ediyor. ' Hakan sarayında oturur. Ata binmez; yönetici kesimin ve halkın karşısına çıkmaz. Dışarı adımını atmaz. Bir haremi vardır. Herhangi bir şey emretmez, herhangi bir yasak koymaz ve ülke işlerine karışmaz. Ancak, Hakan olmadan Melik ülkeyi yönetemez. Ülkenin işleri ancak Hakan başkette olduğu ve sarayda oturduğu sürece yürür."

İşler yanlış gider veya bir tabiî felâket zuhur ederse, zadegânlar ve halk tabakası ' Melik'ten Hakanı öldürmesini isterler…"[416]

416 Aynı Eser, 72. s.

Hazar Hakanlığının Çöküşü

İçeride baş gösteren huzursuzlukların isyana kadar gelmesi, çıkan isyan sonucu sadece bir tarafın değil, iki tarafın da zayiat verişi iyilik işaretleri değildi. Bunun yanı sıra dışarıdan da tazyikler başlamış ve durmuyordu.

Rus Tesiri mi Peçenek Baskısı mı?

Doğu Avrupa iki büyük devletin nüfuzundaydı. Güneyde Hazarlar, kuzeyde Normanlar (Vareq-Ruslar). Dokuzuncu asrın ortalarına kadar, ortada bir Rus Devleti yok. Önce şartlar hazırlandı muhtelif sebeplerle. Sonra Rusların bir devlet olarak görünüşlerine sıra geldi.

Yine bir Türk Devletinin kefeni diğer Türkler tarafından biçilmekteydi. Oğuzlara mensup bazı kabileler aşağı Sır Derya boyuna gelip, buradaki Peçenekleri rahatsız ettiler. Peçenekler Hazarların topraklarına saldırıya başladı. Hazarlar Peçenek akınlarını durdurmak için Oğuzlarla anlaştılar. “Bu suretle 860 tarihlerinde Peçeneklere karşı Hazar Uz (Oğuz) ittifakı meydana geldi.”[417] Çin’in defalarca deneyip başarılı olduğu Türkü Türk’e kırdırma politikasını Bizans’ta bir şekilde denemekte, barbar saydıkları kavimleri birbirinin üstüne salmaktaydı. Bu eski devletler, taktikleriyle kazanmıştılar, fakat Hazarlar kaybetti. Peçenekler fazla hasara uğramadan daha batıya aktılar ve bu akışta Hazarları da hayli hırpaladılar. Ayrıca Hazarlara tâbi olan Macarlar Peçenekler tarafından yerlerinden oynatılıp aşağılara doğru itildiler. Bütün bunlar olurken tarihî önemi olan, Hazarların koruyucu meleği Şarkel Kalesi de elden çıktı.

417 Türk Kavimleri ve Devletleri, 43. s.

Anlı şanlı Hazar İmparatorluğu, hızlı bir şekilde kanatları yolunmuş kuşa dönüyordu. Uçmaya mecâli kalmamıştı büyük kuşun. Zayıflamış, hedefsizleşmişti. “Bu defa Orta Dnepr mıntıkasında yaşayan Slav uruğları, Hazar nüfusundan çıkıp tedricen Vareg-Rus tesiri altına düşmeye başladılar. Bununla Kıyef çevresinde bir Rus-Slav Devletinin kurulabilmesi için imkân ve şartlar yaratılmış oldu.”[418]

418 Rusya Tarihi, 19. s.

Hazar İmparatorluğu imparatorluktan çıkmıştı. Hakanlık olarak anılmayı da hak etmiyor artık. Velhasıl Hazarlar çatır çatır yıkılırken Ruslar gümbür gümbür geliyor. Şans, daima değilse bile, ekserî kuvvetlinin dostu olur;

Hazarlar zayıflamış şanslarını kaybetmiştiler. Rus Knezi Svyatoslav gibi bir savaş dâhisi Hazarlara gözünü dikmişti.

İgor küçük halkını iyi idare edemiyordu. Vergi yüzünden çıkan isyanda öldürülen İgor'un oğlu Svyatoslov'un yaşı küçüktü; 945'ten 964'e kadar onun adına annesi Olga başkan oldu, küçük devleti o yönetti. 964-972 arası Knezliği bizzat yürüten bu cesur adam Hazarlar ve başka kavimler için talihsizliktir. Çünkü "Svyatoslav, Vareg-Rus devri tarihinin en kudretli simalarından biridir. Askerî ve siyasî sahadaki faaliyeti, Rusya tarihinin sonraki devirlerinde göreceğimiz fütuhatçı ve "yayılış politikası"nı güden birçok Moskova-Rus devlet adamlarına âdeta bir örnek olmuştur. (...) Yaptıklarından dolayı "Svyatoslav Rus tarihçilerinin eserlerinde "Rus kudreti" ve "Rus şanı"nın sembolü olarak gösterilmiş, kendisine hatta Rus İskenderi diyenler olmuştur."[419]

419 Aynı Eser, 26. s.

Ruslar millî kahramanlarıyla öğünedursunlar, Hazarlar gün saymaya başlamıştılar. Ve "Hazar Krallığı'na ölümcül darbe Rus Devleti tarafından indirildi. "Vakayinâme" bu konuda oldukça kısa bir açıklama içerir: Svyatoslav Kazarların (Hazarlar) üzerine yürüdü. Bunu duyan Kazarlar, Knoza karşı hakanlarıyla savaşa çıktlar ve savaşı kayb ettiler. Svyatoslav savaşı kazandıktan sonra Kazarları ele geçirdi ve şehirleri Bela Veja'yı zapt etti. (Yıl 965)[420]

420 Hazar Tarihi, 548. s.

Ruslar, Hazar şehirlerini yakıp yıkıyorlar, hayat eseri bırakmamaya çalışıyorlardı. Yapılan zulüm olsa da, yapanın başarısı inkâr edilemez. Knez Svyatoslav ordularını "Türk tarzında kurup teçhiz etmişti."[421] Yendiği eski efendileriydi. Hazarlar kendi törelerini de, savaş usullerini de bırakarak çukura yuvarlanırken, Ruslar, hiç olmazsa savaşta Türk usulünü taklit ederek Türkleri vurmuştur.

421 İslâm Ans. 5/2. c.

Yukarıda anlatılan 965 hadisesinden "üç sene sonra, Hazar Denizi kenarındaki şehirlerde ve Cürcan'da bulunarak, malûmat toplayan İbn Havkalın anlattığına göre, Hazarların Terek havzasındaki Semender şehri bağlar ve meyve bahçeleri ile çok mamur bir şehir olup, ahalisi Müslüman ve Hakanın maiyetine mensup sınıflar (sipahi zümreleri) ve mecûsiler

(vasaniyan) idi. Ruslar bu şehri, bir tek ağaç ve bağ kütüğü bırakmadan tahrip etmişler ve şehirde ne kadar cami, havra, kilise varsa yıkmışlardır; ahali de kâmilen Derbend'e hicret etmiştir." Şunu da ilâve ediyor İbn Havkal: "Cürcan'da öğrendiğime göre, bu şehrin toprağı o kadar mahsuldar ve ahalisi o kadar çalışkan imiş ki, aradan ancak üç sene geçtiği halde şehir tamamıyla eski haline gelmiştir."[422]

422 İslâm Ans. 5/1. c.

Rus İstilâsına uğrayan Hazar şehirleri harap oldu, ahalisi dağıldı. Farklı inançlara sahip oldukları gibi, farklı yerlere gittiler. Daha sonraki senelerde onlar için söylenenler: Bir zamanlar büyük ve güçlü bir Hazar Hakanlığı vardı; 300 sene, haşmetle hüküm sürdüler. Sonra bir devir geldi, küçüle küçüle kaybolmaya yüz tuttular. Kimi Hıristiyan olmuştu, kimi Yahudi, kimi de Müslüman. Hazar Hakanının da Müslümanlığı kabul edip, Harizm'e sığındığı söyleniyor.[423]

423 Hazar Yahudileri, 291. s.

Hazarların hayatına dair, devletlerinin yıkılışından sonra da bir şeyler söylenmiş olup, bunlar "rahmetli iyi idi, rahmetli şöyleydi, böyleydi" gibi sözlerdir. Ocakları sönmüş, etrafa dağılan birkaç cılız kor parçası hükümsüz kalmıştır.

Hazarlardan bazı grupların, ortalık durulunca, Rusların eline geçmiş olan İtil'e döndükleri anlatılıyor. Yurtları, bütünüyle Rusların elindeydi; İtil'e dönenler de tabiatıyla Rus hâkimiyetini içlerine sindirmek zorundaydılar.

Her şeye rağmen, Hazarların bir devlet olduğundan bahsedenler görülmekte, hatta şöyle denmektedir: "1016'da Bizans hükümdarı Vasilios II. Hazar yurduna donanma ile kuvvet göndermiş, bu kuvvetler Hazarlarla yaptığı ilk savaşta Hakanı tutmuşlardır."[424]

424 Türk Tarihi, 2.c. 151. s.

Sunî teneffüs, sahibine eziyetli birkaç saatlik ömür sürdürür. Hazarlar bu durumda bir süre daha adlarından bahsettirdiler. Soydaşları Türklerle, Araplarla, Ruslarla karıştılar ve unutulup gittiler. Geride bazı dil yadigârları kaldı: "Barsbek, bastuva, kundaçık, hâken, hatûn, tarhan, bek, şad, tudım, İlteber, Tanrı, han, ak, sarı, çiçek, ilbars, buseni..."[425] Ve bunlar gibi başkaları. Tabii ki onları unutulmaz yapan isim Hazar Denizi'dir.

425 İslâm Ans. 5/1. c. Hazarlar Mad.

BULGARLAR

Geçmişte, devlet kurmuş veya kuramamış bütün Türk kavimlerinin varıp dayandığı son nokta Hunlardır. Yeryüzündeki Türk varlığı çok daha gerilere götürülebilir ise de dünyanın kabul ettiği ilk Türk Devleti Hunlar tarafından kurulmuştur. Ogurlar Hunların ne kadar kendisiydi? Oralara fazla girmenin lüzumu yok. Küçük bir anlaşmazlık bir oymağı derhal ayrı baş çekmeye itiyordu. Ogurlar da herhangi bir sebeple esas kütleden ayrılmışlardır. Onlardan bahseden Çin kaynakları Mete'nin kurduğu Hun Devleti'nin (M.Ö. 209-174) tebaası olduklarını söylemekteler.[426]

426 Tarihte Türklük, 88. s.

Bir başka ifadeyle Ogurların bilindiği tarih M.Ö. III. yüzyıla gitmekte. Şu da bir başka tez sayılabilir. Bulgarlar (o zamanki adlarıyla Ogurlar) hakkında en eski yazılı kayıt, M.S. III. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Suriye'li Mar-Abas-Katinu'ya aittir; ona göre "Bulgarlar M.Ö. 149-127 yıllarında, Kafkaslar'ın kuzeyinde bulunuyorlardı."[427] Bu bilgiler anılan kavim üzerinedir. Lâkin bunların Türk olup olmadıkları zikredilmez. Çok daha sonraları, ilim âlemi 150 yıldan fazla çalışıp, bunlara menşe aramışlar. Urallı, Fin, İslav, Tatar ve başka asıllar üzerinde durmuşlar. "Nihayet Türk asıldan geldiklerine dair önce Vambery tarafından ileri sürülen görüş, G. Feher'in arkeolojik ve Gy. Nemeth'in Linguistik araştırmaları ile kesinlik kazanmıştır." [428]"Bulgarların Türk menşeli bir kavim olduğundan artık kimse şüphe etmiyor."[429]

427 Türk Kavimleri ve Devletleri, 108. s

428 Türk Millî Kültürü, 197. s.

429 Türk Devletleri ve Kavimleri, 108. s.

Ogur - Oğuz Aynılığı

Adlarındaki son harflerin birbirinden ayrı oluşu bu kavimlerin de ayrı olmasını gerektirmez. Çok eski zamanlarda, (M.Ö. 3. asır) meydana gelen ayrılma ile, Oğuzlar z, harfi ile isimlerini kullanırken Oğur adıyla anılanlar da r harfini muhafaza etmişler. Zaten Oğuz tabiri doğrudan doğruya Türk boylarını ifade etmekteydi; berikiler Oğur söylenişiyle isimlerini devam ettirmişlerdir.

Eski Türklerde boy adlarının ne kadar mühimsendiği bilinmekte, buradan da Oğuz - Ogur benzerliğini görmekteyiz. Ogur oymak isimleri şöyle sıralanıyor: "Saragur (Sarı-Ak/Ogur), Bittigur (Beş-Ogur), Ultingur-Altüngir (Altı-Ogur), Kutrigur-Kuturgur ("Tukurgur = Dokuz-Ogur, -Hunnogur-Ongur (On-Ogur), Utigur - Uturgur (Otuz Ogur)."[430]

430 İslâm Ans. 12/2. c.

Bizim daha yakından tanıdığımız Oğuz boylarında görülenlerle aynı olan bu isimler belki de Beş-Oğuz, Altı-Oğuz, Dokuz-Oğuz, On-Oğuz, Oluş-Oğuz yerine kullanılmaktaydı. Dil, bilindiği gibi, her şeyiyle, her yerde ve her zaman aynı kalmıyor. Aynı kavmin birbirinden yolları ayrılan zümreleri, zaman içinde dillerini fonetik açıdan biraz değiştirmiş olabiliyorlar.

Ogurların Üç Zümresi

Yerleşim alanlarına göre "üç zümre" olarak takdim ediliyorlar; Doğu, Batı ve Orta. Buna göre: Doğu zümresi Sir-Derya civarında, Orta zümresi, bugünkü Kazak-Kırgız Bozkır'ı çevresinde, Batı zümresi de Ural (Yayık) Nehrine yakın yerlerde yaşıyorlardı. Aralarında başka kavimler bulunmadığı için, aynı bölgede, birbirine değecek biçimde, ama ayrı aileler gibi barınıyorlardı denebilir.

M.S. 370 senesine kadar, yukarıda söylenen yerlerde iskân oldukları varsayılıyor ki, değişik görüşler de mevcuttur. Ogurlar 370 senelerinde Hunları batıya sürdüler.[431]

431 Tarihte Türklük, 88. s.

Bütün Türk kavim ve devletlerinin bazı dönemleri net olarak görünmüyor. Aynı şikâyet diğer kavimler için de geçerli. Zaten hepsi, çoğu kez birbiriyle ilintili olduğundan, biri iyi bilindiği zaman öbürleri de bilinebilir. Ancak, hiç kimseyle münasebeti bulunmayan, tecrit edilmiş

biçimde yaşayan topluluklar müstesna. Ogurların Hunları batıya sürmeleri meselesine bir nokta koymak lâzım. Bunun başka türlü meydana gelmiş olması mümkün.

Gumilev, “Hunlar” adlı kitabında farklı bilgiler vermekte, demektedir ki: “M.S. III. yüzyıla gelindiğinde ise Hun halkı dört ana kola ayrılmıştır: 1. Kuzey Hunları: Bunlar Sibirya Ugorlarıyla karışmış, baş eğmeyen ve merkezi kültürlerin tesirinde kalmayan kişilerdir.”[432] Daha önceki bir sayfada ise şöyle söylüyor aynı yazar:

432 Hunlar, 257. s.

“… Batı ucundaki tarım alanlarından mahrum kalan Hunlar, yeni topraklar bulmak amacıyla batıya yönelmişler ve böylece kendi aralarında tekrar bir bölünme safhası geçirmişlerdi. “Zayıf Hunlar” M.S. V. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Yüeban isimli bir devlet kurdukları Yedisu’da kalmışlardı. En güçlü olanları ise Avrupa’ya geçerek, orada Alanlar ve Gotların defterlerini dürmüşler ve yeni müttefikleri Ogurlar ve Kafkasyalılarla birlikte Roma’ya kadar gitmişlerdi…”[433]

433 Aynı Eser, 254. s.

Her türlü anlatımda birbirine zıt görünen olayların mutlaka mantıklı açıklaması da olmalıdır. Hiç de yadırganmayacak, alıştığımız manzaraların mevcudiyetini düşünebiliriz. Birçok topluluk ve ayrı ayrı isimler almış bulunan Ogurların bazı zümreleri Hunlara karıştığı halde, bazılarının da bunlara muhalif olduğu varsayılabilir. Zaten aynı şey her zaman olagelmemiş midir?

Sürgün

Hunlara karışmış olanlar bir tarafa, diğer bütün Ugor oymakları aynı bölgede uzun müddet ikâmet edebildiler. Ancak; yukarıda sükûnet kalmamıştı. Bir taşın yerinden oynaması, onun düşüş istikametinde bulunan diğer taşları da harekete geçirmekteydi. Kuvvetli bir kaya kütlesi olmalı ki mukavemet edebilsin. Olayların gelişimi böyle kuvvetli bir kayanın mevcudiyetini haber vermiyor.

Avar’lar Doğu Asya’dan kovulmuştular. Akış istikameti aşağıları idi. Gele gele Sabarların yurduna girip, onları yerlerinden oynattılar. Sabarlar da

daha aşağılarındaki Ogurlara saldırıp, onları batıya doğru kaçmaya mecbur ettiler. Önce kaçanların, Ogurların doğu zümresi olduğu sanılıyor; bunlar Hazar Denizine kadar uzanan eski kervan yolunu takip ederek Volga'ya ulaşmışlardı. Buradan da, bir kısmı kendilerine elverişli otlağı bol olan bir yer arayarak Etil'i geçip Don Nehrine vardılar ve buraları işgal ettiler. "Etil Nehri'nin sol kıyısında kalanlar da kuzeyde otlaklar arayarak, daha sonra İdil Bulgarları yurdu adı verilen sahaya ulaştılar."[434]

434 Tarihte Türklük, 89. s.

Birbirini takip eden göçlerin ikinci halkasında Ogurların Orta zümresi denen kısım vardı; onlar da Don Nehri'nin doğusunu mekân tuttular. İki kısmın komşuluğu da böylece yeniden başlamış oldu.

Sonuncu göç dalgasının adı Batı Ogurlarıydı. Bunların istikameti de Tuna Ovası; hatta Karpat havzasına kadar geldiler.

Anlatılmaya çalışılanlar ilim adamlarının yorucu ve uzun zaman alan uğraşılarından sonra ulaştıkları neticelerdir. Bunu bir tarihçi şöyle bağlıyor: "Bütün Ogur-Bulgar oymaklarının Kafkasya'da uzun müddet ikâmet ettiklerine ve Balkanlar'a 5. yüzyılın 60. yıllarından önce göç ettiklerine karar verilebilir."[435]

435 Bulgar Türkleri Tarihi, (Geza Feher)

Parçaların Birleştirilmesi

İşin en zor tarafı, olayları çözmeye çalışırken o günlerin gerçeğinden uzaklaşmaktır. Defalarca vurgulamaya çalıştığımız gibi, bir bütünün parçalanması ve parçaların bütünleşmesi basit gelişmelerdi. Henüz Bulgar adının oluşmadığı muhtelif kabile adlarının piyasada olduğu yıllardan bahsedilmekte. Ama, yine de sonradan edinilen ismin kullanıldığı da oluyor; mesela Atilla'nın savaşlarında olduğu gibi. Şahsiyeti methedilen Hun lideri mevzudur, orada bizi ilgilendiren kelime de var. Diyor ki tarihçi: "Hunlar onun kabiliyet ve cesaretine güveniyorlardı. Zaten Volga'dan Rhein'e kadar bütün kabileler onun sancağı altında birleşmişlerdi. Hunlardan başka Ostrogotlar, Gepidler, Türingenliler, Herullar, Türklingler, Rugiler, "Bulgarlar" ve Akassirler…"[436]

436 Hazar Çevresinde Bin Yıl, 180. s.

Belli ki burada adı geçen Bulgarlar, o zamanki adlarıyla Ogurlardan bir bölük idi. Aynı kitaptan, daha sonraki savaşları okurken bunu daha iyi anlamaktayız. “Hunlar Gotlara karşı savaşmaya devam ettiler, fakat bu defa doğudan ikinci bir bela ortaya çıktı. 463’de Saragur, Urog ve Onnogurlardan Bizans’a gelen elçi…” Bunları söyledikten sonra da açıklık getiriyor yazar: “Saragur, Onnogur ve Ogurlar eski Bulgarların ataları olan Ogurlardır.”[437]

437 Aynı Eser, 187. s.

Uturgurlar ve Kutungurlar

Bulgarların ataları olan Ogurlar bizim aldığımız isimlerden daha fazla kabileler halinde idiler. Süzüle süzüle iki önemli isim kaldı ortada. Bazı Ogur kütleleri Atilla idaresindeki Avrupa Hun İmparatorluğunda hizmet görürlerken, bu iki grup farklı bir yolda ilerliyordu. Bir görüşe göre bu ikiye bölünmenin manası eski Türk geleneğine uygundu. Önce sağ kol ve sol kol olarak ikiye ayrılan Ogurların, daha sonra da kendilerine bu isimleri verdikleri, böylece iki bağımsız zümre oldukları düşünülüyor.[438]

438 Türk Kavimleri ve Devletleri, 109. s.

Bilinmesi gereken şu ki, bu iki Ogur kütlesi hakkında çok sözler söylenmiştir ve bu arada Saragurlardan da bahsedilmiştir. Yukarıda, Bizans’a gelen elçiler arasında Saragurların adamı da bulunuyordu. Bunların yani Saragur, Urog ve Onnogurların üçü de Ogur boylarıydı. Müşterek dertleri kendilerini yurtlarından çıkarmaya zorlayan Sabarlara karşı imparatordan yardım alabilmekti. Aslında, bundan sonra Saragurlardan değil, Uturgur ve Kuturgurlardan bahsedilmektedir. Yalnız, bu elçilerle ilgili malumatta onların adı geçiyor. Geza Feher anlatımıyla: “Saragur elçileri, yeni yurt aradıkları sırada, Ağaçerilere hücum ederek onları imha ettiklerini bildirdi. Birkaç yıl sonra Saragurlar Bizans’ın mütteffiki sıfatıyla Perslere karşı savaşarak İberya’yı (bugnükü Gürcistan’ı) ve Ermeni ülkelerini tahrip ettiler. Daha sonra oymak birliğinin zayıflaması

ve başka birlik halinde teşkilatlanmaları nedeniyle Saragur ve Ogurların sesi kesiliyor.”[439]

[439] Bulgar Türkleri Tarihi, 4. 5-8. s.

Böyle olunca, elçilerin geliş tarihi 463 ve bundan birkaç sene sonra Saragurların Bizans adına savaşması, demek ki iki boy’a inme 470 tarihi civarında gerçekleşmiştir. Bizans İmparatorluğunun eline geçen her fırsatı lehine kullanma becerisinin Bulgarlarla ilgili ilkini de 470’den önce görmüş olduk.

Bulgar Adı’nın Doğuşu

Kökleri M.Ö. 3 bine kadar varan ataları, devamlı farklı kabile adlarıyla anıla anıla 5. asıra geldiler. En son, meşhur iki büyük kabile kaldı meydanda, Uturgur ve Kuturgur. Bazılarının yazışına göre de Utrigur ile Kutrigur. Bunlarla ilgili bir efsane var, önce onu buraya taşıyacağız:

“Avrupa Hun Devletinin Rusya’daki kalıntılarından olan Kutrigur ve Utigur kabilelerinin menşe efsanesi…” deniyor, aşağıda anlatılanlara:

“Vaktiyle Kimmer Kralı’nın Kutrigur ve Utigur adlı iki oğlu varmış. Günlerden bir gün, bu iki çocuk avlanmak için dışarı çıkmışlar ve bir dişi geyiğe rastlamışlar. Geyik kaçmış, çocuklar kovalamış, tam vuracakları zaman geyik denize atlayıp, başlamış yüzmeye. Önde geyik, arkada iki kardeş karşı sahile varıp, sudan çıkmışlar. Çocuklar karaya ayak basar basmaz, geyik birden bire gözden kaybolmuş.”[440]

[440] Türk Mitolojisi, 1. c. 579. s.

Kuturgur ve Uturgur kardeşler geyiğin rehberliğinde yeni bir yurda yerleşmiş oluyorlar ve onların nesilleri de Kuturgur/Uturgur kabilelerini oluşturmuş.

Daha önceleri birçok kabile birbirine karışıp bütün olmuştular. Onlar farklı isimler almıştı. Fakat Kuturgurlarla Uturgurlara (ki kimine göre diğer Ugor kabileleri de işin içindeydi) birbiriyle kaynaşmasından ötürü “Bulgar” adı verilmiştir. “Bulgar”ın “karışık” manasına gelen “Bulgamak”tan doğduğu anlatılmaktadır.[441]

[441] Türk Kavimleri ve Devletleri, 109. s.

“Bulgar” adının Bizans kroniklerine giriş tarihi 482 senesiydi. İmparator Zenon (474-475; 476-491), yanı başında duran Türk kavimlerinin kendileri için zararlı olabileceğini hesaplayıp, en iyi yolun bunları birbirine düşürmekten geçtiğine inanıyordu. Bunu da akıllıca uygulayıp, başarılı oldu.

Bahsi geçen zamanda Uturgurlar Kuban çevresinde, Kuturgurlar Don Nehri’nin batısında idiler. Zenon, öncelikle, “Buşan adlı başbuğları idaresinde onları müttefikleri sıfatıyla Doğu Got Kralı Theoderik’e karşı harekete davet etti.”[442] Bir yandan hasımlarına karşı kullandığı Bulgarları öte yandan da kendi aralarında rekabete sokmayı ihmal etmeyen Zenon hedefe varmada gecikmedi. İki Bulgar zümresi arasında şiddetli savaşlar meydana geldi ve Uturgurlar Katurgurları Tuna’ya doğru kovaladılar. Bilârare de Kuturgurlar Uturgurları Don Nehrine kadar kaçırdılar.

442 Tarihte Türklük, 89. s.

İrnek ve Bulgarlar

Atilla’nın 453’de ölmesi Avrupa Hun İmparatorluğunu zaafa uğrattı. Oğullar baba mirasını korumayı başaramadılar. Hun Devleti param parça olmuştu. 469’dan sonra Gotlara karşı çok zayiatlı bir savaş yapılmıştı. Bu savaşta Atilla’nın sevgili oğlu İlek ve 30 bin Gun ve müttefik hayatını yitirmişti. Hayatta kalan Gunlar, İlek’in kardeşleri Dengizik ve İrnek’le birlikte, Dinyeper’in aşağı akımına, Gotların eski yurduna doğru gitmiştiler.”[443]

443 Hunlar, 589. s.

Tafsilatını bilmediğimiz gelişmeler yaşandı. İrnek, yanındaki kavimdaşları ve kendilerine tâbi diğer insanlarla beraber Bulgarlara katıldı. Büyük bir liderin oğlu olması ona fazla itibar kazandırmıştı ki, Bulgarlar da onun etrafında toplandılar ve Bulgar Devletini kurdular. İrnek’in halefi Munda (Muncuk?) ve ondan sonra gelen 4 hükümdar zamanında, 550’lere kadar aralarındaki birliği sürdürmüşlerdi.”[444] “Tuna Bulgarlarının milli efsanesi de İrnek’i hükümdar listesinin başına koymaktadır.”[445]

444 Türk Millî Kültürü, 200. s.

[445] Türk Tarihi, 2. c. 157. s.

Burada yine bir hatırlatma yapacağız: İrnek'le beraber gelenler, Atilla'dan kalan Hunların tamamı değildi, İrnek'in hükmü altına girenler de Bulgarların tamamı değil. Muhtelif bölgelerde dağınık halde yaşayan birçok Bulgar uruğu (kabilesi) bulunmaktadır. Bu birliğin haricinde olarak, Kafkaslar'ın kuzeyi, Don-Volga dirsekleri bölgesi, Dinyeper'in bozkırları Bulgar kabileleriyle doluydu. Avarlarla münasebet ve ittifak kuranlar, hatta başka kavimlere karışanlar da olmuştu.

Türk kavimlerinin kaderine hükmetmeye doğuda Çinliler çalışmaktaydı, batıda Bizans: "VI. yüzyılın ortalarında (50. yılın sonları) Karadeniz boylarındaki politik durum daha ziyade Bizanslıların basiretli ve ince politikaları sayesinde oldukça girift ve içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Dinyeper ve Tuna'nın aşağı kısımları Bulgarların Kuturgur kolu tarafından işgal edilmişti ve akrabaları Uturgurlar ise Kuban'da yaşıyorlardı. Kuturgurların Trakya'ya saldırmalarından korkan Bizanslılar Uturgurlara çok kıymetli hediyelerle elçi göndererek onları akrabalarına karşı kışkırttılar. Neticede Justinianos'un kıvrak politikası bu iki akraba kabileyi neredeyse yok olmanın eşiğine getirdi."[446]

[446] Eski Türkler, 52-53. s.

Bizans'ın yapmaya çalıştığı elbette Bulgarlar için sevimsizdi. Fakat bir de onların tarafından bakılınca korunma içgüdüsü öne çıkıyor. Bulgarlar devamlı Bizans topraklarında savaşıyorlardı. İmparator Anostasios (491-518) İstanbul'u savunmak için meşhur "Uzun Sur"u yaptırmıştı.[447] Binaenaleyh, ne devamlı düşmanlık var ne de dostluk. Bir de bakıyoruz Kuturgurlar Bizans adına İtalya'da savaşıyorlar.

[447] Tarihte Türklük, 90. s.

Hareketli Günler

Asya'da kopan Gök-Türk fırtınası (552) önemli değişimler meydana getirdi. Adları Juan juan olarak geçtiği gibi, batıda Avar olarak anılan Türk kavmi Gök-Türk kırbacını yeyince batıya yöneldi. Onlar kaçtı geridekiler kovaladı. Avarların geldiği yerler de boş değil, bir takım topluluklar tarafından işgal edilmişti. Ancak, bir takım sıkıntılarla kendilerine saha

açtılar. Kavgalar, sonunda Bulgarlara sirayet edecekti ve etti. Bu çalkalanma, dalgalanma veya Gök-Türk rüzgârı Uturgurlar ile Kuturgurları da eğdi ve yeni Türk Devleti Avarların hâkimiyeti Bulgarlar tarafından kabul edildi.

Avarların Yanında İstanbul Kuşatması

İran'la Bizans arasında devam eden savaşlar ilerlemiş, İstanbul önlerine kadar gelmişti. Avarlar İran'la müttefik olarak bu savaşa iştirak ettiler. İslâm kuvvetleriyle beraber Bulgarlar da Avarların safında yer aldı.[448] (626) Ne var ki Bizans, düşmanlarına karşı galibiyetin sahibi olmuş, Avarlar da aldıkları ağır yaranın tesiriyle bir daha kendine gelememiştir. Yıkılacak intibaı vermeye başlayınca iç huzursuzluklar arttı. Öyle bir yere gelindi ki, dananın kuyruğu koptu ve tutanın elinde kaldı.

448 Bizans Devleti Tarihi, 95-96. s.

Avar Kağanı 630'da ölünce, asıl Avarlarla beraber Bulgarlar da yarışa girdi. Her iki tarafın çabası kendilerinden bir Kağan seçilmesiydi. Neticede, rekâbet savaşa, savaş Bulgarların yenilgisine yol açtı. Daha sonra da Bulgarlar Frank topraklarına kaçmaya mecbur kaldılar.[449] Fakat kendilerini iyi bir ev sahibi karşılamadı; Bulgarlar burada "Frank hükümdarı Dagaber'in emriyle kahpece kılıçtan geçirildiler."[450] Burada sözü edilen 7.000 Bulgar ailesiydi. Verdiği dostluk sözünden dönen aniden üzerlerine saldırıp birçoğunun ölümüne sebep olan Franklardan, sağ kalanlar kaçıp "önce Vend'ler toprağına, daha sonra da Güney İtalya'ya Napoli'nin kuzeyine yerleştiler."[451]

449 Hazar Tarihi, 151. s.

450 Eski Türkler, 257. s.

451 Tarihte Türklük, 90. s.

Büyük Bulgarya ve Kurt Han

Asya'da, merkezi Ötügen olan Büyük Gök-Türk Devleti parçalanmanın eşiğindeydi. Çin'in amansız uğraşları, bağlı kabilelerin isyanları 630'da hayli hırpaladı Gök-Türkleri ve tâbi kavimler çözüldüler. Aynı sıralarda Avrupa'da Avarlar aynı kaderi yaşadı. Bu iki Türk Devleti yakalandığı hastalıktan yatağa düşünce, yeni iki Türk Devleti çileli yola girdiler. Avarların yaşadığı çöküş çalkantısı Kuturgur Bulgarlarının ağır kaybına da yol açmıştı. Gök-Türklerin düştüğü çukurdan gelen inlemeleri ise yeni bir liderin doğuşuna kapı aralıyordu.

Her meselenin yüzde yüz doğru olduğunu söylemek imkânsız, ama içinde doğrular bulunduğu kesin. Gök-Türklerin yaşadığı gaile anlatılırken, diyor ki Gumilev: "Bu kavgadan tek kârlı çıkan kişi Bulgar Hanı Kubrat oldu. Başlangıçta dayısı Sibir-Han'ı destekleyerek Türk ve Hazar boyunduğundan kurtuldu. Daha sonra Hakanlık merkezinden uzakta oluşundan faydalanarak Hükümdarlığını yeniden takviye etti."[452] Görüldüğü gibi Bulgar oymaklarının bir kısmı Gök-Türklere tâbi yaşarken bir kısmı başka efendilere hizmet ediyorlardı. Aynı babanın evlatları oldukları halde, gelenekler tarafından yönetiliyorlar ve her kabile kendi devletinin sahibi olmak istiyordu. Hazarlar devletlerini şekillendirmeye başladılar.

452 Eski Türkler, 256-257. s.

Kubrat (ki, "Kurt Han" adıyla ünlüdür; biz de öyle diyeceğiz) Yani Kurt Han, kabilesiyle beraber Gök-Türk hâkimiyetinden çıkınca, zaten yaralı olan Avarlarla savaştı ve onları Kuzey Karadeniz taraflarından kovdu. (635) Azak ve Karadeniz civarındaki Bulgarları sancağı altında birleştirip, Büyük Bulgarya denilen devleti kurdu.[453]

453 Hazar Tarihi, 214. s.

Kurt Han'ın çıkışı hızlı ve başarılı oldu. Avarları yendiği savaştan hemen sonra İstanbul'a elçi gönderdi. Çiçeği burnunda bir devlet olarak Büyük Bulgarya, Başbuğu Kurt Han'ın cevvaliyeti sayesinde önemseniyordu. İmparator, elçiyi hoşnutlukla kabul etmiş, çeşitli hediyelerle gönlünü almıştı. Şu da söylenmektedir. Kurt Han Avarlara karşı savaşında İmparator Heraklios tarafından desteklenmişti. Bir ittifak yapılmış, dostluk köprüsü kurulmuş. Bizans tarafından vaftiz edilen Kurt Han'a Patrikios ünvanı verilmiştir.[454] Aynı kaynağın dipnotlarında yazılanlar: Kurt Han'ın amcası

619’da İstanbul’a gelip Hıristiyanlığı kabul ederek aynı ünvanı almıştı. “Anlaşıldığına göre Kuvart (Kurt) o zaman amcasının maiyyetinde bulunmuş ve rehine olarak İstanbul’da bırakılmıştır.” Bir piskopos’un iddiasına göre, o zaman, Kurt Han Hıristiyan olmuştu.

454 Bizans Devleti Tarihi, 97. s.

“Büyük Bulgarya” denen bölgenin neresi olduğu, sınırlarının tam olarak tespit edilemediği söylense de, “Azak Denizi’nin doğu kesiminde, Kufis yani Kuban’dan yukarıda bulunduğunu çıkarmak zor değil.[455]

455 Hazar Tarihi, 222. s.

Bulgar-Hazar Savaşları

Kurt Han liderliğinde Bulgar’lar toparlanırken, yanı başlarında Hazar Devleti teşekkül etmişti. Birinin büyümesi için diğeri küçülmeli veya kaybolmalıydı. Daha kuvvetli görünen Hazarlar devamlı Bulgarları tazyik ettiler. En şiddetli savaş Ergeni ve Stavrapol tepelerinde yaşandı. Sonuçta adamakıllı tepelenen Bulgarların bir kısmı Kurt Han’ın oğullarından Bat-Bayan yönetiminde Hazarlara sığındı. Direnciyle karşısındakileri çok fazla zorlamış olan öbür evlat ise kalabalık Bulgar topluluğu ile Bizans sınırlarına yöneldi.

Boyun bükmüş, Hazarların büyüklüğünü kabul etmişti. Bat-Bayan. Efendilerine bağlı olarak yurtlarında kaldılar bir miktar Macar ve Bulgarlar, ama bu zillet onlara bir isim taktı. “Kara Bulgarlar.”

Büyük Bulgarya’nın Bitişi

Bu devletin adıyla uyumlu olduğu söylenemez. Dağınık yaşayışları ile geniş bir coğrafyayı işgal edişlerinden “Büyük” denmiş olmalıydı. Kuvvetli bir Hazar yumruğu yiyince parçalandılar. Ortada adı geçmediğine göre bu yıllarda, epeyce yaşlanmış olan Kurt Han ölmüştü. Çünkü oğulları meydandadır ve topluluklar onların yönetiminde.

Asparuh’un Çabası

Az sonra anlatılacak olanlar göstermektedir ki Asparuh’un Tuna’ya doğru sürüklediği Bulgar kütlesi hayli kalabalıktı. Yaşlısı, çocuğu, hastası, çadırları, hayvanları ve nevaleleri nasıl taşınıyordu? Arkalarında Hazarlar, önlerinde kendilerinin olmayan diyarlar, yani meçhûl! Bir de bizim tam bilemediğimiz şeyler var. O zamanın olayları kesin tarih verilerek söylenemiyor, ama aşağı yukarı büyük savaş 670’e doğru yapılmış, Asparuh’un batıya akışı da aynı yılda meydana gelmişti. Buna 668 senesi de denebiliyor.

Tuna Bulgar Devleti

Yaşamak meşakkatli iş. Asparuh, peşine taktığı kavminin kalabalık kısmı ile Tuna Nehri civarına geldi. Kaç parçaya bölünmüş olursa olsun bunlar Türk idiler. Kısa süre içinde devlet kurup, teşkilatlarını oturturlar, sonra da komşularının korkulu rüyası olurlar. İstisnaları saymazsak kendi düşmanları kendileridir. Bırakın bütün Türklerin bir arada kalıp dünyaya meydan okumalarını, adları anılan kavimler kendi içlerinde birliği muhafaza edebilseler yine yetecek. Mesela Bulgarlar, bunlar bütünlük arz etselerdi kime yenilirdiler? Buna rağmen, Tuna mansabına yerleşen Asparuh’un Bulgarları büyük komşusunu tedirgin etmişti. İmparator IV. Konstantin (668-685) bu savaşçı kavmin kuzey sınırlarında görünmesinin Bizans Devleti için arz ettiği tehlikeden çekiniyor.[456]

456 Bizans Devleti Tarihi, 117. s.

O sıralarda Araplarla barış anlaşması yapmış bulunan Bizans İmparator’u Bulgar tehlikesinin büyümesini beklemeden önlenmesini düşünüyordu. Bütün hazırlıkların yapılmasından sonra 680’de Bulgar-Bizans savaşı başladı.

Çarpışma sahası Bulgarların lehineydi. Korunma güçlüğü çeken Bizans ordusu bozulma emareleri gösterirken, İmparator hastalanıp tahtına döndü. Hiçbir şey yapmaya muktedir olamayan Bizans ordusu paniğe kapıldı ve Bulgarlar tarafından hezimete uğratıldı.[457]

[457] Hazar Tarihi, 232. s.

Bulgarları geldikleri yere kovmak isteyen Bizanslılar, onların daha da yakınlarına sokulmalarına zemin hazırlamış oldular. Tuna'yı geçen Bulgarlar Varna bölgesine girdi. Vaziyeti kötüleşmişti Bizans'ın. Resmi bir barış anlaşması yapmak zorunda kalan İmparator Bulgar Devletini de tanımış oldu. Bu Bizans için bir zillet sayılmaktaydı; çünkü yapılan anlaşmaya göre, çiçeği burnunda Bulgar Devletine, Bizans Devleti her yıl belirli bir vergi ödeyecekti. [458]

[458] Bizans Devleti Tarihi, 118. s.

Bulgarların İslavları Himayesi

Türk kavimlerinin dağınıklığından yakınır dururuz; ya Slav'lar? Tuna Bulgarlarının etrafı insan kaynıyordu. Bunlar, devlet, millet kavramlarından bihaber Slav kavimleriydiler.

Bulgar Türkleri teşkilatçı, savaşçı insanlardı. Bütün Slavları kanatları altına almayı, onları savaşlarında nefer olarak kullanmayı başardılar. Bizansla yapılan vuruşmalarda, ordunun içinde bunlar da vardı. Ezelden beri yaşadıkları topraklarda Slavlar, Bulgarların istedikleri yerlere iskân edildiler. Bu, dünyadan habersiz görünen kalabalıklar çok şeyler öğrendi Bulgarlardan. Her şey, bu açıdan iyi idi de sonu pek hayırlı olmayacak, ileride, Bulgar Türklerinin, Türklüklerini unutacakları ortamın mimarları Slavlara döneceğiz.

Bulgar-Bizans İlişkileri

Âdeta, Bizans'ın başına bir taş gibi düşmüşlerdi. Savaştılar, yendiler, vergiye bağladılar. Yaptıkları sulh anlaşması İmparatorun çabasıyla gerçekleşmişti. O 685'de, henüz 33 yaşında iken öldü. [459] Bizans tahtı delikanlı II. Justinianos'a kaldı. Babasından farklıydı.

[459] Aynı Eser,120. s.

II. Justinianos Bizans'ın iyi hükümdarlarından sayılır. Bir darbe ile tahtı elinden alınan (698) genç imparator, burnu kesilmek suretiyle sürgüne gönderildi. Maceralarla dolu seneler yaşadı ve bir yolunu bulup Hazarlara sığındı. Hazarlardan onu isteyen Bizans İmparatoru, çıkan farklı hadiselerle arzusunu elde edemedi, çünkü II. Justinianos, hakkında yapılmak isteneni öğrenip, kaçmıştı. (Sene 705)

Bulgar Han'ı Tervel (702-718) Bizans İmparatoru ihtilalci Tiberios'a karşı pek de dostane fikirler beslemiyordu. Hazar yurdundan bir gemiyle kaçmış olan burunsuz -eski– İmparator Tervel Han ile ilişki kurdu. Han, sürgün İmparatora yardımcı olmayı kabullendi ve Bulgar Han'ı Tervel, maiyetinde Bulgar-Slav karışımı büyük bir orduyla İstanbul önünde göründü. Sonuç olarak acı dolu seneleri geride bırakan II. Justinianos yeniden tahtına kavuştu. Onu sürgüne gönderen Tiberios firar etti.

Duygulu manzaralar sahnelenmişti Bizans sarayında. Ölümcül maceraları on sene süren eski İmparator, yeniden İmparatordu. Tahtta, yanına Tervel'i oturttu. Gördüğü yardımdan dolayı minnettarlığını sergileyecektir. Asparuh'la IV. Konstantinos arasında yapılan anlaşma gereği ödenen vergiye devam, dedi. Bundan öte, Bizans için önemi çok fazla olan Sezar ünvanı verildi Tervel'e. Bu İmparatordan sonra en yüksek şeref ünvanı idi ve ilk defa bir yabancıya veriliyordu.

Devran Değişiyor

Yıldırım harekâtıydı Tuna'da görünmeleri ve başlayan olaylar. İtibarları varlıklarıyla beraber başladı. İlk elde tuşa getirdikleri rakibini vergiye bağladılar. Sonraları da gidişatın sevindirici olduğu görüldü. Bizans-Bulgar Ticaret Anlaşması 716'da yapıldı. Arapların Bizans'ı sıkıştırması ile beraber Bulgarların kıymeti-değeri yükselmekteydi. İstanbul'un Araplarca kuşatıldığı 717 senesinde Bizans ordusu ile Bulgar ordusu bir surun uzayan duvarı gibi yan yanaydılar.

Zamanlar geçti, devran değişti. İmparator'lar, Han'lar yenilendi defalarca. Sonra gelenler öncekilerin anlayışlarına da anlaşmalarına da uymadılar.

Bunun asıl sebebine gelince: Bizans ordularının doğuda başı dertteydi. Araplarla süren yoğun çarpışmalar sona erdi; İmparator kendi yuvasına ağırlık verecek imkâna kavuştu. Bulgarlarla dostça devam edecek münasebetler, bundan sonra Bizans için o kadar lüzumlu değildi.

V. Konstantin oturuyordu Bizans tahtında. Kafası duru. Bulgarların kendileri için neler ifade ettiğini anlamaya çalışacaktı, ikili ilişkileri gözden geçirdi. Trakya'nın korunması yönünden, lüzumlu görülen tedbirler alındı. Hudutlara sağlam mevkilerin inşasına başladılar. Yapılmakta olanların manası: "Ey Bulgarlar! Artık size güvenmiyoruz." demekti. Nihayet, 756'da Bizans-Bulgar savaşlarının işaret fişeği patlatıldı.

Bizans'ın kime saldırı ve savunma hazırlığı yaptığının sırlı tarafı yoktu; bunun için karşıdan cılız bir tepki gördüler. Daha canlı tepkinin Bizans tarafından beklendiği sıralarda ezeli hastalık nüksetti; Bulgarlarda iç çekişmeler alevlendi. Dışarıda kendilerine hazırlanan oyunun farkında olmalarına rağmen, sen-ben kavgasının cazibesinden sıyrılmak mümkün olmuyordu.

Bulgarlar, içlerine alıp, elemanları yerine koydukları Slavların tepkisini hesaba katamadılar. Kendi kendilerine bir asalet meselesi çıkardılar ve Bolyar'lar partisi diye de bir şey. Bu iki sınıf arasında süren mücadelede asil sayılan sınıf zaafa uğratıldı, diğerlerinin önderi Telets Bulgar Han'ı oldu. Bu olaylar yaşanırken, dokuz defa Bizans saldırısına uğradılar. (762)

Seksen sene kadar beraber yaşamışlardı Slavlarla. Parti kavgaları şiddetle devam ederken kendilerini sorgulayan Slavlar, Bulgarlara yakın olmadıklarını, olamadıklarını fark edip, Bizans arazisine göç ettiler. Sayılarının 208.000 olduğu söylenen, ama bu rakamın mübalağalı olduğu da iddia edilen Slavlar, İmparator tarafından iskân edildiler.

Teletz'in Hüsranı ve Sonu

Artık, Bizans, Bulgarların en amansız düşmanıydı. Slavlardan kalabalık bir kitlenin terkedişiyle Bulgarların savaş gücünden düştüğü de malum. Yine de, Teletz Trakya akınına başladı (30 Haziran 763). Karadan ve denizden ayaklanan Bizansla amansız bir vuruşma meydana geldi; Bulgarlar mağlup oldular. Teletz, Han olabilmek için sarf ettiği fedakârlığın

semeresini göremedi, halkına da gösteremedi. Aldığı ağır yenilgiden sonra çıkan isyanda can verdi. (765)

İsyan çığırı açılınca devam ediyor. Bulgarlar bu çileyi ve acıyı yıllarca yaşadılar. Teletz'in öldürülmesinden sonra değişik kişiler oturdu Bulgar tahtına, ama hiçbiri adını andıracak kadar kalamadı. 770 senesinde Bulgar Hanlığı'nın başına, güçlü Telerig geçti.

Telerig Han

Körpe bir devlet olduğu düşünülürse, Bulgar başarısı olağanüstüydü; tabi bu, sen-ben dâvası çıkmadan öncesi için söyleniyor. Uzun süre kan kaybetti Tuna Bulgar Devleti. Telerig Han şahsiyeti kuvvetli, liderlik özelliği olan biriydi, halkını doğrular etrafında toplamayı başardı. Bizans, silkinip kendine gelmiş bir Bulgar Devleti istemez. Ona, sersemlemiş haliyle daha çekicidir Bulgarlar. İmparator V. Konstantinos 773'ün baharında sefere çıktı. Birkaç defa tekrarlanan sindirme hareketleri tesirsiz kalıp, hiçbir netice sağlamadı. Ayrıca, Telerig Han Tesalya üzerine saldırıya kalktı fakat onun da tek kârı yorulduğuydu. Han ve İmparator havayı yumruklamaktan memnun kalmadılar. Esas itibariyle morali bozulan İmparator idi. Tartıya vurulsa, Bizans Bulgarı defalarca katlar; böyle olduğu halde, ne savaşta üstünlük sağlayabilmiş Bizans ne de düzgün bir barışa ikna edebilmiş Bulgarı. İmparator V. Konstantinos üzülmekte yerden göğe kadar haklıydı. 742'de oturduğu ihtişamlı tahtta fazla huzur bulamamıştı Bulgarlar yüzünden. İrili ufaklı birçok savaşa çıktı; lehine tecelli etmesini düşündüğü barışa soyundu; iki türlü de isteğine erişemedi. Son nefesin Bulgarlar üzerine yaptığı bir seferde verdi.(775) [460]

[460] Aynı Eser, 157. s.

Han Ne Durumda!

Bulgar suyu, dalgalanınca çabuk ve çok bulanıyor, durulması için de devamlı kurbanlar istiyor. Telerig'in Han oluşu, böyle bulanık günlerde, bir hayli mücadele neticesinde meydana gelmişti. Toparlayıcı idi ama nereye

kadar? Sükûnet dönmüştü Tuna Bulgar Devleti ufuklarına, acemi kuş gibi çırpınıp durdu semada, fakat konacak bir dal bulamadı. Bir kurtarıcı kahraman itibarı kazanmış, halkını toparlayıp Bizans'a korku salmış bulunan Telerig bile olaylardan nasibini aldı. Her şeyi bırakıp, canını alıp kaçan Telerig Han Bizans'a iltica etti. (777)

Annesi Hazar prensesi olduğu için Leon adının önüne bir de Hazar eklemiş "Hazar Leon" diye anılıyordu Bizans İmparatoru (775-780). Telerig Han onun sarayında hürmetle karşılandı. Şahsıyla ilgili düşmanlık sergilenmedi düşmanları tarafından. Tabii ki, sığınan bir şeylerini kaybedecekti. Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz oldu. Bunun karşılığında ise Bizans için değeri yüce olduğu söylenen Patricius ünvanı verildi; üstüne bir de prensesle evlendirilip Bizanslılaşması kolaylaştırıldı. Bu Patricius ünvanı 635 senesinde Kurt Han'a da verilmiş, o da vaftiz edilip Hıristiyan yapılmıştı. Telerig Han ile ilgili bir habere bundan sonra rastlanmıyor.

Hazar Leon 780'de pek genç yaşta öldü. Bizans tahtı ondan sonra Konstantiniosların altıncısına kaldı. (760-797) Bulgarlar, kendi içlerinde tutuldukları fırtınayı atlatmasalar dahi Bizans'a kök söktürmeye devam ediyorlardı. Bunun nasıl olabildiğini anlama için tabiatıyla Bizans'ın durumunu bilmek lâzım. Arap orduları yakalarından düşmüyor, onlar yıprattıkça Bulgarların işi kolaylaşıyor.

İmparator Konstantinos'un bizzat idare ettiği ve 789'da başlayan Bulgar sınırındaki operasyonlar hiç de başarılı geçmemişti. Hatta, İmparator savaş meydanından kaçmış, en ünlü, itibarlı kumandanları esir düşmüş yani Bizans ordusu bozguna uğramıştı. Bulgarlar, bundan sonra kendilerine ödenmekte olan haraç miktarının artırılmasını talep ettiler.[461] Parasından başka şeyine güç yetiremeyen İmparator boyun büküp, küçük Bulgar Devletine ödemeyi artırdı.

461 Aynı Eser, 169. s.

Kurum Han Zamanı (803-814)

Kurum Han, uyuşmuş Bulgar vücuduna verilen bir şok dalgasıydı. Yüceltilerek anlatılır; buna bakarak, "o bir efsaneydi" diyebiliriz. Adıyla ilgili manalar anlatılırken de deniyor ki: "Türkçe Kurum = kurmak, tesis

etmek'ten veya Korum = Kale? Doğu Türkçesinde Kerim-Kerem = hisar, kale…"[462]

462 İslâm Ans. 12/2. c.

Kurum Han 803'de Bulgar Devletinin başına geçtiğinde, Bizans sefilleri oynuyordu. Tarihi şanı ayaklar altına alınan Bizans, Arapların İslâm adına saldırmaları karşısında iyice sersemlemişti. Düşen her kale itibar ve kuvvet kaybı getiriyor, İmparator Araplara baş vergisi ödemeye başlıyor, bunlar Bulgarların da çok işine yarıyordu.

Bulgar-Avar soy birliği'nin esamesi okunmuyor, kan bağı kimsenin meselesi değildi. Frankların büyük Kralı Avarlara büyük bir yara açınca, Bulgarlar bayram ettiler. Bir rakip daha etkisiz duruma düşmüş oluyordu.

Kurum Han, mümkün olan en iyi hazırlıktan sonra Bizans arazisine girdi. Adının duyulması korku rüzgârları estiriyordu İstanbul'da. Şahsiyetiyle ilgili övücü sözlerden birini alıyoruz buraya: "Pliska'daki Bulgar tahtına, anadan doğma mücadele ve fütuhat heveslisi bir savaşçı olan Pannonia Bulgar kabile reislerinden Kurum geçti ve kısa zamanda Bizanslıların umacısı haline geldi.[463]

463 Bizans Devleti Tarihi, 182. s.

Bizans tarafından alınan korunma tedbirleri fayda etmedi. 809'un ilkbaharında Sofya çiğnendi, garnizon kılıçtan geçirildi. "Sonra Niş ve Belgrad işgal edilerek, Orta Avrupa'dan güney doğuya uzanan önemli ticari transit yolu (Bulgarların) eline geçti. Makedonya (Selanik-Belgrad) yolu da buna katılıyor. Bulgaristan, Bizans ve Frank devletleri ile boy ölçüşecek derecede kuvvetlendi.[464] Bulgar ordusu Bizans'a acziyetin ne demek olduğunu öğretirken Kurum'un keyfi anbean artıyordu.

464 Tarihte Türklük, 92. s.

Misilleme

Bizans İmparatoru Mikephoros (802-811) bu bozgunların ezikliğini iki sene yaşadı. Geçen zaman zarfında bütün imkânını bir araya getirip, büyük ordusuyla Bulgar sınırını geçti. Kurum Han artık savaş istemiyordu; barış teklifinde bulundu. Hırslıydı Nikephoros, Han'ın teklifini duymamış oldu,

başşehire girip Han Sarayını yaktırdı, şehri tahrip ettirdi. Barış teklifini tekrarladı, adeta yalvarırcasına rica etti Han ama İmparator oralı olmadı. Haklıydı belki. Yoktan yere, yerden biter gibi ortaya çıkan bir devletçik asırların Bizans'ını haraca bağlamış, inek gibi sağıyor? Hazır imkân ele geçmiş iken Bulgar Devleti tamamen ortadan kaldırılmalıydı. Buydu İmparatorun niyeti. Han, beladan kaçmak için dağlara çekilmişti. Sonrasını şöyle okuyoruz: İmparator "Bulgar Hanını takip etti. Ancak felâket onu burada yakaladı. Dağ geçitlerinde Bizans ordusu Kurum tarafından kuşatılarak son ferdine kadar kılıçtan geçirildi (26Temmuz 811). Bizzat İmparator maktül düşmüştü; muzaffer han onun kafatasından, verdiği ziyafetlerde boyar'larının şerefine kaldırdığı bir şarap kadehi yaptırdı." [465] Türk tarihinin başlangıcından itibaren benzer hikâyeler yaşanmaktadır.

465 Aynı Eser, 183. s.

Bazen rakibin ricasına kulak vermeliymiş. Bunu yapamayan, inadım inat diyen Nikephoros, bir Bizans İmparatorunun savaş meydanında öldürülüşünün ikinci halkası oldu. İlki 378'de Vizigotlarla yapılan savaşta vuku bulmuş, İmparator Valens çarpışmalarda öldürülmüştü. 433 yıl sonra bir daha aynı olayın yaşanması, savaşın kaybından daha derin yara açtı Bizans'ın bağrına. Bulgarları cesaretlendirip, Kurum Han'ın itibarını katlamıştı elbette.

Helef İleri

Yalvararak istediği barışı elde edemeyip, süren savaşta muzaffer olmak morallerini hayli yükseltmişti Bulgarların. Kurum Han, daha çok iştahlanmıştı zaferlere. Trakya, Makedonya tahrip alanı oldu. Şehirlerde binalar harabeye çevrilip, insanlar esir alınıyorlar, Bizans mecbur kalıyor karşı koymaya. Ama neyle, nasıl çıkacaklar form tutmuş Bulgarların karşısına?

Babası Nikephoros'un öldürüldüğü savaştan, Stavrakias ağır yaralı kurtulmuştu. İmparator seçildi konumu icabı, fakat ölümle pençeleşmekteydi. Bir saray darbesi ile ecelinden üç ay evvel tahttan indirildi, yerine eniştesi Mikhail Rangabe oturdu. (811)

Şartların zoruyla İmparator olan dâmat, Kurum Han'la başedecek ayarda değil. Ülkesinin savunulması mecburiyeti yola düşürdü Mikhail Rangabe'yi. Çok geçmeden, Bizans askerlerinin kaynaşmadığı, kaynadığı meydana çıktı. İsyanın işaretleriydi görünenler ve Çorlu'dan geri döndüler. Böyle olunca Bulgarlara yeniden gün doğdu. Filibe, Yanbolu işgal edildi. "Trakya ve Makedonya'nın mühim bir kısmına sahip olan Kurum, şimdi de Messembria'yı (Burgay Körfezinde) muhasara etmişti. Bu şehir Trakya'daki şehirlerin en mühimlerinden biriydi."[466]

466 Türk Tarihi, 2. c. 165. s.

Kurum Han Barış İstiyor

Hallaç pamuğu gibi bir bir atılırken Bizans'ın en gözde şehirleri, Bizans'ın da elinden bir şey gelmiyorken, Kurum Han, barış teklifi sundu İmparatora. Bir takım şartları vardı ve barışın diyeti olarak bunlara katlanmaları gerekti muhatapların. Daha önceleri halklarını, yurtlarını terk ederek Bizans'a iltica edip Hıristiyan olan Bulgarların iadesi, isteklerin en önemlisi idi.İmparator yanaşmak istemedi barış anlaşmasına, Kurum Han devam etti yoluna. Aradan biraz zaman geçti. Anadolu'dan getirtilen Ermeni Leon ile Bizans ordusu takviye edildi. Sonunda, İmparator kendine güvenerek savaşa karar verdi.

Ermeni Leon'un Kalleşliği

İmparatordan baht yüzünü çevirmişti. Güya Leon ve askerleriyle birleşen Bizans ordusu Bulgarlara diz çöktürecek, İmparator tahtın tadını çıkaracaktı. Halbuki, Ermeni Leon'un düşmana karşı savaşmak gibi bir amacı yoktu; onun gözü Bizans tahtında.

Yine de gereken adımlar atıldı; iki ordu karşı karşıya geldi. Salgın hastalık yüzünden hayli kayba uğrayan Bulgar ordusunun, büyük Bizans ordusunun karşısında tutunma ihtimali görünmüyordu. İki ordu hareketsiz bir şekilde on beş gün bekledikten sonra, Bizans'ın hücumuyla savaşa tutuştular. Normal gidişat Bulgarların ezilmekte olduğunu gösterdiği halde

Ermeni Leon, ordusu yeniliyormuş gibi geri çekildi. Aslında kaybetmiş olan Kurum, suni bir zafer kazanmış sayıldı. İmparator tarafından Edirne muhafızı olarak bırakılan Ermeni Leon bir süre sonra, kendini Bizans İmparatoru ilan ederek İstanbul'a geldi, tahta oturdu. (Temmuz 813)

İstanbul Kuşatması - Kurum Han'ın Ölümü

Bulgarlara tatlı zaferler yaşattı. Gözü Kızıl Elma'daydı. Bizans'tan İstanbu'u almayı kafasına koydu Kurum Han. Arap-İslâm orduları defalarca baş koymuş bu yola, Peygamberimizin müjdesine mazhar olmaya çalışmışlar, çok da güçlü oldukları halde boynu bükük dönmüştüler. Maddi güçleri fazlaydı Arap ordularının, üstelik gaza aşkı en keskin silâhlarıydı ama olmadı. Kendisinden kat be kat büyüklerin yapamadığı bir işi yapmaya azmetti, Edirne kuşatmasını kadere havale edip İstanbul'a yürüdü. Surların dışına kurdu karargâhını. Âni saldırı karsışında fazla kayba uğramamak için Haliç'ten Marmara'ya kadar hendek kazdırdı. Çok çaba sarf ettiği halde, İstanbul'un yedi kat yerin altındaki bir hazineden farksız olduğunu, onun bulunup alınamayacağını fark edip tasarısından vazgeçti; geçerken emeğinin karşılığını da almak istiyordu. İmparator'a ulaştırılan barış teklifinin içinde senelik vergi, giyim eşyası vs. vardı.

Ermeni Leon'du Bizans İmparatoru. Daha önce gördüğümüz gibi kurnaz ve kalleş idi. Bulgar isteklerini yumuşak karşıladı. Etraflıca görüşülmesi için yer belirlediler.

Kurum Han, barış şartlarının görüşüleceği mahalle yanında beş kişi olduğu halde, silahsız geldi. Leon'un kendisini öldürme plânı hazırladığını nasıl bilebilirdi? sözde, devletlerarası bir görüşme-anlaşma yapılacaktı ve buna uygun hareket edilmeliydi. "Bizanslılar ona alçakça bir suikast teşebbüsünde bulundular. Kurum Han ancak atikliği ve yıldırım hızıyla kaçabilmesi sayesinde kurtuldu…"[467]

467 Bizans Devleti Tarihi, 188. s.

Bulgar görüşme heyetinde bulunanlardan biri tuzaktan kurtulamayıp, öldürülmüş, biri esir düşmüştü. Kurum Han sağ-salim, fakat bir yara almış olarak karargâhına ulaşabilmiştir.

Baldan tatlı olan öfke bütün kışkırtıcılığıyla Han’ın benliğini sarmıştı. İstanbul’un etrafındaki şehirleri tahrip ve yağma ettirdi. “istanbul surlarından Ereğli’ye kadar olan yerlerdeki köy ve kasabaların bulunduğu arazi bir yangın yeri halini aldı…”[468] Biraz acımasız hareketler yapılmakta, binalar yakılıp, insanlar öldürülmekteydi. Aynı şekilde Gelibolu Yarımadasına kadar ilerlediler.

468 Türk Tarihi, 2. c.167. s.

Amaç İstanbul’un alınmasıydı ve Kurum Han şiddetle döndü hedefine. Şans Bizans’ı, Ermeni Leon’un kurtardı. Kurum Han, düşmanını korkudan titretirken, âniden ecele teslim oldu. (13 Nisan 814)

Yeni Dönemde Bulgarlar (Omurtag 814-831)

Bir zamanlar Atilla’nın sarstığı Bizans, onun âni gelen eceliyle rahata ermişti. Benzer bir ölümle, Kurum’dan da kurtuldu. Omurtag, babasının başladığı işi devam ettirip, Bizans’ın işini bitirme azmindeydi. Öfke ile girdiği savaşlarda Ermeni Leon’a karşı üstünlük sağlayamadığı gibi, çok miktarda Bulgarın ölmesine ve esir düşmesine sebep oldu. Cephelerde kaybedilen savaşlar, kendilerine bağlı kabilelerin-kavimlerin bağını gevşetiyordu. “818’de bugünkü Yugoslavya’da oturan Timoçanlar ve Tisa havalisindeki Bodritsler Bulgarlardan ayrılarak Franklara katıldılar.”[469]

469 Aynı Eser, 169. s.

Hırvatlarla Franklar arasında çıkan çatışmalar birincilerin aleyhine neticelenince, topraklarını kaybettiler. Böylece Franklar Bulgarlara komşu oldu. Karışık giden vaziyetten daha fazla zarar görmek istemeyen Omurtag Bizans İmparatorluğu ile 30 senelik (barış ve) ticaret anlaşması imzaladı.[470]

470 Türk Millî Kültürü, 205. s.

Bizans’la yapılan anlaşma, yaşanan dönem itibariyle en akıllıca bir hareket idi. Çünkü etrafta bitmek bilmeyen kaynaşmaların bir ucu Bulgarlara dokunuyor, onlarla uğraşırken, Bizans yönünden kaygı taşımamak gerekiyordu.

Bulgarlar Franklarla, Hırvatlarla, Macarlarla dalaşmak zorunda kaldılar. Sınır kavgaları bilhassa Franklarla yapılırken iyi neticeler meydana gelmekteydi. Tuna-Sava-Drava havzası alınıp, Maraş vadisindeki (terk edilmiş olan) Orta Avrupa'nın en büyük tuzlaları yeniden işletmeye açıldı. Bu suretle "devletine emniyet ve büyük bir servet kazandıran Omurtag Han zamanı Tuna Bulgarlarının tarihleri boyunca en parlak devirleri olmuştur. Kurulan şehirler, saraylar, geniş ölçüde inşaat ve imar, suyolları, âbideler G. Feher tarafından harabeleri ortaya çıkarılan Pliska ile Madara kasabası yüksek bir kaya üzerinde 40 m2'lik yeri kaplayan, kitabeli, Kurum Han'ın atlı kabartması o çağın hatıralarıdır."[471]

471 İslâm Ans. 12/2. c.

Bizans tahtında oturan II. Mikhail (820-829) aleyhine gelişen olayların önlenip, onun durumunun sağlamlaştırılmasında Omurtag'ın önemli derecede dahli oldu. Bizans, Bulgarlarla dostça yaşamanın faydasını bir daha gördü. İmparatorun huzur içinde bulunmasında Bulgarların ne çok katkı sağladığına ikinci defa şahit oldu Bizanslılar. Bulgar Hanı Tervel de III. Leon'u Arap tehlikesinden korumuştu. (718 yılı)

Bulgarlar ve Hıristiyanlık

Kurum Han'ın 814'de İstanbul kuşatmasından dönerken yanında 12 bin esir götürdüğü bildirilmektedir. Bunların içinde biri var ki Slav köylüsüdür, adı Basilios'tur ve sonradan, Bizans'a İmparator olmuştur (867-886). Bir miktar da piskopos vardı esirlerin arasında. Piskoposlar dinî vazifelerini hiç ihmal etmeden, Bulgarların Hıristiyanlaşması yönünde çaba sarf ettiler. Birçok kişi tarafından, öğrenilen din rağbet gördü.

Omurtag Han halkının inanç değiştirdiğini görüp öğrenince, buna müsaade etmeye yanaşmadı. Hıristiyan esirlerden 374'ünün kellesini kestirdi. Fakat bunun iyi bir yol olmadığı kanaatine vararak, uygulamadan vazgeçip, kalan esirleri Bizans'a iade etti.

Bulgarların Slavlaşması

Oldukça garip, fakat gerçekliği tarihen sabit. Tuna havalisine Bulgarlar geldiğinde bir arada yaşamayı bilmeyen, dağlarda-ormanlarda barınan Slavlarla karşılaşmıştılar. Onları vahşi ortamdan çıkarıp, kendi düzenleri içine kattılar, başıboşluktan kurtarıp disipline soktular. Birçok savaşa Slav askerleriyle beraber girdiler ve kazanılan zaferlerde Slavların payı pek çoktu. Görünüm itibariyle Bulgarların Yeniçerisi gibi olan bu insanların ne tür tehlike taşıyıcısı olduğunu fark edebilen kimse yoktu Bulgarlar arasında. Güzel kadınları cezb etti Bulgar erkeklerini, evlendiler. Bedenen hükmedebilmiş olabilseler de zihnen hüküm altına girdiler. Bulgar erkekleri kimliklerini hiç önemsemez duruma geldi. Slavlar önemli makamlara geldiler yavaş yavaş. Nüfus yoğunluğu onlardaydı veya sonradan kazandılar. Bulgarlar da, Slavların dini olan Hıristiyanlık yayıldı. Ne dinî yönden karşı koyabildiler, ne millî tepkileri vardı.

Omurtag Han 821'de öldü. Malamir adlı bir handan bahsediliyor, babasının yerini dolduramadığı belirtiliyor, beş senelik zamanının hiçbir semeresi de görünmüyor. 836'da Bulgarların Han'ı olan ve 852'ye kadar tahtta kaldığı sanılan Presiyon'un neler yaptığı meçhul. Ama şu bir hakikat idi ki, Tuna Bulgar Devleti Türklükten çıkmış, ne milliyetleri ne de eski dinî inançları kalmıştı.

Boris Han (852-889)

Bir Türk kavmi resmen elden çıkıyordu. Daha önce aynı akıbeti yaşayanları da görmütük. İnlerde yaşayan Slavlar bile gün yüzü görünce inanç ve kimlik meselesini öne çıkarırken ve hatta efendisi pozisyonundaki kitleye kabul ettirirken, eski Türklerin düştüğü durumun izahı güç. Dönelim Boris'in liderliğindeki Tuna Bulgarlarına.

Boris, Bizans'a hücum edip püskürtüldü. Sırplara saldırıp yenildi, oğlu da bu savaşta esir düştü. Sonunda Boris, Sırplarla barış yapmak zorunda kaldı. Hıristiyan denizinin ortasında bir ada gibiydi Bulgarlar. Hıristiyan devletlerinin hepsi de dinlerini yayma gayreti güdüyorlardı. Bulgarlarda görülen ne idi? Barınacak toprağa sahip olduktan sonra, rahat edebilmek için daha fazlasını kazanmak. Olmadı.

Boris ülkesinde hüküm süren kıtlığın telafisi için, yine Bizans'a saldırdı, günü kurtaracak ganimetler aldı ve akabinde Hıristiyanlığı kabul edeceğini İmparator'a duyurdu. Bundan önce Boris'in Franklara müracaat ederek yeni girmek istediği dini onlara tasdik ettirmek istediği, buna İmparatorun alındığı da söylenir. Hatta Bizans ordusu Bulgar sınırına dayanmış, donanma Bulgar kıyılarında görünmüş, Boris, can havliyle, emre amade olduğunu açıklamış.

Bulgar Han'ı Boris Bizans sarayında, Hıristiyanlığı alenen kabul eylemiş, İmparator da onun vaftiz babası olmuştur. Buna binaen adını değşitiren Boris, Mithail (Mihal)dir bundan sonra. (864 sonu) Bizans İmparatoru III. Mikhail ne kadar mutluysa Bulgar Han'ı da o kadar huzursuzdur herhalde. Ya Bulgar kavmi nasıldı? Bu değişim nasıl karşılanıyordu?

Millî Refleks

Önemli değişimlerin birdenbire ve yüzde yüz olduğu görülmemiştir. Bulgarlarda "Boyar'lar" denen bir asil sınıf vardı; bunlar milletlerinin Slavlaşıp, Hıristiyanlaşmasına bigâne kalamadılar. Halkın içinde din değiştirme daha önce başlamış olsa da resmiyet arz etmediğinden sakin duran insanlar, böyle merasimle ve Han tarafından uğranılan din değişimine tepki olarak isyan bayrağını açtılar. Boris'in tepkisi de sert oldu ve 52 Boyar'ın boynu uçtu. Olay bitti.

Boris'in Sukût'u Hayâl'i

Görünüş itibariyle Boris, Mihal olmakla bir şey kazanmadığı gibi, Hıristiyanlıkla da bir şey kaybetmemişti. Onun, Bulgar Patriği tarafından idare edilecek bağımsız bir kilise hayâli vardı. İmparatorun isteği ise, Grek Piskoposu'nun yöneteceği Bulgar Kilisesi olacak, bununla İstanbul Patrikliğine bağlanacak. O zaman bunun anlamı Bizans açısından çok büyüktü. Daha sonraki zamanlarda dahi bu önem eksilmedi. Osmanlı Devletinin son senelerinde, kiliseler arası ihtilaflardan Sultan Hamid'in ne kadar faydalandığı ve ihtilafın giderilmesiyle neler olduğu malûm! Sultan

Hamid tahttan indirildikten sonra, İttihatçılar Kiliseler Birliğini sağlamış, aralarındaki anlaşmazlığı çözen Balkan Devletleri birleşip Balkan Savaşını başlatmışlardı. (1912'de).

Boris Mihal, Bizans'ın tavrını görerek sükûtu hayale uğradı. Roma'ya müracaat ederek, yardım istedi. Kendisi için hayati önem arz eden bu mesele Bizans'ı çok uğraştırdı ve maalesef, sonunda Bulgarlar kaybetti. Diniyle, diliyle, töresiyle kendinden tamamen kopan Bulgar Devleti, bundan sonra bir Slav Devleti oluverdi.

Bu, çok önemli mesele Geza Feher tarafından, gayet yumuşak kelimelerle şöyle geçiştirilmektedir: "Bulgar devlet ve milletini vücuda getiren Bulgar Türkleri, 9. yüzyılın sonlarında teşkilatlandırdıkları Slavlar ile bir kavim teşkil ettiler."

"Bulgar Türkleri ile Slavların karışmasından bir Hıristiyan Bulgar milleti vücuda geldi. Bulgar Türkleri, Slav dilini konuşmaya başlamalarına karşın, Slavlar da Bulgar Türklerinin teşkilatçılık ve askerlikteki meziyetlerini benimsedi ve muhafaza etti."[472]

472 Bulgar Türkleri Tarihi, 87. s. (İnternet'ten)

Boris'in Sonu

Konumuz Türklerin Tarihi olduğu için, bundan sonra Bulgarları (Tuna Bulgarlarını) anlatmasak ta olurdu. Boris, eline tutuşturulan Bizans bıçağı ile Slavların çürüttüğü bağı kesip attı. Şimdi Bulgarların ne eski inançları ne de kavmiyetleri var. Bir Bulgar Hanı olarak Boris'in savaşları, barışları olduysa da, pek önemli şeyler değil. İyi bir Hıristiyan olarak, devletin başında 37 sene kaldıktan sonra dinini dahi iyi yaşamak için tahtı terk etti; bir manastıra kapandı.

Boris'in büyük oğlu Vladimir geçti Han'lık mevkiine, lakin yönetimde o kadar zaaf gösterdi ki, kargaşa çıktı. Kimine göre bu bir "putperest reaksiyon hareketi"ydi ve Vladimir bu harekete "kurban gitti." (893)[473]

473 Bizans Devleti Tarihi, 238. s.

Bilmiyoruz ama muhtemelen yine Boyarlar isyan etmişler, onlar Hıristiyanlığı kabul etmedikleri için, kendilerine başka bir din de yakıştırılamamış ve putperest nitelemesine muhatap olmuşlardır.

Vladimir'in başını yiyen "putperest reaksiyon hareketinde" Boris'in manastırdaki hücresinden çıkıp, olayların bitiminden sonra, küçük oğlu Simeon'u iktidara getirdiği söyleniyor.[474]

474 Türk Tarihi, 2. c.172. s.

Simeon Devri (893-927)

Boris'in Hanlığı zamanında Bizansla barış ve ticaret anlaşması yapılmıştı. Bulgarların lehine gelişen bu anlaşmanın uygulanışı, Bizans'ı rahatsız etmeye başladı. Tek taraflı olarak bir takım değişiklik yapan İmparator muhataplarının menfaatini zedeledi. Bulgar itirazları cevapsız kaldı ve sonunda Simeon Bizans arazisine girerek İmparatorluk ordusunu mağlup etti. (894 sene)[475]

475 Bizans Devleti Tarihi, 238. s.

Bizans; bir yığın atraksiyon sonucunda, Macarları yardıma çağırdı. İki eski Türk kavmi karşı karşıya getirildi. Yahut şöyle diyelim, Bizans Macarlara, Bulgarları arkadan vurdurttu. Birkaç defa saldırıya uğrayan Bulgarlar boyun eğdiler, arazileri tahrip edildi. Bizans ordusu da bu sıralarda "Bulgaristan'ın güney sınır bölgesini işgal etti."

Simeon sıradan bir han değil, "Ortaçağ Bulgar Devletinin en büyük hükümdarı" sayılıyor. Sağlı sollu toslamalarla bunalttılar, o da sulh istemeye mecbur kaldı ve bir mütareke (ateşkes) anlaşması yapıldı.

Bulgarlar Türkülkten çıkmış olsalar da kader onları Türk ipine sarılmaya mecbur bırakıyor. Peçenekler Rusya ovasında göçebe hayatı yaşayan bir Türk kavmi ide ve iyi savaşçıydılar. Simeon yardıma çağırdı; Peçenekler geldi; Macarları yendiler. Bundan sonra Bizans'a sıra gelmişti. Bulgarlar yine, büyük bir zafer kazandılar (896).[476] Koca Bizans, Bulgarlar tarafından tekrar haraca bağlandı.

476 Aynı Eser, 249. s.

Bizans Arap savaşı Bulgarların işine yaradı. Mağlup komşuya baskı yapan Simeon, yeis içindeki İmparatorla anlaşıp, Bulgar lehine olan bir sınır düzeltmesi yaptırdı. (904 senesi)

Bitmiş intibaının ardından varlıkları kuvvetli bir biçimde görünüyor; hâlâ Bizans'ı haraca bağlayabiliyorlar. Bizans'ta VI. Leon ölüp (912) yerine Aleksandros geçince, 896 anlaşmasını reddetti: "Bundan sonra haraç ödenmeyecek" dedi. Simeon, İstanbul'da tahsil görmüş, Bizanslıları yakinen tanımıştı. Ona göre, "dünyada bir imparator olur." Bu kendisi niçin olmasın? "Hafifmeşrep İmparator Aleksandros" büyük konuşmuş, başına büyük iş açmış ama bu işin sonunu görmeye ömrü yetmedi. Simeon, kafasında kurduğunu gerçekleştirmek için, öncelikle Bizans'a sahip olmalıydı. Bulgar ordusu istanbul üzerine yürüdü. Surlar geçit vermedi hiçbir çabaya. Bütün toslamalar boşa çıktı.

Dolaylı Olarak Bizans, Simeon'un

Surlar fatihini bekleyecek birkaç asır. Simeon, aşamadığı duvarların dışından, anlaşma zemini bulmak için haber saldı ve büyük bir merasimle içeri kabul edildi: "Korkuya kapılmış, morali bozulmuş Bizans niyâbet (vekillik) heyeti ile Simeon arasındaki görüşmelerinin neticesi alışılmamış tavizler oldu. Niyâbet heyeti fiili bakımdan Bulgar hükümdarına teslim olmuştu. Simeon'un kızlarından birisi genç İmparatorun zevcesi olacaktı. Simeon ise patriğin elinden İmparatorluk tacını giydi." VII.[477] Kostantinos henüz çocuk yaşta olduğu için, devlet işleri niyâbet heyeti tarafından idare ediliyordu. Simeon bu çocuk İmparatorun kayınbabası olmuş, İmparatorluk tacını giymiş, müşterek imparatorluğu ilân edilmemiş fakat damadına her istediğini yaptıracağından hiç kimsenin şüphesi yoktu.

477 Aynı Eser, 245. s.

Simeon, savaşla alacağından fazlasına sahip olduğunu sanıyordu. Mağrurane girdiği İstanbul'dan aynı eda ile çıkıp yurduna döndü.

Bizans'ın oldu-bittilere ve verilmiş sözlere, yapılmış anlaşmalara da uyması şart değildi; hele de böyle bir teslimiyete asla! Simeon'ın, yurduna gidişinden sonra varılan mutabakatların hepsi yok sayıldı. Haliyle işin ucu savaşa vardı. Bulgar ordusu Trakya'yı tepeledi, Simeon Bizans halkına, kendisini İmparator olarak tanımaları çağrısında bulundu. Edirne Simeon'a teslim oldu. Dyrrhakhion adlı şehir ve Selanik civarı tahribata uğratıldı. Bizans ordusunun direnci zayıftı. Simeon Balkan Yarımadası'na hâkim

oldu. 918 yılında Kuzey Yunanistan'ı kat ederek Korinthas Körfezine kadar ilerledi.

Simeon kasırga gibi esiyor, savuruyordu ya, nerede ne yaparsa yapsın aklındaki İstanbul'du. Deniz kuvvetine sahip olamayanın beyhude sur döveceğine inanmıştı. Gemilerinden istifade için, gönlünü kafasını tatmin ettiği Mısır'la anlaşmaya vardı. Bizans haberdar oldu. Bulgar-Mısır dayanışmasından, dedi ki Mısır'a "alacağının iki misli benden" Simeon vazgeçmedi tasarısından. Bilenmiş azmiyle bir daha geldi surların dibine ve birincisinin tekrarından başka bir şey göremedi. (924 senesi)

Vuslatsız Sevda

Simeon'un İstanbul tutkusu platonik aşk'a dönüştü. Kılıcın keskinliği Bizans hilesini çözmeye yetmedi. Bizans'ın verdiği İmparator ünvanı Bizans'ta geçmiyor, Bulgaristan'da kullanılması bir şey ifade etmiyor.

Sırplarla savaşan Simeon, 924'de onlara boyun eğdirdi. Hırvatlarla yaptığı savaş ziyan getirdi, ama aklı daima Bizans'taydı. Yeni bir sefer hazırlığındayken Simeon öldü (Mayıs 927).

Her şeyiyle Türklüklerini kaybeden Tuna Bulgarları Simeon'la Türk yellerini estirmiştiler. Onun ölümüyle, yerine geçen oğlu atalar ruhunu tamamen söndürdü. Asırlarca sonra, Anadolu'daki Türk devletinin düşmanı olarak karşılaşılan Bulgarlar, Boris'in ve Simeon'un ahfadı idiler.

İdil Bulgarları

Kısaca hatırlatmakta fayda var; 668-670 dolaylarında, güçlü Hazar Kağanlığı Bulgarların kurduğu "Büyük Bulgarya" olarak anılan devleti parçalamıştı. Batıya akanların serencamını devam ettirip, bitirdik. Yerinde kalanlar Kurt Han'ın oğullarından Bat-Han'ın idaresinde idiler, güçlerinin kifayetsizliğinden, Hazarlara tâbi olmuştular.

Karmaşık anlatımlar var. Kafa karıştırmamak için, faydasız gördüğümüz, ama bazı kitaplara geçmiş bilgileri buraya almaktan yana meylimiz yok. Yine de, şunu söyleyelim; birçok boy adıyla anılan Bulgarların en meşhur

olanları Utugurlar ve Kutugurlar idi. Bizim, kaynak olarak kabul ettiğimiz eserlerden daha önceki alıntılarımıza göre “Büyük Bulgarya” denen coğrafyada yaşayan bu iki boy Hazar yumruğu ile dağıldılardı. Utugurların eski yurtlarında kalışları, düşmanları olan Kutugurların yolları tutmuş olmalarına bağlanıyor.[478] Her ne şekilde olursa olsun, Utugur Bulgarları yurtlarında kalıp, bulundukları mevkie atfen İdil Bulgarları adını almışlardır. Hazarlara tâbi oluşları dış siyaset yönündendi.

478 İslâm Ans. 2. c. Bulgar Mad.

İdil Bulgarlarının vatanı “İdil ile Kama nehirlerinin birleştikleri saha” idi. Mevki olarak, diğer devletlerden uzakta kalışları kendilerini unutulmaya mahkûm etmiş sayılıyor. İdil “Bulgar Türkleri Doğu Slavları arasındaki temas (da), mesafe uzaklığından ötürü, oldukça geç başlamıştır. Slavlar, Volga ve Oka nehirlerini takiben aşağıya inmeye başladıktan sonra, İdil Bulgarlarıyla temasa geldiler. (…) İç işlerinde tamamıyla müstakil olan Bulgarlar, Kıyef-Rus Devletiyle ve Volga’nın yukarısındaki Rus şehirleriyle münasebet tesis etmişler ve Rus Devletinin hem ekonomik, hem kültür gelişmelerinde mühim rol oynamışlardır.”[479]

479 Rusya Tarihi, 7. s.

Uzun bir zaman, İdil Bulgarları tarafından hiç yaşanmamış gibi geçmiş, kendileriyle ilgili bilgilere rastlanmamaktadır. Böyle durumlar, haliyle tarih araştırmacılarını üzüyor. Mazeret olarak gösterilen, bu Türk boyunun yerleşmiş bulunduğu İdil ve Kama nehirlerinin birleştiği sahadır. En azından, tarihleri yazılan milletlerle temas sağlamadıkları düşünülebilir; eğer, olayların içinde adları geçen devletlerle bir münasebetleri görülse, arada İdil Bulgarları yerini alırdı.

İdil Bulgarları ve İslâmiyet

Avrupaya kayan Bulgar Türklerinin nasıl kaybolduklarını geçen bölümde gördük. Hıristiyanlığı ve sonra da Slavlaşmayı kabullenerek, Türklük adına tükendilerdi. Şimdi anlatılanlar ise, çevreleri itibariyle daha şanslılar. Öncelikle verimli bir bölgede bulunuyorlardı. Ziraata elverişli toprakları, bu işi hakkıyla yapacak imkânları vardı. Ulaşım açısından şansları açıktı. Nehirlerin, toprağı bereketli kılan suları ziraata yaradığı gibi, diğer ticareti

de destekliyordu. Ormanlar avcılığa, arıcılığa müsait. Gelir kaynaklarının bolluğu insanları becerikli ve çalışkan yapmış, medenî seviyelerinin yükselmesi sağlanmış. Birçok şehirler kurmuştular: “Suvar, Osan, Tetiş, Cüke-tav, Züye, Kemencüc, Belki Kazan (eski Kazan). Bunların arasında Volga-Kama kavşağına güneye doğru 100 kilometre mesafede İtil kıyısındaki Başkent Bulgar şehri, 9.-10. asırlarda Doğu Avrupanın en mühim ticaret merkezi idi.”[480]

480 İslâm Ans. 12/2. c.

Üretimin bolluğu, Bulgarlar arasından tüccarların çıkmasına yol açıyordu. Bunların, “Harizm’de ve Sâmanî ülkesinde Müslüman tüccarlarla temasları, Harizmlilerin de onların ülkelerine gelmeleri neticesinde, ülke topraklarında İslâm dini ve kültürü yayılmaya başladı. 900’lü yıllarda, Bulgarlar arasında İslâmiyeti kabul edenlerin sayısı çoğunluktaydı.

İstikbale Çevrenin Tesiri

Bir elmanın iki yarısıydı batıya gidenlerle doğuda kalanlar. Çevre, yani Hıristiyan kuşatmasına alınan batıdaki Bulgarlar Hıristiyan Slav olurlarken Müslüman devletlerle komşuluk münasebeti kuran doğulu Bulgarlar İslamlaşmaya başladı. Bir de coğrafî imkânların sunduğu nimetler büyük şans olmuştu İdil Bulgarlarına. Bir diğer adı Volga olan bu tarih değiştiren Irmak ve öbür adı Çalman olan Kama… VI. yüzyıldan itibaren İdil Nehri İskandinavya ile Sâsanîler arasında ticarî faaliyetin taşıyıcısı rolünü üstlenmişti. Zamanla gelişti, Vareg – Rusların da bu ticarete katılmasıyla Bulgar ülkesi bu alanda merkezlerden biri oldu.[481]

481 Türk Kavimleri ve Devletleri, 112. s.

Tüccarların, sadece para kazanmayla sınırlı kalmayan görevleri vardı. Çeşitli vesilelerle Türk ülkelerine gelip Hıristiyanlık aşılayan bu dinin müminleri gibi Müslüman tacirler de kendi inançlarını yaymaya çalışıyorlardı. Harizmlilerin gelmeleri, muhtemelen Bulgar iline yerleşmeleri buralarda İslam’ın gelişmesinde etkili olmuştu.[482]

482 İslâm Ans. 5/1. c.

İlk Müslüman Türkler

Yaygın bilgi ve kanaate göre İslâmiyeti ilk kabul edenler Satuk Buğra Han'ın öncülüğünde Kara Hanlılardır. Birçok farklı biçimlerde anlatılan olayların özeti, Satuk Bugra Han 940 senesinde İslâmiyeti kabul edip, Abdülkerim adını almıştı.[483] Ferdi kabuller sayılmazsa bu böyle. Gelelim Bulgarlara:

483 İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, 4. s.

İdil-Kama Bulgarları karşılaştıkları Müslüman tacirlerden İslâmiyeti öğrenip benimsemiştiler. İşin daha köklü olması devlet başkanının tutumuna bağlıydı. Rivayete göre: Sultan Şekbey'in oğlu İlteber Almış'ın, başa geçtikten sonra gördüğü bir rüya üzerine İslâmiyeti kabul etmesiyle, İdil Bulgar Devletinin resmi dini İslâmiyet olmuştur. Almış Han Hilafet merkezi Bağdad'a 920'de bir heyet gönderip, kendilerine İslâmı etraflıca öğretebilecek âlimlere ve bilhassa câmi inşaası için mimarlara ihtiyacı olduğunu bildirdi. "Halife Muktedir Billâh Cafer tarafından gönderilen kalabalık bir elçi heyeti 922 Mayısında Bulgar memleketine vasıl oldu."[484]

484 Türk Kavimleri ve Devletleri, 115. s.

Halife'nin teşkil ettiği elçi heyetinin başı seyahatnamesiyle ünlü İbn Fazlan'dır. Nasıl karşılandıklarını, neler gördüklerini tafsilatıyla anlatan bu mühim eser sahibinden birkaç kısa alıntı yapacağız: "… Hükümdarın bulunduğu yere iki fersah (10 km.) kalınca, bizzat onun tarafından karşılandık. Bizi görünce, Allah'a şükürler olsun diye secdeye kapandı." Halifenin mektubunu İbn Fazlan okumaya başlarken, Hükümdarı, saygı icabı ayağa kaldırdığını söylüyor: "Giriş kısmını okuyup, "Sana selâm olsun. Seninle beraber, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a hamd ederim" cümlesine gelince "Emir el-Müminin (Halife)'in selâmını al (iade et)." dedim. O ve yanındakiler hep birlikte selamı aldılar. Ben mektubu okuyorum, tercüman harfi harfine tercüme ediyordu. Mektubun okunmasını bitirince, oradakiler hep bir ağızdan tekbir getirdiler. Yerler sarsıldı."[485]

485 İbn Fazlan Seyahatnamesi, 48-49. s.

Kültür Değişmesi

Görüldüğü gibi, kaynağımız sağlam. İbn Fazlan'ın başka Türk kavimlerini ziyaretleri de gerçekleşmiştir. Rusları ve diğerlerini de ziyaret etmişti. Müslüman olmayanlara bakışı müspet olmayabilir, ama görgü tanığı olarak her söylediğine itibar ediliyor. Bulgarlar İslâmiyeti benimsemişler, devlet dini yapmışlar, ibâdethaneler kurmuşlardı 922'den evvel. Din değişimiyle beraber yeni bir kültür dairesine girilmişti. Camiler ilk alâmeti farikasıydı dinin. Bunun için istenmişti mimarlar, halife de göndermişti sağ olsun.

Birçok şehir adı sayılır İdil Bulgarlarına ait; muhtemelen Arap mimarların imzaları vardır bir kısmında ve tabi yeni kurulan camilerde. İslâm'la alâkalı başka binaların da yapılmış olması lâzımdı, yapılmış olmalıdır. İdil Bulgarları, memleketleri, "Türk-İslâm medeniyetinin kuzey-batısında en ileri giden "uç"u olmakla büyük bir ehemmiyet kazanmıştır.

Camiler ve din bilgisi verecek okullar açılıyor, heyecanla ibadetlere sarılınıyor, samimiyetle vazifeler yerine getiriliyor. Acaba, diyoruz İslâmlaşma kendi dairesi içinde mi kalıyor, yoksa Araplaşmaya bir kapı aralıyor mu? Almış Han, doğduğu zaman aldığı Türkçe olan adını Müslüman olduktan sonra "Emir Cafer bin Abdullah" olarak değiştirmiş. Ve bu usûl Türkler arasında devam etmiştir.

Siyasî Hâkimiyet

İdil Bulgarları iç işlerinde hür idiler; bunu Halife ile kurdukları münasebet daha açık biçimde göstermekte. Lâkin buna tam hürriyet denemeyeceği de açık. Hazar Kağanlığı'nın yüksek hâkimiyeti tanınıyor ve Almış Han'ın oğlu Hazar Kağanının yanında rehin bulunuyordu. Ayrıca, Hazarlara gönderilmek üzere her Bulgar evinden birer samur kürk toplanıyordu. [486] Mevcut durumdan Bulgar Hükümdarının muzdarip olduğu da, İnb Fazlan Seyahatnamesinden anlaşılıyor. Halifenin gönderdiği elçilere diyor ki Bulgar Hükümdarı: "Siz hep beraber geldiniz. Beni esaret altına sokan Yahudilere karşı koruyacak bir kale yapımında sarf edilecek bu parayı getirmeniz için efendim size bu kadar masrafta bulundu. Halifeyi ise benim gönderdiğim elçi dahi getirebilirdi."[487] Yahudi derken kastedilen Hazar Yahudileridir. Bulgar Hükümdarı istediği paranın elçilerle

gelmeyişinden şikâyet ediyor. İnb Fazlan da, onun arkadan geleceğini söylüyor.

486 İslâm Ans. 5/1. c.

487 İbn Fazlan Seyahatnamesi, 51-52. s.

Bir başka eserden öğrendiğimize göre herhangi bir biçimde, Hazarlara tâbi başka kavimler de vardı. “Hazar hegemonyasından ilk kurtulan Kama (İdil) Bulgarları”[488] olmuştu. Bunun tarihi Yahudi Hazar Devleti’nin zayıfladığı, dağılmaya yüz tuttuğu 965’den önce olmalıdır.

488 Eski Ruslar ve.1. c. 238. s.

Hazar Devleti Yahudi olmasına rağmen, aralarında hayli sayıda Müslüman da yaşamaktaydı. Bulgarların İslâmı seçişi, Halifeden elçilik heyetinin gelişi Hazarya’daki Müslümanları ne kadar mesut etmiş, yönetim kadrosunu da bir o kadar kızdırmış. Bir sinagogun tahrip edilişini bahane gösteren Hazar hükümdarı hemen misillemeye geçmiş, İtil’deki Cuma Mescidi minaresini yıktırıp, bütün müezzinleri öldürtmüştür.[489] 922 senesinde yahut biraz sonra meydana gelen bu olay Müslüman Bulgarlarla Musevî Hazarları birbirinden tamamen uzaklaştırmış olmalıydı. Kopmanın da bundan sonra hız kazandığına hükmedilebilir.

489 Hazar Tarihi, 479. s.

Bulgarların Komşuları

İdil Bulgarlarının bulunduğu saha tamamen şahsi mülk görünümünde değil, buralarda muhtelif Fin-Ugor kavimleri de yaşıyorlar, fakat hiç birinin siyasi bir teşkilatı yoktu. Tuna Bulgarlarının komşuları olan Slavlar gibi bunlarda ormanlar arasında mekân tutmuşlar, kültür yönünden çok zayıftılar. Devlet idaresinde Bulgarlardan başkasının hükmü –hatta adı– yoktu. “Bunun içindir ki, Orta İdil sahası, hep “Bulgar ili” olarak zikredilir.”[490] Pekiyi, bu adamların Bulgarlara faydası ne idi, acaba savaşlarda asker oluyorlar mıydı? Bu hususu tam olarak öğrenemedik.

490 İslâm Ans. 5/1. c.

Diğer komşulara gelince, onlarla ilişkilerinin daha ziyade ticarî olduğu görülüyor. Ziraat mahsulleri, av ürünleri, hayvan ve hayvanî maddeler satan

Bulgarlar ekonomik açıdan iyi bir seviyedeydiler. Dericilikte kat ettikleri mesafe komşularıyla aralarını öylesine açmıştı ki, herkes çarık bulamazken Bulgarlar çizme giyiniyorlardı. “Samur, kakım, tilki, sincap ve başka cins deriler Bulgarlar vasıtasıyla Türkistan, İran, Arap ve Bizans ülkelerine giderdi.”[491]

491 Türk Kavimleri ve Devletleri, 114. s.

Bulgar’lar ve Ruslar

Birçok hadiselerden haberimiz olmayabilir, fakat ciddî manada İtil Bulgarları savaşı meydana gelmiş değildir; ta ki Ruslar kuvvetlenene kadar. Mahiyeti açıklanamayan olaylar içinde Rusların Bulgarlara yaptıkları da zikredilmektedir. Rus Knez’i Svyatoslav ağır baskılara girişmişti, 968’lerde. Bunun sonucunda; “Billa ve Boksu Kardeşler’in önderlik ettiği bir Müslüman Bulgar grubu yaklaşık 970 yılında Macaristan’a gelmiş, bir süre sonra ise Hesen önderliğindeki diğer bir bilers grubu Tuna boylarına yerleşmiştir.”[492] Alıntı yaptığımız eser, Bulgar gruplarının, kendilerine uzak Pannonya’ya gidişlerine açıklık getirirken Macarlarla Bulgarların akrabalığını öne sürüyor. Bu bir nevi, kavimdaşlarının himyesine sığınmaktı. İleride meydana çıkacak olan Başkurtlara etnik köken arayan yazar, yerlerinden oynamayan İtil Bulgarlarını adres göstermektedir. İfade şöyle: “… Bunlardan geriye kalanlar ise Başkurtların etnik çekirdeğinin önemli bir unsurunu oluşturmuştu…”

492 İtil-Ural Türkleri, 343. s.

Her ne kadar doğru ise, Kiyef’te Knezlik kurmuş olan Rusların, Bizans’ın teşvikiyle İdil Bulgarlarına saldırdıkları söyleniyor. Bu böyle olmuşsa da, zaten olacak bir işti ve Bizans’ın verdiği fitne bahanedir. Huzurları kaçmıştı Bulgarların. Tarlalarını ekip mahsulünü yiyorlar, komşularına tahılla beraber başka ürünler de ihraç ediyorlar, bolluk içinde yaşıyorlardı. Galiba en büyük düşmanları, sahibi oldukları bolluktu.

Bulgarların mutluluğu Kıyef Knezi Vladimir’in huzurunu kaçırmış, onları hâkimiyeti altına alıp, varlıklarını sahiplenmeye niyetlenmişti. Savaş gemilerini hazırlatıp Bulgarların üzerine geldi (985 senesi). Savaşa alışık olmayan İdil Bulgarları kolayca pes ettiler. Amcası Dobrinya, Vladimir’e

dedi ki: “Harp esirlerini gözden geçirdim, hepsinin de çizmeli (olduklarını gördüm); bunlar bize vergi ödemezler, (iyisi mi) çarıklıları aramaya gidelim.” Bu fikir Vladimir’in de kafasına yatmış olmalıydı ki, Barış Anlaşması yaptılar, fakat çok enteresan bir yemin metni var:

“Taşın yüzmeye, şerbetçi otunun batmaya başlamasına kadar (yani ebediyen) aramızda barış devam edecektir.”[493]

493 Rusya Tarihi, 28. s.

Maddî yenilgiyi tadan Bulgarlar, vaziyete göre pek de yeise düşmemişlerdi. Yeminler edilip, anlaşma sağlandıktan sonra dinî gayretlerini gösterip Rus Knezini İslam’a daveti ihmal etmediler.[494]

494 İslâm Ans. 5/1. c.

Ruslar medeniyet denizinden bir damla su almamışlardı. İki ülke arasında yapılan ebedî barış and’ı korunamadı. Rusların korsanları dinamitlediler dostluk bendini. Yukarı İdil ve Oka sahasından gelen bu korsanlar, rastladıkları Bulgar tüccarlarını soyup, şehirlerini yağmaladılar. (1088)

Savaşlar Hep Ruslarla

Komşularının en yaramazı Ruslar çıktı ve en belalısı da, zorlusu da Ruslar. “1120, 1164, 1184, 1186, 1205 ve 1220 senelerinde Rusların saldırmalarıyla savaşlar meydana gelmiş, genelde Bulgarlar ezilmiştir. Birçok Bulgar şehri harabeye dönmüş olup insanları perişan edilmiş. Ölümlerle ilgili bilgimiz yok, ama zayiatın az olduğunu düşünmek için sebep de yok. Rusların daha sonraları yaptığı savaşları, galibiyetleri durumunda ortaya çıkan manzaraları hatırlıyoruz!

Moğolların Çıkışı Bulgarların Düşüşü

Rusların ne kadar iyi düşman olduğunu Bulgarlara Moğollar öğretti. Korsanların dahi mumla aranacağı günler gelip çattı. Ruslarla yapılan 1230 tarihli barış anlaşmasıyla rahata kavuşulmuştu ve hâlâ sınırları “Ural

Dağlarından Oka Nehrine, Ustyug'daki Dvina'dan Don ve Samara kaynaklarına kadar uzanıyordu."[495]

[495] Tarihte Türklük, 94. s.

Cengiz Han'ın, bilinen bütün topraklara sahip olma programı çerçevesinde Ruslar ve Kıpçaklar üzerine yürümüştü bir Moğol ordusu. Dönüş yolunda olanlar oldu. Türkçe konuşan, zengin ve güçlü Kama (İdil) Bulgar Krallığı güçleri tarafından kuşatıldılar…"[496] Sene 1223 idi ve bu Bulgar-Moğol karşılaşmasının ilkiydi. Düşmana kayıp verdirmişti Bulgarlar, kendileri de biraz zayiata uğramıştılar.

[496] Moğol İmparatorluğu Tarihi, 209. s.

Bilmiyorlardı. Bulgarlar Moğolları tanıyor olsaydılar, topraklarından merasimle geçirir, yanlarına yolluk olsun diye binlerce koyun verirlerdi. 1236'da Batu Han, Avrupa'ya fethe çıkmıştı. "Ural'ın doğusundaki bozkırlarda yaşayan Kangli Türklerini, Kıpçakları, Kama (İdil) Bulgarlarını, komşuları Başkirleri, Büyük Macaristan denen ülkede yaşayan Macarları, Rusları ve daha güneyde Alanları, Gürcüleri ve Çerkezleri kesinlikle eğemenliği altına almalıydı…"

Bizi ilgilendiren Bulgarlar. Birincisinde Cebe ve Subutay'la gelmişti Moğol depreminin öncüsü. İkincisinde bizzat deprem geldi Moğol şiddetinde. Sene 1237. Alıntılarımız var, kısa kısa. "Güçlü ve gönençli Kama (İdil) Bulgar Krallığı yok edildi." "Bulgar başkenti ele geçirildi ve yağmalandı." Camileri, mescitleri, hamamları, saraylarıyla beraber 50 bin nüfuslu şehir yerle bir edildi. Laurentine Vakayinamesi bu tarih için şunları yazar:

"Bu sonbahar (…) Tatar putperestler büyük ve şanlı Bulgar başkentini ele geçirdiler ve kılıçlarıyla yaşlısından gencine ve yeni doğanına kadar katlettiler. (…) Tüm ülke halkını köleleştirdiler."[497]

[497] Aynı Eser, 279. s.

Sonuç

Kılıç artığı Bulgarlar toparlanmaya çalıştılar. Harap olan başşehirlerini eski haline getirdiler; 1361'e kadar da bağımsızlıklarını korudular.

İbni Batuta 1304 doğumluydu. 1330'un ortalarında yolu Bulgar şehrine düştü. Bilinen dünyayı dolaşmaya çıkan seyyah, 'gecelerin çok kısa olduğunu duyduğundan, burayı görme merakı artmıştı. Nihayet hevesine uyup yola düşmüş, kısaca şöyle anlatıyor: "Sultanın karargâhı ile Bulgar şehri arasında on günlük yol olduğundan beni oraya götürmek üzere bir adam temin etmesini Can Beğ'den rica ettim. Bu isteğimi kabul etti. Ramazan ayı idi. Bulgar şehrine vardık. Akşam namazını kılıp iftar ettik. İftarı henüz bitirmemiştik ki yatsı ezanı okundu. Yatsıyı ve vitir namazlarını kılana kadar şafak ta söktü. Orada mevsimi gelince günler de bu kadar kısalır…"[498]

498 İbni Batuta Seyahatnamesi, 236. s.

"Bulgar şehri" adıyla anılan yer başşehir idi. İbni Batuta'nın varışından evvel, en son 1237'de yerle bir edilmiş, ama işbilir Bulgarlar şehri yeniden kurmayı başarmıştılar.

Bir Moğol Devleti olarak kurulan Altınordu Devleti, zaman içinde Türkleşmiş, İslamlaşmış Bulgarlardan farksız duruma gelmişti. Yine de iki devlet arasında sürtüşmeler çıktı. Bir hayli güçsüzleşmiş olan Bulgarlar, güçlü Altınordu'ya kafa tutuyorlardı. Fakat Timur Han 1361'de Bulgar arazisine girip, biraz hırpaladıktan, tahribat yaptıktan sonra çekildi.

Bir Aksak Timur çıktı cihan fatihi olma sevdalısı, Altınordu Devletiyle çatıştı; bundan Bulgarlar da nasibini aldılar (1391). Lakin esas öldürücü darbe, 1399'da Ruslarla yapılan savaşta alındı.

Olaylar zincirinin halkaları sırayla takip edilince, yine bir Türk Devleti Türk eliyle parçalanmış olarak görünmektedir. Altınordu Devleti Türk idi ve Bulgarlarla Rusların arasında denge unsuruydu. Aksak Timur'un devleti de Türk idi. Timur Altınordu'yu parçaladı, Rusların önü açıldı, onlar da gelip Bulgar Devletini dağıttılar.

Dağılan devletin birçok ferdi Kazan Nehri boyunca göçtü ve buraları Türkleştirdiler. İdil-Volga Bulgarlarını bugün Çuvaşlarda ve Kazan Türklerinde aramak lâzım. Yadigarları var ama adları silinmiş.

MACARLAR

Aynı tartışmayı defalarca dinlemeyi sevenler için, eski Türk tarihi birebirdir. Biz Macarların Türklüğünü ispata çalışanların ve aksini iddia edenlerin vardığı neticeye çabucak geleceğiz.

Doğru olan şu; eski kavimlerin aşağı yukarı hepsi birbirinden farksız bir halita (karışım) oluşturmaktaydı. O zamanlar, bunun bir mesele sayılmadığını söylemeye bile lüzum yok." Macarlarda oldukça karışmış unsurlardan mürekkep olmakla beraber, en kalabalık ve en önemli unsurunu, mevcut nüfusun hemen hemen üçte birini Turanid ırkın bir kolu olan "Homo pannonicus: Alföld Ovası ırkı teşkil eder. Bartucz'in tahminine göre yurt işgali çağında bu nispet daha fazla idi."[499]

499 Tarihte Türklük, 9. s.

Aynı yazar biraz daha ileri giderek diyor ki: "Macarların esas nüvesini Türklerle birlikte yabancı İslav değil, belki Türklerle en eski çağlardan beri bağı olan Fin-Ugorlar teşkil eder. Daha basit bir ifade ile Türkler Macarların babası, Fin-Ugorlar ise anasıdır."[500]

500 Aynı Eser, 118. s.

Şimdilerde, Macarların eskiden Türk olduğu tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Bizim ilgi alanımızın dışında kalan zamanlarda Türk-Macar savaşları pek çoktur ve Macarlar uzun süre Türk Osmanlı Devleti himayesinde yaşamıştır. Bugün, kendilerinin Hun Türklerinden geldiğiyle övünen Macar vatandaşları da mevcuttur.

Macarların kendi adlarını alan yurtlarına yerleşmelerini ve onların menşeini konu edinen bir yazar da şunu yazmaktadır: "Bu şekilde Macarların yurt tutuşu, Atilla'nınkinden ve Avarlarınkinden sonra gerçekte, Hunların Avrupa'daki üçüncü yurt tutuşu oluyordu."[501]

501 Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri, 15-16. s. (İnternet'ten-Karoly Czegledy).

Bu alıntının amacı, kitap yazarının Macarları doğrudan Hunlara bağlayışını vurgulamaktır. Bilinen ilk Türk kavmi Hunlar olunca, o zaman

adı anılan yahut sonradan sahneye çıkan ne kadar Türk kavmi varsa isteyerek de istemeyerek de olsa dayanacağı son nokta aynıdır, Hunlar.

Kürt ve Macar

24 Türk boyu sıralanırken, bunlardan birinin adı Kürt olarak geçmektedir. Macarlarla beraber bu ada tesadüf ediliyor. Gök-Türklere bağlı yaşadıkları ispata çalışılır, ilgili etnik hatıralardan bahsedilirken söylenen şu: “Macar Kürt boyu, büyük ihtimale göre Türk yazıtlarında Yenisey’de gösterilen Türk konfederasyonuna bağlı Kürt kavminin kalıntısı olabilir.”[502]

502 Tarihte Türklük, 114. s.

İsimlere her zaman itimat edilemiyor; zira, zaman ve mekân kavim ismi üzerinde oynama yapabiliyor. Bugün bir kavmin bilinen ismi, geriye doğru iz sürülerek gidilince başka şekilde görülüyor. Bir zamanlar Macar adı yoktu. Bu ad bilinmezken Madyar vardı: “Onlar kendilerine Madyar diyorlar.”[503] Elbette, bundan önceki isimleri de farklıydı. Bir de, her kavmin dilinde ayrı kelimelerle anılmak var. Ama biz hepsini geçip, bildiğimiz Macarları bilinen isimleriyle anacağız. Alıntılarımızda bazen “Madyar” geçerse tırnak içinde, bunların Macarlar olduğuna işaret edeceğiz.

503 Hazar Tarihi, 431. s.

Göçler ve Macarlar

Umumî isim olarak “Türk” denince hemen yanında “göç” kelimesi gelir. Bütün Türk kavimlerinde olduğu gibi ve birbirinin tazyikiyle yaşanan göç hadisesi Macarların da başına defalarca gelmişti.

Bir ara Gök-Türklere bağlı yaşadıkları sanılan Macarlar, VI. yüzyılda, bulundukları İtil (Volga) Irmağı’nın yukarı kısımlarından Sabar Türklerinin itelemesiyle güneye doğru göçtüler. Don ve İtil ırmakları arasında yurt tuttuklarında, Gök-Türklerden kopan Hazarlar kuvvetlenmiş, büyük bir Kağanlık olma yolunda idiler. Henüz emekleme devresindeki Macarlar

bunlara bağlandılar. Kimine göre bunun adı Hazar-Macar ittifakı [504] olsa da, güçlünün zayıfla olan anlaşmaları genelde hükmedici olduğuna göre, Macarları Hazarlara yarı bağlı kabul etmek lazım. "Hazarlar ve Macarlar ortak düşmanlarına karşı birçok kez birlikte savaşmışlardır" deniyor. Bu da –muhtemelen– genişleme emelindeki Hazarların savaşlarına Macarların yardımcı olmalarıydı. Bunu ispata birçok işaret olduğu halde, Hazarların Macarlara yardım ettiğine dair bir delile rastlanmıyor. Biz göç mevzuunu tamamlamadan, bir miktar, "efsane" diyeceğiz:

504 Hazar Yahudileri, 267. s.

Onların efsaneleri de bütün Türk kavimleriyle ilgili anlatılanların aynısı. Bir hayvan vardır yol gösterici olarak; bu kurttur yahut geyik. Macarlar geyiği tercih etmişler. Buna örnek olarak Levedya'ya gelişleriyle ilgili efsanevî hikâyeden kısa bir bölüm alıyoruz: "Macarların atası Hunor ile Mogor, av sırasında genç bir geyiği takip ederek Maeotis'de (Azak bataklıkları) yeni vatanları Lebedya'ya giden yolu keşfettiler." [505] Tabii ki bu kadar değil, uzar gider geyik hikâyesi ve değişik varyantları da mevcut. Türk efsaneleri karşılaştırıldığında, biri diğerinden rötuşlanarak kopya edilmiş gibidir.

505 İtil-Ural Türkleri, 160.s.

Genelde efsanelerin doğuş nedenleri de aynı. Yeni bir yurt bulmanın mecburiyeti doğar ve sıkıntıda kalan insanların önüne gaipten bir hayvan çıkar. Bilinmedik bir diyara gelinir; Macarlar da gelmişlerdir; fakat burada rahat var mı?

Hazarlara bağlılık sürer uzun müddet ve ayrılma vakti gelir; kopuş seneleri 822-826'dır.[506] Az aşağıya alınacak bilgiler göstermektedir ki, Macarların Hazarlardan kopuşu, tam bağımsız sayılacak bir hareket değildi. Bu sıralarda Macarlar yedi ayrı kabileden meydana gelme bir topluluktu ve bunların adları şöyleydi: Nyek, Megyer kurkgyarmat, Targan, Yenö, Ker, Kesi."[507]

506 Eski Ruslar ve…1.c. 185. s.

507 Türk Tarihi, 2. c. 127. s.

Bu kabileler birer lider tarafından yönetilmekteydiler. Hazar Kağanı bu yedi lidere, bir prensin idaresinde toplanmalarını tavsiye etti. Sonunda soylu bir Hazar kadınını liderlerden, adı Leved olan kişiyle evlendirdi. Kağanın

amacı, düşmanlarıyla yapacağı savaşlarda Macar gücünü kullanabilmekti. Evlenme gerçekleşince Leved'e bütün Macarların kralı olması gerektiğini söyleyen Kağan aksi bir cevap aldı. Benim çocuğum yok dedi "ve krallığın Almos veya Almos'un oğlu Arpad'a verilmesini önerdi. Böylece, Arpad Hanedanının atası olan (Ügyek'in oğlu) Almos, Etelköz'de Macar prensi olarak ilan edildi."[508] Yedi başlılıktan tek başlılığa geçişin yansımaları olumlu sayılır; fakat gerçeğin zaman içinde anlaşılacağı malûmdur.

508 Hazar Yahudileri, 269. s.

Kabarlar

Macarların efendileri makamındaki Hazarlar istikrarı koruyamadılar. Yönetim kadrosu Yahudileşmiş, bu da milletin bünyesine uymamıştı. İç isyanlar çıktı. IX. Yüzyıl başlarında meydana gelen iç savaşta çok insan telef oldu. "Bu çarpışmalardan sağ olarak kurtulan mağlup Hazarlar Madyarlar (Macarlar)'a kaçarak, orada başlarında kumandanları veya prensleri bulunan üç boydan müteşekkil özel bir grup oluşturmuş ve Kabarlar adıyla anılmaya başlamışlardır."[509]

509 Hazar Tarihi, 417. s.

Yeni bir güç demekti Kabarların gelişi; bir de şu demekti Hazarlarla eski dostluk hayâl olacak. Artık kendi kendilerini en iyi biçimde idare edip kurtlar sofrasından kovulmamaları lazımdı; bunun için Hazarların tecrübelerinden istifade yoluna gittiler. Aynı Hazarlarda olduğu gibi –aslında bütün Türkler de böyleydi– çifte krallık sistemine geçtiler. Etkili olmaya başlamışlardı. "Almos 840 yılı civarında Kiev'in yönetimini ele geçirdi."[510]

510 Hazar Yahudileri, 269. s.

Lebedya, Etel-közü Meselesi

Mümkün olduğunca doğruluğu tartışılmayan –muteber– eserlerden yararlanmaya çalışıyoruz; fakat bunlar arasında bazen zıtlıklar göze

çarpmaktadır. İşte zıtlıklardan biri:

Macarlar "...830 sıralarında Kafkasya kuzeyinde bulunan bu çevreden Don ve Dinyeper arasına (Lebedya'ya) göçtüler. Kuzey Avrupa'yı güney ve doğu ile bağlayan ticarî yollar buradan geçmektedir. Transit yollarından alınan vergi, İslavlar üzerindeki hâkimiyet, İslav esirlerinin ticareti dolayısıyla Macarlar hayli zenginleştiler. Kuyumculukları Levedia (Lebedya) adı ile tanınan bu yurtta daha da gelişti. Sonuncu atlı göçebe halk üslûbu bu olmuştur. Bunun en güzel yadigârlarından biri, daha sonraki tarihlerde Arpad sülalesine akrabalık bağları dolayısıyla 1063'te Alman imparatorluğu sülalesine armağan ettiği kılıcı olup, Almanlar bunu İmparator Şarlman (Büyük Şarl)'ın kılıcı diye büyük saygı ile saklarlar." [511]

511 Tarihte Türklük, 120. s.

Bu paragraftan, Macarların uzun süre Lebedya'da kaldıkları anlaşıldığı halde, bir başka eser şöyle söylemektedir: ".... Lebedya denen bir bölgeye yerleşmişler, fakat orada topu topu üç yıl kaldıktan sonra Atelguzu (Etel-kuz) diye adlandırılan bir bölgeye göç etmişlerdir."[512]

512 Hazar Tarihi, 436. s.

Bütün bilinen tarihçiler Macarların önce Lebedya'da, oradan kovulunca, iki nehir arası olduğu için Etelköz diye isimlenen yere geldiklerini söylerler. Tartışma konusu olan Lebedya'da kaldıkları süredir ki, bu da şimdi mühimsenecek bir mesele olmamalı. Ama Hazarlar iç savaş yaşayıp, yenilgiye uğrayan Kabarların Macarlara sığındığı anlatılırken, mekân adı olarak Lebedya geçmektedir. Bu hadise IX. Yüzyıl başlarında meydana geldiğine göre, burada üç seneden çok fazla kalmış olmaları lazım. Az önce bahsedilen kuyumculuk faaliyetleri ticarî başarıları da aynı bölgede gelişmiş olmalıdır.

Macarlar Hazarlarla ne tam dost, ne de tam düşman gibiydiler, bunu yaşanan olaylar söylüyor. Yedi ayrı başın yönettiği topluluğu bir başlı olmaya sevk eden Hazarlar idiyse ki öyledir, bu düşmana yapılacak bir jest değil. İsyanlardan sonra, galiplerin yanından kaçan mağlupların Macarlara sığınışına bakılırsa tam dost olmadıkları da pekâlâ anlaşılabilir.

Macarların en iyi günlerinin bir prens veya kral idaresine geçişleriyle başladığı sanılıyor. Arpad olduğu söyleniyor, biz, ilk kral o olmadığına göre

babasıdır diyoruz. Kral seçildiği zaman Hazar adetlerine uyularak, bir kalkan üzerinde havaya kaldırılmıştır.[513]

513 Büyük Türk Tarihi, 3. c.736. s.

Daha önce adlarını verdiğimiz oymaklarla ilgili, acaba karma bir oluşum muydular diye düşünülebilir. Taşıdıkları adların Türk kökünden geliyor olması, bu tereddüdü izaleye yetmelidir.

Lisan ve Kan

Macarlar Fin-Ogur zümresine mensup bir kavim olarak da tanıtılır, ama bu sadece konuşulan dil yönünden böyledir. Kan itibariyle ise Türk'türler.[514] Biraz daha açarsak: "En eski Macar şahıs ve yer adları umumî olarak Türkçe'dir. Zira X. yüzyılda bile Macarlar iki dil konuşuyorlardı. Bizans İmparatoru Konstantinos Parphyrogennetos'a göre Macarlar Türkçe de konuşmaktaydılar."[515]

514 Umumi Türk Tarihine Giriş, 156. s.

515 Tarihte Türklük, 121. s.

Peçeneklerin Saldırısı

Macarlar maddî yönden refaha kavuşmuş teşkilat yönünden de düzeni sağlamıştılar. Etel-köz yahut Lebedya'da huzur içindeydiler. Fakat oturup beklemiyorlardı. 862-863 yılında Elbe bölgesinde, 881'de Viyana önlerinde göründüler.[516] Bu yıllar savaş meydanlarının kahramanları olarak hep Türk kavimlerini işaret etmektedir. Uzun zaman, Bulgarlar haraç alıyorlardı Bizans'tan. Tüccarları kazanç peşindeydi İstanbul'da. İmparator, anlaşmaları rafa kaldırdı. Bizans'a diş bileyen Bulgar Han'ı Simeon (Simon) savaş hazırlığına başladı.

516 Uygur Tarihi, 439.s.

Hazarlar vardı büyük Türk Devleti olarak, o da Peçenekler ve Bulgarlarla dost olamıyor, Macarlar ve Grekler'le ittifak kuruyor, 893'lerde. Öyle günler geliyor ki, çömlekler birbirine çarpıyor ve markaları aynıdır.

Bulgarların savaş hazırlığına karşı kendine müttefik arayan Bizans Macarları iknaya çalıştı, bunu başardı da. Macarlar, Bizans için harekete geçip, 895'in sonuna doğru Dinyester ile Karpatlar arasındaki sahaya akın ederek Bulgarlar ile savaşa başladı.[517] Bulgar Han'ı Simon akıllı adamdı. Gerektiği gibi hareket edebilen iyi bir komutandı. Büyük bir Bizans ordusunun da yaklaştığını öğrenen Simon, "kuzeyde müdafaada kalıp güneye yöneldi. Önce Bizans ordusunu yenip, sonra Macarlara bakacaktı.

517 Bulgar Türkleri Tarihi, 57. s.

İmparator sonuçtan korkuyordu; barış teklifinde bulundu, fakat bu arada Macarları Bulgarya'ya taşıyacak bir filo gönderdi. Sonuç olarak, Macarlar Bulgarları mağlup ederek Bizans'a bayram yaptırdılar, kendileri de Bulgar şehirlerinde yağma hareketleri ile oyalandılar. Çok tahripkâr oldukları söyleniyor.

Han Simon bir başka Türk kavmi olan Peçeneklerle temasa geçip, anlaşma sağlıyor; böylece üç Türk devleti karşı karşıya gelecektir. Bizans sıyrılmıştır aradan.

Macarlar Bulgar başkentini dahi yağmalamış, birçok esir almış, onları Grekler'e satmıştılar. Simon Han, bunların intikamı için canını dişine taktı. Kısasa kısas uygulanacaktı. Ve esas Macar süvarileri seferde iken, yurtları Peçeneklerle Bulgarların hücumuna uğradı. "Geride kalan Macar erkek, kadın, çocuk ve yaşlıları kılıçtan geçirdiler. Seferden dönen Macar erkekleri, kana bulanmış topraklarını terk ederek, 899'da Macaristan'ı kurdukları Pannonya'ya geçtiler."[518]

518 Eski Ruslar ve… 1. c.185. s.

Soz Vatan Macaristan

Yeni ve son bir göç daha yaşamış oldu Macarlar. Yine Türk idi Türk'ü göçe zorlayan. Bazen düşmanın düşmanlığı faydalı oluyor; Peçeneklerin Bulgarlarla beraber yaptıkları katliam böyledir Macarlar için. Bundan sonra, yarım asırdan fazla süren zaferler zincirinden bahsedilmektedir. Şöyle:

"O sırada, Germanya Arnulf, Büyük Moravaya (Çekoslovakya, Avusturya, Batı Macaristan) Kralı Sviatopolk ile harp etmekte olduğundan,

onun da aklına Macarlardan yardım istemek gelmişti. Arpad yardımına koşmuş ve Sviatopolk'u mahvederek ölmesine sebep olmuştu. Büyük Moravya yıkılmış ve Macarlar kendi isimlerini alacak olan ülkeye kesin şekilde yerleşmişlerdi. Oradan hareketle Macar akıncıları Batı'yı yağmalamaya gidiyorlardı. Pavya'ya kadar İtalya İstilâsı (900), Macarların Ausburg yakınlarında son Koroleni kralı Louis L'Enfant'ı ezdikleri Almanya İstilâsı (910), Loren'e yapılan akın (919); Pavya'nın yakılışı, Provence ve Bourgagne Frank krallığına kadar uzanan Alplerin öte tarafına yapılan akın. (924) Champagne'da Attigny'ye kadar uzanan akın (926), Berry'ye kadar Reims ve Sens bölgelerinde yapılan yağmalar (937), Laren, Champagne, Burgonya'nın tahrip edilmesi (954) –sanki Attila'nın günleri bir daha hiç bitmemecesine geri gelmişti." Muhteşem bir tablo çizen yazar biraz da esef etmektedir, ama son cümlesi yüreğine su serpiyor: "Nihayet 10 Ağustos 955'de, Germanya kralı I. Otton Macarları Augsburg yakınlarında ezmişti; bu zafer İstilâlara bir son veriyordu. O gün Germenlik Avrupa'yı kurtarmış oldu."[519]

519 Bozkır İmparatorluğu, 179. s.

Bu heyecan verici sahneler böyle özetlenmiş oluyor. Hıristiyanlık veya Germenlik kurtarmıştı Avrupa'yı. Kiyef, Madrid, Hamburg, Napoli, Paris ve Atina Macar atlarının topraklarının tepelediği önemli merkezler idi. "Kiliselerde her yerde Macarların oklarından kurtarması için Tanrı'ya dua ediliyordu." Sonunda "Almanlar Macarları hezimete uğrattı. Bir müddet sonra Macarlar arasında Hıristiyanlık yayıldı."[520]

520 Tarihte Türklük, 122. s.

Macarların tahripkâr, talancı oldukları kahramanlıklarının içine sıkıştırılıp veriliyor. Bir başka cepheden, bir başka sahneyi gözlerimizin önüne getireceğiz: Bir savaş yapılıp, Lombardiya işgal edilmiş, yağmalanmış, eserler alınmış dönülüyor. Macarların sayısı 5000, peşlerine 15 bin İtalyan askeri takılmış. Macarlar dediler ki İtalyanlara: "Savaşmayalım. Bütün ağırlıklarımızı, ganimet, esir hatta at... her şeyi size bırakalım. Bırakın yurdumuza dönelim. Bir daha İtalya'ya asla saldırmayacağız. Eğer sözümüze inanmazsanız çocuklarımızı rehin bırakalım, bizi bırakın gidelim." Daha kalabalık oldukları, yeneceklerini anladıkları, intikam hırsına kapıldıkları için "hayır" dedi İtalyanlar. Savaşa başlandı. Yalvarışlara kulak tıkayan taraf, sayı üstünlüğünün faydasını göremedi ve

mahvoldu. Karşılarında düşman kalmayınca Macarlar etrafa saldırmaya, her tarafı yağma etmeye başladılar.[521]

[521] Türk Tarihi, 2. c. 130-31. s.

Bir değişik şarkı yerine koyduk yukarıdaki farklı sesi. Ama esasında olan olmuş Macarlara. Daha sonra Müslümanlara karşı uygulanan Haçlı Seferleri'nin bir benzeri Müslümanlığı bilmeyen bir kavme tatbik edilmişti. Avrupa'da tutunmanın tek yolunun Avrupa'dakilerle aynîleşmek olduğu anlatılmıştı Macarlara. Dinen aynîleştiler. Diğer bir yol onları Avrupa'nın ortasına kadar getirmiş, lâkin artık tıkanma başlamıştı. Son savaşta ölmüştü askerlerin büyük bir bölümü. Kalanların kılıçları yol değil bir kapı bile açamazdı.

Kuvvetsiz İnanç Bile Zor

Bundan sonrası bize göre hüzün. İyi bir Türk kavmi olarak ana geldiğimiz Macarlar, Avrupa Hıristiyan Devletleri tarafından kimlik değişimine zorlandılar. Kaybettikleri savaşla beraber, geride bir yığın kötürüm kalmış gibiydi. Cephede ölenlerden hariç, esirleri bile öldürülmüştü. Yaşayanların cesaretleri de onlarla beraber öldü. Başlarında bir Han veya reis bile yok, son reisleri Bulçu dahi telef olanlar arasındaydı.

Geyça adlı biri reis seçildi. Kendi hallerinde, kötürüm koyun sürüsü gibi yaşamaya başladılar. Geyça'dan sonra oğlu Vayık geçti başa, bu arada Hıristiyanlık aldı yürüdü. Vayık, yeni dini halkına benimsetmek yolunda gayret gösterdi, vaftiz olarak Stefan adını aldı: "Macar Kralı Vayık'ın Stefan (İstvan Etienne) adını alarak vaftiz olması bu milletin kaderini değiştirecektir. "Saint Etienne" (Aziz Stefan)'nin (997-1038) döneminde Macaristan için yeni bir yol açılmıştır. O güne kadar Batı dünyasının dehşeti olurlarken, artık bundan böyle Asya'dan gelecek her türlü saldırıya karşı en emin kale ve "Hıristiyanlığın kalkanı" olmuşlardır. XIII. asırdaki Moğol İstilâsından XVII. asırdaki Osmanlı ilerleyişine kadar Macar milletinin hayatı artık uzun, kahraman ve şanlı bir Haçlı Seferi olacaktır" diyor Batılı yazar.[522]

522 Bozkır İmparatorluğu, 179. s.

Üzerinde hiçbir yoruma hacet yok. Macarların üstlendiği sorumluluk, dinleri açısından aynen böyleydi. "Bulgarlardan sonra Türk kökenli olan Macarlar da toptan Hıristiyanlığa geçmişler" ancak onlar Katolikliği seçtikleri için Roma Kilisesi'ne bağlanmışlardır."[523]

523 Türk Kültür Tarihi, 113. s.

Türklerin müşterek vasfını anlatan tarihçi, Kral Stefan'ın Hıristiyanlığı devlet dini yaptığını söylüyor ve devamında diyor ki: Bütün Türk kavimlerinin bariz vasfı olan bu durum Macarlar tarafından da tekrarlandı. Türkler kabul ettikleri dinin, dolayısıyla kültürün en hararetli müdafii ve yayıcısı olmuşlardır."[524]

524 Tarihte Türklük, 123. s.

Biz, Macarların bundan sonrası için susabiliriz. “Öküz öldü ortaklık bozuldu.” Gerçi hâlâ Türklüklerini unutmayanlar varmış. Dillerini muhafaza edenler de mevcutmuş. Osmanlı Türk Devleti ile asırlarca savaşan Macarlar ne kadar Türk kalabilmiş olabilir? Hayatın cilvesi yine de şunu biliyoruz: Osmanlı, Macarı tamamen yabancı yerine koymamıştı. Bugün dahi bazı Türkler ile bazı Macarların birbirine kanı kaynamaktadır...

PEÇENEKLER

Bilinen ilk zamanları 550’li yıllara kadar uzanır; bilinen adlarıyla tanınmaları daha sonradır. Haklarında biraz farklı görüşler ortaya atılmasını normal karşılamak lâzım. Onları Oğuzların Üçok koluna mensup 12 boydan biri diye takdim eden var.[525]

525 Büyük Tarih Ans.

Gök-Türk Devletinin teşekkülünde Peçenekleri görmek mümkün. Kendi bölümlerinde anlatılan Gök-Türklerin Batı kanadının başına gönderilen İstemi Yabgu’nun idaresi altındaki Türklere On-oklar deniyordu ve bunlar da iki ayrı isim altında anılmaktaydılar. İşte bunlardan birinin mühim bir kısmını Peçenekler meydana getiriyordu.[526]

526 Oğuzlar-Türkmenler, 13. s.

Peçeneklerin sekiz boyu olduğu söylenmekte, isimleri şöyle sıralanmaktadır: “Yavdı Erdem, Küençi Çur, Kabukşın, Yula, Soru Kül Beg, kara Bay, Boru Tilmaç, Yaz Kapan ve Bula Çoban.”[527] Bir de asalet sıralaması yapılmış; Yavdı Erdem, Kuençi Çur, Yula bu sınıftan sayılmış ve bunlara “Kangar” denilmiştir. Kangar, Türkçede “cesur” manası taşıyor. Her ismin bir manası olduğu da söylenir; bilhassa renkleri ifade ettiklerinden ve bunların da ayrı manalarından bahsedilmektedir. Daha mühim saydığımız yönlerini anlayıp, anlatmaya çalışacağımız Peçeneklerin bu özelliklerini kurcalamıyoruz.

527 Türk Tarihi, 2. c. 179. s.

Hiçbir beraberliğin ilâ-nihaye (sonsuza kadar) devam edeceği şartı yok. Batı Gök-Türk Devleti Çin’e boyun eğmek zorunda kalmış, yurtları-yuvaları dağılmıştı. Henüz Peçenekler bu isimle meşhur değil, “Tüngiş” adı verilen birliğin içinde, ayrı boylar olarak varlıklarını sürdürüyorlar. Gök-Türk kitabelerinde “Peçenek” adına rastlanmayışı bundandır. Çeşitli dillerde değişik yazılışları var Peçeneklerin: “Rusça; Pecennyeg, Yunanca; Patzinak, Latince Bissenus, Ermenice: Badzinag, Macarca’da; Beşeryö.”(4)[528] Bu isimlerin sonraki yıllara ait olduğu malûm. Bütün bunlar ve gösterilen siyasî faaliyetler, Peçeneklerin Gök-Türklerden bağımsız yaşamaya başladıkları zamana rastlar.

528 Türk Millî Kültürü, 179. s.

Birinin Yerine Diğeri

Çin var, yerinden oynamayan, sınırları belli. Araplar, Acemler var, Bizans var. Birçok da Türk Devleti mevcut aynı zamanda. Daha ziyade biri kuvvetli olur Türk Devletlerinin. Öbürleri ya ona tâbi olur yahut yarı seyyar yaşayıp bulundukları yurttan kovulmayı beklerler. Adları aynı olanların dahi kabile kabile yer tuttukları görülür devamlı. Bazen, birinin başına gelenlere diğer kabileler seyircidir, bazen de birleşerek karşı koyarlar düşmanlarına.

Bazı tarihçilere göre Peçenekler On-Oklardandır ve çeşitli isimler taşıyan kabilelerden meydana gelmiştir. Daha sonra iki büyük gruba ayrılan Peçeneklerden bir grup Türgeşler adını almıştır. Peçeneklerin Türgeşlerin

arasında olduğu bir diğer adlarının Kengeres olduğu yukarılarda söylenmişti. Bütün kavimler-kabileler kendi içlerinde sınıflara ayrılıp, bilhassa liderlerinin geldiği aileye göre değerlendirilmekteydi. Bu değerlendirme yüzde yüz doğru olmayabilir, çünkü Kayı ve Kınık boylarında da gördüğümüz gibi ittifakla seçilme söz konusu değil: Çoğunluğun kabullerini esas alarak devam ediyoruz kendi anlatımımıza. Birçok boyu olan Peçeneklerin, en asil sayılan üç boylarına Kangar dendiği söylenmişti geçmişti az evvel. Bir görüşe göre 710-711 yılları arasında Peçenekler Türgeşlerle savaşmıştır. O zaman bunlar, Sir-Derya'nın orta ve aşağı mecralarında yaşıyorlardı.[529]

529 Eski Türkler, 331. s.

Gök-Türklerin zayıfladığı yıllarda Karluklar kuvvet topladılar. Türgeş (Tüngiş)lerle aralarında süren mücadelenin galibi olan Karluklar, Peçeneklerin kendilerine yeni yurt aramalarının da sebebi sayılmaktadır.

Çinliler ve Araplar arasında 751'de Talas yanında bir kanlı savaş cereyan etmişti. Burada Araplar başarıya ulaşmış ve bunda Karluklar da pay sahibi idiler. Bu olaydan sonra Peçeneklerin yurt değiştirdiğinden söz edilmektedir.[530]

530 Peçenek Tarihi, 31. s.

Karlukların İtelemesi

Talas'da, Çinlilere karşı Arapların zafer kazanması onlara sonradan destek veren Karluklara yaramıştı. Türk kavimleri arasında çatışmalar başladı; bunun sebebi; İli, Çu ve Talas boylarındaki Meralar idi. Öncelikle Karluklar, Oğuzların bir kısmı sayılan Uz'ları yerlerinden oynattılar; onlar da Peçenekleri mağlup ederek yerlerinden sürdüler.[531] Göç yolu görünmüş, Peçenekler iğreti oturdukları yurtlarından can telaşıyla kalkıp Sir-Derya, Aral Gölü civarına gelmişlerdir. Bir başka eser farklı kelimeler kullanarak anlatır aynı göç olayını ve tarih verir: "On-Oklara mensup olan Peçenekler 766 yılında Karlukların tazyiki karşısında Balkaş Gölü ve Sarı Su yönünden Aşağı Ceyhun boylarına çekilmişlerdi."[532] Bu kadarla yetinmeyen Karluklar ve Oğuzlar, Peçeneklerle savaşa devam ettiler. Tekrarlanan

mücadelelerden sonra Peçenekler “Hazar Denizi ve Kara Deniz’in kuzeyine göç etmeye başladılar.”[533] (798-802 yılları)

531 İslâm Ans. 9. c.

532 Karahanlı Devleti, 167-168. s.

533 Aynı Yer

Aradan geçen uzun zaman, yaşandığı yıllarda kâle alınmayan olayları başka renge bürüyüp, mühimsetiyor. Öbür Türk Devletleri için yaşadığımız zorluğu, Peçeneklerin hayatlarında da tadıyoruz. Bazen yapılan savaşların-mücadelelerin tarihleri eski kaynaklarda birbirini tutmuyor, bazen yaşanılan merkez adları farklı veriliyor. Satır başlarıyla olsa da her olaya değinmek istiyor, ama muvaffak olamıyoruz. Uygurların, göçebe hayatı yaşayan Karluklarla savaşı ve kazandıkları zafer anlatılırken verilen 755 tarihi bizi biraz gerilere götürecek. Çünkü yazının devamında Peçenekler var. Şöyle denmektedir:

“Uygurlar, o sıralar Aşağı Volga’ya kadar saçılmış bulunan Peçenekleri de batıda rahat bırakmadılar. Bu savaşçı millet yani Peçenekler bütün komşularıyla, Hazarlar, Kıpçaklar ve Guzlarla savaşmışlardı...”[534]

534 Eski Türkler, 455. s.

Uygur Peçenek savaşının çabuk bitmediğini, Uygurların, Peçeneklerin batı sınırlarında yerleşmelerine göz yummak zorunda kaldıklarını da söylüyor aynı yazar.

Peçenekler 740’dan önce (Gök-Türklere bağlı iken) 50 bin nüfuslu idi.[535] Aral Gölü civarına geldiklerinde çoğaldılar. Devam eden yıllarda nüfus patlaması oldu ve bulundukları mekanlar dar gelmeye başladı. Hem de bu sıralar, diğer Oğuz boyları tarafından sıkıştırılıp, rahatsız ediliyordular.

535 Büyük Tarih Ans.

Peçenekler, mecburen kapılıp gidiyordular bahtlarının rüzgârına. Kâh sert esiyor rüzgârları kâr aheste, ama ekseri acı. Zaman oldu, otu suyu bol topraklarda yaşadılar; can derdine düştüklerinde korunmaya uygun yerlere attılar canlarını. Şartları yerleşik hayata geçmelerine engeldi. Belki de “göçebe hayatını Hazarların yerleşik hayatına tercih ediyorlardı.” [536]

536 Hazar Çevresinde Bin Yıl, 210. s.

Hazarlara Peçenek Darbesi

Yerleşik hayat daha ileri bir seviye ise Hazarlar Peçeneklerden çok ilerideydiler. Bünyelerinde hayli yabancı unsurlar vardı. Doğu Avrupa'nın en büyük devleti sayılıyordu Hazarlar. Bir de Normanlar (Vareg Ruslar). Öncekiler güneyin, ikinciler kuzeyin hâkimi idiler. Peçenekler, güçlü Hazar Devletini zaafa uğrattı. Göçebeliğin avantajını kullanıp, vur-kaç taktiği ile bunalttılar soydaşlarını. Bunlar Ruslara yaradı: "Orta Dnepr mıntıkasında yaşayan Slav uruğları Hazar nüfusundan çıkıp tedricen Vareg-Rus tesiri altına düşmeye başladılar. Bununla Kiyef çevresinde ir Rus-Slav Devletinin kurulabilmesi için imkân ve şartlar yaratılmış oldu."[537]

537 Rusya Tarihi, 9. s.

Başka kavimler de Hazarları üzmekteydiler, ama Peçeneklerin baskısı daha ağır olmalıydı ki, alınan tedbirler, onlardan korunmak içinmiş gibi anlatılıyor. Tedbir şu: Bulunulan coğrafya korunmaya elverişli idiyse de düşmanlar gide gele yol geçen hanına çevirmişler; Peçenekler, tâbi kavimlerin ayrılığına sebep olmuştu. Dış akınları önleyici bir set gerekliydi Hazarlara.

Bizanslılarla dostane ilişki içindeydiler ve İmparator Konstantinos Porphyragennetos'da usta çoktu. Hazar Kağanının ricası üzerine gelen Bizanslı ustalar Don Nehri üzerine bir kale inşa ettiler; Şarkel dendi adına. Bunun tarihi 834 olarak geçmektedir. [538] Hazarlar, yaptırdıkları kale ile kendilerini emniyete aldılar, kervan yollarının güvenliği de sağlanmış oldu.

538 Hazar Tarihi, 387. s.

Yaşama Hakkı

Uygun bir tarifi nasıl bulacağız? Herhalde yaşama savaşı denebilir. Peçenekler de başkaları gibi, hayatın devamı için gerekli her şeye muhtaçtılar, bunları kendileri üretemiyorlarsa üretenlerden olmaya çalışıyorlardı. Hazarların, kervan yollarından sağladıkları kazançtan pay almak için devamlı saldırılar düzenleyip bir müddet böyle idare ettiler. Durumları parlak değildi. Savaştıkları insanların arasında öz kardeşleri

vardı Peçeneklerin. Paralı asker olarak Hazarlara hizmet verip dolayısıyla Peçenek saldırılarına da kalkan oluyordu bu paralı askerler. Ne kadar garip ve acı, ama hayatın gerçeği bu. Kuvvetli rivayetlere göre Hazarların Şarkel kalesini yaptırışlarına sebep Peçenek akınlarıydı.[539] Bu kalede muhafız olarak bulunanlar da Peçenek ise, hayatın onlara yüz vermediği daha kolay anlaşılır.

539 Aynı Eser, 431. s.

Hazarlar da rahat etmeyi istiyorlar, düşman olan herkese can düşmanı oluyorlar; bu da onların hakkı. Yapılan sağlam kale de durduramamıştı Peçenek saldırılarını.

Müşterek menfaatler dostluklara en kuvvetli harçtır; dayanma süresi az da olsa. Çünkü şartlar akşamdan sabaha değişebiliyor. Hazarlara verdiği zararla, Peçenekler çekilmez düşman görünümünde Uz'lar ise şimdilik zararsız. Hazar-Uz (Oğuz) anlaşması kolay sağlandı. Müştereken, Peçenekleri sıkıştırdılar. Dayanma imkânı kalmayınca yapılacak olan belliydi; göç.

Yine, görüldüğü gibi Türklerin Türklerle mücadelesi şeklinde geçiyor hikâyeler. Birbirine düşman olmaktan kurtulamıyorlar bir türlü. Biz bir kere daha şunu hatırlayalım, bizim şimdi bildiğimiz gibi değildi durum. Hazar, Hazar'dı, Oğuz, Oğuz. Peçenek de Peçenek. Ve diğer Türk kavimleri de hemen hemen aynı. Bilseydiler kardeş olduklarını, anlasaydılar kardeşliğin ne olduğunu her şey değişebilirdi. Onlar öbek öbek toplanıp birer isim almışlar, korumaya çalıştıkları sadece kendileridir.

Uz (Oğuz)lar ve Peçenekler hasımdılar "ta Orta Asya'dan" beri. Yerleri dardı ayrıca. Hazarlar "Uzlara Peçeneklerin yurtlarını vaad etmişti"[540] ki bu bulunmaz bir fırsat idi onlar için. Netice itibariyle Hazar-Oğuz anlaşması semeresini verdi. Peçenekler baskıyı kaldıramayıp yollara düştüler. "Volga'yı geçip, yurtlarından çıkardıkları Macarların yerine: Don-Kuban havalisine gelmişlerdi. (860-880 sıraları) Bu büyük göçün ilk hareketi oldu. Macarları önlerinden süren Peçenek ("Türk Peçenek")lerin gerisinde Oğuzlar, onların da gerisinde Kuman (Kıpçak)lar Karadeniz kuzeyinden batıya yöneliyorlardı. Sibirya'ya doğru daha geride de Kimekler bulunuyordu. Peçenekler 889-893 yılında Etel-Közü'deki Macarları Karpatlar Tisa'ya uzaklaştırmak suretiyle, Don Nehri'nden Dinyeper'in batısına kadar uzanan bozkırlara yayıldılar."[541]

540 Peçenek Tarihi, 40. s.

541 Türk Millî Kültürü, 179-180. s.

Göçler Türkler için olağanüstü-olağandışı bir eylem değil, ama kolay da değildi. Bir ev değişimi dahi meşakkatli iken, yurt değiştirmenin katlanılır işlerden olmadığı anlaşılabilir. Orta Asya'da birçok göçe şahit olduk, fakat bunların ekserisi kuraklığa dayalıydı. Şimdi görmekte olduğumuz için siyasî sürtüşmeler demek lazım. Yani komşular arası geçimsizlik. Göç hadisesinin bir çırpıda gerçekleşmiş olabilmesi, aynı noktadan yapılması da imkânsız sayılıyor. Galiba, peyderpey ve İdil (Volga) Nehrinin buzla kaplı olduğu kış mevsiminde geçilmiştir, deniyor. On binlerce –belki yüz binlerce– insan ve bir o kadar hayvan. Bu geçiş için kati tarih söylenemeyip "860-880 yılları arasında vuku bulduğu kuvvetle muhtemeldir"[542] deniyor.

542 Türk Kavimleri ve Devletleri, 45. s.

Herhalde, çok süratli bir geçiş yapılamadığı söylenince, arkadan bastırıp gelen düşmanı (Oğuzları) da hesaba katmak lazım. Sebebi her ne olursa olsun, Peçeneklerin bir kısmı bu zorlu göçe iştirak edememiş, yerlerinde kalıp Oğuzların hâkimiyeti altına girmişler. Eğer İbn Fazlan'ın sözleri doğruysa, Oğuzlar biraz haksızlık etmiş ellerine düşen eski yurt sahiplerine: "

Peçeneklerin ülkesine vardık. Bunlar, denize benzer, akmayan bir suyun kenarında konaklamışlar. Çok esmerler. Hepsi de sakallarını traş etmişler. Oğuzların aksine çok fakir kimseler..."[543]

543 İbn Fazlan Seyahatnamesi, 45. s.

Bizans'ın 913-957 yılları arasındaki imparatoru VII. Konstantinos Porphyrogennetos bir de tarih yazmıştı. Peçeneklerin bir kısmının Uz'ların yanında kaldığını anlatıyor ve bu yazılanlar doğruysa acınacak durumdaydılar; hasret çekiyorlardı. Isınamamışlar Uzlara ve onlardan olmadıklarını şeklen de belirtiyorlarmış. İşaretler ise, "kolları omuzlarından ayrılmış ve ancak dizlerine kadar gelen bir giyim"[544] imiş.

544 Peçenek Tarihi, 43. s.

Peçeneklerin Bulgarlara Yardımı

Bulgarlar Bizans'la dostluk kurmuş, fakat yürütülememişti. İmparatorun vaadlerini tutmayışı düşmanlığı ve peşinden savaşı tetikledi. Bizans arazisine giren Bulgar ordusu galibiyet kazandı. İmparator Macarlardan yardım istedi, aldı ve onlarla Bulgarlar arkadan vuruldu. Bulgarların en iyi hanlarından biri olan Simon, halkının selameti bakımından mütareke –ateşkes– istemek zorundaydı. Bu arada Peçeneklerin yardımına müracaat ile onların desteğini sağladı. Başka bir tarafta seferde bulunan esas Macar ordusunun yokluğundan istifade eden Peçenekler ve Bulgarlar Macar yurdunu basarak, kimi buldularsa doğradılar. Bundan sonra Macarlar, daimi yurt edinecekleri Pannonya'ya geldiler.

Peçeneklerin Ruslarla Komşuluğu

Peçenekler 2000 km.yi geçen bir sahaya yayılmışlardı. Birkaç devletle sınırdaş olmuştular. Fakat merkezi Kiyef olmak üzere Rusya (Kiyef Rusyası) en mühimleriydi.[545] Mesailerinin mühim kısmını savaşlara ayırmak mecburiyetinde olan Peçeneklerin, yeni teşekkül etmeye çalışan komşularıyla, bu türden hatıraları çoktur. Lâkin elimizde belge yok. Muhtelif vesilelerle münasebette oldukları tarih 900'den önceye dayanıyor, ancak Rusların 915'ten itibaren kayda aldıkları görülmektedir. Deniyor ki: "Peçenekler 915'te Rus yurduna ilk defa geldiler ve (Knez) İgor ile barış akdettikten sonra Tuna tarafına gittiler."[546] Öncesinde savaş olmayan bir barış anlaşması görmeye alışık değiliz. Hele de yiğit ve ekmeğini savaştan çıkaran Peçeneğin barışı mutlaka savaş sonunda olmalıydı; böylesi yakışır.

545 Türk Kavimleri ve Devletleri, 47. s.

546 Aynı Eser, 48. s.

Bizans ve Peçenekler

Yaşayış biçimlerinin gariban havası vermesi göçebeliklerindendir. Bir devlet teşkilatı da kuramamışlardır. Ruslarla münasebetleri hakkında geniş bilgiden ziyade barış anlaşması yaptıklarını öğrendiğimiz Peçenekler, aynı yıllarda Bizans'la da temasta idiler. İmparatorun Bulgarlarla olan ilişkisi

daha doğrusu “sıkıntısı” yardımcı kuvvet bulmasını zorunlu hale getiriyordu. Burada kısa bir benzetme yapılacak. Garip ameleler şehrin belirli noktalarına sabah erkenden gelir beklemeye başlarlar. Eğer şansları varsa, bir kamyonet içinde kendilerini almaya gelen müşteri görünüp, işaret eder. Sevinçle doluşurlar eski arabanın içine ve giderler terlemeye. Peçenekler de, terleyecek, içlerinden bazıları ölecek ama bir yerlere gidecek gönüllüler gibi bekleşiyorlardı. Bir bakıyorsunuz, Bulgarlar adına Bizans’a çukur kazıyorlar, bir başka zaman tam tersini görmek sürpriz sayılmıyor.

Bizans, huysuz komşusu Bulgarlardan “illâllah” demişti. Peçenekler savaş için en elverişli silâh durumundaydılar. İmparator Konstantinos, bir kumandanı aracılığıyla, Peçeneklerle temas kurmak istemiş, bunun üzerine görüşme gerçekleşmişti. (915 senesi)

Güç kuvvet yerinde, hâlâ bir Peçenek Hanı-Kağanı yoktur. İcabında birleşebilen boylar halinde, beylerinin idaresinde yaşıyorlar; Başbuğ da diyebiliriz. İstanbul’dan, Peçenek başbuğlarına sık sık elçiler gidiyor, kıymetli hediyeler götürüyorlardı. Bunun dışında ticarî faaliyetler canlı tutuluyor; Bizans’tan kumaş, boya, baharat, süs eşyası –mücevher–ler alınıyor; (Bizans’a) balmumu, tutkal, kıymetli deri vs. satılıyordu.”[547] Şüphesiz, alış-veriş listesi daha uzundu, buna Peçeneklerin at, öküz ve koyun sattıklarını da ekleyebiliriz.[548]

547 İslâm Ans. 12/2. c.

548 Türk Tarihi, 2.c 180. s.

Ruslara da Bizans’a da yakındı Peçenekler. Rus vakayinameleri şikâyetlerle dolu ve sebep sınırlarına yapılan akınlardır. Halbuki “düşmanlık çok kere Rusların tecavüzlerinden veya Peçenek düşmanlarını korumaya kalkışmalarından ileri geliyordu. (Asıl önemlisi) Peçenekler Rus topraklarına, birbirleriyle dövüşen Knezler tarafından çağırılıyorlardı.”[549] Genel görüntüye bakılırsa, Peçeneklerin Ruslarla ilişkileri daha ziyade dostane idi. Bizans Rus savaşlarının birinde bunun ispatı şöyle anlatılmakta: “... Rus hükümdarı İgor 943 yılında Ruslardan ve Peçeneklerden müteşekkil büyük bir savaş birliğiyle Tuna ağzında görününce, Bizans hükûmeti anlaşmaya gitmeyi ve Kiev ile ticaret anlaşmasını yenilemeyi daha münasip buldu.”[550]

549 İslâm Ans. 12/2. c.

[550] Bizans Devleti Tarihi, 258. s.

Peçeneklerin, bir devletin yanında yer almasının sadece dostluk icabı olmadığını da unutmayalım; yukarda söylendiği gibi, onlar iş bekleyen amele gibiydiler. Bir tarihçimiz Bizans'a karşı Rusların arasında görünen Peçeneklerin paralı askerler olduğunu[551] söylüyor ki itiraza sebep yoktur.

[551] Türk Kavimleri ve Devletleri, 48. s.

Peçenek-Rus Savaşı

Peçeneklerle Rusların arası ekseriyet itibariyle iyi olmuştu, bu biraz da Knez İgor'un marifeti sayılır (912-965). Çünkü, İgor'dan sonra gelen oğlu Svyatoslav (965-973) dostluktan ziyade zaferlere tutkundu. Kısa süren iktidarı dönemi, Büyük İskender'e benzetilecek nam kazandırmıştı yaptıklarından ötürü. Rus ordusunda paralı Peçenek askeri bulunduğu bir vakıa idi; bunlar Rusları da biraz kendilerine benzetip adamakıllı savaşçı yapmıştılar. Başlarına bir de zafer hastası Knez geçince dananın kuyruğu koptu. Ne Peçenek dostluğu kaldı ne başka hatır.

Ruslar 965'te İdil Bulgarlarına saldırdı, az sonra da Hazarlara karşı yürüyüş başladı. Bu seferlerde birçok Bulgar ve Hazar şehri Rusların eline geçti.

İkinci Dalga

Birincisinden iki sene sonra, 967'de Bizans Rusya'dan yardım istedi. Tuna Bulgarları tarafından bunaltılmışlar; boyun eğmekten bıkmıştılar. Biraz da böbürlenmeyi seven Knez, Bizans'ın yardımına koştu. Bulgarlar ağır darbe aldı. Knez önemli şehirler zapt etti. Hele biri var ki âşık olunacak güzellikte.

İşte burası için askerlerine şöyle seslenmişti Svyatoslav: "Tuna Pereyaslavets'inde oturmak istiyorum; orası arazinin ortasıdır; oradan her nevi servet toplanır; Greklerden (Bizanslılar) altın, kumaş, şarap ve meyva, Çek'ler ve Ugor (Macar)lardan gümüş ve atlar, Rusya'dan da kürkler, mum, bal ve köleler gelir."[552]

552 Rusya Tarihi, 25. s.

Rus Knez'i Svyatoslav güya Bizans'ın yardımına gelmişti. Bulgarlara darbe vurdu, hesabı da kendi hanesine yazdı. Peçenekler 969'da Kiev üzerine saldırdı, bunu duyan Knez, ülkesine döndü; hâlbuki daha önce şehri savunmaya yetişen ordu, Peçeneklere Knez yetişti zannı vermişti. Korkulu rüya idi Rus Knez'i ve Peçenekler bu korkuyla Kiev'den çıkmıştılar.[553]

553 Bizans Devleti Tarihi, 271. s.

Emekleri heba olmuş, dolayısıyla kinlenmiştiler Svyatoslav'a. Daha çok zararı dokunabilirdi bu sınırsız iştah sahibinin: "Birkaç yıl sonra (932) Peçenekler Svatoslav'ın yolunu beklediler. Üzerine hücum ile mağlubiyete uğrattılar. Kafasını kesip kafatasından içki kadehi yaptılar.[554]

554 Türk Tarihi, 2. c. 180. s.

İskenderliği kısa sürdü, hayalleri yarım kaldı Knez'in. Peçenekler çekildikten sonra tekrar Bizans'a dönmüş, savaşmış, yenilmiş, sulh yapıp memleketine dönüyormuş. İşte bu dönüş sırasında tuzak kurmuştu Peçenekler. Ordusu perişan edildikten sonra Knez'in kendisi de kurtulamamıştı anlatılan akıbetten.

Araya Knez Kanı Girmişti

Rus Knezi'ni ordusuyla beraber imha eden Peçenek başbuğunun adı Küre. Namlı Svyatoslav'ın kafatası onun elinde şarap kadehine dönüşmüş, yurdu ise üç oğlu arasında paylaşılamayan bir miras olarak duruyordu. Tam yedi sene, belki de sekiz sene kardeş kardeşe savaştılar. "Peçenekler taraflardan birine yardımcı olarak katıldılar, dolayısıyla Ruslara hizmet ettiler."[555] Peçeneklerin bulunduğu taraf kazanamamış olmalıydı ki, Ruslarla düşmanlık had safhaya varmış, şiddetli savaşlar yeniden başlamıştı.

555 Tarihte Türklük, 132. s.

Kazanan Prens Vladimir (980), Rus tarihi için oldukça önemli bir şahsiyettir. Onun zamanında putperest olan Ruslar [556] çok ciddi bir değişime uğradılar. Hıristiyanlık Ruslar arasına Vladimir zamanında girdi.

Kendisini Ortodoks Kilisesi azizleri arasına almış “Aziz Vladimir” (Vladimir Svyatov) adını vermiştir.[557]

[556] Aynı Yer

[557] Rusya Tarihi, 35. s.

Ruslarda Peçenek Korkusu

Aziz ünvanlı yeni Knez, belki de babasının akıbetine uğramaktan çekiniyordu. Peçeneklerle uzun sınırları vardı ve korunması çok zordu. Kiyef’in etrafına yeni şehirler kurdurup, daha güvenli bir ortamda yaşamayı istedi. Aynı şey bir tarafa huzur getirecek bir tarafa huzursuzluk. İkincisinin muhatabı Peçenekler.Yeni şehirlerin kurulması yüzünden savaş çıktı. Knez Vladimir’in zamanı (980-1015) iki tarafın birbirinden korunmaya çalışmasıyla geçti.

Vladimir’in son senesiydi (1015). Oğlu Boris’i Peçeneklerin üzerine gönderdi. Netice verilmiyor bu sefer için; bundan da anlaşılıyor ki arada bir şey geçmemiş. Muhtemelen Boris aradığı düşmanı bulamadan dönmüştür.

Rusların kardeşler arası savaşları tekrarlanıp gidiyor. Vladimir’in ölümünden sonra da bu tür savaşlar yaşandı. Yine Peçenekler bir kardeşi desteklediler ve yine tuttukları taraf kaybetti. (Sene 1019)

El İçin Erimek

Peçenekler Rusların iç mücadelelerine karışarak ne elde edeceklerini umuyorlardı? Kim bilir, belki destekledikleri kişi kazansa dostlukları artar, bundan maddî menfaat sağlarlar, ama tam tersi oluyor. Elbette, savaşlar kanlı geçiyor, Peçenek askerleri can veriyordu. Bir başka cephesi de Rus ordusunda çarpışan paralı askerlerdi, sayısını bilmediğimiz birçok Peçenek Ruslar adına çarpışıp kanlarını heba etmekteydi.

Kimi Orada Can Veriyor Kimi Burada!

Yetimhaneye verilen çocuklar gibiydiler. (Birçok Türk kavmi için aynı yakıştırma yapılıyor ve doğru.) Büyüyüp çıkmışlar, dağılmışlar birbirinden habersiz yaşıyorlar. Peçenekler böyleydi. Uz (Oğuz)'ların baskısıyla parçalanmıştılar. Bir kısmı Macaristan'a gelip yerleşmişti. Bir kısmı Oğuzlara teslim olup, kendi topraklarında hakir görülen mevkide yaşıyorlardı. Asıl kütle batıya doğru akmış. "XI. asrın ilk çeyreğinde Peçeneklerin Turla (Dnyester) boyuna ve bugünkü Besarabya'ya indikleri görülmektedir. Karadeniz düzlüklerindeki Peçenek hâkimiyetini iyice zayıflatan bu durumdan yine Ruslar faydalandı." [558]

558 İslâm Ans. 12/2. c.

Ya Siz Ya Biz Diyor, Yaroslav

Knez Yaroslav Ruslar için kâbus olan Peçenekleri, kendileri açısından aydınlık rüyaya çevirmek istiyordu. "Normanlar, Slavyenler ve Novgorodlularla" ordusunu kuvvetlendirdi. Peçeneklerin üzerine, son darbeyi indirmek azmiyle yürüdü. Çarpışma, Kiyef'in dışında meydana gelmişti ve Rus Vakayinâmelerine yansıyışı Ruslar adına harikaydı: "Müthiş bir çarpışma oldu. Yaroslav güç halle akşama doğru düşmanı yenebildi. Peçenekler türlü yönlere kaçıştılar. Birçoğu Setomli Nehrinde ve birçoğu da diğer ırmaklarda boğuldular. Kalanları da bugüne kadar (yazıldığı gün) tamamıyla kaybolup, çekilip gittiler."[559]

559 Türk Kavimleri ve Devletleri, 52. s.

"Vakayinamede bu keyfiyet Yaroslav'ın 1036'da Peçenekler üzerinde kazandığı bir zaferin neticesi gibi gösterilmektedir. Hâlbuki bunun hakiki sebebi, Torkların (Oğuzların) gelmesidir."[560] Yani Peçenekler savaşı kaybetmişler, fakat Rusların yiğitliği değil Türk Oğuzların cesareti galip gelmişti. "Peçenekler bu tazyik üzerine güneye yöneldiler ve Bizans Devleti toprağına girdiler."[561]

560 Rusya Tarihi, 36. s.

561 Tarihte Türklük, 132. s.

Yeniden Peçenek-Bizans Meselesi

Türklerin parçalar halinde oluşları düşmanlarının ekmeğine yağ sürüyor; aynı ismi taşıyanların dahi ayrılıkları bunu katmerliyordu. Bizans, 1018'de Bulgaristan'ı ele geçirmişti. Kiyef bozgunuyla tükenen Peçenekler de Rusya'yı rahatlattı; bunda Oğuzların oynadığı rol belli. Tuna'yı geçmiş bulunan Peçeneklerin daha kalabalık kısmı üç defa yağma hareketine girişip (1026, 1035, 1036) Bulgaristan, Makedonya ve Trakya'da tahribat meydana getirmişlerdi. Bu seferlerde alınan ganimetler ve esirler bir hayli fazlaydı ve hatta "esirler arasında Bizans'ın beş büyük komutanı da bulunmaktaydı."[562]

562 Türk Tarihi, 2. c. 181. s.

İç Kavgalar

Daha güçsüz olan Türk kavimleri kısa zamanda devlet teşkilatı kurabiliyorlardı, nedense Peçenekler bunu hiç denemediler. Önceleri sekiz boy halinde ve başbuğların idaresinde yaşıyorlardı. Sonraları 13'e çıktı boy sayısı, hatta 40'ı bulduğu da söylenmektedir. Sükûnlu yıllarda, her başbuğ sorumlusu olduğu boyu rahat yaşatmaya bakıyor, savaş zamanı bir araya gelebiliyorlar. İyi savaştıkları için, normal şartlar altında düşmanlarını ezmeleri yadırganmıyor, lâkin soydaşları tarafından hüsrana uğratılmaları da kabul edilecek bir şey değildi.

Çok büyük fırsatlar da geçiyordu ellerine. Selçuklu Türklerinin Anadolu içlerine dalıp, Bizans topraklarında boy göstermeleri Balkanlar'da yeni imkânlar doğuruyor Peçenekler için. Ne çare ki birlik ruhu yaralıdır. Selçuklular Bizanslıları Anadolu'ya çektikleri zaman, Peçenekler devlet teşkilatına sahip olsalardı, hiç olmazsa başbuğlar boylarını iyi yönetebilselerdi neler kazanılırdı!

Han Korkunca

Devlet değil iseler de, devlet gibi hareketleri görülüyordu bazen. Boy yöneticilerine Han dendiği de oluyor ve boy sayısı değişiyor zaman zaman. “1040’tan sonra Özü ile Tuna arasında bulunan ve 13 uruğdan oluşan Peçeneklerin başında Kilteroğlu Turak (Durak?-Tirek) adlı bir Han var idi.”[563] Adı ha Turak olmuş ha Durak; duracağı yeri bilmedikten sonra neye yarar.

563 İslâm Ans. 9. c.

Durak için, “Kedrenos” methedici kelimeler kullanır: “O gayet asil bir kabileye mensup olup yavaş tabiatlı ve sükûneti sever bir kimse idi.” Bir de “Balçar oğlu Kegen” var; asil değil ama cesur. Oğuzların birçok hücumunu onun cesareti durdurmuş; Oğuzları geri püskürtmüştür. Aynı sırada sükûneti seven Durak savaşa iştirak etmeyip, bataklıklarda saklanmaktadır:

“Peçenekler Turak’ı asil aileye mensup olduğundan severler ve hürmet ederlerdi. Kegeni de cesaretinden dolayı sayarlardı.” Durumun farkına varan Durak’ta kıskançlık başlar, Kegen’i ortadan kaldırmanın çaresini bulmaya zorlanır. Çeşitli tuzaklar kurmuş Durak, hepsinden sıyrılmayı becermiş Kegen. Gizli yürütülen kıskançlık ve tuzaklar zaman alıyor, Durak bir an evvel rakipsiz kalmak istiyor, bunun için de düşmanlığı aleniyete döküyor. Kegen savaşamıyor, kaçıp bir bataklığa sığınarak kurtarıyor canını. El altından birliği parçalamaya çalışıp 13 boydan ikisinin başbuğunu adamlarıyla beraber kazanıyor. 11’e karşı iki uruğ savaşıyor; dayanılması mümkün olmadığından, az olanlar Bizans’a ilticaya karar veriyorlar; yanlarında 20 bin kişi olduğu halde.

Önce vali ile durum değerlendirmesi, sonra imparatora gönderilen haber ve Kegen’in saraya davet edilişi. Hoş bir karşılama, iki tarafta da coşkulu sevinç. Sonra şöyle anlatılıyor: “Kegen kendisinin ve adamlarının Hıristiyanlığı kabul edeceklerini vaad etmiş ve derhal bu dine girmişti; imparatorda Kegen’in vaftiz babalığını kabul etmek lütfunda bulunmuştu. Konstantin Manomach Kegen’e Tuna boyundaki üç kale ve birçok arazi vererek, onları Bizans İmparatorluğunun dostları ve müttefikleri meyanına kabul etmişti. Kegen’in vaadi üzerine kendisi ve adamları Hıristiyanlığı kabul etmişler ve keşiş Eftim bunları Tuna suyunda vaftiz etmişti.”[564] (Bu olayların tarihi 1048-1049)

564 Peçenek Tarihi, 131-132. s.

Nasıl Kardeşlik?

Şaşılacak olaylara normalmiş gibi bakmaya alışmış olmalıyız, tabii ki zor. Yanında iki Peçenek oymağı olduğu halde düşmanına iltica edip, onunla dost olan adam, kendi kavminin düşmanı olmakta hiç zorlanmıyor.

Kegen, Tuna'yı geçip, içlerinden ayrıldığı insanlara hücum ediyor, erkekleri öldürüp, esir aldığı kadınlarla çocukları köle olarak Bizanslılara satıyor. Durak, imparatora elçiler gönderip aralarındaki anlaşmayı hatırlatıyor. Aslında, Kegen'in ve yanındakilerin ilticası dahi kabul edilmemeliydi Bizans tarafından. Birinci şık çiğnenip, kaçakların sığınma talepleri uygun görülmüş; hiç olmazsa diyor Durak: "Bunların Tuna'yı geçip benim insanlarıma saldırmalarına izin vermeyin!" Şayet bu davranışlar devam ederse, aradaki anlaşma geçersiz sayılacak, Durak'ın başında bulunduğu Peçenekler, düşman saydıkları Bizanslılara hücum edecekler.

İmparator, alaycı gülüşüyle elçileri aşağılamaya çalışıp, olayların önüne geçemeyeceğini söylemiş, yani dişe diş, göze göz demişti.

Ağacı Kesen Baltanın, Sapı Ağaçtan

Tuna'nın geçilmesi zor, fakat kışın dondurucu soğuklar başlayınca, nehir kalın buz tabakasıyla kaplanır. Durak hazırlığını buna göre yaptı. Bizans imparatoru işi daha ciddi tutup bütün kuvvetlerini Kegen'le birleştirdi. Burada ipe sapa gelmez abartıyı, olayları anlatan Kedrenos'un yazdıklarında görmekteyiz. Durak, yazara göre 800 bin kişilik bir kütle ile Tuna'yı geçip Bizans topraklarına girmişti. İki boy ancak 20 bin kişi ile kaçarken, geride kalan 11 boyun bu kadar asker çıkarmasının mümkün olmayacağı belli, ama nedense hesapsız atılıyor. Biz diyelim ki Peçenekler bütün güç ve imkânlarıyla düşman topraklarına girdiler. Yine de, savaş ve neticeyle ilgili malumat abartılı yazar da bulunuyor: "Turağın (Durak) Peçenekleri Tuna'yı geçip Bizans arazisine girdikten sonra, pek bol yiyecek içecek, baldan yapılmış içkiler ve muhtelif cins şaraplar bulmuşlardı. Bu zamana kadar böyle bir bolluk görmediklerinden, lüzumundan fazla yemişler, içmişler, neticede muhtelif hastalıklara tutulmuşlardı."

Az sonra Kegen öğrenmiş Durağın ordusundaki olumsuz gelişmeyi. Hastalık ve soğuk kırıyorken rakip askerleri, Kegen saldırıya geçmiş. Bizanslılar ise hâlâ çekinmekte Peçeneklerden. “Kegen onları güç halle hücuma sevk edilmişti; bu hücuma Turağın kıtaları mukavemet edememiş ve bütün ordu, başbuğları ile beraber, Kegen ve Bizanslılara teslim olmuştu.”[565] Bundan sonra olanlar, önce olanların aynıdır. Bütün Peçenekler, Hıristiyanlığı kabul ederek, Bizans’ın emrine girdiler.

565 Aynı Eser, 134. s.

Kan Çekmesi

Bizans’ın korkulu rüyası idi Anadolu’yu arşınlayan Selçuklular. Birçok vilayet kopmak üzereydi Bizans’tan, hatta Bizans bütün Anadolu topraklarını kaybedebilirdi. Türk’e karşı Türk’ü kullanmaktan daha dahiyane fikir mi var? Kendisine tâbi kıldığı Peçenekleri Selçukluların üzerine sürme plânı yapıldı Bizans’ta. 15 bin atlı Üsküdar yakasına geçirildi; bunlar şimdiki adıyla Bulgurlu’ya geldiler. Durum muhasebesini Bulgurlu’da yapan Peçenekler, Bizans adına ırktaşlarına silah çekmenin yakışık almayacağı kanaatine vardılar. Bizans’a ders vermek niyetiyle deniz kenarına geldiklerinde gördüler ki, gemiler kaldırılmış. Ne olur ne olmaz diye tedbirli davranmış Bizanslılar.

Birkaç Peçenek reisinden biri olan “Katalayn, denizi nasıl geçeceklerine dair sorulan suale.... “Yalnız arkamdan gelin” cevabını vermişti.”[566] “Önce Katalayn atını denize sürdü, arkasından diğer Peçenekler. İstanbul Boğazı atların maharetiyle ve çok çabuk geçilmiş, görenler şaşkına dönmüştüler. “Büyükdere taraflarında karşılarına çıkan Bizanslıları dağıttılar. Biraz sonra Tuna boyundaki arkadaşlarına katıldılar. Bu dönüşün duyulması civardaki Peçenekleri de heyecana getirdi, herkes edinebildiği aletleri silah olarak kullanmak üzere ellerine aldı ve tekrar doğuş misali bir araya geldiler. Böylece, Balkanlarda Bizans için yeniden Peçenek tehlikesi başlamış oldu.”[567]

566 Türk Tarihi, 2. c. 184. s.

567 İslâm Ans. 9. c.

Birçok maceralar sonunda Peçenekler, yaşayış biçimlerine uygun, Tuna ve Balkan Dağları arasındaki yerleri işgal ederek, tekrar istiklâllerine kavuşmuşlardı.[568]

568 Türk Tarihi, 2. c. 184. s.

Bizans'ın içini eski korku sardı. Ne kadar hilesi varsa deniyor olumlu sonuç alamıyor. İmparator istiyordu ki, Peçenekleri kendi istediği bölgeye, kendine tâbi vurucu güç olarak yerleştirsin, onların emeklerinden vergi alıp, kılıçlarından savaşlar kazansın. Peçeneklerin hedefi ise kendilerinden istifadeyi düşünen devlete darbeler vurmaktı. Son olaylardan iki taraf da bir değişikliğe uğramamış, her şey eskisi gibiydi. Yeni dönemin ilk Peçenek-Bizans çatışması 1049'da "Balkanlarda Biakene" mevkiinde yaşandı. Bizans askeri bozuldu, Peçenekler Trakya'yı yağmaladı. "8 Haziran 1050'de (Peçenekler) Edirne'yi kuşattılar. Fakat bu müstahkem şehri almaya kuvvetlerinin kâfi gelmemesi ve ayrıca başbuğları bulunan Selçe'nin bir isabet alarak ölmesi üzerine çekilip gittiler."[569]

569 İslâm Ans. 9. c.

Ne olursa olsun pes etmek yok; 1050-1051 senelerinde Peçenekler Marmara kıyılarına kadar geldiler; Bizans'ın bu akınları durdurmaya gücü yetmiyordu." (9 Mart 1050-8 Mart 1051) tarihinde, Romalılar (Bizans) büyük bir felaket içine düştüler. Birçok eyâletleri tahrip edildi ve halkı kılıçtan geçirildi. Kana susamış menfur Padzinog (Peçenek) milleti tarafından katliamlar yapıldı ve Romalılar (Bizanslılar) acı ve çok felaketli günler geçirdiler."[570]

570 Urfalı Mateos, 91. c. s.

Bizanslılar adına böyle feryat eden Urfalı Mateos'tur. Aynı kişi İstanbul'un içine düştüğü sıkıntıdan, meşhur prenslerin esir edilişinden, imparatorun karşı koyma cesaretinin kalmayışından yakınıyor ve diyor ki: "Çünkü düşman askerleri sayısız denecek kadar çoktu." Bir Başrahip olan Urfalı Mateos, dinî gayretiyle, dindaşları için duyduğu üzüntüyü dile getiriyor. Hıristiyan tarihçilerde hep görülüyor –başkaları da aynısını yapıyor ya– düşman askeri daima hadsiz hesapsızdır onlara göre. Halbuki, Peçenekler bir devlet bile olamamış bölük pörçük boylar topluluğu idi ve anılan zamanda hepsi bir arada değildi. Halbuki Bizans; bir kendi ordusu var, dünyanın en büyük ordularıyla –Araplar, Farslar– savaşabilen, bir de

Macarlardan, Bulgarlardan yardım almıştı Bizans. Hâlâ nasıl oluyor da Peçenekler sayıca Bizans'tan üstün olabiliyor?

Kegen'e, İhanetine Uyan Ceza

Bizans imparatoru Peçenek saldırılarından iyice bunalmış, nedereyse aman dileyecek. Bir nevi bendesi olan Kegen'i elçi olarak göndermeye karar verdi. Umuyor ki, kendi değerli adamları onlara anladıkları dilden hitap eder, ortalığın düzelmesi sağlanır. Şöyle anlatılıyor: "İmparator, silahlarını bırakmaları için onu Patzinoglara (Peçenekler) yolladı. Bu kavimler o zaman Trakya'yı, Makedonya'yı tahrip ediyorlar, duyulmamış zulümler yapıyorlardı. Sejen (Kegen) yanlarına gelir gelmez parça parça ettiler." (1051)[571]

571 Büyük Türk Tarihi, 3. c. 749. s.

Gece Baskınları

Bizans, düzenli ordularıyla savaş kazanamıyor, bir de aykırı usulü deneyecek. Saraylılardan şehir ahalisinden 500 kişi silahlandırılıp, gece, Peçeneklerin bulundukları bir yere gönderildi. Uykuda baskına uğrayan "birçok Peçenek kılıçtan geçirildi. Ertesi gün bir araba dolusu Peçenek kafası imparatora gösterilmek üzere Konstantiniye'ye getirilmişti."[572] Benzer bir olay daha meydana gelmiş, yine kaygısız bir şekilde gece istirahatine çekilen hayli Peçeneğin kellesi uçurulup eşyaları çalınmıştır. Sanki roller değişmiş gibiydi. 1051-1052 arası Bizanslılar, Peçeneklerden öğrendiklerini Peçeneklere uyguladılar. Aynı sıralarda Peçeneklerin hiçbir akınından bahsedilmiyor. Neden böyle olduğu ise akla şöyle bir ihtimal getirmekte: Acaba büyük balığı yakalamak için, küçük balığa yem mi veriyorlardı?

572 Peçenek Tarihi, 146. s.

Preslav'da Bizans Bozulması

Gerçekten, cesaret bulmuştu Bizanslılar. Muhtemeldir ki düşmanlarının yorulduklarını, savaştan soğuduklarını, enerjilerini kaybettiklerini sanıyorlardı. İmparator IX. Konstantin Manomach, artık toptan imha hayaline kapılmış, bunun için Anadolu'da ve Balkanlar'da ne kadar askeri varsa İstanbul'a çağırmıştı. Anılan askerlerin komutası Mihael'in elindeydi. Bulgaristan valisi Basil'de büyük bir ordu hazırlamıştı ve bunlar, 1053'ün baharında birleştiler.

Bizansın büyük ordusu Balkan Dağlarını aştı; Büyük Preslav'ın yanında derin hendekler kazıp, sağlam bir mevki edindiler. İleride Peçeneklerin ana üssü Yüz-tepe var, ama kahraman Bizanslıların cesaretleri oraya kadar yetmiyor.

Peçenek ordusu, başlarında Durak olduğu halde Bizanslıları kuşatmaya aldı. Çarpışmayı göze alamadan, geceden istifadeyle çekilmeye başlayan müşterek ordu ağır zayiat verdi. Kayıpları pek fazlaydı Bizanslıların. Bulgaristan valisi Basil'de ölüler arasında bulunuyor. "Daha fazla rezil olmayı istemeyen imparator, ağır hediyelerle gönderdiği elçiler vasıtasıyla barış teklifinde bulundu. Sonuçta, Peçeneklere vergi ödenmesi şartıyla 30 senelik sulh anlaşması yapıldı. (1053)[573]

573 Aynı Eser, 148. s.

Fakat kâğıt üzerinde kaldı bütün söylenenler; "barış kısa sürdü ve az sonra Peçeneklerin akınları yeniden başladı."[574]

574 İslâm Ans. 9. c.

Bir İç Çekişme, Bir de Oğuzlar Olmasaydı

Biz, tuttuğumuz tarafın faziletini de reziletini de aktarmaya bakıyoruz. Bizans kaynaklarında görülen ise devamlı kendi taraflarını kollamaktır. Peçenek yumruğuyla Bizanslı yere düşse, diyorlar ki spor yaparken dengesini kaybetti. Oysa savaşamıyor, yeniliyordu. Hediye vermekten hazineleri iflasın eşiğine geliyor; düşmanlarını hileyle durdurabiliyorlar.

Peçeneklere iç anlaşmazlıklar yetiyordu. Boy başbuğları arasında başlayan didişmeler dışarıya harcanacak gücü eritiyor, birlikte hareketi engelliyor. Bunların üstüne tuz biber mi lazım, işte o da var, Uzlar

(Oğuzlar). Hem Peçeneklerin, hem de Bizanslıların başına belâ, yine bir Türk kavmi.

Uz (Oğuz)'ların Gelişi

Göç dalgalarının, başladıktan sonra durması mümkün olmuyor. Türk kavimleri yosun tutmayan taş misali yerlerinden oynayıp duruyorlar. Hevesli değiller belki, lâkin öyle bir itilişe muhatap olunuyor ki, ayakları sebatını kaybediyor.

Karadeniz düzlüklerinde sere serpe yaşıyorlardı. Ruslarla husûmetleri bitmiyor, savaşları da. Sonuncusu 1036'da Kiyef yakınında oldu ve Oğuzlar Rusların yanındaydı. Peçenekler yenildiler, bittiler. Daha önceki göçlerin ardında yine Türk fırtınaları vardı. Hazarlarla Oğuzlar, Karluklarla Oğuzlar... Ve hep Peçenekler itilmişti düşmanın kucağına. Uzun zaman kök söktürdüler Bizansa, yine bir Türk taşı düştü üzerlerine, fakat bu sefer durum çok farklı.

Daha çok "Uz" adı kullanılır, bunlara Oğuzların bir dalı denir; artık biz de "Uz" diyeceğiz. Uzların işi neydi Balkanlar'da? Ruslar veya Kumanlar atmıştı onları yurtlarından. Tazı-tavşan kovalamacası tavşanı getirmiş, daha önce kendi kovaladığının geldiği yere. Önceleri biraz karışık. Küçük bir notu buraya yerleştireceğiz: "Bugüne kadar dillerini ve Türk folklorü hususiyetini muhafaza etmeye muvaffak olan Gagavuz Türkleri, işte bu tarihlerde (1064-1065), Kumanların tazyiki ile aşağı Tuna boyuna gelip yerleşen Uzların bakiyesidir."[575]

575 Peçenek Tarihi, 151. s.

Uzların 600 bin kişilik insan topluluğu olarak Tuna'nın buzlu yüzeyinden geçtikleri, onları görenlerin durdurmaya imkân bulamadıkları söylenir. Bizans adına yakınmaya varan kelimeler kullanılarak anlatılır, yeni Türk dalgasının tesirleri. Diyor ki Georg Ostrogorsky: "Peçeneklere soydaşları Oğuzlar katılmış ve bunlarla yeni ve korkunç bir tahribat başlamıştı. Bir zamanlar Peçeneklerin, Oğuzların baskısı üzerine yapmış oldukları gibi, şimdi de Oğuzlar arkalarından gelen Kumanların baskısı yüzünden güney Rusya ovalarından çıkarak, 1064 yılı sonbaharında muazzam kitleler halinde Balkan yarımadasına girdiler. Bulgar arazisi, Makedonya, Trakya

ve hatta Yunanistan bunlar tarafından tahrip edildi. Bunların yağma akınları öylesine korkunç idi ki, bir çağdaşın iddiasına göre, “Avrupa’nın bütün ahalisi göç etmeyi düşünmüştü. Ancak müthiş bir salgın hastalık devleti Oğuzlardan kurtardı. Bunlar büyük sayıda öldüler; bir kısmı Tuna’nın gerisine çekildi, kalanları ise devlet arazisine iskân edildi ve imparatorluğun hizmetine alındılar.”[576]

576 Bizans Devleti Tarihi, 315. s.

Şans da Lâzım

Bizansı şans kurtarmış. Uzlarla ilgili ileride bahis açılacak, şimdilik onları bir kenara koyacağız.

Birbiriyle ne kadar alakalıdır? Belki hiç. Ama Peçeneklerin sallaya sallaya yorduğu, Uzların yerlere serdiği Bizans, bir yandan da Anadolu’da Selçuklular tarafından dövülüyordu. Malatya, Ergani, Ahlat, Siverek, Amid, Meyâfârikin, Urfa, Adı-Yaman, Harran, Nizip, Suruç, Delûk, Ra’ban ve Antakya”[577] bir başka Türk Devletinin ayakları altındaydı. Bizansın şehirleriydi buralar.

577 İslâm Ans. 10. c.

Ahtapotun kolları kırılır yakında ve uzakta, lâkin gürzler de kırılır. Uzlar şiddetli soğuğa, salgın hastalığa yenik düşünce, eski düşman olarak Peçenekleri de karşılarında buldular. Hastalık ve ayaz artıklarının bir kısmı da Peçenekler tarafından öldürüldü.[578]

578 İslâm Ans. 9. c.

Neticesi hiç de hayırlı görünmüyor başlangıcı zafer olan birçok teşebbüsün. Parçalanıyorlar. Din değiştiriyorlar. Demek ki savaşları Müslümanlarla olsa da, yenilseler Müslüman olacaklardı.

Peçeneklerin büyük bir bölümü Tuna boylarında bağımsız yaşarken, bazı gruplar Silistre’de, Bizans adına sınır muhafızlığı yapıyor. Bizans-Peçenek savaşları bazen Peçenekleri Peçeneklere öldürtüyor. Çok güçlü olmalarına karşılık, devlet düzenine geçemeyişlerinin cezasını çekiyorlar, çekecekler.

Malazgirt'te Soydaş Çekimi

Selçuklu Sultanı Alparslan, Anadolu'yu Türk yurdu yapma mücadelesindeydi. Sene 1071 ve hâlâ Bizansın'dı Anadolu. Selçuklu orduları doludizgin geliyor, İmparator Romanos Diogenes bütün gücüyle karşı koyma hazırlığı yapıyor. Bu cümleden olarak, "Balkanlar'daki Peçenek, Uz (Hıristiyan Oğuz) Kıpçak ve Hazar Türkleriyle İslav (Rus), Alman (Gotlar), Bulgar, Frank, Ermeni ve Gürcülerden oluşan büyük bir ordu hazırlandı." (....) İmparator, sayı ve donatım bakımından gerçekten muazzam sayılabilen bu orduya güvenerek güya Anadolu'yu Türklerden kurtaracağına inandıktan başka, bütün İslâm ülkelerini de ele geçireceğini ümit ediyor..."

Sultan Alparslan da alel acele hazırlanmış, fakat Bizans ordusunun yanında, onun gücü cılız kalıyordu. Malazgirt Meydan Muharebesi başlamış, netice henüz belli değilken Türk elçileri gelip imparatora sulh teklifinde bulundular. "Ben, dedi Diyojen: Bu üstün ve kuvvetli duruma pek çok para ve çaba sarfederek eriştim. Barış ancak Selçuklu başkenti Rey'de yapılacaktır..."[579]

579 Selçuklu Devletleri Tarihi, 62-63. s.

Maksadımız, şanlı Malazgirt zaferini anlatmak değil; burada Bizans ordusundaki Türklerin davranışını kısaca görmeye çalışacağız. Netice herkes tarafından biliniyor ki Selçuklu ordusu Bizans ordusunu hasır gibi yere sermişti. Bizi ilgilendiren kısmı bizden olmayan birinden dinliyoruz:

"... Bu sırada Sultan, muazzam bir orduyla beraber Romalı (Bizanslı)lara doğru yürüdü. İmparator Diojen de Mandzgert (Malazgirt)'in yakınında Doğodap denilen mevkide muharebe meydanına geldi. O Uzları sağ, Podzinagları (Peçenekler) da sol cenahına, diğerlerini ordusunun önüne ve arkasına yerleştirdi. Fakat muharebenin kızıştığı bir sırada Uzlarla Padzinaklar düşmanın tarafına geçtiler ve Romalılar tam bir mağlubiyete uğrayıp kaçmaya başladılar."[580]

580 Urfalı Mateos, 143. s.

Sultan Alparslan'ın zaferinde, Bizans ordusundan katılan Türklerin payı vardı. Onlar hiçbir şahsî menfaat elde edememiş olsalar dahi Türklüklerini bulmuşlardı ve tabi sonra da İslâmiyet ile tanışıp, Hak Din'e girdiler.

İmparator Aleksios ve Başbuğ Çelgü

Aleksios Komnenos I. Bizans tahtını 4 Nisan 1081'de ele geçirmişti. Malazgirt hezimetinden 10 sene sonra. Devletinin uğradığı kayıplar nasıl telâfi edilecek, kimlerle ne şekilde uğraşılacak, bunları bilen akıllı adamdı Aleksios. Fakat durumlarının çok kritik olduğunun da farkındaydı.

Çelgü, kimi Hıristiyan tarihçiler tarafından kral diye anılan Peçenek başbuğudur. Malazgirt Meydan savaşında Selçuklular safına geçen bir miktarını saymazsak, hâlâ eski usul yaşayışları sürüyor Peçeneklerin. Aslî uğraş belli; Bizans şehirlerine akınlar yapılacak, nafaka böyle çıkarılacak ve tabi icabında ölünecek de. Ekmek için, yaşamak için.

Muhtemelen 1087 yılıydı. Devrik Macar Kralının desteğini de yanına alan Peçenek Başbuğu Çelgü Bizansa karşı harekete geçti. Düşmanı tarumar etmiştiler. Dostun gülü yaralarmış ya insanı, Peçeneklere dost gülü değil güllesi gelmekte gecikmedi. Belki daimi vatan sahibi olacak, gerekli teşkilata da kavuşacaklardı. Kuman-Kıpçak baskısı altında kaldıkları için, gönüllerindeki hiçbir emel gerçekleşemeden Bizansla barış anlaşması imzalamak zorunda kaldılar.[581]

581 İslâm Ans. 9. c.

Bu, geçiştirdiğimiz olay aslında birçok yönden önemliydi. Tahtından edilmiş olsa da bir Macar kralı Peçeneklerin arasındaydı. Ekseri böyle adamların takipçileri olduğuna göre, yanında az sayıda olsa bile Macar askeri de bulunuyordu diyebiliriz. Ve Macarların devrik kralı Peçenekler adına savaşırken Bizans silahıyla can vermiştir. Peçenek Başbuğu Çelgü de çarpışa çarpışa aldığı yaralardan harp meydanında kalmıştı.[582]

582 Peçenek Tarihi, 170. s.

Küçük Kurnazlık Büyük Hile

Ne barışın hükmü oluyor ne savaşın. Sene 1088 veya 1089'du. Peçenek akınları tekrar başladı. Belki, yine abartılı olacak ama, Urfalı Mateos'un anlatımına bakacağız: Bizans İmparatoru büyük bir ordu hazırlamaya başlamıştı. "Padzinog (Peçenek) kralı, bütün ordusu ile milletinin başında

olduğu halde Grek (Bizans) İmparatorluğunu zapt etmek niyetiyle İstanbul'a karşı yürüdü. O 600 bin teçhizatlı asker, bütün milleti ve oğulları ile beraber geliyordu. Onların yaklaştığını haber alan Aleks, bütün Hıristiyanlarla birlikte sekiz gün Allah'a dua ettiler. İmparator Aleks, Grek, Romalı ve Bulgarlardan müteşekkil 300 bin kişilik bir orduyla Padzinog askerlerine karşı çıktı.

İki hükümdar kanrşılaşınca şiddetli bir muharebeye tutuştular. Hepsi de akça asker olan Padzinoglar, arabalarının üzerinden hayret edilecek bir surette cesaret ve maharetle harp ediyorlardı. İmparator Aleks'in emri üzerine Romalılar arabaları tutuşturup yaktılar. İmparator bu tedbir sayesinde Padzinogları mağlup etti. Onlar, firara mecbur kılınıp takip edildiler ve kılıçtan geçirildiler, Padzinog Kralı öldürüldü, oğulları ve kadınları da dâhil oldukları halde askerleri kâmilen telef edildiler."[583]

583 Urfalı Mateos

Abartı diyorduk ya, ayan beyan sırıtıyor. Bölük pörçük bir Peçenek kavminin 600 bin asker çıkarması abartı mantığını dahi iflas ettirir. Haçlı mantığı budur. Bizans, Hıristiyanlığı öne çıkararak Haçlı seferi başlatmış, ama bunların sayısı Peçeneklerin yarısı kadar gösteriliyor. Sonuç yukarıda anlatıldığı gibi.

Selçuklu-Peçenek Dayanışması

Bizans, Peçeneklerin akınlarına dayanamayıp Haçlı Seferi'ni bsaşlatmıştı. Türk boylarını birbirine düşürüp kırdırması zaten devam edegelen bir alışkanlık ve becerisidir Bizansın. Peçenekler de soydaşlarından istifadeyle bir darbe vurabilmenin hazırlığına girdiler.

Çaka Bey, "kendi hayatına ait bir safhayı bizzat anlatırken "Ben vaktiyle Asya (Anadolu)'da akınlar yapan ve kahramanca savaşan bir genç idim. Fakat tecrübesizliğin kurbanı alarak Aleksandros Kabalika tarafından esir edildim; sonra da N. Botainates'e sunuldum. Ben derhal asalet (Protonabilissimos) rütbesine ve zengin hediyelere nail oldum. Fakat Aleksis Komnenos imparator olduktan sonra her şey koptu..."[584]

584 Selçuklular Zamanında Türkiye, 88. s.

Selçuklu yiğidi Çaka Bey uzun yıllar Bizansın içinde-sarayında kalmış, onları tanımış, fırsatını bulunca kaçmış. İzmir'de bir Türk Beyliği kurup Anadolu'nun Türkleşmesine Ege kıyılarında hizmete çalışmaktadır. Denizcilikte maharetli ve bu hususta imkân sahibiydi.

Bizans, bir Türk kavmi olan Kumanları Peçeneklerle savaşa hazırlıyordu. Aynı sıralarda İmparator, Çaka Bey'e karşı kuvvet toplamakta, Çaka ise Peçeneklerle ittifak kurmuştu bile.

Yapılan hesaplar Bizans'ın yakında iflasa sürükleneceğini, dolayısıyla Çaka Bey'in geniş hayalinin gerçekleşeceğini, Peçeneklerin huzura kavuşacağını müjdeliyordu. Bizans İmparatoru Papa'ya müracaatla Hıristiyanlık adına yardım dilenmiş ve almış, yine de endişeden kurtulamıyor.

Çaka Bey Gecikince!

İki tarafın da imkânları tartılınca Bizans'ın kefesi havada kalıyor. Peçenek ordusu Çaka Bey'in ordusuyla birleştiği zaman Bizans, ölülerine ağıt yakmalıydı. Fakat hesap ters döndü. Çaka Bey başka meşguliyetlere daldı. Bundan haberi olmayan Peçenekler, Meriç Nehri kenarında (bugün) Umurbey denen mevkide karargâh kurmuş müttefiklerinin donanmasını bekliyorlardı.[585] Bizans denizcilikte maddi üstünlüğe sahip, ama Çaka Bey'in savaşçıları yaman. Peçenekler ise kara savaşında düşmana göz açtırmaz; yeter ki aşırı dengesizlik olmasın.

585 Türk Millî Kültürü, 185. s.

Aleksi Komnenos Kumanlardan iki başbuğ ile anlaşmış, onların ordularını alıp yardıma gelmeleriyle rahatlamıştı. Peçenekler için talihsiz zaman işlemeye başladı. Çaka Bey'den bir iz-işaret yoktu fakat beklenmeyen misafirler göründü.

"Lebulium Meydan Muharebesi"[586]

586 Peçenek Tarihi, 214. s.

Bu başlıkla geçmiş Peçeneklerin bahtsızlığı tarihin hafızasına. Bazı Hıristiyan tarihçiler şişirseler de nüfuslarını, sayıları azdı. Doğuda Ruslar, batıda Bizans tarafından kırıla kırıla azalmıştılar. Kandaşları da çok zarar vermişti, vermeye devam ediyordu. Çaka Bey'le yapılan anlaşmada iyi kullanılmayan vakit aleyhlerine işlemese de iki taraf ordusunun vuslatı gerçekleşseydi, önce de söylediğimiz gibi sevenleri Bizansa ağlayacaklardı. Burada kimin suçlanacağı net olarak belli değil.

Çaka Bey mi gecikti yoksa Peçenekler mi düşmanı üzerlerine erken çekti? Üçüncüsü ise, Bizans'ın şansıdır. Saldıracağı zamanı bilmekle tecrübesi de yardım etmiştir ona. Lebunium (yani bugünkü Umurbey) Peçenekler için dünyada cehennemden bir sahne olmaya hazır. Anna Komnena (İmparator Aleksios'un kızı tarihçi), Peçenekler için felaket saatlerinin yaklaşmakta olduğu sıralarda endişelerini dile getirmektedir. Bunun sebebi ise Kumanların gecikmesiydi. Durumun farkında olmayanlar ümitle müttefiklerini beklemektedir. Eğer, deniyor Peçenekler başbaşa kaldıklarında Bizans ordusuna saldırsaydılar, tarih başka türlü yazılacaktı.

Acı sürpriz gerçekleşti. Umurbey mıntıkasına 40 bin kişilik kuman ordusu gelip Bizanslılarla birleştiler (29 Nisan 1091). Bu büyük güç ile Peçenekler arasında işitilmemiş derecede kanlı bir savaş cereyan etti. Psikolojik açıdan da hazır olmayan, hâlâ Çaka Bey'i bekleyen Peçenekler tamamen imha edildiler. Tam bir Türk katliamı sayılan bu müthiş mücadelenin o zamanı yaşayanlar üzerinde bıraktığı tesirleri, imparatorun kızı Anna Komnena şu sözleriyle aksettirmektedir: "Sayıları hadsiz hesapsız bütün bir kavim tek bir gün içinde imha olundu."[587]

587 Bizans Devleti Tarihi, 333. s.

Toz Olan Dağ

Büyük savaşlardan sonra kaybeden taraf için birbirine benzer tablolar çizilir, ekseri aynı sözler söylenir: "Tamamen imha edildiler" "kayboldular" "bittiler". Bunlar olayın tesirini artırmak için sarf edilen kelimelerdir. Çok askerin öldüğü, yine esirlerin bolluğu böyle anlatılır. Elbette Peçeneklerin kökü kazınmış değil. Bilinen o ki mahvolmuştu Peçenekler. Fakat geride hayli insanları da kalmıştı. Bunlar dağıldılar. "Macaristan'a gidenler Peşte

çevresi ve Fertö vilayetlerinde yerleştirildiler. Bir kısmı da Uzlar ve Kumanlarla karıştı. Balkanlar'da kalanlar daha ziyade Vardar Nehri boyuna iskân edilmişlerdi, Makedonya'daki Megleno Ulahları ile Sofya etrafındaki Şop-Bulgarların Peçenek neslinden oldukları söylenir."[588]

588 İslâm Ans. 12/2. c.

Siyasî ve askerî hiçbir etkinliği kalmayan Peçenek artıkları, arada bir eski günleri hatırlayıp akınlar yaptılar. Sadece hareketli olmanın ötesine geçemeyen kımıldanışlarla "biz varız" dediler ise de seslerini duyan bile olmadı.

Koca Peçenek Kavmi Ne Oldu?

Büyük bir kazan idi Bizans; küçük kapları da boşaltıp kendi içine alan. Başka kavimlere karşı zorla bendesi yaptığı yabancılarla savaşır, bunu da iyi yapardı. İşte Bizans İmparatorluğundaki yabancı kavimlerin dökümü: "Varaeg, Rus, Peçenek, Kuman, Türk, Fransız, Alman, İngiliz, Bulgar, Abaza ve Alman..."[589] Peçenekler ve Kumanlar o zaman anıldıkları adlarıyla geçmektedir.

589 Oğuz Destanı, 26. s.

Bizans'ın içinde eridi Türk toplulukları. Büyük çoğunluk Hıristiyanlaştı. Bizanslı olmaktan da kaçınamadılar. Öncelikle İstanbul'un fethine (1453), sonra Balkanların fethine kadar yapılan savaşlar hatırlanırsa acınacak hatıralar gelir akla. Bir tarafta Türklük ve Müslümanlık adına savaşan Türkler, diğer tarafta Hıristiyanlık adına can veren çoğu eski Türkler...

Peçeneklerin yaşadıkları bölgelerde ufak tefek izleri kalmıştı. Şahıs ve yer isimleri olarak hâlâ varlığını muhafaza ettirirler. Türklükleri mi? Şimdilik yok!

(KUMANLAR)

İsimleri çok. Ruslar Palovets, Bizanslılar Kumanos, Almanlar Falben, KIPÇAKLAR Ermeniler Khartes, Macarlar Kun, Müslümanlar birkaç türlü söylenişle Kıpçak demişler. Her bir millet kendi dilinde bir mana taşıyan ad veriyordu. Meselâ Alman'lar, Ermeniler ve bazı batılı kavimler; sarı saçlı, beyaz tenli, güzel yüzlü, düzgün vücutlu… Kısacası güzel ve yakışıklı görünümleri dolayısıyla, kendi dillerinde bu manayı aksettiren adlar takmışlar. [590] Pek çoğu onlar berhayat (hayatta) iken bile fazla anılmamış, fakat Kıpçak ve Kuman o gün bu gündür yaşamakta.

590 İslâm Ans. 12/2. c.

Arap-İslâm yazarların kullandıkları ismin hikâyesi de anlamı da ilginç. Oğuz Destanı'nın hikâye ettiği şekliyle aşağıda. Oğuz, Han'ın bir savaşı anlatılırken meydana gelen doğum da ihmal edilmemiş, hikâyede yerini almıştır: "Bu arada Oğuz'un askerlerinden birinin karısı hamile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakınlarında içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca girip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz adını Kıpçak koydu. (ki, Kıpçak kabuk kelimesinden çıkmıştır. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler. Diğer Türklerin fikrince bütün Kıpçak kavimleri, bunun neslinden olmuşlardır."[591]

591 Oğuz Destanı, 26. s.

Destanda zaman (tarih) yok. İlerleyen sayfalarda bir hayli çoğalmış olarak karşımızdadır Kıpçaklar. Kıl Barak'la savaşıyor Oğuz, tabii ki yeniyor, vergi gönderilmesi gerek. Bir zaman sabırla bekliyorlar, fakat gelen giden olmuyor. Olayların sonraki gelişimi şöyle: "Oğuz Atil ve Yaman-su kıyılarına kadar varıp oturmalarını ve orasını kendilerine yurt edinmelerini emretti. Indır-tarığı (Indır harmanyeri, tarığ da hububat) vergisini onların tagar ve ulûfesi olarak ayırdı; bu vergiyi kendileri

dilediklеri gibi kullanıp bundan maaş da vereceklerdi. Kıpçaklar Kıl-Barak, Derbend ve o taraflarda olan ülkelerin vergisini toplayıp hazineye gönderdiler."[592] Bu tarif edilen yerler Kıpçakların yurdu olmuştur ve "Deşt-i Kıpçak"[593] adı doğmuştur.

592 Aynı Eser, 49. s.

593 Kıpçaklar, 8. s.

Destanı geçip araştırma kitaplarından tanımaya çalışırsak Kıpçakları, yolumuz M.Ö. VIII. Yüzyıla gidiyor.[594] Bütün asırlarda adlarına rastlamak mümkün olmayacak, rastlandığı zamanlar kayda değer manzara verirse aktarılacak. Beş yüz yıl kadar uzun atlamadan sonra, Hunların kuvvetlendiği, Mete'nin babasından tahtı zorla aldığı günlere geliyoruz. Tarih. M.Ö. 209. olaylarının anlatılışı şöyle:

594 Aynı Eser-Muhtelif sayfalar

"Mete tahtı ele geçirdikten sonra Çinlilerin "Tung-hu" dedikleri doğulu komşularını tarumar edip, Ordosu Çinlilerden yolup aldıktan sonra, Sayan Tinglinglerini ve Kıpçakları itaat altına aldı."[595]

595 Hunlar, 547. s.

Hunlarla göbek bağı olmayan Türk kavmine rastlanmaz. Bu da oldukça tabiidir. Birçok isimlerden sonra, teşkilatlı topluluk şeklinde meydana çıkan ilk Türkler Hunlar olunca, durumun başka türlü tezahürü beklenemezdi. Hunlar dört kola ayrıldılar. Bunların bir kısmı Kıpçaklarla kaynaşarak yeni bir etnos Kuman (Paloves) ları meydana getirdiler.[596]

596 Aynı Eser, 500. s.

Daha açık bir ifadeyle "Kıpçakların ecdadı olan Hunlar"[597] denerek, nereden geldikleri işaret edilmiş oluyor.

597 Umumi Türk Tarihine Giriş, 40. s.

Başka Meseleler

Bir menşee bağlamak için fazla uğraşmaya da kafa karıştırmaya da lüzum yok. Kıpçak'lar Türk idi ve Hunlarla kardeşlikleri vardı. Mevcudiyetleri her zaman önemli olmamışsa, bunun sebebi, yaşadıkları mekânlarda kendilerini

tarih sayfalarına çekecek olaylara karışmayışları ve de tarih yazanlarla münasebet kurmayışlarıdır. En belirgin oldukları yüzyıllara gelirken geçtikleri aşamaları dikkate almaya çalışacağız. Gumilev, bu hususta bize yardımcı olacak. Batı Gök-Türk Hakanlığı'na bağlı-bağlanan kabileler anlatılırken Kıpçaklarla beraber 641. seneye geliyoruz. Aynen şöyle: "Yukuk gerçekten birleştirici hanların torunu olmaya lâyıktı. 641'de İli Nehri'nden Sibirya ormanlarına kadar uzanan toprakları hâkimiyet altına almayı başardı. Cungarya'da Basmallar, Altay'da Kıpçaklar, Minusinsk havzasında Kırgızlar, Yenisey boylarında Bomalar ve Güney Tarbagatay'da Çumugunlar itaatlerini arz ettiler."[598]

598 Eski Türkler, 273. s.

Biraz daha zamanımıza doğru adım atınca yeni bir tarif, yeni bir mekân çıkıyor önümüze "Kara İrtiş'deki Karluklarla Sir Derya'daki Peçenek-Kangarlar arasında o dönemlerde (VIII. asır başı) Kıpçakların yaşadığı geniş bir bozkır uzanır. Bugün bu topraklar Kazakistan adıyla bilinmektedir ki, nam-ı diğeri ile Deşt-i Kıpçak yani Kıpçak Stepleridir."[599] Deşt-i Kıpçak bir de böyle tarif edilip sınırlandırılmıştır. Neredeyse, bu coğrafi isim, isimlendirenlerden daha meşhur olmuş, çünkü Kıpçaklar birçok güçler yaşadığı halde o hep yerindeydi.

599 Aynı Eser, 331. s.

Kimekler, Ting Lingler ve Kıpçaklar

Hangi Türk kavmi üzerine gidilse, dal-budak veya kök olarak birçok takıntıyla karşılaşılıyor. Aslında fazla teferruata (ayrıntı) girmeye niyetimiz yok. Lâkin her şeyi de boş geçemiyoruz. Kıpçakların Kimeklerin yedi boyundan biri olduğu, Karluk ülkesinin kuzey-doğusunda oturdukları İslâm kaynaklarında bildirilmektedir. [600] Kimekler ise IV. yüzyılda devlet kurup, VI. yüzyıla kadar ayakta kalmışlar. Üstteki tezin aksi bir iddia:

600 Büyük Kara Hanlılar, 76. s.

"Yukarı Obi'den Aşağı Volga'ya ve Aşağı Sibirya taygalarına kadar çok geniş bir coğrafyayı ellerinde tutmuş olmalarına rağmen ne ataları ne de torunları bilinmemektedir."[601]

601 Hazar Çevresinde Bin Yıl, 233. s.

Burada sanki Kimek-Kıpçak yakınlığı göz ardı ediliyor. Aynı kitabın bir başka yerinde “Kimek Devletinin sınırları içinde sadece Kimekler değil, aynı zamanda Ugor Samoyedler, Ting-Lingler ve muhtemelen eski Sakaların bakiyeleri de yaşamaktaydılar” denmekte. “Ting-Ling’ler Türk kabileleriydi.[602]

602 Çin Tarihi, 379. s.

Biraz derine dalınca boğulacak gibi olunuyor. Kıpçakları Kimeklerin bir kolu sayana inat, tam tersini söyleyen de var. Mesela; Kıpçak adının X. yüzyılda çok geniş sahalara yayıldığı söylendikten sonra ekleniyor: “Kimekleri de içine alan büyük bir kavmî birlik teşekkül etmiştir.”[603]

603 İslâm Ans. 6. c.

Niye Helva Yapılmıyor?

Hikâye malûm, un, şeker, yağ var ama ortada helva yok. Burada bizim helvadan kastımız birlik levhasıdır. Toprağı kazıyınca şüheda fışkırdığını söyleyemiyoruz, o zamanki Türklerin inançları itibariyle, ama “Türk fışkıracak” diyebiliriz: “Orta-Asya bozkırları ile bunun tabii bir devamı olan (güney-doğu) bozkırları tarihin kaydettiği en eski devirden beri, Türklerin yaşadığı bir saha olmuştur. Burası muhtelif Türk kavimlerinin göç ve kaynaşmalarına sahne olduğu gibi, burada birçok Türk Devletleri de kurulmuş ve Türk kültür merkezleri meydana gelmiştir.”[604]

604 Aynı Eser

Samimi sitemimiz bakidir. Geçmiş zamandan bir şey alamayıp, ona bir şey veremeyeceğimizi bile bile esefleniyoruz. Büyük bir kazan helva yapılamadığı için. Aslında, teselli var ve doğrudur da. Aklımızı, düşüncemizi, gözlerimizi gezindiğimiz yerlerden ve zamanlardan ayırmamalıyız. Eğer buradan, bugünün gözlüğü ile o günleri seyredersek yeisten başka kârımız olmaz.

Hareketler

Orta-Asya Türk'ün ana-rahmi. Artan doğumlar zorluyor rahmi. Birleşiliyor, ayrılınıyor; kaçılıp-kovalanıyor, öyle bir durum meydana çıkıyor ki bütün bunların algılanışı doğumla ölüm kadar normal.

Şimdi anlatılacak olan göç seline gelmeden önce, Kıpçaklar birçok Türk boyunu da içlerine alarak önemli derecede büyümüştü. Hâkimiyet sahaları Balkaş'tan İrtiş'e kadar. Güneyden Sarıların (Kun-Kuman denenler) gelmesiyle daha da kuvvet kazandılar. İnsan sayısıyla beraber hayvanlar da çoğaldı ve otlak sıkıntısı baş gösterdi. Bunlar bir yana Kitanların baskısı çekilmez noktaya gelmiş, göç kaçınılmaz olmuştur. Volga üzerinden güneye akıyorlar, ama önleri boş değil. Yerinden yurdundan ayrılan sade Kıpçaklar mı, diğerleri de var. Bu sel, istemeyerek akan Türk kavimlerinden oluşuyordu. Uz (Oğuz) lar Peçenekleri, Peçenekler öbür Türk kavimlerini sürüyor.

Kıpçaklar 1030'da İdil boyuna, 1054'te Dneper (Özü) boyuna geldiler; burada Ruslarla karşılaştılar.[605]

605 Türk Kavimleri ve Devletleri, 73. s.

Tek Pencere Yetmiyor

Az sonra Ruslarla yapılan mücadeleler sıraya dizilecek. Orada adları "Kuman" olarak geçiyorsa da biz Kıpçak demeyi sürdüreceğiz. Fakat ondan önce itirafa mecbur olduğumuz bir husus var. Kıpçaklar, Orta İdil sahasında Bulgarlarla komşu idiler. Bir kısmı Kuban boylarında, Kafkas kavimleriyle temas halindeler. Bizim bilmediğimiz bir tarihte Ruslara yenilen Kıpçakların başında Atrak adında bir başbuğ vardı. Yenilgiden sonra Gürcü Kralı'nın hizmetine girmiş Atrak. Kıpçakların Kafkaslarda yerleşmeleri bu vesileyle başlamış. "Doğu Anadolu'daki Kıpçak zümreleri işte bu Kumanların (Peçenekler) bakiyesi olsa gerektir."[606]

606 Aynı Eser, 74. s.

Birçok pencereden bakılması gerekiyor Kıpçaklara. Dağılmışlar, her bir bölüğü ayrı bir bölgede soluyor. İşte özel cümle: Ruslara paralı askerlik yapanlar var. Denir ki: "Kumanlar (Kıpçak) birinci sınıf atlı asker olmaları hasebiyle, komşu devletler tarafından ücretli asker olarak sık sık davet edilmişlerdir. Lehistan, Macaristan, Bohemya memleketlerinde

savaşmışlardır. Bu suretle Kıpçakların savaşçı hareket sahaları Orta-Asya'da Harizm sınırlarından başlayarak, Kafkaslarda Anadolu sınırlarına"[607] ve yukarıda söylenen yerlere kadar uzanıyordu.

607 Aynı Yer

Türkler ve Ruslar

Rusların Kiyef'te bir devlet kurmaları yakın tarihlerde gerçekleşmiş, adım adım büyüyorlardı. Binlerce yılın tecrübesi Türklerin bir araya gelmesini sağlayamamış, kiminin düşman olduğu tarafta kimi Türk kavimleri de bulunuyor. Sıkça gördüğümüz gibi kardeş kardeşe kılıç sallıyordu. Güney Rusya bozkırları Kıpçak'lar tarafından işgal edilmiş, 1060'da Kiyef mıntıkası Kıpçak korkusuyla titriyor, ama bu arada bazı Oğuz ve Peçenek zümreleri Kiyef Knezinin hizmetine girmişlerdi. "Onlar Knezlerin süvari kıtalarını teşkil ediyorlardı. Knezler de bunun karşılığı olarak, kendilerinin yerleşmeleri için bir miktar saha bırakmıştı."[608]

608 Rusya Tarihi, 39. s.

Tarih sürpriz sepeti gibidir. Kat kat ve her katının taşıdığı meta farklı. Bir hayli Türk zarureten Rusların hizmetine girmiş, onlar Knezler tarafından Kıpçaklara yakın sınırlara yerleştirilmişler bu durum sinirleri bozmuş, Kıpçak akınlarını başlatmış. Vaziyetin gereği, Kıpçak Türkü ilk hamlesinde kardeşlerini görecek, kılıçlar şakırdayacak, ölenlerin çoğu iki taraftan da Türkler olacak. Knezlerin himayesi güya Oğuz ve Peçenek gruplarını koruyor, bunlar da Knezin topraklarını. İşin en ilginç yanı, adı geçen Türk zümrelerinin zaman içinde Slavlaşıp, yerli ahaliden sayılmalarıdır. Çin'de, Hunlar zamanından beri Çinlileşen Türkler, oranın nüfusuna katkı sağlamışlardı; aynısını Rusya'da dahi böylece görüyoruz. Ruslara oranı ne kadar olduğu bilinmese de, bugün Rus dediğimiz insanların epeyce bir kısmı geriye doğru gidilince Türk çıkacak. Ama ne kadar Türk?

Kıpçak - Rus Savaşları

Peçenekler anlatılırken de mevzu edilmişti; Knez Türklerle olan sınırlarını şehir ve kasabalarla dolduruyor, bu komşu tarafından hoş karşılanmıyor. Aynı sahne tekrarlanmakta. Kendi hizmetine giren Oğuzlardan ve Peçeneklerden bazı grupları, Kıpçak sınırına yerleştirdiler, bu savaş sebebi sayıldı. Kıpçaklar 1055'te (belki de 1060) Kiyef'e bir akın düzenlediler. Saldıran taraf başarılı olmuş, karşı taraf barış istemek zorunda kalmıştı. Tabii, ganimetlerin hesabı sorulmuyor.

Barış barıştır ne de olsa; bir müddet için ortalık durulmuş. Sene 1061'e geldiğinde, bilemediğimiz sebepler sabrını bitirmiş Kıpçakların ve müthiş bir akın daha yapmışlar Rusya'ya. Yine galibiyet, birçok tahribat, bol miktarda ganimet ve sağ salim dönüş.[609]

609 Türk Tarihi, 2. c. 204. s.

Geniş bozkırları işgal ediyorlardı. Düşmanlarına barış zamanı soğuk terler, savaşta kan döktürüyorlar. Göçebe hayatından çıkıp yerleşik düzene geçme niyetleri yok yahut olamıyor. Devlet teşkilâtı kuramamış olmalarının eksikliğini yaşıyorlar devamlı. Devletli Türk kavimleri, gerçek veya yakıştırma, bir asil aileye mensup kişilere sahiptiler. Kıpçakların "Bozkurt sülâlesinden yani Mete Hanedanı'ndan bir hanları yoktu." [610] Peçenekler de aynı idiler. Onlar da devlet olamamanın azabını çektiler. Şimdi Rusların ödü kopuyor Kıpçaklardan, ama Peçenek ve Oğuz grupları sayesinde korunmak işlerini kolaylaştırmakta. Rus Knezlerinin emrindeki Peçenekler ve Oğuzlar kendi kandaşlarına karşı "Rus yurdunun bekçiliğini yapıyorlar."[611]

610 Büyük Tarih Ans.

611 Rusya Tarihi, 39. s.

"İslep ile Savaş"

Bu başlık Rus tarihçilerinindir. Kıpçaklarla yapılan savaşlara verilen ad bu. Stepler yani bozkırlar kuşatılmış, Kiyef Rusya'sının eli kolu bağlı. Kalkan niyetine sınır boylarına yerleştirilenler bir nevi fedailik yapıyorlar Ruslara, hem de birlikte olmaları gereken kardeşlerine karşı. Bunların şansları az önce söylendiği gibi Türklükten çıkıp Slavlaşmaktı.

Her şeye rağmen hali yamandı Rusların, Kıpçak akınları aralıksız devam ediyor. Köyler, şehirler sık sık baskına uğruyor; yağmalanıyor, ahali esir edilip, “Kırım’daki Bizans iskelelerinde köle diye satılıyordu.”

Kıpçakların 1061-1210 tarihleri arasında Kiyef Rusyasına 50 akınları olmuştur. Bu, Rusların tespiti. Hepsi zaferle neticelenmemiş; hele biri var ki, bu karşı seferdir. Rus Knezi Svyatopolk ile Vladimir Monomach tarafından 1103’te Kıpçaklara saldırılmış. Ağır bir yenilgi alan Kıpçaklar 20 büyük kumandanlarını kaybetmişler. Birçok davar almış Knezler. Başbuğ Beldüz canlı yakalanıp, idam edilmiş; suçu, barışı bozmak.

Yenilgi Yeni Sefer Kapısıdır

Öyleydi, Kıpçak’lar için. 1105’te kalabalık bir orduyla yeniden girdiler Kiyif çevrelerine. 1106’da bir daha ve epeyce tahripkâr davrandılar. Bundan bir sene sonraki seferde Ruslar başarılıydı. Kıpçakların zayiatı ağır; önemli şahsiyetler can verdi, kimileri de kaçarak kurtuldular.

Sonra bahar yelleri esti iki halkın arasında; yeni bir barış devresi başladı. Hasımlık hısımlığa çevrilip bazı Rus Knezleriyle Kıpçak beylerinin kızları evlendirildi. Sahte baharmış havaları ısıtan, iki sene kadar sürdü; yeniden Kıpçaklar saldırıya geçti. Ekseri kazanıyorlardı, lakin 1111’de Rus’lar kazanan ve ganimet alan taraf oldu. Bu sıralarda Kıpçak başbuğu Bonyak, çarpışmalardan birinde can vermiş olmalı ki, bir daha ona rastlanmıyor.

İstikrar ne barışta ne savaşta sağlam duruyor. Başarılar ve yenilgiler de öyle. Çoğu saldırıların galibi sayılan Kıpçaklar da yeniliyor, mal varlıklarını Ruslara kaptırıyorlar, ölenler de cabası.

“XI. Yüzyılda Kiyef Ruslarının sınırlarına göçüp gelen enerjik Kıpçaklar”[612] bağımsızlık aşkına durmadan çarpışıyorlar. Her şey gibi bu enerji de sınırlıydı ve bir gün bitecekti. Yatırım yapamayıp, günlük yaşadılar. Bir toprağa bağlanamamak, uğrunda ölüme gidecekleri vatandan ve bir de sözünü kutsal saydıran başbuğ/han/Hakandan mahrum olmak talihsizlikleriydi. Açina soyundan geldiğine inanılan bir liderleri olsaydı… “Tanrı gibi gökte olmuş, Türk Bilge Kağan’ı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamıyla işit…”[613] Diye hitap eden kağanları yoktu.

[612] Hazar Çevresinde Bin Yıl, 280. s.

613 Orhun Âbideleri, 17. s.

Bütün Türkler gibi Kıpçaklar da “Gök Tanrı Dini” mensubudurlar. Kutsiyetine inanılan kağanları olmadığı için, güttükleri davaları da kutsal değil. Birlikleri, parçalanmayacak sağlamlığa erişememiş; o yüzden hem Ruslarla savaş hali devam ediyor, hem Ruslara paralı asker olan adamları var. Allah vergisi savaş kabiliyetlerine, cesaretlerine diyecek yok. Şarıl şarıl akan su gibiler. İyi kullanılmayan cesaret, etrafında tarlalar kururken, arktan akıp giden sudan farksız. Şimdilik Kıpçaklar böyle, görelim devran neyler?

Bir Başka Methe Değer Yanları

Aleyhlerine kullanılacak delil az bir; Türkler için hayati değeri olan Açina soyundan gelme Kağan’a sahip değiller ki bunu onların kusuru saymak yanlıştır. İki, devlet kurmayı beceremediler. İstersek bardağın dolu kısmına da bakabiliriz. Oldukça dağınık yaşıyor olmalarına rağmen, derli toplu devletleri dize getiriyorlar!

Çok dayanıklılar. Savaşçı özellikleri ile birleşen bu halleri varlıklarının önemli sebeplerinden sayılır. Bizim üzerinde hiç durmadan geçtiğimiz bir safha var ki göklere çıkarılıyor. Burada geçen Kun ve Kuman adlarına bakmayın, kastedilenler Kıpçak’tır. Bir kısmının Hazar kıyılarında kaldığı söylendikten sonra hayret ettiren yolculuk şöyle anlatılıyor: “… Büyük kitle ise 1050’den başlayarak, doğu Avrupa için büyük tehlike arz ediyordu. 30 yıl zarfında koca bir kavim Mançurya’dan Kiyef’e kadar ilerledi. Bu derece süratli ilerleyişe ancak dünya tarihinin büyük Türk fatihleri: Hunlar, Avar’lar ve Türk’ler örnek olarak gösterilebilir…”[614]

614 Tarihte Türklük

Başarı hanelerine kaydedilecek bu özellikleri bir başkası tarafından değişik üslupla anlatılmakta, o da hayretini gizleyememektedir. İşlemeye çalıştığımız zamanlarına dair bilgilerini aktaran yazar, Kıpçakları mevcut durumlarıyla değerlendirip, kapladıkları uçsuz bucaksız bölgeyi de dikkate alarak diyor ki: “Bu kavmin siyasi bakımdan birleşemediği, yani bir devlet kurmadığı halde geniş toprakları işgal etmesi açısından bakılırsa bu Kıpçakların hareketi pek ender bir örnek teşkil eder. Ayrı ayrı Kıpçak

hanları bulunuyordu, fakat bütün Kıpçaklar için ortak bir hanları hiçbir zaman var olmamıştır…”[615]

615 Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, 156. s.

Keşfedilemeyen

Kavimler arası dostluktu keşfine uğraşılan ama bir türlü muvaffak olunamayan. Kiyef ve diğer şehirlerin Knezleri, Kıpçaklarla dostluğa çok önem veriyorlardı, bunun için kurulmuştu hısımlıklar. Beylerin kızları bunun için evlenmeyi kabul etmişlerdi Knezlerle. Knezler bir yönden daha haklıydılar bu evlilikte, çünkü Kıpçak kızları güzellikleriyle meşhurdular. “Knezleri bu cihetten cezb etmiş olmaları mümkündür.”[616]

616 Türk Kavimleri ve Devletleri, 79. s.

Kızların fikri soruluyor muydu, kocası olacak adamı görmüş tanımış mıydı? Bunlar o zamanın mühimsenmeyen detaylarıdır, yine de biz, küçük bir fikir jimnastiği yapalım: Doğrusunu söylemek lazımsa Ruslarda hayat daha rahat. Göçebeliğin sere serpe, alabildiğine hür bıraktığı Kıpçaklar bir tavan altı görmemiştiler. Bu bakımdan hürriyet sonsuz, fakat nimetler de o derece kıt. Ruslar da bunun tersi. Köyler, şehirler kurulmuş, güzel evler yapılmış içine, bulunan lüks eşyalar döşenmiş. Knezlerin malikâneleri mutlaka en iyileriydi. Kıpçak kızlarının bunlara özenmiş, gelin gitmek için hayal kurmuş olmaları bile yadırganamaz. Bizim, kendimizi kandırmamıza hiç lüzum yok. Millî duygular yeterli kıvamda değil, dinen de hiçbir mahzur mevcut değildi.

Güçlü Fakat Dağınık

Kısa bir alıntı: “Kuman-Kıpçak ülkesi beş kısım halinde idi: Orta-Asya; Yayık-Volga, Don-donetz, Aşağı Dnyeper, Tuna. Buralarda Kuman-Kıpçaklar her biri kendi başbuğlarının idaresinde olmak üzere ayrı bölükler olarak yaşıyorlardı; 1091’de Edirne yanındaki Lebonium savaşında Bizans’ın müttefiki olanlar Tuna bölgesi mensupları idi.”[617]

[617] İslâm Ans. 12/2. c.

Peçenekler bölümünde Tuna bölgesi Kıpçakları mevzu edilmiş, sabıkaları kayda geçmişti. Selçuklu Türkleri ile Peçenekler arasında varılan anlaşma gereği İstanbul kuşatılacak, Bizans sıkıntıdan terliyordu. İmparator Aleksiyos hesabını yaptı, Türk'ü Türk'e kırdırmanın yolunu buldu. En az saldırı hazırlığında bulunan Türkler kadar savaşçı olan Kıpçak Türkleri bir işaretle kullanılabilecek durumdaydılar. Nitekim icabeden girişimi yapan İmparator emeline ulaştı. Bizans ordusunun yanında yer alan Tuna Kıpçakları Bizans'ın kurtulup, Peçeneklerin mahvolmalarını temin ettiler. (1091'de)

Anılan bu iki Türk grubu da devlet olamamanın çilesine katlanmak zorundaydılar. Güçlerini israf ediyorlardı, hem de düşmanlarının lehine. O devirleri yaşayanlar kendi kabahatlerinin cezasını gördüler, ya torunları?

Bir Yanda Rusya, Bir Yanda Bizans

Kıpçakların elvermesiyle Bizans'ın kurtuluşu ve Peçeneklerin mahvoluşu üzülünecek bir hadise. Aynı şey ne Bizans için ne de Türkler için ilk değildi son da değil. Biri insan kullanmakta ne derece maharetli idiyse diğerleri de kullanılmaya o miktarda yatkın. Yakınmakta olduğumuz durumu bir de yabancı gözüyle görüp, onun mantığıyla tanıyalım; bakalım Bizans ve dolayısıyla Türkler için nasıl tespitleri var: "İki yüzyıl önce (Bizans), Bulgar'ları Macar'larla ve daha sonra Macarları Peçenek'lerle yendi ise, şimdi de (1091) Kumanları yardıma çağırdı. Meriç Nehri boyunda Levunion'da Kuman'lar Peçeneklere öldürücü darbeyi indirdiler. İki akraba kavim birleşse, yarı Avrupa'yı o zaman işgal edebilirlerdi."[618] Aynı senede Macaristan'a giren Kıpçaklar yenildiler. 1092'de Lehistan'a girdiler. İşin garip tarafı 1093 senesinde, iki sene önce hayata döndürdükleri Bizansa dönüp, şehirleri yağmaladılar.

[618] Tarihte Türklük, 138. s.

Kıpçaklar ve Selçuklular

Sık karşılaşılan, her birinin çapı oranında üzüntü verdiği hadiselerden biri de Selçuklulara karşı meydana geldi.

Daha önce birçok Türk kavmi-devleti Müslüman olmuştu; Selçuklu Türkleri de Müslüman. Kıpçakların belki İslâm ülkelerine yakın olan bazı grupları değişmiş olabilir, ama esas kütle daha fazla Hıristiyanlaşmıştı. Gürcüler de Hıristiyan ve Müslüman Selçuklularla mücadele halindeler. Gürcülerle Kıpçaklar hısımlık kurdular. Kral II. David Etrak (Atrak) Han'ın güzel kızı ile evlendi: "Daha sonra Kıpçak'lar Gürcistan'a yerleştirildi ve onlardan 40-50 bin kişilik bir ordu oluşturuldu. (Taht kavgalarıyla uğraşan) Selçukluların zayıf durumundan yararlanan Gürcü-Kıpçak ordusu harekete geçmiş, bunun üzerine Kafkasya'da yaşayan Türkmenler, yerlerini terk ederek Anadolu'ya göç etmişlerdi. Sultan Muhammed Tapar, Azerbaycan'da Gence önüne kadar düşman üzerine büyük bir kuvvet göndererek, onların ilerlemesini durdurdu. (Sene 1110)[619]

619 Selçuklu Devletleri Tarihi, 202. s.

Zafiyet Yahut Çürüme

Devamlı bir şeyleri eksiliyordu. Gürcüler büyük bir devlet sahibi oldukları için Kıpçaklara toprak verebilmişlerdi. Hısımlık, müşterek ordu filan işe yaramayıp Selçuklulara diş geçiremediler. Demek ki, şahinlikleri kalmamış. Üreme vardı mutlaka, ama erimeye yetişecek kadar değil. Çeşitli boylar halinde yaşamaları, herhangi bir boyun bir yabancı kavimin arasına karışıp onlarla kaynaşması sık görülen vakalardı. Bu da nüfus azalmasına en keskin sebep. Kuvvet kaybolursa, bunun gizlenmesi mümkün değil. Bütün komşular birbirinde olup bitenleri takip eder, devamlı güç ölçümü yapar, nasıl davranacağına öyle karar verir.

Bir Knez'in Cülûsu ve Ulûfe Meselesi

Osmanlı Devleti'nde geçen tabirleri kullandık. Padişah tahta oturur oturmaz Yeniçeriler ulûfe isterlerdi. Genelde bu adet yerine getirilir, aksi halde devlete zarar verecek olaylar yaşanır.

Kiyef Knez'i Svyatopalk 1113'de öldü, Vladimir (Manomach) onun yerine getirildi. Aynen, Osmanlı'da Yeniçerilein ulûfesine benzer Kıpçakların da hediyesi vardı. Yani yeni Knez oturduğu (cülûs ettiği) tahtın selâmeti için fedakârlık yapmalıydı. Parola kelime barıştır. Peçenekler Knez'e haber gönderip "barış" istediler. Normalde yapılan, doyurucu miktarda hediye gönderilmesiydi, Knez Vladimir ise ordusunu savaşa hazırladı.

İşte, teraziye çıkarılmıştı Kıpçak'lar ve 1113 yılında sıkletleri bir şey ifade etmedi. Savaşı göze alamadılar. İkametgâhlarına temel atmışlıkları da yoktu zaten, bozkırlara çekildiler.[620]

620 Türk Kavimleri ve Devletleri, 83. s.

Hayra yorulmayacak rüyalara benziyor başa gelenler. Yakın zamanda Rusların elinde esir tutulan Peçenek ve Uz Türkleri kurtarılıyordu Kıpçaklar tarafından. Beğenmemişlerdi Kıpçakça yaşamayı ve bu kurtarılanlar, Knezlere hizmet için dönmüştüler. İtibar ve kuvvet ricat ediyor, yerlerini korku alıyor. Ecel de kıymetli başbuğlarını yakalayınca, gelen hüzündür.

Mukayese

Önce belirtelim ki, medeniyet cephelerde fazla söz sahibi olamamıştır. Bunun en belirgin misali. Çin-Hun münasebetlerinde görülmüştü. Sarayları vardı Çin'in, Hun'lar çadırlarda yaşardı. Nüfusu 50 milyonu buluyor, kitaplar yazılıp okunuyor Çin'de, Hunlar bir milyon nüfusu erişemediler ve okuma-yazma bilmezdiler.

Kıpçak'lar da kitapla tanışmamışlar. Okuyup-yazdıklarına dair hiçbir kanıt ve iddia yok. Şimdi Kıpçakları bozkırlara kaçırtan Knezle ilgili bir kısa tanıtıma bakalım:

"Kiyef Knezi Svyatopalk 1113 yılında öldükten sonra, Kiyef ahalisi, büyük Knezliğe gelmesi icap eden Çernigov Knezini istememişler, Pereyaslav şehrinden, Vsevolod'un oğlu (Yareslav'ın torunu) Vladimir Monomach'ı çağırmışlardı. Vladimir Monomach'ın babası Vsevalod'un kitap okumayı çok sevdiği ve hatta kendi kendine beş dil öğrendiği bilinmektedir." (…) "Vladimir Bizans kitaplarını okuduğundan kültürlü bir adam idi."[621]

621 Rusya Tarihi, 40-41. s.

Gönül Meselesi

Kıpçakların yakışıklı oldukları söylenmişti. Kızlarının, güzelliği sebebiyle birçok Rus Prensi tarafından eş olarak seçlidiğini de görmüştük. Az önce kültürlülüğü kıskanılarak anlatıldı Knez'in. Vladimir Monomach'ın torununun Kıpçak Han'ı Başkurt'a kaçtığını da yeni öğreniyoruz. [622] Aynen bazı filmlerdeki gibi. Lüks ve şatafat gönlünü ısıtamamış Rus kızının, yakışıklı Han'a kavuşmak için yurdunu, ailesini terk etmiş olması, bozkırın çileli hayatını tercihi önemsenecek bir olaydır.

622 Kıpçaklar, 100. s.

Eğer, Genceli Nizâmî (1141-1214) şairane duygularını gözlerine rehber yapmamışsa, gördükleri fevkalâde güzelliklerdir. Meşhur, Makedonyalı İskender'in hayali varlığını getirir Dest-i Kıpçak'a, ona seyrettirir güzelleri ve anlatılır Nizâmî, der ki: "Deşt-i Kıpçak'a gelen İskender, bozkırda Kıpçak topluluklarını gördü. Ak tenli, pembe yüzlü, ay ve güneşten daha parlak çehreli, dar gözlü (gözleri çekikçe), insanları baştan çıkaracak kadar ve meleklerde bile bulunmayan güzellikle kimseler. Yüzlerinde örtü olmayan ve bakanları yakan bu güzel kadınlar, erkeklerden çekinmiyorlardı…"[623] Konu epeyce uzatılıyor da, bu kadarı meramımızı anlatmaya kâfi.

623 Aynı Eser, 101-102. s.

Gürcülerle Beraber Bir Daha

Selçuklulara karşı 1110 senesinde, Gürcülerle beraber savaşa çıkan Kıpçak'lar hüsrana uğramıştılar. Aradan 11 sene geçti. Kral David, Tiflis'te yaşayan Müslümanlara zulüm edip, baskı uyguluyor, "onlardan yılda 10 bin altın gibi oldukça ağır vergiler alıyordu." Katlanılması zor, bu durumdan kurtulmak isteyen Müslümanlar, haber gönderip Selçuklulardan yardım

istediler. 18 Ağustos 1121'de iki ordu karışlaştı; bir yanda Gürcülerle Kıpçak'lar, öbür yanda Selçuklular.

Selçuklular adına savaş meydanına gelen Mardin Emiri İlgazi idi ve beklediği destekler vardı. Yardımına yetişen olmadı, ordusu aniden baskına uğradı.

Fedailer

Diyoruz ya hep, Kıpçaklar cesur insanlar, iyi savaşır, ölümden yılmazlar. Bunu bilen Kral II. David, Kıpçaklardan seçtiği 200 fedaiyi İlgazi'nin ordusunun içine sokmayı başardı. Selçuklular tarafından sanıldı ki teslim olmaya geliyorlar, bunun için hiçbir tedbire lüzum görülmedi. Oysa, az sonra 200 Kıpçağın ok sağanağı başladı. Çok ani olmuş, umulmadık hadise panik yaratmıştı. İşte bu yüzden Selçuklu askerleri kaçmaya başladılar.[624]

624 Selçuklu Devletleri Tarihi, 236. s.

Bütün bunlar niçin yapılıyordu? Kıpçaklar Gürcüleri Selçuklulardan daha mı çok seviyordu, hayır. Birini diğerlerinden fazla sevme de yok nefret de. Günü kurtarmak için menfaate uygun görülen davranışlar seçilip uygulanıyor. Hepsi bu.

Kıpçak-Gürcü dostluğunun bundan sonra nasıl bir seyir takip ettiğine gelince, o da pek iç açıcı sayılmaz. Girdiği yabancı kapta eriyip, içerdeki maddeyle kaynaşmayı beceriyor ya Türkler. Kıpçaklar da Türk ya; hemen beklenen oldu. Başlarındaki Etrak (Atrak) Bey daha fazla kalmayıp, yurduna döndü. Adamlarının çoğu Gürcistan'da kaldılar. Bunlar "türlü ovalarda yerleştirildiler. Doğu Anadolu'da, Çıldır Gölü çevresindeki Kıpçaklar işte bunların halefleridir."[625]

625 Türk Kavimleri ve Devletleri, 84. s.

Hazan Yaprakları

Devlet kuran Türkler ikiye ayrılıp, doğu-batı veya başka isimler alırlardı. Hun'lar, Gök-Türkler vb. Kıpçaklar böyle değil. Beş ayrı bölgede, birbirinden kopuk yaşıyorlar. Bir kısmı Gürcülerin arasında kalmıştı, bir

kısmı Rus'lara katıldı. Daha kalabalık kısım Macaristan'da Kral'ın ordusunda Macarlar adına savaştı, ileri tarihlerde görünecekleri yer Alman ordusunun içi.

"Kıpçakların kökeni ve eski tarihleriyle ilgili birçok konu henüz aydınlatılmış değil"[626] diyor bir tarihçi. Doğrudur ama hangi kavim aynı durumda değil ki? Kıpçakların talihsizliğini birlik ruhundan yoksun olmalarında aramak lâzım. Teferruat sayılacak bölünmeler dikkate alınmasa bile, beş ana gruptan bahsedilmekte ve XII. yüzyıl başları itibariyle şöyle sıralanmaktadır Kıpçaklar:

626 Hazar Tarihi, 540. s.

"1. Altay-Sibirya grubu; 2. Kazakistan-Aral civarı grubu ("Saksin", yani İtil-Yayık grubu denilen topluluk dâhil); 3. Don Nehri civarı grubu (Ön-Kafkasya toplulukları dâhil); 4. Dinyeper grubu (Kırım civarı toplulukları dâhil); 5. Tuna grubu (Balkan toplulukları dâhil). Keza Fergana ve Doğu Türkistan'dan da ayrı Kıpçak grupları vardır."[627]

627 Türk'ün Üç Bin Yılı, 126-127. s.

Bu kadar parçalanma, birbirinden uzak yerlerde olma ne tür kazanç sağlamıştır? Bilindiği kadarıyla kazanılan bir şey yok. Zararı ise bütün safhalarıyla görülmektedir. Durmadan savaşıyorlar, neticede ellerine geçen bir şey yok. İnsan varlıkları eriyor. Üstelik kimlikleri silinmekte.

Tekrara lüzum yok, katıldıkları, kendilerinden daha zayıf devletlerin içinde kaybolup gittikleri ayan beyan meydanda. Sebepler muhteliftir ama ilk göze çarpanlardan biri, daha önceleri de söylendiği üzere asil bir aileden gelme başbuğları yoktu. Çabucak değiştirdiklerine göre inançlarında da samimiyet olmamalı. Bari din değiştirirken İslam'a yönelseydiler ki buna da şartlar elvermemiş diyeceğiz. Şu tespit onların ağlanacak hallerinin beyanıdır:

"Doğu Hıristiyanlığının Rus mezhebi, bilindiği gibi, Türk milleti için daima en büyük tehlike teşkil etmiş, pek çok kavim ve "Tork-Türk" Ruslaşmıştır. Hıristiyanlığı kabul eden beyler Rus boyarları (zadegânı) zümresinin bir kısmını teşkil etmiştir."[628]

628 Tarihte Türklük, 141. s.

Bazı Ruslara Kıpçakların Yardımı

Kıpçakların boy boy yaşamalarına karşılık, Ruslar da iç çatışmalara düşüyorlardı. Kurulmuş olan hısımlıklar burada dâmatların işine yarıyor, Prenslerin aralarındaki kavgalara, dâmatlarını desteklemek amacıyla bazı Kıpçaklar da karışıyorlar. Haliyle bazı Rus bölgeleri hasar görüyordu.

Birçok defa, Knezlerin davetiyle Rus topraklarına giren Kıpçak'lar, 1154'te Çernigov Knezini tutsak etmişler, sonra aldıkları fidye karşılığında serbest bırakmışlardı.[629]

629 Türk Kavimleri ve Devletleri, 84-85. s.

Konçak adlı bir başbuğları vardı. Faaliyetlerinden anlaşıldığına göre çok hareketli ve de becerikliydi Konçak, 1174'te başarısız bir teşebbüste bulunulmuş Pereyaslavl Knezliğine, fakat 1177'de Rusları yenmiştiler. 1179'da yine Pereyaslavl'a girilip çok tahribat yapılmıştır. Dağınıklıktan dolayı nüfusları az idi ama yine de büyük güç gösterisinde bulunup Rusları titretiyorlardı.

Birleşik Knezler'in Hücumu

Büyük Knezlik Kiyef'te. Kıpçaklar son zamanlardaki hücumlarıyla, Rusların aralarındaki karların erimesine sebep oldu. Kiyef ve güney Rusya Knezleri güç birliği ederek ortak düşmanlarına karşı saldırıya geçtiler. Temelsiz barınakların bazen faydası görülüyordu; Ruslar Kıpçakları bulabilmek için tam beş gün aradılar. Bulduklarında, şimdiye kadar kendilerine yapılanların cezasını toptan vermek, Kıpçakların hesabını kapatmak istiyorlardı. Nitekim Rusların emeli gerçekleşti. Fazla kuvveti olmayan Kıpçaklardan ölenler hariç 7000 esir almışlardı ve bunların 417'si bey ve bey oğlu idi. Bu, Rusların iddialarıdır.[630]

630 Aynı Yer

İgor Bölüğü Destanı

Ruslar, Kıpçaklardan hayli muzdariptiler. Çok çekmiştiler göçebe komşularından. Güzel kızları ile namlı Knezlerin evliliği de tam bir dostluk bağı kurmaya yetmemişti. Az önce bahsi geçen 1184 seferi Kıpçakların ezilip, Rusların mutlu olmasıyla sonuçlanmış, lâkin bu yarım mutluluktu. Bu seferin dışında kalan birçok Knez vardı; onlar, kazanılan zafere ortak olamayışın acısıyla kıvrandılar.

Uzun sürmedi pişmanlığın acısı; hemen faaliyete geçip yaralı avı imha plânına karar verdiler. Bu yeni seferin fikir babası Novgorad-Seversk Knez'i İgor idi; başkaları da yanında. Askerlerin arasında "Kovuy" denen bir Türk topluluğu ve Karakalpak Türkleri de var.

Kati imha azmiyle 23 Nisan 1185'te yola çıktılar. Aksilik olacak ya, aynı gün güneş tutulması meydana geldi. Bazı Rus boyarları (beyler) bu olayı hayra yormadılar: "Başımıza felâket gelecek, geri dönelim" dediler. İgor'un kararlılığı çıktı öne; o dedi ki: "Kaderde ne varsa o olur!"

Hikâye uzun. Önceleri Kıpçakları yenecek gibi oldular ama sonunda Konçuk Başbuğ'un sevk ve idaresi Kıpçakları zafere taşıdı.

Karakalpaklar dâhil pek çok zayiat verdi Ruslar. Knezlerin hepsi esir edildiler. İgor da esirlerin arasındaydı. Kıpçaklar gayet iyi davrandılar, misafir muamelesi yaptılar esirlerine. Knez İgor özel bakıma tabi tutuldu. Bir gün, bakıcısının teşvikiyle İgor kaçıp, esaretten kurtuldu.

O zamana kadar, Türklerle Ruslar arasında yaşanan savaşlarda, böylesine çaplı bir mağlubiyet görülmemişti. Belli ki İgor da popüler Knezlerden biri. Ordunun mahvolup, kumandanların esir düşüşü, bilahare İgor'un kaçışı şairlerine ilham vermiş, "Rusların tek destanı olan "İgor Bölüğü Destanı" bu olaylardan sonra yazılmıştır. Destanda bulunan bazı "Türkçe sözler", bu destanı Türk tarihi içinde kıymetli bir kaynak derecesine çıkarmaktadır."[631]

631 Rusya Tarihi, 58. s.

Ruslar destanını yazmış, o ağır yenilgiyi daha canlı bir şekilde gelecek zamana ısmarlamışlar. Savaşın detayları da var; biz oralara girmedik. Yenilginin destanı olur da zaferin olmaz mı? Ne var ki Kıpçaklar böyle şeyleri bilmiyorlar, bilseler de galiba ehemmiyet vermiyorlar. Anlaşıldığına göre yaşama imkânlarının temini için yapılan her şey sıradan işler olarak algılanıyordu. Yenilip, öldürülmek de aynı. Ruslar bu savaşı anlatırken şunu

da diyorlar: “Bizimkiler arasında mağlubiyet haberini götürecek bir kişi dahi kalmadı.”[632] Böyleyse, ağıt yakmaları lâzım’dı.

632 Türk Tarihi, 2. c. 207. s.

İgor’un Oğlu ve Bir Aşk

Bazı detaylar, önemli tespitlere yol açıyor. Novgorod-Severek Knezi İgor, özel Kıpçak bakıcı tarafından korunuyordu ve onun aracılığıyla, hatta onunla beraber kaçmıştı. Bir de oğlu vardı İgor’un; aynı kaderi paylaşıyorlardı. Bir odada hapis değildiler yahut çadırda bağlı durmuyorlardı. Çadırları arasında gezip tozuyorlardı ki, İgor’un oğlu başbuğ Konçak’ın kızını görüp âşık olmuş. Vladimir, aşkına karşılık bulmuş Kıpçak kızından. Kaçıp, ülkesinde gönül hasretiyle yanacağına esirliği dâmatlığa çevirip Kıpçakların arasında kalmayı terch etmiş. Bu olayla, o devir insanlarında milliyet farkının önemsenmediği ortaya çıkıyor. Kıpçak ve diğer Türk kavimleri için hayıflanırdık, benzeri Ruslarda da görülüyor. Bu tür gelişmeleri hayra yoran Rasonyi: “Gerçekten de (diyor) Kuman-Rus evlenmeleri gittikçe çoğalmakta ve kültür bağları sağlamlaşmakta ve derinleşmektedir. Türkler tarafından Ruslara bilhassa savaş kültürü ile maden işçiliği kuvvetle tesir etmiştir.”[633]

633 Tarihte Türklük, 141. s.

Öteki Cephe

Bölünmüşlüklerinden yakınıyoruz; takipte çekilen zorluktan şikâyetçiyiz. Bir yanları doğuda Ruslarla didişiyor, bir tarafları az batıda Bizansla savaşta. Şimdi, Tuna Bölgesi Kıpçaklarından haber toplayacağız. Bulgarlar da buralarda, ikisi de Türk, fakat münasebetlerinin dayanağı bu değil.

Bizans, Bulgarları silip süpürme sevdasında; Bulgarlar varlıklarını sürdürme telaşındalar. Ulah’lar, yani bildiğimiz Rumenlerle beraber Kıpçak’lar yardım etti Bulgarlara ve bunların ikinci defa devlet kurmaları gerçekleşti.[634]

634 Bizans Devleti Tarihi, 373-375. c. s.

Deniyor ki: “Ulahların teşkilatlanması tarihinde yeri olan Çar Asen (1187-1196)’in Kıpçak menşeinden geldiği, ayrıca daha sonraki Bulgar hükümdarlarının bir kısmının Kıpçak olduğu belirtilmiştir.”[635]

635 Türk Millî Kültürü, 195. s.

Kıpçak - Ulah Saldırıları ve İstanbul

Kıpçakların Ulahlarla koalisyon oluşturmalarının sebebini bilmiyoruz. Beraberce Bulgarları kurtardılar Bizanstan, sonra Trakya’da birçok tahribat yaptılar. İmparator’un müdafaası kendi lehine netice vermemiş, sonuç alamayınca da İstanbul’a dönmüştü. (1197 yılı).

1199’da dört koldan Makedonya şehirlerine giren Kıpçak’lar, her tarafı alt-üst edip yağmaladılar. Öyle bir korku yayılmıştı ki halka, hiç kimse karşı koymayı düşünmüyordu.

Yine, Ulah-Kıpçak birlikleri kol kola Trakya’nın zengin şehirlerini yağmalıyorlar, yine karşı koyan bir kuvvet görünmüyor karşılarında. Cesaretleri artmış, hedefleri büyümüştü. İstanbul üzerine yürümeye hazırlanıyorlardı ki Kıpçakların eli ayağı bağlandı. Papa’nın tavsiyesi üzerine, Ruslar Kıpçak arazisine girmişler; bunu duyunca İstanbul hayalinden vazgeçip, “geri dönmeye mecbur oldular.”[636]

636 Türk Tarihi, 2. c. 210. s.

Cephe Çok Rusya ve Rurik

Henüz Rus diye bir millet yoktu. Orada burada çelik çomak oynayan Slav kabileleri –Kıpçak’lardan beter– düzensiz bir haldeydiler. Rurik adlı biri bu insanların başına geçti; 862’de epeyce Slav kabilesini etrafına topladı.[637]

637 Rusya Tarihi, 21. s.

Rurik, küçük bir prenslik kurarak büyük Rusya’nın temelini attı. Soyundan birçok Knez geldi geçti. Adı Rurik olan biri Kiyef’e Knez olmak için çırpınıyordu. (Yıl 1203) Onu tahta oturtacak kuvvette taraftar kitlesi

mevcut değil, fakat hatır kırmayan Kıpçak'lar ne güne duruyor! Bugün Ukrayna'nın başkenti olan Kiyev o zamanlar da büyük Knezliğin taht şehriydi. Knezler ve rakipleri arasında başlayan rekabet kızıştı. Büyük Knez olmak isteyen Rurik Kıpçaklara müracaatla yardıma çağırdı. Büyük bir ordu halinde geldiler. Rurik'in amacı tahtı ele geçirmek, Kıpçakların derdi daha ziyade yağma ve talan. İki taraf ta istediğini elde etti. Rurik harabeye dönen şehirde, özlediği tahta oturdu.[638]

638 Türk Tarihi, 2. c. 213. s.

Bu Ne İş?

Kıpçakların, Rurik'i başa geçirmek için gelişleri hayırseverliklerinden değildi ve bu bilinmekteydi. Aradan iki sene geçince, başta Rurik olmak üzere Yaroslav, Roman, Roscislav birleşerek büyük bir atlı kuvvet hazırladılar ve saldırıya geçtiler. Kışın soğuk günleriydi. Aniden bastırıp, ihtiyarları öldürdüler, gençleri de esir alarak Rusya'ya götürdüler. Bu arada, kendi esirleri de kurtarılmış oldu.

Kıpçaklar için sürprizdi. Verdikleri hasara rağmen, kendilerini çağıran emeline kavuşturulmuştu. Ama aynı kişi yapılan iyiliğe karşılık vermeye yukarıda anlatıldığı gibi gelmişti. Esas sürpriz ise, dostlarını kaybeden Rurik'in başına geldi. Kıpçakları Rusya'ya soktuğuna içerleyen Knez'ler, onu tutup zincire vurdular, Kiyef'e getirdiler. Burada bir manastıra Rurik'i rahip, karısını rahibe yaptılar.

Rurik, ilginç bir kişilik. Anlatılanlara göre, bu şahıs tam manasıyla bir maceracı. Manastır hayatına fazla katlanamayıp, 1206'da bir yolunu bularak kaçtı. İlk soluklandığı yer Kıpçakların yanıydı. Onlarla ve başka kavimlerle birleşerek Kiyef üzerine yürüdü. (Yıl 1208). Aynı sıralarda Rusya iç kavgalarla çatırdamaya başladı. O duruma geldiler ki, sonunda Macar Kralı II. Endre'den, kendilerine bir kral tayin etmesini istediler. Ne münasebet, diyemiyoruz; zaman şimdiki gibi değil. Bir süre sonra, Macar Kralı Endre kendi oğlu Kolman'ı Ruslara kral tayin etti.

Kıpçaklarla Rusların kavgaları devam ediyordu, fakat hava durumu değişiverdi. Ruslarla Macar'ların araları açıldı. Bu sefer yeni dosta ihtiyaç duyan Ruslar Kıpçaklara sarıldılar. Her şey çabuk oluyor. Belli ki insanlar

da kin tutmak yok. O gün menfaat rüzgârı hangi yönden eserse o yöne dönülüyor. Kıpçaklar 1219'de Rusların müttefiki sıfatıyla, geçici bir zaman için Haliç'i (Galiçya) Macarların elinden kurtardılar."[639]

639 Tarihte Türklük, 141. s.

Titreme Zamanı

Kara bulut gibi, lakin çok parçalıydılar. Semada fazla yer kaplasalar da, yağmurlarını bir yere boşaltamıyorlar, onun için de toprakları yeşermiyor. Savaşlarının fazlaca bölümü başkaları adına; yani müteahhit olacaklarına taşeronluk yapıyorlar.

Ruslar adına "Galiçya'yı Macarlardan almış olmalarına rağmen, XIII. asır başlarında artık Dest-i Kıpçak'ta siyasi kudrete sahip bir Kıpçak topluluğu kalmamış gibidir. Doğudakiler Kıpçak, Kanglı, Kimak (Kimek), Uran ve benzer adlar altında bozkırlarda eski kabile yaşayışı içinde idiler. Harizmşahlar Devleti ile bilhassa Sultan Alâeddin Tekiş (1172-1200)'e hatun olarak bir prenses verdikten sonra temaslarını artırdılar. Kıpçaklar, Türk-İslâm Devletinde askerî vazifeler almışlar, sınırların genişlemesinde büyük hizmet görmüşlerdi. Sonraları da Orta-Doğu'yu Moğol İstilâsı arifesinde, Harizmşahlar İmparatorluğunda askerî gücün hemen tamamını meydana getirmişlerdir."[640]

640 İslâm Ans. 12/2. c.

Yaptığımız bu uzun alıntı cümle, daha önceleri anlatılanlarla birleştirilir, az sonra gelecekler de buna ilâve edilirse ortaya anormal bir manzara çıkacak. Hangi taş kaldırılsa altından Kıpçakların fırladığı görülüyor. Bazı yerlerde Kuman adıyla anılıyorlar, ama biz hep Kıpçak demeyi uygun bulmuştuk. Ki anıldıkları adlar mühim değil. Bilemediğimiz bir nokta varsa o da nüfuslarıdır. Bunu öğrenemedik. Tahminde bulunmayı da düşünmüyoruz.

Belânın Büyüğü (Moğollar) Geliyor

“Titreme Zamanı” başlığını bunun için attık. İstemiştik ki depreme hazır olunsun.

Cengiz Han küçük bir Moğol kabilesini diğer kabilelerle birleştirip Büyük Moğol İmparatorluğunu kurmuştu 1220’de çıktığı Türkistan seferini belki milyonlarca insanın ölümü pahasına 1222’de tamamladı. “Daha, diyordu 1223 yılı ilkbaharında Subutay ile Cebe Noyan iki tümen Moğol askeriyle Gürcistan üzerinden Kafkasları aşmış ve Kıpçaklara rastlamışlardı.[641] İbnu’l Esir’in anlatımına bakılırsa, Moğollar Alanlar diyarına varmışlar. Bunların geldiğini duyan Alan’lar Kıpçak diyarından kalabalık ordular teşkil edip Moğollarla çarpışmaya başlamışlar. Bu çarpışmaları sırasında iki taraftan biri zafere ulaşamayınca, Moğollar Kıpçaklara haber gönderip demişler ki: “Biz sizinle aynı ırktan insanlarız, Alan halkı ise sizden değildir. Dolayısıyla onlara yardım etmemeniz gerekir.”[642]

641 Türk Kavimleri ve Devletleri, 92. c. s.

642 İbnü-l Esir, 12. c. 341. s.

Kandırılmaya müsait olan Kıpçaklar, birçok maddî vaat de aldılar Moğollardan, anlaştılar, sonra da aradan çekildiler. İlk sözleri yerine getirildi, Kıpçaklara bir hayli dünya nimeti verildi. Geçmişte yiğitliği övülen Başbuğ Konçak’ın oğlu Yurı idi Kıpçakların lideri. Aldıkları mallar için sevinip, dağıldılar.

Yuri ne yapsın’dı? Dünya hâkimiyetine koşan Cengiz’in ordularını göz göre göre düşman edinmek akıl kârı değildi; üstelik hayli de maddî karşılık almıştılar.

Alan’lar savaşçılıktan bir şey anlamayan zayıf bir toplumdu. Moğol’lar kısa zamanda, ekin gibi biçtiler, toprağa serdiler. Burası önemli değildi Kıpçaklar için, ya sonrası…

Ahmaklığa Ödül Olmaz

Kıpçaklar Alan’ları yem olarak bıraktılar, bundan kendileri de yemlendi. Moğol’lar kısa zamanda zayıf toplulukla meselesini halletti ve döndü Kıpçaklara. Kuban boyunda yetiştiler, Başbuğ Yuri’yi öldürdüler. Bir başka başbuğ da öldürüldü.

Alan’ları kaderleriyle baş başa bırakınca Kıpçaklar dağılmışlardı. Moğol’lar tarafından ele geçirilenler düşmanla baş edemeyip Rus arazisine kadar kaçtılar.

Savaş usulleri aynıydı, sayıları da Moğollardan az değildi, ama Kıpçaklar direnememiştiler. Ölen başbuğlar da moral bozulmasına sebep oldular. Yine bir başbuğ veya han var başlarında, onun adı “Kotyan”, Galiç Prensi Mstislav’ın kaynatası oluyor. Birçok savaşları ve dostlukları olmuştu Kıpçaklarla Rusların. Hem Moğolların nerede duracağı bilinmiyordu, yani Rusya da tehlike sınırlarının içindeydi. Haber salıp, sırt sırta vermeyi teklif etti Kotyan. Doğruydu ama Ruslar Moğolları hiç tanımıyordu, sadece birçok ülkenin altını üstüne getirdiklerini duymuştular. Karar vermeleri zordu.

Müzakereler sonunda, Moğollara karşı müşterek harekete karar verdiler. Başta Galiç(ya) Prensi ve yanında Smalensk, Peresabnik, Volini ve Kiyev Prensleri.

Cebe Noyan ile Subutay iki milletin güç birliğiyle üzerlerine geldiklerini öğrenince elçi gönderdiler, dediler ki:

Kıpçakların yanında bize saldıracağınızı duyduk. Onlar sizi kandırmışlar. Bizim sizinle bir işimiz yok. Köylerinizde, şehirlerinizde gözümüz yok. Kölelerimiz olan Kıpçakların peşindeyiz, bunlar sizden sığınma talebinde bulunurlarsa cezalandırıp; ellerindeki mallarını da alıp kendinize saklayın.

Ruslar, cevap olarak Moğol elçilerini öldürdüler. Kıpçaklarla beraber 80 bin kişi olduğu sanılan bir ordu Rus Knezlerinin heyecanıyla yürüdü. Moğolların topu topu 20 bin askeri vardı. Kıpçak-Rus ordusu geldikçe Moğol ordusu çekildi. 17. günün sonunda Cebe Noyan’la Subutay bir elçi daha gönderdiler. Dediler ki: “Polavts (Kıpçak)ları dinlediniz ve elçilerimizi öldürdünüz. Şimdi bize karşı yürüyorsunuz. Saldıran sizsiniz ve Tanrı, size karşı hiçbir kusur işlemediğimize şahittir.”[643]

643 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 207. s.

Rus’lar bu defa elçinin canını bağışladılar. İyice emin olmuşlardı ki, Moğol’lar korkudan ne yapacağını bilmiyor. Bu duygu ve düşünceler iştahlarını kabarttı. Son olarak Türkistan Fatihi olan Moğol’lar acz içinde âdeta barış için yalvarıyorlardı. Hiçbir şeye aldırmadan, sadece zaferi düşünerek ilerlediler. İlk rastladıkları Moğol öncülerine saldıran Kıpçak-

Rus orduları onları kaçırttılar, sekiz günlük takipten sonra Azak Denizine akan Kalka Nehrine geldiler.[644]

644 Rusya Tarihi, 63. s.

Moğol'ların Zaferi / Kalka Savaşı

Şaşılacak şey! Tahminlere göre, birleşik ordu 80 bin kişilikti. Düşmanın mevcudu 20 bin. Coğrafya olarak Kıpçak ve Rus için bildik bir yer, Moğollara yabancı. Fakat akıl ve beceri az olanda, çoklukta karmaşa var. Moğolların kesinlikle imha edileceğine şartlanan Rus Knezlerinin her biri neticeye kendi yöntemiyle varmak istiyordu. Bu yüzden taktik de birliği sağlayamadılar. Moğollar bilerek ve isteyerek peşlerine çektikleri düşmanlarını adam akıllı yormuştular; bu da lehlerine olan bir durumdu.

Ruslarla Kıpçaklar adına "sonuç hezimetti."[645] Moğollar, kendilerinden dört kat fazla olan Rus-Kıpçak kuvvetlerini müthiş bir yenilgiye uğrattılar: "Çarpışma esnasında altı Rus Knezi ve yetmişten fazla Rus büyüğü ölü düştü; asker olarak sadece Kiyef Knezinin kuvvetlerinin 10 bin kişinin öldürüldüğü bildirilmektedir. Sefere katılan Rus kuvvetlerinden ancak onda birinin geri dönebildiği kaydedildiğine göre, Kalka yenilgisinde Rusların verdikleri zayiatın ne kadar büyük olduğu anlaşılmaktadır."[646]

645 Eski Ruslar ve… 2. c. 154. s.

646 Türk Kavimleri ve Devletleri, 94. s.

Bu, zayiatı bol savaşta, nedense Kıpçakların ne olduğu, ne kadar insanlarının öldüğü fazla anlatılmıyor. Ne derece doğrudur bilemeyiz, Kıpçakların, daha savaşın başında dayanamayacaklarını anlayıp, meydandan kaçtıkları söyleniyor.[647]

647 Aynı Yer

Birazdan fazla yakışıksız. Kendileri yalvarıp, Rusları savaşa ikna etmiştiler. Şayet, yukarıda söyleneni yapmışsalar çok çirkin olmuş. Bu ağır hezimet, netice itibarıyla, bu sahadaki Kıpçakların sonunu yaklaştırmış, eski şanlarından eser bırakmamıştı.

Moğol ile merhamet, umumiyet itibarıyla bir araya gelemez. Bunun neden böyle olduğuyla değil, şimdi, Ruslara yapılanlarla ilgileniyoruz.

Sebep neticenin yarattığı kârı da zararı da ilgilendirmiyor. Rus'lar sevk ve idare hususunda yaşadıkları ikilemden savaş güçlerini kaybettiler. Felaketin başlamasıyla beraber askerlerin bir kısmı nehri geçip kaçabildi, bilindiği gibi kahir ekseriyeti öldü veya öldürülmek üzere silahlarıyla teslim oldular. "Esir alınan prensler, Rus vakanüvislerine inanacak olursak, tahta levhaların altına konarak çiğnendi. Yüksek rütbesine saygı gösterilen Kiyef Prensi Mstislav bir halıya sarılarak, kanı toprağa akmayacak biçimde boğuldu."[648]

648 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 208. s.

Sonu aynı biçimde gösterilen bu Kalka bozgununun değişik anlatılışları olacaktır. Bir rivayete göre Kiyef ordusu beklenmeden saldırılmış ve bozguna uğranmıştı. "Kiyef Prensi Mstislav tek başına kaldığı karargâhında üç gün boyunca kendisini savunmuş ve şerefli bir teslim yapmıştı."[649] Teslim, belirli bir anlaşma ile mi, mecburiyetten midir, bu söylenmiyor, fakat gönül rızasıyla, ölümden kurtulmak için olduğu belli. Adamlarıyla beraber öldürüldüğü de doğrudur.

649 Bozkır İmparatorluğu, 241. s.

Kalka Meydan Savaşından Sonra

Pek tabi olarak, Rusların yüreğine oturmuştu. Vakayinâmelerinde, kine, nefrete dönüşen acıları işlenmekte Moğollara bir efsunlu hava bile verilmektedir: "Bu cengâver Tatar'lar–diyor vakanüvist– taurmenlerin nereden geldiklerini ve nereye gittiklerini kimse bilmiyor. Tatar'lar, belki, vaktiyle Gedeon'un çöllere kovduğu, fakat dünyanın sonlarına doğru harekete geçerek, bütün kavimleri hâkimiyetleri altına alacakları söylenen murdar kavimlerden biridir."[650]

650 Rusya Tarihi, 64. s.

Ne yapsınlar! Normal insanlar olarak bildikleri kendileri ve benzerleri gibi savaşmayan Moğol'lar, normal insan sayılmamalı ki teselli bulunsun! Öyle yapmışlar, avunmuşlar. Moğollara bazıları Tatar derdi, yanlış anlama olmasın.

Rus'lar Kalka Savaşıyla felç edilmiş, Kıpçak'lar ağır yaralanmıştı. Moğolların gidişiyle sükûnet geldi. Tam 15 sene huzurlu yaşadılar. Yol haritaları önceden çizilmiş olan Moğol'lar Dünya hâkimiyeti peşindeydiler. Cengiz Han 1227 yılında ölünce program aksadı. Cengiz Han'ın evlatları yerini dolduramadılar, ama yine de kaldıkları yerden devam ettiler fetihlere, talanlara…

Yine Moğol'lar

Kıpçak'lar, Moğol'lar tarafından mimlenmiştiler. Daha nice devletler, kavimler yutulmuş veya yutulmayı bekliyorlar, bunlardan biriydi Kıpçak'lar. Moğol'lar 1237-1239 kışında geçti saldırıya. Tarih bir sene geriye çekilebilir, lakin neticeyle oynanamaz. Bir tarihçi diyor ki: "Kıpçak Devleti temelden yıkıldı." [651] Ne devletleri ne de temelleri vardı, ancak bir topluluk idiler; karınlarını doyuracak her yerde yaşayabiliyorlardı. Diğer tarihçi şöyle anlatıyor. Moğol'lar için "ilk hedef Volga'ydı ve çabucak ulaşıldı. Orada bulunan Kıpçakların kökü kazındı."[652]

651 Tarihte Türklük, 142. s.

652 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 279. s.

Devlet olamasalar da, bir şey ifade eden siyasî varlıkları anılmalarına yetiyordu. Moğol baskınıyla epeyce telef oldular, kalan "Kıpçaklar Macaristan'a göç etmeye başladılar."[653]

653 Eski Ruslar ve… 2. c. 161. s.

Hiç de iyi nam bırakamadılar geriye. Belki biraz haksızlık ediliyordur. Lâkin şu yakıştırma da yapılmıştır kendileri için: "Rus bozkırının putperest, göçebe ve yarı vahşi Türk'leri."[654]

654 Bozkır İmparatorluğu, 258. s.

En azından bir işaret aradık, ama putperestlikleriyle ilgili elle tutulur delile rastlayamadık; bunu bildirelim. Türklerin dinî tarihini yazan hocaların kitabında da böyle bir şey yok. Söylenenler şöyle:

"XII. asırda Kıpçak Hanı Atrak'a mensup bir kısım Kıpçaklar, Kafkasları aşarak Gürcülerle temasa geldiler ve kısmen Hıristiyan oldular. Ancak bunlar "Son Kıpçaklardır. Onlar Selçuklu fetihlerinden sonra Karadeniz

kuzeyinde ve Kafkas ötesinde yerleşmişken, XII. yüzyılda (1118-1195) Danyal Geçidi, hatta Derbend Yolu ile gelip, Ortadoks Gürcü mezhebini benimseyerek, yukarı Kür ve Çoruh bölgesine yerleştiler ve bu arada 1267-1578'de Ortodoks-Kıpçak Atabek'ler Hükûmetini kurdular…"[655] Kıpçakların diğer parçaları da, daha önce anlatıldığı gibi Rusya'da ve Macaristan'da Hıristiyanlığı benimsemiştiler.

655 Türklerin Dinî Tarihi, 151. s.

Tekrar, Moğol akını sonrasına dönersek, Macaristan'a göç eden Kıpçakların başında Köten adlı bir başbuğları vardı, bunlar, "Tuna-Tisa bölgesine yerleştirildiler. Buradaki yer adları onların hatıralarıdır. (Kis-Kunsag, Nagi-Kunsag: Küçük ve Büyük Kuman'lar: Debrecen –Doğu Macaristan'da büyük üniversite şehri– Kostsay şehri vb.) Macar dilinde mevcut Türkçe sözlerin "orta tabakası" Kuman-Kıpçaklara aittir."[656]

656 İslâm Ans. 12/2. c.

En Fazla Zarar Kıpçaklara

Moğollar Rus topraklarını işgal ettiler. Batu Han komutasında gelen ordu Kıpçak bozkırlarını ele geçirdi. Rus Knezleri tamamen teslim alındıkları halde, idare yeniden kendilerine bırakıldı, ama Kıpçak'lar dağıldı.[657]

657 Rusya Tarihi, 70. s.

Macaristan'a, Köten Başbuğla beraber giden Kıpçaklar 40 bin atlıydı. Bunlar Kraldan misafirperverlik gördüler, fakat Kral Moğol şimşeğini üzerine çekti. Avarlar Gök-Türklerden kaçıp Bizans yakınına gelmiş, buralarda yerleşmişti de İmparator tehdit almıştı Gök-Türklerden. "Onlar bizim at uşaklarımızdır, teslim ediniz!" denmişti. Benzerini Macarlara Batu Han yapıyor. Netice çıkmayınca, bu mesele, "Moğolların Macaristan'a sefer açmalarında mühim rol oynamıştır."[658] Kıpçakların Macaristan maceralarına biraz sonra döneceğiz; lâkin enteresan gelişmelerin yaşandığı beri tarafta Kıpçaklarla ilgili son bilgileri değerlendirmek zorundayız.

658 Türk Kavimleri ve Devletleri, 97. s.

Adlarından Fazla Bedenleriyle Varlar

Cengiz Han torunlarından Batu Han Kıpçak diyarında kendi devletini kurmuştu (1256). Kardeşler arasında askerlerin taksim edildiği Batu Han'a, "topu topu iki bin asker" düştüğü söylendikten sonra, akla takılan soruya sıra geliyor: "Bu çekirdek orduya gönüllüler katılmıştı. N. Veselavskiy, muhtemelen doğru bir tahminle, bu gönüllülerin sayısını 25 bin kişi olarak göstermektedir. Sadık dostları olmadan böyle bir ulusun 240 yıl varlığını sürdürmesinin mümkün olmadığı aşikâr. Peki, kimdi bu Altın, Kök ve Ak orduların taraftarları?– Kıpçaklar."[659]

659 Eski Ruslar ve… 2. c. 195. s.

Aynı kitabın bir alt paragrafı konuyu devam ettiriyor ve diyor ki: "Eski dönemlerde bu devlet, Kıpçakların topraklarıydı. Fakat Tatar'lar (Moğol) buraları ele geçirince, Kıpçakları kendi tebaaları yaptılar. Sonra Kıpçaklarla kaynaşarak, çoğaldılar. Toprağın üzerinde tabii ürün ve ırk olarak ne varsa, sanki onlarla aynı boydanmış gibi Kıpçak sayıldılar."

Memlûk Sultanlığı ve Kıpçak'lar

Memlûk Türk Devleti, ayrıca işleneceği için, burada sadece birkaç cümleyle yer alacak. İki türlü açıklama var Kıpçakların Mısır'a gelişiyle ilgili. Birincisine göre: Dest-i Kıpçak'ta açlık baş gösterdiğinde, Kıpçaklar gürbüz çocuklarını zengin ülkelere para karşılığında satıyorlardı. Özel eğitimlerle yetiştirilen bu gençler Eyyûbilerin yıkılıp, Mısır Türk (Memlûk) Devleti'nin kurulmasında görev aldılar.[660]

660 Türk Millî Kültürü, 193. s.

Netice itibariyle değişen bir şey yok. Mısır ve Suriye'de iktidarı elinde bulunduranlar Memlûkler idi ve "bunlar Moğollar tarafından satılan (…) Kıpçaklardı."[661]

661 Eski Ruslar ve…2. c. 198. s.

Bir "Kıpçak Devleti" dedirtmeye muvaffak olamayışlarına rağmen, dağılmaları döneminde kurulan devletlerde ağırlıklı olarak yer aldılar. 1259'dan sonra Kubilay Han'ın nazır ve kumandanları arasında onlardan

hayli kimseler vardı. “Kazan Türkleri adıyla tanıdığımız ahali yine Kıpçak neslidir. Bugün Özbek ve Kırgızlarda birer büyük kabile ile Boşkurt ve Nogaylarda daha küçük zümreler Kıpçak adını taşırlar.”[662]

662 İslâm Ans. 6. c.

Kalabalıktılar; ne dağıtılmakla bitiriliyorlar ne öldürülmekle. Moğol savaşlarında çok telef olmuşlardır; bunun aksi mümkün değil. Moğol hâkimiyetinde kalanlar Moğollardan daha fazlaydı; bunu yukarıda gördük. Başka dağılım yerleri de az çok seyredilmiş oluyor. Batıya gelenleri, Macaristan’da yerleşmişler, dedik de bunun dışında bir de Bizansa gidenler olduğunu öğreniyoruz. Moğolların amansız üstünlüğüyle sona eren Kalka Savaşı sonrasında, sayılarını bilmediğimiz bir grup Kıpçak Bizans İmparatoru III. Dukas’tan yerleşecek arazi istemiştiler. “İmparator bunları Trakya ve Makedonya’da Hebrus ve Meriç Nehirleri havalisinde yerleştirdi. Bir kısmını da Anadolu’ya geçirip Firikya ve Maeander Nehirleri civarında iskân etmişti.”[663] Görüldüğü üzere tam hazar yaprakları durumunda; rüzgâra teslim olmuşlar, savrulmaktalar…

663 Türk Tarihi, 2. c. 217. s.

Kıbçaklar Macaristan’da Kayboluyor

Baştan beri gördük ki, dinî yönden oldukça lâik anlayışa sahipler. Macaristan’a geldiklerinde, başbuğ Köten Kral’a elçi gönderip, topraklarına yerleşme izni istedi. Tam 40 bin kişi idiler. (40 bin atlı da deniyor). Kral Bela itirazsız kabullendi teklifi ve ihtiyaçlarının karşılanması için emir verdi.

“Bundan sonra Estergon Baş Piskoposu ve diğer baş rahipler vasıtasıyla Köten, Kuman kabile reisleri vesair birçok Kuman (Kıpçak) Hıristiyan dinini büyük tören ile kabul etti. Kuman (başbuğu’nun) vaftiz babası IV. Bela oldu.”[664]

664 Aynı Eser, 219. s.

Biraz gerilere gider hafızalarımızı tazelersek, Macar’lar da Türk idiler ve bulundukları bölgeye gelince eski dinlerini bırakıp Hıristiyan olmuştular, milliyetleri de silinmişti. Peçenekleri şimdi yabancı olarak görüyorlar,

ancak din kardeşi oldular. Hıristiyanlaşan bütün Türkler gibi, Peçenekler de Bulgarlar da yaşandığı gibi, bu bölgede adları Kuman olarak geçen Kıpçaklar da yeni dinin kazanında kaynayıp millî rengini de kaybedecek. Tarih tekerrürden ibaretse eğer, bunun başka yolu yok.

Çok Yönlü Huzursuzluk

Kıpçakların mayası göçebelikle yoğrulmuştu; yerleşik hayat sıkıcı geldi. Bunun dışında, Krallarının yakın alakası, cömert davranışı bazı Macar ileri gelenlerince hoş karşılanmadı. Yani Kıpçak'lar kıskanılıyor. Arada bir tatsız olaylar da görülmekteydi. Bunların üstüne, Batu Han'ın haberi tuz biber oldu. Kıpçakları kendi malı sayıyor, kaçkınlar olduklarını, iade edilmeleri gerektiğini söylüyordu. Hatta biraz daha ileri giden Batu Han, öfkesinin derecesini açığa vuruyor, bunun mümkün olmadığını bilse dahi, Macaristan'ın kendisine tâbi olması gerektiğini bildirip, hem de sıkıştırıyor.

İşler, Macaristan'da Macarlar için çetrefilli bir hal aldı. Kıpçkalardan birçok kişi Moğol ordusu saflarındaydı, beraber savaşıyorlar. Rusya'da bir hayli dalgalanma meydana gelmiş, savaşlar, Knezlerin öldürülmeleri, şehirlerin yağmalanması, orada da Kıpçakların bolluğu düşünülürse felaketin içindeler ve Moğol kasırgası Macaristan istikametine ilerliyor, daha önce onların saldığı korku gelip yüreklere oturmuştur.

Macarlardan bazı beyler, Moğol ateşinin Kıpçak'lar eliyle körüklendiğine inandıklarından dolayı, onlara yakınlık gösteren krallarına kinlenmişlerdi. Ortalığa bir de şayia yayıldı ki, tedâvisi zor hastalık illeti gibi: "Köten Moğol casusudur!"

Moğollarla karşılaşılmış, askerlerin bir kısmının Türkçe konuştukları duyulmuş, Macaristan adına savaşa katılan Avusturya Prensi Friderik Badenberg'in iddiası bu şekilde kuvvetlenmiş. Gayet tabii idi Türkçe konuşulması, Moğol ordusunun bir kısmı Kıpçaklardan meydana geliyordu. Fakat eli kolu bağlanan Macar Kralı, bu iddia yüzünden Kıpçak güçlerinden istifade cihetine gidemedi. Köten ve ailesini bir sarayda ikâmet ettiriyorlardı, oradan çıkmalarına müsaade edilmeyip, bir nevi hapiste tutuldular.

Savaş adamakıllı kızıştı; ateş, Köten'in bulunduğu saraya da sıçradı. Moğolları çağıran o imiş gibi cezalandırılmaktaydı. Kral Bela'nın arzusu hilafına, Friderik, kendi maiyetine ilâveten Macarlardan da bir grup insanla Köten'in kaldığı saraya saldırdı. "Galeyana gelen halk masum Köten'i parçaladılar."[665]

665 Tarihte Türklük, 142. s.

Bitmeyen Çile

Bir başka rivayete göre, Köten elinden geldiği kadar kendini savunmuş, bütün imkânı tükenince düşmana teslim olmaktansa, önce aile fertlerini öldürüp sonra da kendisini ölümün kucağına atmış.[666]

666 Türk Tarihi, 223. s.

Baştan beri Kıpçaklardan hoşlanmayan halk saraya girerek, ölülerin kellelerini kesip, pencerelerden dışarı attılar. Bu olay dalga dalga yayıldı; bütün Kıpçaklar başbuğları ile ailesinin âkıbetini öğrendiler Her biri bir Macar düşmanı kesildi. Bundan sonra aralarında yaşamanın mümkün olmadığına inandıkları Macarlarla savaşa savaşa, Kıpçaklar Macaristan'ı terk ettiler. Yeni meskenleri, Tuna'dan geçip girdikleri Sırp ve Bulgar arazileriydi.

Anlatılan olayların tarihi, 1240 senesidir. Kıpçakların gücünden mahrum kalan Macaristan, Batu Han tarafından o kadar hırpalandı ki; Kral Bela dahi kaçmak zorunda kalmıştı. Moğolistan da, Ögedey Han'ın ölüm haberi Macaristan'a kadar ulaşınca, alel acele ordusunu toplayan Batu Han, çekip gitti. Böylece Macaristan da, Kral Bela'da kurtulmuş oldu.

Yeniden Dostluk

Macar Kralı, Moğol ordusunun gittiğini duyunca, vatanına döndü. Her taraf harabeydi. Canla başla çalışıp Macaristan'ı eski haline döndürmek lazım geliyor, bunun için Kıpçakların da yardımı gerekti. Kral zaten, onların hainliğine inanmıyordu. Nereye gittiklerini öğrenmişti; Kral tarafından dönmeleri için haber gönderildi, onlar da koşarak geldiler.

Avusturyalılar Macar vilâyetlerini işgal etmiştiler, onlara karşı savaş ilan edildi, Macarlarla Kıpçaklar yan yana savaştılar.
Bundan sonra, gerçi yaşadı Kıpçak'lar yaşadılar da artık Kıpçak mıydılar yoksa başka bir şey mi? Orası biraz karanlık. Balkanlar'da kurulan birkaç küçük devletin Kıpçaklara ait olduğu söyleniyorsa da hiç önemi kalmamış gibi görünüyor. İleride yine Kıpçaklardan bahsedeceğiz; şimdilik Avrupadaki hayatlarına da elveda diyoruz…

Karma İndeks

B

I İ

KAYNAKLAR

İslâm Ans. M. E. B. 6.c. Karluklar Mad. (Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat)

İslâm Ans. 6.c. Kara Hanlılar Mad. (Omelyan Prıtsak)

İslâm Ans. 5/1.c. Harizm Mad. (Ord. Prof. Dr. Z. Velidi Togan)

İslâm Ans. 2.c. Bulgar Mad. (Prof. Dr. A. Nimet Kurat)

İslâm Ans. 6.c. Kıpçak Mad. (Ord. Prof. R. Rahmeti Arat)

İslâm Ans. 2.c. Bermekiler Mad. (W. Barthold)

İslâm Ans. 9.c. Peçenekler Mad. (Prof. Dr. A. Nimet Kurat)

İslâm Ans. 9.c. Oğuzlar Mad. (Prof. Dr. Faruk Sümer)

İslâm Ans. 10.c. Sâmaniler Mad. (V. F. Bachner)

İslâm Ans. 12/2.c. Türkler Mad. (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu)

İslâm Ans. 13.c. Velid Mad. (Prof. Dr. H. Dursun Yıldız)

Diyânet Vakfı İslâm Ans. 17.c. Hazarlar Mad. (Ahmet Taşağıl)

Diyânet Vakfı İslâm Ans. 24.c. Kara Hanlılar Mad. (A. Kerim Özaydın)

Diyânet Vakfı İslâm Ans. 24.c. Karahitaylar Mad. (Ahmet Taşağıl)

Diyanet Vakfı İslâm Ans. 24.c. Karluklar Mad. (Hüseyin Salman)

Bizans Tarihi, 1.c. (Auguste Baılly) Tercüman Yay.

Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, 1.c. (L. N. Gumilev) Selenge Yay. 2003

Bizans Devleti Tarihi, (G. Ostrogorsky'den Prof. Dr. Fikret Işıltan) T. T. K. Yay, 1981

Hazar Yahudileri, (Kevin Alan Brook'tan İsmail Tulçalı) Nokta A. 2005.

Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslâmiyet (Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı) Yedi Kubbe Yay. 2005

Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi (Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı) Yedi Kubbe Yay. 2004

Mürûc Ez Zeheb, (Mesudi) Selenge Yay. 2002

Bulgar Türkleri Tarihi (Geza Feher) İnternetten istifade edilmniştir)

Türk Mitolojisi (Prof Dr. Bahaeddin Ögel) T.T.K. Yay. 2002
Moğol İmparatorluğu Tarihi, (Jean Paul Roux) Kabalcı Yay. 2001
Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Prof Dr. Gülçin Çandarlıoğlu) Türk Dünyası Araşt. Vakfı Yay. 2004
Türk Kültür Tarihi ((Prof Dr. Şerafettin Turan) Bilgi Yay. 2000
Peçenek Tarihi (Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat) Devlet Basımevi, 1937
Kara Hanlılar Tarihi (Doç. Dr. H. Yakup Anat - Ahmet Almaz) Oku Yay. 2003
Satuk Buğra Han (Seyfeddin Azizi) Ocak Yay.1998
Büyük Türk Tarihi 3.c. (J. Degiugnes) Türk Kültür Yay. 1979
Bozkır İmparatorluğu (Rene Grousset) Ötüken Neşr. 1980
İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi (M. Çağatay Uluçay) M. E. B. Yay. 1977
Selçuklu Devletleri Tarihi (Prof. Dr. Ali Sevim, Prof. Dr Erdoğan Merçil) T. T. K. Yay. 1995
Tercüman Büyük Ansiklopedisi, 2.c. 1980
Urfalı Mateos Vekayî Namesi, T.T.K. Yay. 1987
Hazar Çevresinde Bin Yıl, (L. N. Gumilev), Selenge Yay. 2002
Oğuzlar, (S. G. Agacanov), Selenge Yay. 2004
İtil-Ural Türkleri, (R. G. Kuzeyev), Selenge Yay. 2005
İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 5.c. (İsmail Hami Danişmend), Türkiye Yay. 1971
Divanü Lügatit Türk, (Haz. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yay. 2005
Hazar Tarihi, (M. İ. Artamonov), Selenge Yay. 2004
Priskos’a Göre Avrupa Hunları
Büyük Türk Ansiklopedisi, 1.c. Avarlar Mad. (Yılmaz Öztuna),
Bilinmeyen İç Asya, (L. Ligeti), T. D. K. Yay. 1984
Türk Kavimleri v Devletleri (Prof. Dr. A. N. Kurat), Murat K. Evi. 2002
İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri (Ramazan Şeşen), T. T. K. Yay. 2001
Türk Tarihi, 3.c. (Hüseyin Namık Orkun), Akba K. Evi. 1946
Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, (W. Barthold), Klt. Bknl. Yay. 1975

Umumi Türk Tarihine Giriş, (Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan), Enderun K. Evi, 1981

Türk Millî Kültürü, (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu), Ötüken Neşr. 2004

Eski Türkler, (L. N. Gumilev), Selenge Yay. 2002

Orhun Âbideleri, (Prof. Dr. Muharrem Ergin), Boğaziçi Yay. 1988

Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, (Doç. Dr. Saadeddin Gömeç), Akçağ Yay. 1999

İdari Askeri Unvan ve Terimler, (Prof. Dr. Abdülkadir Donuk), Türk Düny. Araşt. Vakfı Yay. 1998

Uygur Türkleri Tarih ve Kültürü, (Doç. Dr. Saadeddin Gömeç), Akçağ Yay.

Gök Türkler, III. c. (Ahmet Taşağıl), T. T. K. Yay. 2004

Oğuzlar-Türkmenler, (Prof. Dr. Faruk Sümer), Ana Yay. 1980

Türk'ün Üç Bin Yılı, (S. G. Kiyashtoony- T. İ. Sultanov), Selenge Yay. 2003

İbnü-l Esir Tarihi Terc. 5.6.8.9.10 ve 12. ciltler, Bahar Yay. 1989

Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, (W. Barthold), T.T. K. Yay. 1990

Karahanlı Devlet Teşkilatı, (Prof. Dr. Reşat Genç), T. T. K. Yay. 2002

Tarihte Türklük, (Laszlo Rasonyi), T. T. Araşt. Enst. Yay. 1971

İnb Fazlan Seyahatnamesi, (Terc. Prof. Dr. Ramazan Şeşen), Bedir Yay.

Türklerin Dini Tarihçesi, (Prof. Dr. Hikmet Tanyu), Burak Yay.

Türklerin Dini Tarihi, (Prof. Dr. Ünver Günay- Prof. Dr. Harun Güngör) Ocak Yay. 1997

Çin Tarihi, (Prof. Dr. W. Eberhard), T. T. K. Yay. 1987

Büyük Kara Hanlılar, (Ekber N. Necef), Selenge Yay. 2005

Kıpçaklar, (Prof. Dr. M. Fahreddin Kırzıoğlu), T. T. K. Yay. 1992

Oğuz Destanı, (Ord. Prof. Dr. A. Z. Velidi Togan), Enderun K. Evi, 1982

Selçuklular Zamanında Türkiye, (Prof. Dr. Osman Turan), Turan Neşr. Yurdu, 1971